

Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Суғд
Муассисаи давлатии «Маркази илмии Камоли Хуҷандӣ»

ш. Хуҷанд

Шӯрои илмӣ ва ҳайъати таҳририя:

Фарзона – Шоири халқии Тоҷикистон

Носирҷон Салимов – академики АИ

Чумҳурии Тоҷикистон

Пригарина Н.И. – доктори илмҳои

филологӣ, профессор (Русия)

Аҳмадҷони Раҳматзод – Шоири халқии

Тоҷикистон

Низомиддин Зоҳидов – доктори илмҳои

филологӣ, профессор

Ғулломалӣ Ҳаддоди Одил – доктори забон

ва адаби форсӣ (Эрон)

Рейснер М.Л. – доктори илмҳои филологӣ,

профессор (Русия)

Маҳдии Муҳаккиқ – доктори забон ва

адаби форсӣ (Эрон)

Матлуба Ҳочаева – доктори илмҳои

филологӣ, профессор

Умеда Ғаффорова – доктори илмҳои

филологӣ, профессор (Тоҷикистон)

Ориф Навшоҳӣ – доктори забон ва адаби

форсӣ (Покистон)

Абдунабӣ Сатторзода – доктори илмҳои

филологӣ, профессор

Мустафо Чичиклар – доктори забон ва

адаби форсӣ (Туркия)

Александр Ҳайзер – доктори забон ва

адаби форсӣ (Олмон)

Хусайн Қосимӣ – доктори забон ва адаби

форсӣ (Ҳиндустон)

Фаҳриддин Насриддинов – доктори

илмҳои филологӣ, сармуҳаррир

Тоҷибой Султонӣ – номзади илмҳои

филологӣ, дотсент

Баҳроми Раҳматзод – муовини

сармуҳаррир

Мундарича

Таҳқиқ

Абдушукури Абдусаттор. «Варқа ва Гулшоҳ»-и Айюқӣ ва масъалаи истиқболи сюжет

Баҳром Раҳматов. Ашъори тозаи Камоли Хучандӣ.....

Мавчуда Ғурунова. Афкори иҷтимоии Нозими Ҳиротӣ.....

Мухбираҳон Собирова. Вожаи соматикӣ «тан» ва гунаҳи он дар ашъори Камоли Хучандӣ.....

Муътабар Бобоева. «Ҳофизнома»-и Баҳоуддин Хуррамшоҳӣ ва усулҳои шарҳу тафсири калом

Ориф Навшоҳӣ. Осори хучастаи хучандиён дар Покистон.....

Сорбон Азизов. «Маҷолиси сабъа»-и Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ ва арзишҳои адабии он.....

Тоҷибой Султонӣ. Аҳамияти муқаддимаи «Ҷавоҳир-ул-асрор ва завоҳир-ул-анвор»-и Хусайни Хоразмӣ дар маърифати «Маснавии маънавӣ» (дар мисоли мақолаи аввал)

Фаҳриддин Насриддинов. Сарчашмае нодир дар маърифати ашъору афкори Камоли Хучандӣ.....

Шоира Пӯлодова. Дар коргоҳи таҷнисофарии Камол.....

Тарҷума ва сарчашмаиносии

Ёкути Ҳамавӣ. Дарфазилаи адабиёт ва аҳли он.....

«Китоб-ул-футувват»-и Абӯабдурахмон Суламӣ.....

Тазкираи «Риёз-ул-орифин».....

Таърихи Нишопур.....

Мутун

Абӯҳафс Маҳмуди Исфохонӣ. Тухфат-ул-мулук (таҳия ва тавзеҳи Мухлиса Нуруллоева ва Иззатбек Шехимов).....

Закариё Маҳмуди Қазвинӣ. Барге чанд аз «Осор-ул-билод ва ахбор-ул-ибод» (таҳия ва тавзеҳи Абдушукур Ғафуров ва Нӯъмонҷон Неъматов).....

Нуруддин Ҷаъфари Бадахшӣ. Хулосат-ул-маноқиб (Дарманоқиби Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ). (таҳияи Баҳром Раҳматов).....

Саъдии Шерозӣ. Маҷолиси панҷгона (таҳия ва тавзеҳи Фаҳриддин Насриддинов).....

Юсуфи Синачок. Ҷазираи маснавӣ (таҳия ва тавзеҳи Тоҷибой Султонӣ).....

ТАҲҶИҚ

Абдушукури Абдусаттор¹

«ВАРҶА ВА ГУЛШОҲ»-И АЙЮҶӢ ВА МАСЪАЛАИ ИСТИҚБОЛИ СУЖЕТ

Яке аз шаклҳои нуфузи адабиёти араб ба шеъри форсии мавриди баҳси мо бозсозии мазмуну мундариҷаи осори адабии арабӣ дар эҷоди шоирони форсизабон мебошад, ки намунаҳои онро дар адабиёти форсу тоҷик ба теъдоди кофӣ метавон пайдо намуд. Дар миёни чунин қиссаву ривоёти ишқии романтикӣ, ки дар қарни VII милодӣ дар адабиёт араб ба вучуд омада, минбаъд сужети онҳо ба адабиёти форсӣ интиқол ёфта ва сурати достони манзум ба худ гирифтааст, қиссаҳои ишқи Лайливу Мачнун, Вомиқу Узро ва Урваву Афро мақоми боризе доранд, ки дар асоси онҳо дар адабиёти форсу тоҷик достонҳои зиёди ҳамноми ишқӣ-романтикӣ эҷод карда шудаанд.

Дар бораи маншаъ ва оғози пайдоиши қиссаву ривоёти мазкур дар адабиёти араб тадқиқоти арзишманде ҳам анҷом дода шудаанд (6; 3; 4), вале ин ҷо хотирнишон намудан бамаврид аст, ки дар байни қабилаҳои араб дар қарни VII бо номҳои Қайс, Урва, Лубно, Ҷамил шоироне буданд, ки дар ашъори ғазалии худ ишқи афлотуниро месурӯданд ва қиссаи ишқи онҳо дар тӯли дусад сол вирди забонҳо гардида, тадриҷан сурати қиссаҳои ишқӣ - романтикиро ба худ пазируфтанд.

Аз қарни IX ба баъд қаҳрамонони қиссаҳои ишқии мазкур, аз қабили Мачнун ва Лайлӣ, Вомиқ ва Узро, Ҷамил ва Бусайна, Урва ва Афро аввалҳо дар шеъри форсӣ - тоҷикӣ дар шакли талмехот

¹ доктори илмҳои филологӣ, профессори ДМТ

ворид шуда ва аз аҳди Ғазнавиён ба баъд дар шакли дostonҳои алоҳида манзум шудаанд. Аз қиссаҳои, ки маншаъ дар адабиёти араб дошта ва дар қарни XI дар асоси сужети онҳо дostonи манзум ба вучуд омадааст, «Вомиқ ва Узро»-и Унсурӣ ва «Варқа ва Гулшоҳ» -и Айюқист. Дар мавриди «Вомиқ ва Узро» бояд гуфт, ки фақат қисмате аз он ба нашр расида ва матни комили он дар даст нест. Аз ин хотир, мо дар ин мақола тасмим гирифтём, ки дар асоси таҳлили «Варқа ва Гулшоҳ»-и Айюқӣ ва қиёси он бо мундариҷаи арабии қисса масъалаи истиқболи сужетҳои арабиро дар шеъри форсӣ - тоҷикӣ дар қарни XI мавриди баррасӣ қарор диҳём, зеро ин дoston бо саъйи Забехуллоҳи Сафо дар Техрон дар шакли пурра чоп шудааст. Қабл аз баёни мавзӯ, ин ҷо нуктаеро хотирнишон кардан мехоҳём, ки дар масъалаи истиқбол ва интиқоли сужет аз адабиёте ба адабиёти дигар баррасии дигаргунатаре мехоҳад ва дар робита бо ин ба мусталиҳоти «сужет» ва «хатти сужет» ё мазмуни он бояд назар афканем. Зеро омезиши мусталиҳоти «сужет» ва мазмун («хатти сужет») ба лағзишҳо дар ин масъала оварда метавонад.

Ҳар як эҷоди шоиру нависанда, пеш аз он ки ба асари бадеӣ табдил ёбад, мазмуни он дар зеҳни ӯ, қасасу ривоёти мардумӣ ё маъхази таърихӣ ва, ҳатто асари бадеии дигар арзи ҳастӣ мекунад. Ин мазмунро метавон ба таври шифоҳӣ нақл намуд ё хаттӣ навишт ва аз он, ҳамчунин, метавон асари бадеии дигар офарид. Ҳамин мазмун дар асари бадеии ин ё он нависанда дар шакли силсилаи томи амалиёт бо забону системаи образҳои бадеӣ ва характерҳои тасвир меёбад (5,173-237). Сужет офаридаи ҳуди шоир ё нависанда аст, ки онро қаси дигар айнан, чунонки ҳаст, нақл намуда ва бозсохта наметавонад. Аз ин рӯ, масъалаи истиқбол дар ин маврид бештар на ба сужет дахл дорад, зеро аслан мазмуни қиссаву асотир, ривоёти шифоҳӣ ё муҳтавои ягон асари бадеӣ ба гӯяндаи дигар дар офариниши ин ё он асари тоза бо сужети нав таконе, илҳоме ва таъсире бахшида метавонад, ки инро дар мисоли дostonҳои ҳамном дар адабиёти форсу тоҷик бисёр мебинем ва намунаи возеҳи он «Варқа ва Гулшоҳ»-и Айюқист.

Мочарои ишқи шоири араб Урва ибни Хузъм аз қабилаи Узро бо духтари амакаш Иқол ибни Махосир бо номи Афро қабл аз он, ки ба қалами шоири аҳди Ғазнавиён - Айюқӣ сурати дostonи манзумро ба худ гирад, дар ривоёти шифоҳии арабҳои бадавӣ ва баъдтар дар осори таърихиву адабии арабӣ сайри таҳаввули худро аз сар гузаронидааст. Дар замони Айюқӣ мазмуни ин қисса дар осори таърихиву тазкираҳои арабӣ, аз қабили «Китобу-л-ағонӣ»-и Абулфараҷ ал-Исфahонӣ, «аш-Шеър ва-ш-шуаро»-и Ибни Қутайба, «Фувоту-л-вафийот»-и ал-Қутабӣ, «Хизонату-л-адаб»-и ал-Бағдодӣ ва соири онҳо дарҷ шуда ва

барои Айюқӣ дастрас буда метавонист. Беҳуда нест, ки худи Айюқӣ дар бораи маншаи арабии достони худ чунин мегӯяд:

*Ба назм оварам саргузаште аҷаб,
Зи ахбори тозиву қутби араб.*

*Чунин хондам ин қиссаи дилтазир,
Зи ахбори тозиву қутби Ҷарир (1, 5).*

Аз ин хотир, метавон гуфт, ки «миёнарав» ё василаи таъсири сужети арабӣ дар мавриди достони Айюқӣ на тарҷумаи форсӣ, балки «ахбори тозӣ», яъне китобҳои тазкираву таърих аз қабилӣ «Китобул-ағонӣ»-и Абулфараҷ-ал Исфаҳонӣ ва «аш-Шеър ва-ш-шуаро»-и Ибни Қутайба будааст ва шоир ин қиссаро дар матни арабии он хонда, дар асоси бозсозии мазмуни он достони тозае манзум кардааст ва вазни онро мутақорибӣ мусаммани маҳзуф, ки вазни достонҳои паҳлавонии назми форсу тоҷик аст, интиҳоб намудааст. Интиҳоби ин вазн аз ҷониби Айюқӣ аз он ҷиҳат низ бесабаб нест, ки достони ӯ бештар ҷанбаи паҳлавонӣ дорад ва саҳнаҳои набарду корномаҳои қаҳрамонони асар зиёд ба назар мерасанд, ки дар ин бобат дар мавриди муносиб таваққуф хоҳем намуд.

Маншаъ дар адабиёти араб доштани достони «Варқа ва Гулшоҳ»-и Айюқиро метавон бо ҷандин далели возеҳ тасдиқ намуд. Аввалан, ҳамон таъйиди худи шоир дар бораи дар «ахбори тозиву қутби араб» ин қиссаро хонданаҷ ва қиссаи арабӣ будани он, ки дар ҷандин ҷои дигари асар таъкид мегардад. Масалан, дар байтҳои зерин:

*Шуда номашон дар араб достон,
Ба ғам-шон шуда бахт ҳамдостон.
Манам номвар Варқа Ибн ал-Ҳумом,
Савори араб, офтоби киром.
Ҳамегуфт Варқа ба лафзи араб,
Ки ман дастбурде намоям аҷаб (1, 19).*

Дар байти зайл вақте ки шоҳи Шом Гулшоҳ будани номи духтарро мефаҳмад, ба падари ӯ чунин суол медиҳад, ки ишора ба шеърҳои ишқии Урва дар бораи Афро аст, ки миёни манотиқи мухталифи арабнишин шуҳрат доштааст:

*Малик гуфт: Ин шеърҳо дар араб,
Зи баҳри варо гуфта омад адаб (1, 69).*

Ҳамон таъйиди «ахбори тозӣ» будани достони Айюқӣ дар интиҳи низ такрор мешавад ва достон бо байтҳои зерин хотима меёбад:

*Чунин буд ин қиссаи пураҷаб,
Зи ахбори тозиву қутби араб.*

*Зи Айюқиву умматон-хоссу ом,
Сано бар Муҳаммад алайҳиссалом (1,122).*

Далели дигари маншаи арабӣ доштани достони Айюқӣ даҳ пораи шеърӣст, ки бо номи «шеър» ва дар шакли ғазали ибтидоиву вазни умумии достон, яъне мутақориб дар ҳар ҷои достон оварда шудааст ва, зоҳиран, бо ғазалҳои арабии Урва дар ишқи Афро робитае дорад. Ин ҳадси моро баъзе шавоҳиди шеърӣ аз достони Айюқӣ ва қиёси онҳо бо ашъори арабии Урва ибни Хузом тақвият дода метавонад. Масалан, қабл аз он, ки Айюқӣ шеъре аз номи Гулшоҳ орад, мегӯяд:

*Ҳамегуфт бо хештан он нигор,
Яке шеъри тозӣ ба зориш зор (1,112).*

Шеъре, ки Айюқӣ баъд аз он меорад, ин аст:

*К-аз ин пас, аё дил, ба дунё маноз,
Ки иззаи азоб асту нозаи ниёз.
Ду сарви сиҳиро ба як бўстон,
Бипарвард дар шодкомиву ноз.
Абе он ки з-он ҳар ду омад гуноҳ,
Зи якдигаришон ҷудо кард боз.
Аё Варқа, дурӣ ту аз ёри хеш,
Шудам бе ту кӯтоҳ умре дароз.
Маро гуфта будӣ, ки оям барат,
Шудӣ аз барам, боз н-оӣ ту боз.
Қазо то дари марги ту боз кард,
Ба худ бар дари ғам накардам фароз.
Ба назди ту хоҳам ҳаме омадан,
Маро ҳам бари ҷои худ ҷой соз (1, 113).*

Дар достони Айюқӣ Гулшоҳ баъди якчанд рӯзи хондани ин шеър бар сари қабри Варқа рафта, вафот мекунад. Дар матни арабии қисса низ Афро шеъри зайлро, ки ба шеъри достони Айюқӣ шабеҳ аст, он қадар бо такрор меҳонад, ки баъди якчанд рӯз аз олам чашм мепӯшад:

*Бало ё аййуха-р-ракбу-л-муҳиббуна, вайҳақум,
Биҳаққин нуъитум Урватабни Хузомин.
Ва ло туҳанни-л-фитёна баъдака лаззатун,
Ва ло раҷаъу мин гайбатин би саломин.
Ва қул ли-л-ҳаболӣ ло тарҷийанна гоибан,
Ва ло фараҳоти баъдаху бигуломин (2,376).*

Тарҷума:

*Ало, эй қорвони дӯстдорон, вой бар шумо,
Ки хабари марги Урва ибни Хузомро овардед.
Ва дигар лаззате нест ҷавонро баъди ту,
Ва аз ҷониби ту дигар бо салом барнамегарданд.*

*Бигӯ ба ақрабои ман, ки умедвор набошанд,
Ки шодие нест баъди ӯ барои ҷавон.*

Шоҳиди дигари шеърӣ гуфтугӯи Варқа бо Ғуроб-ал-Ямонӣ дар бораи дарди ишқ аст:

*Бад-ӯ Варқа гуфташ, ки: Эй пурхунар,
Ба беморӣ андар замоне нигар.
Ғуроб-ал-Ямонӣ бигуфт: Эй аҷаб,
Чу ту нест донанда андар араб (1, 107).*

Дар матни арабии қисса низ шеъре аз забони Варқа мавҷуд аст, ки дар бораи ҳамон гуфтугӯ бо табиб аст, вале бо ин фарқ, ки табиб дар дoston Ғуроб-ал-Ямонӣ ва дар шеъри арабӣ Арроф-ал-Ямома аст:

*Амо бӣ мин хайлин ва ло бӣ мин ҷуннатин,
Валокинна ӯмрун ё ахӣ казубун.
Ақулу ли аррофил-л-Ямомати довинӣ,
Фаиннака ин довайтани табибу.
Фаво кабдан амсат рифофан кааннамо,
Ашшйата ло хулуқу макрун ва ла-л-ҳаво.
Амомӣ ва ло йаҳви ҳавоу ғарибу
Фаваллоҳи ло афсока мо ҳаббати сабо.
Ва мо аъқабатҳо фи-р-риёҳи ҷанубу,
Ваиннӣ латағшонӣ ли зикрока ӯззатун,
Лаҳо байна ҷилдӣ ва ӯзми дадибу (2, 378).*

Тарҷума:

*Манам беёду маро паноҳе нест,
Валекин, эй бародар, амакам дурӯггӯӣ аст.
Ҳамегӯям ба Арроф-ал-Ямома маро даво кун,
Ки агар маро даво кардӣ, дар ҳақиқат табибӣ.
Ва дигарам ҳамесӯзад аҷзои маро,
Мисли он ки месӯзонад отаи сӯзишвориро.
Бегоҳ асту Афро назди ту нест,
Маро тасаллӣ медиҳанд, вале аз ту умеди тасаллӣ нест.
Бегоҳ асту аз пасу пеши ман гамгусоре набвад.
Ва маро ҳавои дигаре дар сар набошад.
Ба Худо, ки фаромӯш намекунам туро, то боди Шарқ мевазад,
Ва аз паси он мевазад боди ҷануб.
Ва аз ёди ту маро ларзае фаро гирифта,
Ки он байни нӯстам ва устухонҳоям ҷо дорад.*

Қиёси шоҳидҳои шеърӣ мазкур фикреро илқо мекунад, ки ба гумони ғолиб ғазалҳое, ки бо унвони «шеър» дар ҳар ҷои достони Айюқӣ оварда шудаанд, аз лиҳози маъниву мундариҷа ба ашъори

ғазалии шоири араб Урва ибни Хузом шабоҳате доранд. Аз чониби дигар, суннати дар миёни дoston овардани ғазал, ки Айюқӣ бунёд ниҳодааст, шояд бесабаб ҳам набуда ва хостааст, ки ашъори ғазалии дар қиссаи арабӣ аз забони Урва ё Афро омада, дар дoston шакли ғазалии хосе дошта бошад, ҳарчанд, ки дар вазни умумии дoston, яъне мутақориб омадааст.

Аз далелҳои дигари маншаи арабӣ доштани «Варқа ва Гулшоҳ»-и Айюқӣ ҳамоҳангӣ ва монандии номҳои қаҳрамонони асар ва маҳалли воқеоти он аст. Аз ҷумла, номи қаҳрамонони асосии асар, агар дар матни арабӣ Урва ва Афро бошад, дар дoston Варқа ва Гулшоҳ аст, номи падари Урва дар матни арабӣ Хузом ва дар дoston Хумом, падари Афро дар матни арабӣ Иқол ва дар дoston Ҳилол аст. Номи қabilaи онҳо дар матни арабӣ Бани Забба ва дар дoston Бани Шайба аст. Номи касе, ки Урва ба ӯ изҳори дард кардааст, дар матни арабӣ Арроф-ал-Ямома ва дар достони Айюқӣ Ғуроб-ал-Ямонӣ омадааст.

Ҳамчунин, маҳалли воқеоти дoston Шому Яман, Баҳрайну Уммон ва дигар мавзёот мебошанд, ки арабнишин буда ва дар онҳо одобу суннатҳои арабӣ ва бадавӣ риоя мешаванд. Воқеаҳо, асосан, дар мавзеи қabilaҳои Бани Забба ва Бани Шайба мегузаранд. Манзилҳояшон хайма аст, чунонки дар байти зайл меҳонем:

*Чу аз дур наздики хайма расид,
Ба даргоҳи хайма дарун бингарид (1,48).*

Қаҳрамонони достони Айюқӣ одобу суннатҳои мардуми бадавиро риоя мекунанд, ки инро дар мавридҳои зарурӣ дар тасвири қаҳрамонони асар мушоҳида менамоем. Аз ҷумла, рӯй пӯшидани занони бодия, ки дар байти зайл чун «расми араб» таъкид шудааст:

*Бубаста ба расми араб рӯи хеш,
Ба дастор пӯшида гесӯи хеш (1,32).*

Аз ҷумлаи суннатҳои аҳли бодия муфохара ва даъват ба майдон қабл аз набард дар рӯбарӯи душман ва изҳори часорату мардонагӣ ҳисоб меёфт, ки намунаи он дар муфохараи Рабеъ ибни Аднон дар майдони ҷанг бо қabilaи Варқа ба мушоҳида мерасад (1,22).

Қиёси сужети достони «Варқа ва Гулшоҳ»-и Айюқӣ бо мазмуни мочароиишқи Урваву Афро дар адабиёти араб метавонад имкондиҳад, ки дар бораи ибтикороти Айюқӣ дар сужетофаринӣ ва тозагиҳои вориднамудаи ӯ ба сужети арабӣ қазоват намоем. Ҳамчунин, қиёси достони Айюқӣ бо қиссаи арабии Урва ва Афро имкон медиҳад, ки умумият ва фарқиятҳои миёни ин ду асарро муайян карда тавонем. Барои ин, қабл аз ҳама, бояд дар атрофи маъхазҳои арабие, ки дар бораи ин қисса маълумот додаанду онро комилан ё мухтасаран дарҷ

кардаанд, изхори назар намоем.

Аз ахбори маъхазҳои арабии гузашта маълум мегардад, ки асли қисса дар матнҳои арабӣ чандон бузург нест ва муҳтавои он метавонад дар якчанд саҳфа баён гардад. Қиссаи мазкур дар «Китоб-ул-ағонӣ»-и Абулфараҷ ал-Исфahонӣ дар ҳаҷми 14 саҳифа, «Фувот-ул-вафиёт»-и ал-Қутбӣ 5 саҳифа, «аш-Шеър ва-ш- шуаро»-и Ибни Қутайба, «Хизонат-ул-адаб»-и ал-Бағдодӣ дар ҳаҷми як саҳифагӣ баён карда шудааст. Мазмуни қиссаи мазкур тибқи ахбори «Китоб-ул-ағонӣ» мухтасаран ба тариқи зайл аст:

Урва ибни Хузум баъди вафоти падари худ дар тарбияи амакаш Иқол ибни Маҳосир қарор гирифт ва бо духтари амакаш Афро, ки бо вай ҳамсол буд, аз ҳамон оғоз ҳамеша якҷоя бозӣ мекард ва ҳаргиз аз ӯ ҷудой надошт. Ҳамин тавр, дар дили онҳо нисбат ба якдигар меҳру муҳаббати самими пайдо шуд ва амакаш Иқол низ ба Урва доимо ваъда меод, ки албатта, ӯро домоди худ хоҳад кард.

Баъди он ки Урва ва Афро ба балоғат расиданд, Урва аммаи худ Ҳинд бинти Маҳосирро барои хостгорӣ назди падари Афро фиристод, то ваъдаи худро иҷро намояд. Амаки Урва Иқол ибни Маҳосир ба хоҳиши Урва ризоият дод, вале азбаски Урва камбизоат ва бемолу сарват буд, қарор дода шуд, ки сабр намоянд, то Урва барои маҳри Афро дастмояе пайдо намояд ва ба сафар баромад. Модари Афро ба ин қарор ба кулӣ розӣ набуд ва мехост, ки барои духтараш шавҳари сарватманде бичӯяд. Аз ин рӯ, ҳангоме, ки яке аз сарватмандон ба духтари Афро хостгор шуда падари ӯ розӣ набуд, шавҳарашро розӣ кард, ки духтарро ба ин марди сарватманд ба занӣ диҳанд. Баъда се рӯзи издивоҷ марди шомӣ Афроро ҳамроҳи худ ба ватанаш бурд. Падари Афро аз қавли ба Урва додааш ва аҳдшикании худ шарм меод ва тадбире меҷуст, ки худро дар назди Урва бегуноҳ вонамуд кунад. Оқибат ҳилае ёфт, ки қабри кӯҳнаеро таъмир кард, то баъди баргаштан ба Урва бигӯяд, ки Афро мурда ва ин қабри ӯст. Аз аҳли қабила низ хоҳиш намуд, ки асли қорро аз Урва пинҳон доранд.

Урва баъди якчанд моҳ ба қабилаи Бани Забба бозташт ва падари Афро бо оху фиғон ба ӯ аз марги Афро хабар дод ва ӯро ба сари гӯри дурӯғин бурд. Урва аз он пас ҳар рӯз бар сари қабри дурӯғини Афро рафта навҳаву зорӣ мекард ва торафт зору ҳақиртар мегашт. Яке аз духтарони қабила, ки аз асрори падари Афро огоҳ буд, ба ҳоли Урва тараҳҳум намуда, ӯро аз асли қор огоҳ кард.

Сипае Урва ба умеди дидори Афро роҳи Шомро пеш гирифт ва ба назди шавҳари Афро рафта, чанд гоҳ дар меҳмони ӯ буд ва оқибат ба мадади канизаке аз аҳди хонаводаи марди шомӣ айгуштарини ҳешро ба назди Афро фиристод. Вақте ки Афро айгуштариро дид, аз

ҳақиқати ҳол боҳабар шуд ва ба шавҳари худ хабар дод, ки меҳмони ӯ писари амаки вай Урва ибни Хузом аст.

Шавҳари Афро муддате Урваро бо иззату икром меҳмондорӣ кард ва Афроро бо ӯ танҳо бигузошту касеро аз одамони худ маъмур кард, то суханони он ҳар ду ро ба вай расонад. Урваву Афро дар хилват бо ҳам аз дарди ҷудой ва сӯзи фироқ арзи ҳол мекарданд, вале коре, ки аз покиву иффат дур бошад, аз онҳо сар намезад. Ходими маъмуршуда ҳақиқати ҳоли Урваву Афроро ба шавҳари Афро хабар дод ва ӯ аз покиву ҷавонмардии Урва дар таачҷуб монда иерор намуд, ки Урва доимӣ дар хонаи ӯ бимонад. Вале Урва таклифи шавҳари Афроро рад намуд ва ихтиёри баргаштан карда, ба роҳ баромад. ӯ дар роҳ мерафту дар ёди Афро гоҳ беҳушу гоҳ беёд меафтад ва чун чашмбанди Афроро ба сараш меандохтанд, боз ба хуш меомад.

Урва бо ҳамон ҳол гаҳе беҳушу гаҳе бохуш дар роҳ мерафт, ки бо Ибни Макхул (Арроф-ал Ямома) вохӯрда аз ӯ давои дарди худро пурсид ва табиб ба ӯ изҳор намуд, ки давои ӯ расидан ба висоли маъшуқа аст. Ҳамин тавр, Урва ба роҳи худ идома дод ва се рӯз қабл аз расидан ба қабиллаи худ дар роҳ номи Афро дар лаб ва ёди ӯ дар дил вафот намуд. Вақте ки хабари марги Урва ба Афро расид, он қадар дар ёди ӯ навҳа кард, ки якчанд рӯзи марги Урва ӯ низ аз ғаму андӯх ва сӯзу фироқи ёри гумкардаи худ аз олам даргузашт (2, 366-379).

Чунонки маълум мегардад, сужети қиссаи арабии мочарои ишқи Урва ва Афро чандон тӯлонӣ ва мураккаб нест, вале Айюқӣ дар асоси ҳамин як сужети сода ва кӯтоҳи қиссаи мазкур достони комил ва дорои сужети тоза манзум карда тавонистааст. Бо ин ҳама, ҳамон асли сужети қиссаи Урва ва Афро дар достони Айюқӣ нигоҳ дошта шудааст.

Оғози достони «Варқа ва Гулшоҳ»-и Айюқӣ низ қариб айни ҳамон аст, ки дар қиссаи Урва ва Афро омада, фақат фарқ дар он аст, ки номҳои қаҳрамонон бо номҳои ҳамоҳанги онҳо иваз шудаанд. Айюқӣ аз оғози қиссаи Варқа ва Гулшоҳ чунин ҳикоят мекунад:

*Яке ҳай буд андар он рӯзгор,
 Чу Артанги Монӣ ба рангу нигор.
 Ту гуфти зи бас неъмату хоста,
 Яке кишваре буд ороста.
 Бани Шайба буд номи он ҷойгоҳ,
 Сипоҳе дар ӯ сафдару кинаҳоҳ.
 Бад-ӯ дар ду солори воломаниш,
 Ҳунарварзу беҳрӯзу некӯкунш.
 Ду солору он ҳар ду аз як гуҳар,
 Бародар зи як мому аз як падар.*

Мар он ҳар ду солорро буд ном,
 Якero Ҳилолу якero Ҳумом.
 Меҳин буд бар ҳусну бар чобукӣ,
 Баромад закӣ аз гаҳӣ кӯдакӣ.
 Мар онро кучо номи ӯ буд Ҳилол,
 Яке духтаре буд ҳуромисол.
 ...Мар ӯро падар ном Гулшаҳ ниҳод,
 Ки хуршедрух буду ҳурунажод.
 Чу Гулшоҳу чун Варқаи тезмеҳр,
 Набуду напарвард гардонсипеҳр.
 ...Ба як чой буданд ҳар ду ба ҳам,
 Ки ин ибни амм буду он бинти амм... (1,6).

Дар достони Айюқӣ низ Варқа ва Гулшоҳ, ки амакзодагонанд, аз хурдӣ бо ҳам якҷоя калон мешаванд, бо ин фарқ, ки дар қиссаи арабӣ падари Урва даргузашта ва ӯ ба тарбияти амаки худ мондааст, вале дар достон падари Варқа ханӯз зиндааст. Ҳамчунин, аз даҳсолагӣ назди омӯзгор таълим гирифтани Варқа ва Гулшоҳ ва «ҳунарёбу фарҳангёб» ва «сухангӯву ҳозирчавоб» гардидани онҳо иловаи Айюқӣ ба сужети арабӣ буда, бо эҳтимоли қавӣ ин ҷо таъсири суннатҳои эронӣ мушоҳида мешавад. Зеро дар Эрон таълиму тарбияи кӯдакон назди омӯзгор яке аз рукнҳои зарурии зиндагӣ ҳисоб мешуд. Аз ин ҷост, ки Айюқӣ низ қаҳрамони худро аз синни даҳсолагӣ назди омӯзгор мебинад ва мегӯяд:

Чу даҳ сол парвардашон рӯзгор,
 Нишондандашон пеши омӯзгор.
 Муаллим ба таълим шуд дар шитоб,
 Ки то ҳар ду гаштанд фарҳангёб.
 Ҳунарёб гаштанду фарҳангёб,
 Сухангӯй гаштанду ҳозирчавоб... (1,6-7).

Аз ин ҷо ба баъд хатти сужети арабӣ канда мешавад ва воқеоте оғоз меёбанд, ки дар қиссаи Урва ва Афро вучуд надоранд. Ҳангоме ки Варқаву Гулшоҳ ба синни шонздаҳсолагӣ мерасанд ва овозаи ҳусни Гулшоҳ дар гирду атроф паҳн мегардад, солори қабилаи Бани Забба - Рабеъ ибни Аднон панҷ-шаш маротиба ба падари Гулшоҳ паём мефиристад, ки духтарашро ба ӯ ба занӣ диҳад. Вале ҷавоби тасдиқ нагирифта, ба қабилаи Бани Шайба лашкар мекашад.

Рабеъ ибни Аднон дар ҷанг қабилаи Бани Шайбаро мағлуб намуда, мардони зиёдеро ба қатл мерасонад ва дар қатори ғаниматҳои ҷарбӣ Гулшоҳро низ бо худ мебарад. Ҳангоме ки Рабеъ ибни Аднон аз Гулшоҳ ком мечӯяд, ӯ ба баҳонаи узри занон як ҳафта аз ӯ муҳлат мецоҳад ва ба умеди дидори Варқа ва раҳой ёфтани аз ҷанги Рабеъ

интизорӣ мекашад.

Аз хучуми Рабеъ ибни Аднон ба қабилаи Бани Шайба сар карда достони Айюқӣ оҳанги қаҳрамонӣ ба худ мегирад ва аз хатти сужети Урва ва Афро, ки қиссаи ишқист, дур рафта, минбаъд тасвири майдони ҷанг ва набарду қаҳрамониҳо бо «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва дигар дostonҳои қаҳрамонӣ умумияте пайдо менамояд.

Баъди он ки Рабеъ ибни Аднон Гулшоҳро бо худ мебарад, Варқа бо машварати падараш бар зидди Рабеъ сипоҳ ҷамъ мекунад. Падари Гулшоҳ низ дар тараддуди ҷамъ овардани сипоҳ мегардад ва онҳо якҷоя ба разми Рабеъ ибни Аднон мераванд. Дар ҷанг Рабеъ ибни Аднон далерони Бани Шайбаро ба қатл мерасонад ва падари Варқа низ кушта мешавад. Ниҳоят, Варқа ба разми Рабеъ мебарояд ва қабл аз ҳарб муфохарае бо Рабеъ сар мекунад, ки хоси дostonҳои қаҳрамонист:

*Бигуфт: Эй фарӯмоҷи мустаҳил,
Наёвард гардун чу ту сангдил.
Набахшудӣ, эй шуми номехрубон,
Бар он пири фартутидида ҷаҳон,
Ки бар ҷони ӯ бар камин сохтӣ,
Ҷаҳонро зи номаш бипардохтӣ.
Чи гуфтӣ варо ҳеч кинҳоҳ нест,
Ва ё сӯи ту марғро роҳ нест.
...Кунун аз араб номи ту кам кунам,
Нишоту сурури ту мотам кунам... (1, 28-29).*

Ниҳоят, дар набарди тӯлонӣ Рабеъ ибни Аднон бар Варқа пирӯз гашта мехоҳад, ки ӯро ба қатл расонад. Варқа, ки умедашро аз зиндагӣ канда буд, ба Рабеъ муроҷиат мекунад, ки қабл аз қатли ӯ охириин хоҳишашро иҷро намояд:

*Бигуфто: Бар ин дил маяфзой дард,
Ба ҳаққи Худованди ҷаббору фард.
Аз он пеш, то к-ам дар орий зи пой,
Яке рӯй Гулшоҳ моро намой.
Кунунам мақуш, дасту поям бибанд,
Бубар назди он зодсарви баланд.
Ба дидори он моҳ меҳмон кунам,
Ба пешии вай он гоҳ қурбон кунам... (1, 34).*

Дар он ҳангом Гулшоҳ, ки аз манзили Рабеъ бо силоҳу ҷавшан ва дар либоси паҳлавониву рӯй пӯшида савори асп ниҳон аз ҳама омада буд, ҳоли зори Варқаро мебинад ва:

*Чу ҷон мар варо бад-он сон бидид,
Даромад яке наърае баркашид.*

Бад эшон чу танг андар омад зираҳ,
 Зи рух парда бикшоду бинмуд маҳ.
 Амома (и) хаз аз сар ба берун фиканд,
 Ба лашкар намуд он ду мушкин каманд...
 Рабеъ ибни Аднон чу ўро бидид,
 Бибуд хираву сӯи ӯ бингарид.
 Гумоне чунон бурд, к-он моҳрӯй,
 Зи меҳри дил омад ба дидори ӯй...
 Ҳамеронд Гулшоҳ бо меҳру ранг,
 Саманди сафошӯбро нарму танг.
 Чу аз раҳ расидаи бари ҳар ду танг,
 Накард эч бар ҷойгаҳ бар диранг.
 Яке найза зад он сутудаҳунар,
 Рабеи фурумояро бар чигар.
 Синонаи гузорид аз сунӣ иушт,
 Бад-он сон ба зорӣ мар ўро бикӯшт.
 Ба зер омаду дастӣ Варқа кушод,
 Сӯи лашкари хеш рафтанд шод... (1, 36).

Зимни тасвири ин воқеот дoston ба кулӣ ранги қаҳрамонӣ мегирад ва симои Гулшоҳ ба Гурдофарид аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ қаробат пайдо мекунад. Тасдиқи ин маъниро мо дар тасвири разми ӯ бо писари Рабеъ ибни Аднон - Ғолиб ибни Рабеъ мебинем, ки охири он бо гӯштии тан ба тан меанҷомад ва ниҳоят, Гулшоҳ мағлуб ва асири писари Рабеъ мегардад. Варқа ва ҳамқабилагони ӯ то фаро расидани торикӣ набардро бо душман идома медиҳанд. Бо фаро расидани торикӣ Варқа пинҳонӣ ба лашкаргоҳи душман рафта, Гулшоҳро аз чанги писари Рабеъ халос карда, ўро ба қатл мерасонад. Лашкариён аз марги солори худ танҳо вақте хабар меёбанд, ки Варқаву Гулшоҳ ба лашкаргоҳи худ расида буданд.

Дар сипоҳи душман пас аз марги солори лашкар бесарусомонӣ ва яъсу навмедӣ пайдо мегардад ва аз ин истифода бурда субҳи рӯзи дигар сипоҳи Бани Шайба ба лашкари Бани Забба ҳамла оварда далерону мардони онро ба қатл расонида, бо пирӯзӣ ба қабилai худ бармегарданд. Аз ин воқеот ба баъд нақли Айюқӣ боз ба маҷрои хатти суҷети қиссаи Урва ва Афро бармегардад.

Варқа, ки бар асари ҳучуми Рабеъ ба қабилai Бани Шайба молу сарваташ ғорат шуда ва тижидаст гардида буд, аз хостгорӣ кардани Гулшоҳ андеша мекунад, зеро:

Ҳамегуфт: Бе молу бе хоста,
 Чи гуна шавад қорам ороста.
 Битарсам, ки Гулшоҳро гар зи амм

*Бихоҳам, ба каф оядам дарду гам.
Сар андар наёрад ба гуфтори ман,
Наяндешад аз нолаи зори ман... (1, 48).*

Дар ин ҳангом хостгори сарватманди Гулшоҳ низ зиёд мешаванд ва Варқа модари Гулшоҳро ба назди худ хонда, зориву илтиҷо мекунад, ки дилдодагонро аз ҳам чудо накунад. Дар дoston модари Гулшоҳ ҷонибдори Варқа аст ва аз шавҳари худ илтиҷо мекунад, ки Гулшоҳро ба Варқа ба занӣ диҳад. Вале падар ба хотири молу сарват хоҳиши Варқа ва илтиҷои дуҷумбораи занашро рад мекунад ва:

*Ам(м)и Варқа хира шуд аз гуфти зан,
Чунин рои беҳуда - гуфто, - мазан,
Ки ман чун ба Варқа ҳаме бингарам,
Тамомӣ надорад ҳақи духтарам.
Фаровон кас аз ҳайҳои араб,
Худованди молу ҷамолу насаб,
Ба пайвастагӣ рои мо кардаанд,
Чаҳоне нур аз мол овардаанд.
Чи аз бахтгону чи аз бухтиён,
Зи асбону аз бадраҳои гарон...
Маро беҳтар аз Варқа домод нест,
Валекин ба дасташ ба ҷуз бод нест... (1, 52)*

Сипас падари Гулшоҳ пешниҳод мекунад, ки Варқа ба назди тағои худ - шоҳи Яман Мунзир, ки бефарзанд аст, биравад ва молу сарват барои маҳри духтар орад. (Дар қиссаи арабии Урва ва Афро ба назди писари амакаш меравад). Рафтани Варқа ба Яман барои пайдо кардани маҳри Гулшоҳ бо тағйироти ҷузъӣ бошад ҳам бо хатти сужети варианти арабии қисса мувофиқат мекунад, вале дар тасвири саргузашти Варқа дар Яман низ ҳодисаву воқеоти хоси дostonҳои паҳлавонӣ илова гардидааст. Ин илова иборат аз он аст, ки Варқа баъди ба Яман расидан хабар меёбад, ки шоҳони Адану Баҳрайн якҷоя ба Яман ҳамла карда, бузургони давлатро бо Мунзир ба асорат бурдаанд ва шаҳр ба муҳосира афтада, танҳо вазир боқӣ мондааст. Варқа шабона воридаи шаҳр гардида, ҳазор марди далери ҷангӣ пайдо мекунад ва бо онҳо ба набарди душман меравад ва ба кини тағои худ ба лашкари душман ҳамла оварда, мегӯяд:

*Манам номвар Варқа ибн ал-Ҳумом,
Савори араб, офтоби киром.
Ман имрӯз аз кинаи холи хеш,
Дарорам чаҳон зери кӯполи хеш...
Чаҳон бар шумо танг зиндон кунам,*

Зи хун-тон замин ҳамчу тӯфон кунам... (1,67).

Ҳамин тавр, Варқа бо ҳазор марди далер лашкари душманро шикаст медиҳад, тағои худ Мунзирро аз асорат халос мекунад ва сари шоҳони Адану Баҳрайнро пеши пой ӯ мепартояд. Оқибат, шоҳи Яман Мунзир бо ёрии Варқа бар сипоҳи шоҳони Адану Баҳрайн ғалабаи ниҳой ба даст меорад ва боқимондаи лашкари душман рӯ ба ҳазимат меорад. Варқа аз марҳамати тағои худ шоҳи Яман соҳиби сарвате шуда буд, ки садҳо маротиба аз маҳри Афро зиёда буд:

*Малик Варқаро моли бисёр дод,
Сутуру дирам доду динор дод.
Ҳазор уштури модаву сурхмӯй,
Ҳама кӯҳ-кӯҳони ҳинҷорҷӯй.
Ҳазор аспи қухпайкари бодпой,
Қавиҳоли маҳнаъли пӯлодпой.
Зи динори зар тоқу тахти баланд,
Зи гову хару астару гӯсфанд.
Начандон ба Варқа бидодаи зи мол,
Ки гуфтан тавон он муборакхисол.
Ки донад, чӣ дод ӯ бад-он меҳрубон,
Ту гуфтӣ магар ҳаст моли чаҳон... (1, 67).*

Аз ин пас рафти чараёни воқеоти дoston аз мочарои паҳлавонӣ боз ба асли сужети арабии қисса бармегардад ва сухан дар бораи шоҳи Шом (Дар Урва ва Афро марде аз Шом) меравад, ки овозаи хусни Афроро шунида, дар сурати бозаргон бо молу сарвати зиёд ба сӯи қабилаи Бани Шайба раҳсипор шуд. Ҳангоме ки Урва барои ба даст овардани маҳри Афро ба Яман рафта буд, шоҳи Шом бо молу сарвати зиёде ба қабилаи Бани Шайба меравад ва ба мардуми қабила симу зар ва инъомҳои фаровон дода, дили онҳоро ба даст меорад ва чун марди олиҳиммату саховатманд эътибор пайдо мекунад. Шоҳи Шом аз рӯи шунидаҳояш ба Афро ошиқ шуда буд ва ҳамин ишқи ғоибона ӯро ба қабилаи Бани Шайба овард. Ин ҷо бояд шунидаҳои шоҳи Шом ҳамон шеърҳои ошиқонаи Урва дар бораи хусну дилрабоии Афро бошад, ки миёни қабилаҳои гуногуни араб шухрат ёфта буд. Ин маъниро гуфтаҳои худи шоҳи Шом ҳам сарехан тасдиқ карда метавонад. Миёни шоҳи Шом ва падари Гулшоҳ чунин гуфтугӯ ба миён меояд:

*Бипурсиду гуфтаиш, ки: Номаш бигӯй,
Падар гуфт: Гулшоҳи фархундарӯй.
Малик гуфт: Ин шеърҳо дар араб,
Зи баҳри варо гуфта омад аҷаб (1, 69).*

Чараёни минбаъдаи воқеоти дoston айни сужети ҳамон қиссаи арабии Урва ва Афро аст, фақат дар дoston шоҳи Шом пиразанеро

бо молу сарват миёнарав сохта, хоҳиш мекунад, ки модари Гулшохро розӣ кунад, то духтарашро ба ӯ диҳад. Дар қиссаи арабӣ модари Гулшоҳ бештар ҷонибдори он аст, ки Варқа ба домодӣ напазирад, вале дар дoston падари Гулшоҳ ба Варқа ваъда додааст, ки ба домодӣ ҷуз ӯ каси дигареро пазируфтани намеҳадад ва бо вучуди симу зар ва молу сарват хоҳиши шоҳи Шомро рад мекунад. Ниҳоят, шоҳи Шом ба воситаи пирзол ва зӯри симу зар модари Гулшохро розӣ мекунад ва ӯ аз шавҳари худ бо исрор талаб менамояд, ки духтарашро ба шоҳи Шом, ки аз Варқа ҳазор бор сарватмандтар аст, бидиҳад, то минбаъд бо роҳату осоиш зиндагӣ кунанд. Баъди розӣ гардидани падар тараддуди тӯйи Гулшохро мебинанду ба Гулшоҳ хабари дурӯғ мерасонанд, ки гӯё Варқа дар Яман вафот кардааст. Ҳамин тавр, бо ҳила падару модар алорағми хоҳиши ошиқони ноком Гулшохро ба шоҳи Шом ба занӣ медиҳанд ва пас аз се рӯзи издивоҷ шавҳараш Гулшохро бо худ ба Шом мебарад.

Воқеаи ба қabilaи Бани Шайба баргаштаи Варқа низ айнан ҳамон саргузашти Урва ва Афрост, ки дар матни арабии қисса хондаем. Варқа бо дили пур аз умеду орзу ва молу сарвати бешумор ба қabilaи худ бармегардад ва аз ҳоли Гулшоҳ пурсон мешавад. Вале амакаш бо оху афғони дурӯғин ба истиқболи ӯ баромада, аз марги Гулшоҳ хабар медиҳад ва ўро бо сари қабри дурӯғин, ки худ канда буд, меорад. Аз он пас Варқа рӯз то бегоҳ бар сари қабр мерафт ва ба ёди Гулшоҳи ноком нолаву фиғон мекарду рӯз то рӯз ҳақиртар мешуд. Оқибат, яке аз канизакон ба ҳоли Варқа раҳм оварда, ба ӯ ҳақиқати ҳолро нақл мекунад ва Варқа қабрро кушода итминон ҳосил мекунад, ки Гулшоҳ намурдааст ва ўро бо ҳила ба шоҳи Шом ба занӣ додаанд.

Аз равон шудани Варқа ба сӯи Шом то расиданаш ба манзили шавҳари Гулшоҳ боз воқеоти дoston аз хатти сужети арабии қиссаи Урва ва Афрост инҳироф намуда, оҳанги паҳлавонӣ ба худ мегирад. Ҳангоме ки Варқа ба умеди дидори Гулшоҳ ба сӯи Шом раҳсипор мегардад, дар наздикии Шом дуздон ба ӯ ҳамла намуда, пешниҳод мекунанд, ки агар ҷон ба саломат бурдан хоҳад, аспу силоҳ ва моли худро бигузораду биравад, вагарна дорои ўро бо разм хоҳанд гирифт ва дар он сурат ҳам аз молу ҳам аз ҷон маҳрум хоҳад шуд. Вале Варқа аз таҳдиди дуздон, ки маҷмӯъ чил нафар буданд, намеҳаросад ва часуруна ҷунин изҳор мекунад:

*Бад -эшон ҷунин гуфт он сарфароз,
Ки: Ман шерчангам, шумо чун гуроз.
Чу дар кина ёзам ба шамшер чанг,
Чи як тан, чи сад тан ба пешам ба чанг.
...Бигуфт ину аз баҳри чангу набард,*

*Бар он ҳар чиҳил мард бар ҳамла кард.
Ба ҳар захм марде ба ду ним кард,
Чу зад тег бо марг таслим кард.
...Зи чил марди саълук сиро бикӯшт,
Дигар дар ҳазимат намуданд пушт... (1, 88-89).*

Варқа чароҳатҳои саҳт бардошта буд ва мачрӯҳу хуншор дар болои асп роҳи худро ба сӯи Шом идома дод. Дар қарибии Шом зери дарахте аз асп фуруд омада, беҳуш афтод. Дар он чо тасвири воқеот боз аз асли сужети арабии қисса бармегардад ва шоҳи Шом, ки шавҳари Гулшоҳ буд, аз рӯи тараҳҳуму дилсӯзӣ ўро ба қасри худ бурда, ба ходиме месупорад, ки ба муолиҷаву нигоҳубини марди ғариб машғул гардад.

Баъди сиҳат ёфтани чароҳатҳои Варқа ва ба ҳуш омадани ў шоҳи Шом аз вай аслу насаб мепурсад. Варқа аз хавфи он ки сирраш ошкор нагардад, худро Наср ибни Аҳмад аз қабилаи Бани Ҳузоъа муаррифӣ мекунад ва мегӯяд, ки ба нияти бозаргонӣ омадаасту дар роҳ дуздон ба ў ҳамла намуда ва бар асари чароҳатҳои дар ҷанг бардошта ў ба ин ҳол расидааст (Ин гуфтугӯ ва муаррифии Варқа дар сужети арабӣ вучуд надорад).

Варқа дар чараёни гуфтугӯ бо канизакон огоҳ мегардад, ки Гулшоҳ дар қасри шоҳи Шом аст ва аз канизак хоҳиш мекунад, ки ангуштарии ўро ба Гулшоҳ бидиҳад. Ин лаҳзаи супоридани ангуштарӣ низ айни сужети арабии қиссаи Урва ва Афро буда, Айюқӣ онро бо андаке тафсил овардааст. Тафсили Айюқӣ дар баёни супоридани ангуштарӣ ба Гулшоҳ дар гуфтугӯи зайли миёни Варқа ва канизак ифода ёфтааст:

*Бигуфт, «Эй канизак, зи баҳри Худой,
Бар ин хастадил бар машав тирарой.
Маро наздат имрӯз як ҳочат аст,
Ки ҷони маро андар ин роҳат аст.
Канизак бигуфто: Чӣ ҳочат? Бигӯй!
Чунин гуфт Варқа, ки: Эй хубрӯй,
Чи бошад, ки ин нағз ангуштарӣ,
Бигириву наздики Гулшаҳ барӣ... (1, 92-93).*

Пас аз се рӯзи ин воқеа Варқа боз хоҳиши худро ба канизак исрор намуд ва чунин ҳиларо пешниҳод кард:

*Чунин гуфт Варқа яке ҷоми шир,
Ба назди ман ор, эй бути дастгир,
Ки бар ту сухан гуфтани доварӣ,
Нухуфта кунам дар вай ангуштарӣ.
...Магар чун хӯрад шир, бе доварӣ,*

Бубинад ба ҷом - андар ангуштарӣ... (1, 94).

Ҳамин тавр, тибқи тадбири андешидаи Варқа канизак ангуштариро ба Гулшоҳ мерасонад ва Гулшоҳ баъди нӯшидани шир ва пайдо кардани ангуштарӣ дармеёбад, ки меҳмони мусофир Варқа аст. Бо вучуди ин, ба хотири итминон ҳосил кардан ба канизак амр мекунад, ки бигузур меҳмон ба саҳни қаср барояд. Гулшоҳ пас аз итминон ҳосил кардан бо иҷозаи шавҳараш - шоҳи Шом муддате дар қаср бо Варқа мемонад ва шоҳи Шом аз ҷавонмардиву покии Варқа бо ҳайрат афтида, аз ӯ хоҳиш мекунад ба таври доимӣ дар Шом бимонад. Вале Варқа ин таклифро рад мекунад ва азми бозгашт менамояд.

Ҳангоми фироқи дилдодагон шоҳи Шом ғаму андӯҳ ва сӯзу нолаи ҷонгудози онҳоро дида аз кардаи худ пушаймон мешавад:

*Ҳамегуфт: Ин ҷавр ман кардаам,
Ки ду хастадилро биёзурдаам.
Аё кош, к -аз ин ғам бурун ҷастаме,
Або меҳри Гулшаҳ бипайвастаме.
Ки андар бало бех бувад зистан,
Ки дар дӯст бегона нагростан.
Бигуфт ину пас дастӣ Варқа ба даст,
Бирафту ба савганд худро бибастан,
Ки хоҳӣ ба Гулшоҳ агар ҳамтанӣ,
Талоқаш диҳам, то кунӣ бар занӣ... (1, 105).*

Вале Варқа пешниҳоди шоҳи Шомро қабул намекунад ва ба ҷониби қабилаи худ раҳсипор мегардад. Лаҳзаи дар роҳ вохӯрдани Варқа бо табиб Ғуроби Яманӣ (Дар қиссаи арабӣ Арроф ал-Яманӣ) ва арзи ҳол кардану давои дарди худ пурсидани ӯ айнаи ҳамон сужети мочарои ишқи Урва ва Афро аст. Фақат дар қиссаи арабӣ арзи ҳол кардани Варқа бо табиб ба василаи пораи шеърӣ ифода ёфтааст, ки дар оғози ин фасл зикр карда будем.

Варқа ба маслиҳати табиб, ки мегӯяд, агар давои дарди худ хоҳад, бояд ба дилдори худ бипайвандад, гӯш намедихад ва бо сӯзу гудозу дарди хичрони маъшуқаи хеш роҳашро давом медихад. Баъди ду манзили дигар рафти Варқа беҳушу беёд аз асп ба зер омада, ҷон медихад.

Бо баробари шунидани хабари марги Варқа Гулшоҳ беҳуду беёд меафтад. Баъди якчанд рӯзи шунидани хабари марги Варқа Гулшоҳ бо шоҳи Шом ва сипоҳиён ду манзил роҳ паймуда, ба сари ғӯри Варқа мерасад ва дар сари оромгоҳи ёри гумкардаи худ навҳакунон ҷон медихад. Дар ҳамин ҷо ҳатти сужети қиссаи арабии ишқи Урваву Афро хотима меёбад ва мағзу мояи асосии воқеоти достони Айюкӣ низ бо ҳамин анҷом мепазирад. Вале баъди воқеаи марги Гулшоҳ шоир

бо номи «Боқии қиссаи Варқа ва Гулшоҳ» воқеаеро нақл мекунад, ки замимаи ҳуди ӯст ва дар варианти арабии қиссаи Урва ва Афро ба назар намерасад.

Нуктаеро бояд мутазаққир шуд, ки аз огози воқеоти аслии дoston то марги Гулшоҳ дар тарзи рафтору кирдор, андешаву оро ва зиндагии маънавии қахрамонони асар таъсири ислом эҳсос намешавад, ҳарчанд ба қавли муаллифи дoston воқеоти он дар замони ҳичрати Пайғамбари ислом аз Макка ба Мадина ва айёми густурдашавии дини ислом ба вукӯъ пайвастааст, вале ин дини чадида ҳанӯз ба тамоми нукоти шибҳи чазираи Арабистон паҳн нашуда буд ва дар матни арабии қиссаи Урва ва Афро низ таъсири ислом ва маънавияти исломӣ маҳсус нест. Яке аз воқеоте, ки ба асар оҳанги исломӣ бахшидааст, ҳамон замимаи Айюқӣ ба хатти сужети арабӣ ва бо дуои Пайғамбари ислом аз нав зинда гардидани Варқа ва Гулшоҳ аст:

*Аз он ҳар ду озодаи пурвафо,
Хабар шуд бари Аҳмади Мустафо.
...Ба ёрони худ Мустафо бингарид,
Бигуфто: Касе з-ин аҷабтар надид.
Аё чамъи содоту аҳли киром,
Аз эдар ҳаме рафт хоҳам ба Шом... (1, 119).*

Пайғамбари ислом бо чамъе аз асҳоби худ ба Шом равон гардид ва хабар ба шоҳи Шом расид, ки Муҳаммад (с) ба қаламрави ӯ расидааст. Шоҳи Шом ба ҳузури Пайғамбар расида ба ӯ аз аҳволи ошиқони ноком қисса мегӯяд ва изҳори афсӯсу надомат мекунад:

*Шаҳ аз гам дари андӯҳон боз кард,
Зи пеши набӣ қисса оғоз кард...
Пас он гаҳ набӣ гуфт: Эй родмард,
Бихоҳӣ, ки озод гардӣ зи дард?
Шаҳи шом гуфт: Эй чароғи башар,
Аз ин беҳ зи шодӣ чӣ бошад дигар? (1, 119-120).*

Ҳамин тавр, Пайғамбар ба шоҳи Шом ваъда медиҳад, ки ошиқони нокомро бо дуо аз нав зинда мегардонад, вале ба он шарте, ки агар шомиён калимаи шаҳодат бар забон ронанд ва гувоҳӣ диҳанд, ки Муҳаммад пайғамбари Худост. Аз ин пас чараёни нақли воқеот тарзи баёни қиссаи диниро ба худ мегирад ва Пайғамбар бар сари қабри Варқаву Гулшоҳ рафта, хоки онро мебардоронад ва дар намоз истода ба Худованд ниёиш мекунад, ки онҳоро аз нав зинда гардонад.

Ин чо муҳим он аст, ки шоир алорағми муаллифони қиссаи арабии Урва ва Афро хостааст ба ин васила қахрамонони худро дар охир ба мурод расонад. Ниҳоят, дostonи Айюқӣ бо он хотима меёбад,

ки шоҳи Шом:

*Мар он ҳар ду дилбурдаро пеш хонд,
Ба шодӣ ба пеши худ андар нишонд.
Чунон, к-орзу буд мар шоҳро,
Бипайваст бо Варқа Гулишохро.
Чу Гулишох бо Варқа анбоз гашт,
Паямбар аз он ҷойгаҳ бозгашт.
Шуда халқ шодон зи дидорашон,
Баросуд шоҳ аз чунин корашон.
...Чунин буд ин қиссаи пураҷаб,
Зи ахбори тозиву кутби араб.
Зи Айюқиву умматон-хоссу ом,
Сано бар Муҳаммад алайҳиссалом (1, 122).*

Аз замимаҳои дигари назарраси Айюқӣ ба сужети арабии қиссаи Урва ва Афро ду унсури дигари дostonсоз аст, ки яке муқаддимаи анъанавии дostonҳои аҳди исломии форсу тоҷик бо ҳамди Худову наъти Расул буда, аз он гувоҳӣ медиҳад, ки гӯянда қиссаи ишқии арабиро тибқи пирояи дostonҳои замони худ мутобиқ гардонидан хостааст.

Фасли «Дар ситоиши Султон Маҳмуд, раҳимахуллоҳ» ҳамчунин замимаи худи шоир ба асли сужети арабист, бо сабки баёни хоси қасоиди мадҳии шуарои аҳди Ғазнавиён суруда шудааст ва аз лиҳози истифодаи таъбироту алфоз ва тарзи тасвири игроқомези мамдӯҳ ба қасоиди мадҳии аҳди мазкур шабоҳати зиёд дорад.

Умуман, қисси сужети «Варқа ва Гулшох»-и Айюқӣ бо варианти арабии қиссаи ишқи Урва ва Афро дар адабиёти араб гувоҳӣ он аст, ки бунёди асосӣ ва мағзу мояи сужети дostonи Айюқӣ дар асоси мочарои ишқи Урва ва Афро сохта шудааст ва Айюқӣ аввалин шоире дар адабиёти форсу тоҷик аст, ки дар асоси қиссаи арабӣ дostonи манзуми комиле бо номи «Варқа ва Гулшох» офаридааст. Маҷмӯи хулосаҳоеро, ки аз қисси дostonи Айюқӣ ва қиссаи арабии Урва ва Афро мебароянд, метавон ба тариқи зайл ҷамъбаст намуд:

Қиссаи мочарои ишқи шоири бадавии араб Урва ибни Ҳузум бо духтари амакаш Афро аз қарни VII ба баъд дар адабиёти араб сайри ташаккул ва таҳаввули худро аз сар гузаронида, дар асрҳои VIII-IX дар Хилофати араб чун қиссаи марғуби фочиабори ду ошиқи ноком шуҳрат пайдо намудааст ва ба василаи осори таърихнигорону тазкиранависон ва муаллифони осори адабии аҳди исломии араб, аз қабиле «Китоб-ул-ағонӣ»-и Абулфараҷ ал-Исфahонӣ, «аш-Шеър ва-ш-шуаро»-и Ибни Қутайба ва дигарон ба адабиёти форсу тоҷик низ интиқол ёфтааст, ки «Варқа ва Гулшох»-и Айюқӣ аз нахустин

намунаҳои он маҳсуб мегардад.

Бино ба қавли худи Айюқӣ мазмуни қиссаи ишқи Урва ва Афроро худ аз матнҳои арабии китобҳои муаррихон ва таъкиранигорони исломӣ хонда ва онро асоси сужети достони «Варқа ва Гулшоҳ»-и худ қарор додаст. Ин маъниро ҳамоҳангии номҳои қаҳрамонони достони Айюқӣ, маҳалли воқеоти он, қисси шеърҳои аз забони қаҳрамонони дoston овардашуда бо шеърҳои арабии Урва дар бораи Афро низ тақвият дода метавонад.

Қисси «Варқа ва Гулшоҳ»-и Айюқӣ бо қиссаи арабии Урва ва Афро далели он аст, ки асли сужети он аз оғоз то марги фоҷиавии Варқа ва Гулшоҳ ба истиснои баъзе тағйироти ҷузъӣ аини ҳамон мазмуни мочарои ишқи Урва ва Афрост. Вале ин чунин маънӣ надорад, ки достони Айюқӣ нусхаи аинӣ ва такрори қиссаи арабист. Баръакс, мазмуни қиссаи арабӣ барои Айюқӣ танҳо чун васила ва асос барои сохтмони сужети достони ӯ хидмат кардааст ва асари ӯ аз лиҳози сужет достони комил ва мустақил ба зоти худ аст.

Яке аз фарқиятҳои асосии достони Айюқӣ аз қиссаи арабии Урва ва Афро дар он аст, ки қиссаи арабӣ сирф ишқӣ ва тасвири фоҷиавии ишқи ду ҷавони дилдодаи номурод аст. Вале дар достони Айюқӣ оҳанги паҳлавонӣ ва сабки дostonҳои паҳлавонӣ ва аз ҷумла «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ бештар ба назар мерасад ва гоҳе суҳан аз асли сужет, ки мавзӯи ишқ аст, дур меравад ва тасвироти шоир оҳанги сирф паҳлавонӣ ва қаҳрамонӣ ба худ мегирад. Аз ин лиҳоз, беҳуда нест, ки вазни достони Айюқӣ низ вазни маъмули дostonҳои қаҳрамонии адабиёти форсу тоҷик, яъне мутақорибии мусаммани маҳзуф аст.

Дар қиссаи арабии ишқи Урва ва Афро таъсири дини ислом ва маънавиёти мусалмонӣ маҳсус нест, вале Айюқӣ ба василаи ҷаслҳои ҳамди Худову наъти Расул, ситоиши Султон Маҳмуд ва, алалхусус, бо воқеаи расидани Пайғамбари ислом ба Шом ва аз нав зинда гардидани Варқа ва Гулшоҳ достони худро ба замони зиндагии ҳеш мутобиқ қардан хостааст.

Достони Айюқӣ дар таърихи адабиёти Эрон дорои аҳамияти назаррасе буда, ягона нишонаи дostonҳои ишқии аҳди Ғазнавиён аст, ки дар шакли комил то замони мо расидааст. Достони Айюқӣ гувоҳи он аст, ки дар аҳди Ғазнавиён тамоми дostonҳои ишқӣ низ дар баҳри мутақориб гуфта мешуданд, зеро «Вомиқ ва Узро»-и Унсурӣ низ дар ҳамин вазн таълиф шудааст.

Пайнавишт:

1. Айюкӣ. Варқа ва Гулшоҳ / ба саъю эҳтимоми Забехуллоҳи Сафо. – Техрон, 1342.
2. Абулфараҳи Исфаконӣ. ал- Ағонӣ / таҳқиқи Абдусаттор Аҳмад Фароҷ. – Бейрут, 1959.
3. Аҳмади Оташ. Як маснави гумшуда аз давраи Ғазнавиён – «Варқа ва Гулшоҳ»-и Айюкӣ // Маҷаллаи Донишқадаи адабиёт, шумораи 4. – Техрон, 1333. – С. 1-13.
4. Аслуддинов М.Р. Рочъ ба маншаи арабии достони «Варқа ва Гулшоҳ»-и Айюкӣ // Восточная филология. Вып. 5. – Душанбе, 1997. – С.5-10.
5. Кожинов В.В. К проблеме литературных родов и жанров // Теория литературы. – Москва, 1964. – С.173-237.
6. Тупалов Г.Ш. Идейно – художественные особенности поэмы «Варқа и Гулшаҳ» Айюки. АКД. – Душанбе, 2013.

Баҳром Раҳматов¹

АШЪОРИ ТОЗАИ КАМОЛИ ХУЧАНДӢ

Ҳангоми тасхеҳу чопи ашъори Камоли Хучандӣ, ки борҳо аз ҷониби муҳаққиқон сурат пазируфтааст, бештар нусхаҳои девони хаттии шоир, ки дар куруни мухталиф китобат шудаанд, мавриди истифода қарор гирифтаанд. Ҳол он ки ашъори ин суҳанвари номӣ дар баёзҳо ва маҷмӯаҳои зиёде ворид гардидааст ва тасхеҳу чопи он бар мабнои ин навъ сарчашмаҳо равиши тозаеро ба миён меорад. То он ҷо, ки роқими сутур оғаҳӣ дорад, дар ягон нусхаи интиқодӣ (ба ҷуз нусхаи Азизи Давлатободӣ, ки танҳо як ҷунги ашъор мавриди истифодаи ӯ буда) мурағатибон аз ашъори Шайх Камол дар баёз, ҷунг, сафина, маҷмӯа ва луғатномаҳо истифода накардаанд. Ғайр аз ин, ашъори Камол дар ҳавошии бисёр китобу девонҳо ҳам китобат шуда, ки аз маҳбубияту маъруфияти он дарак медиҳад.

Дар китобхонаи Донишгоҳи Исфаҳон таҳти шумораи 15580 “Маҷмӯаи ашъор” мавҷуд аст, ки барғалат дар феҳрасти ин китобхона “Соқинома”-и Зухурӣ ё “Интиқоби “Соқинома”-и Зухурӣ номгузорӣ шудааст. Дар “Маҷмӯа” намунаи ашъори Зухурии Туршезӣ, Камоли Хучандӣ, Қассоб, Заҳири Форёбӣ, Қосим (зоҳиран, Қосими Анвор, зеро дар баёзе ғазалҳо таҳаллуси “Қосимӣ” ҳам дида шуд), Бедили Дехлавӣ, Фурӯғӣ, Олӣ, Васфӣ, Воқиф, Восил, Салим, Санади Исфаҳонӣ, Шайх Баҳой, Абӯсаид Абулхайр ва порчаҳои аз “Лайлӣ ва Маҷнун” бидуни зикри муаллиф оварда шудааст. Нусхаи мазкур бо хатти настаълиқи зебои хушхон китобат гардидааст. “Маҷмӯа” аз тарафи “Абулҳасан” ном котиб соли 1292 ҳ./1875 м. китобат шуда (7,299), аз 420 саҳифа иборат мебошад. Матни шеър дар ду сутунча дар қоғази нафиси шарқӣ сабт гардидааст ва ҷо-ҷо мисраъҳои афтода дорад.

Дар “Маҷмӯа” 123 ғазалу ду қитъа аз ашъори Камоли Хучандӣ ворид гардидаанд ва аксар ғазалҳо панҷбайтӣ, ба ҷуз ғазалҳои “Дил кучо шуд, хабараш ғамзаи ӯ медонад”, “Ёр агар чорагари ошиқи бечора шавад”, “Ёр сар меҳонад аз ман, хоҳамаш гардан ниҳод”, “Аз парда ҳар кӣ рӯят як рӯз дида бошад”, “Маро гӯӣ, бимир, аз ман чӣ тақсир”, “Гар ҷон зи мани дилшуда хоҳӣ, бисупорам”, “Гар худ ҳазор санги маломат ба сар хурам”, “Эй одати қадимат дилҳои мо шикастан”, “На ҷӯяст он равон бар қасри Ширин” (ҷорбайтӣ) ва ғазалҳои “Ин чӣ маҷлис, чӣ биҳишт, ин чӣ мақом аст ин ҷо?”, “Дар

¹ корманди МД «Маркази илмии Камоли Хучандӣ»

илми муҳаққиқон чадал нест”, “Дорам ман аз ҷаҳон ғами ёре, ҳамину бас” (се байтӣ) оварда шудааст, ки ба занни ғолиб ба қалами котиби маҷмӯа ихтисор шудаанд.

Дар “Маҷмӯа” тасхифот низ ба назар мерасад ва баъзе ғазалҳои шоир ба ҳам омехта шудаанд. Масалан, абёти ғазалҳои “Чӣ хаста мекуни охир, ба ғамза хотири мардум?!” ва “Бикуш ба ноз маро, эй ба ғамза офати мардум” ба сабаби дар як вазну қофия суруда шудан зери матлаи аввал оварда шудаанд.

Нусхаҳои хатгӣ дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ба масобаи ганчинаҳои нуҳуфта дар синаи таърих ҳастанд, ки баробари кашф шудан адабиёти пурбори моро боз ҳам ғаниву пурбортар мегардонанд. Ҳарчанд нусхаҳои хатгии қадимтарин дар бозхонии матн мавқеи муҳим доранд, дар раванди барқароркунии мутун баҳраҷӯӣ аз нусхаҳои куруни баъдӣ низ аз аҳамият холӣ нест. Нусхаҳои хатгӣ, новобаста аз он ки дар кадом шакл иншо шудаанд, дар тасҳеҳу бозхонии ашъори суҳанварони адаби форсӣ- тоҷикӣ саҳми беандоза бузург доранд. Аз ин ҷиҳат, ҳангоми қиёси ғазалҳои дар “Маҷмӯа” зикршуда бо нашрҳои гуногуни “Девон”-и Хоҷа Камол мо бо чандин нукоте рӯбарӯ шудем, ки мушкилоти матнии ашъори шоирро барои мо осон менамояд (7,58;65 ва ғ.). Азбаски тасҳеҳи матн баҳси алоҳидаест, ба тафохҳуси ашъори то кунун чопнашудаи Камол мепардозем.

Дар “Маҷмӯа” ашъореро аз Камоли Хучандӣ дучор омадем, ки дар девонҳои ҷопӣ истифода нашудаанд. Масалан, ғазали зерин дар ягон девони Камол мавҷуд нест:

*Ҳоша лиллаҳ, натавон гуфт вафо нест туро,
Ин қадар ҳаст, ки асло ғами мо нест туро.
Чун ман аз меҳри руҳат дам зи сари сидқ задам,
Бо ман охир зи чӣ рӯ ҳеҷ сафо нест туро?!
Гӯшае нест, ки аз фитнаи чашмат холист,
Ин чӣ расм аст, магар тарси Худо нест туро?!
Дарди дил боз намудам ба табибе, гуфто:
Хуни дил хур, ки ҷуз ин ҳеҷ даво нест туро.
Аз заифони ту бечора Камол аст, чӣ шуд,
Ки ғами ҳоли даруни зуафо нест туро?! (7,49-50).*

Аз нигоҳи сабки баён ва содагиву равонии суҳан шеъри мазкур бисёр ба сабки Камоли Хучандӣ қаробат дорад. Образҳои асосии шеъри мазкур ҳам як андоза такрори образҳои шеъри Камол мебошад. То он ҷо, ки нигоранда дар девони шуарои маъруфи адабиёти форсиабон ҷустуҷӯ кард, айнаи ғазали мазкур пайдо нагардид.

Ҳамчунин, байти зерин аз ғазали “Чӣ кам шавад зи ту, эй маҳ, ки бар манат гузар афтад” дар нусхаҳои дар дасти мо буда дида нашуд:

*Шунидаам, ки бутонро ба симу зар назаре ҳаст,
Ҳамеша ашки чу сима ба рӯи ҳамчу зар афтад (7,60).*

Ҳарчанд, байти мазкур дар нусхаҳои чопиву интиқодӣ дида нашуд, аз рӯи сабки баён ва вижагии тасвир бо сухани Хоҷа Камол қаробати зиёд дорад. Гузашта аз ин, ташбеҳоти ҳаммонанди байти мазкур дар ашъори ҳамасрони шоир ҳам ба касрат бармехӯранд.

Масалан:

Авҳадии Мароғай:

*Аз ашки дида бар варақи рӯи чун зарам,
Гӯй магар ба сим кашиданд бобҳо.*

* * *

*Гуфтаӣ дарди туро нест нишоне пайдо,
Ашки чун сим бубин, рӯи чу зар чизе нест.*

Ибни Ямин:

*Дар орзуи лаъли лабаи ибни Яминро,
Бар рӯи чу зар ашки чу симоб бубинед.*

Дар ғазали “Ёр сар меҳодад аз ман, хоҳамаш гардан ниҳод” ҳам мисраи “Ҳар кӣ ошиқ шуд, зи сар савдои чону тан ниҳод” дар нусхаҳои зеридастӣ мо мавҷуд нест.

Ашъори Камоли Ҳучандӣ, бо он ки борҳо мудавван шуда ва борҳо ба зевари табъ ораста гардидааст, ҳамонро чун дурри парешон дар бисёр баёзҳо, чунгҳо, маҷмӯаҳо, луғатномаҳо, сафинаҳо ва тазкираҳо қарор доштаву наомӯхта боқӣ мондааст. Дар ин мақола кӯшиш рафт, то аз нақшу саҳми як дастнависи маҷмӯаи ашъор, ки дар қарни XVIII китобат шудааст, дар барқароркунии матни ашъори Камоли Ҳучандӣ баррасӣ шавад. Ҳол он ки дар феҳрастҳо садҳо баёзу чунг ва садҳо маҷмӯаҳои ашъор ҳастанд, ки дар онҳо ашъори ин шоири шаҳир дарҷ ёфтаанд. Гайр аз ин, даҳҳо тафосир, луғатнома ва тазкираҳои наомӯхта дар кишвари мо ва берун аз он вучуд доранд, ки ашъори Камолро дар онҳо бар ҳасби шохид мебинем. Агар тамоми ин сарчашмаҳо дар нашри “Девон”-и шоир мавриди истифода қарор гирад, итминон дорем, ки ашъори тозаи шоир ба даст хоҳад омад ва мушкилоти матншиносии мавзӯро то ҷое ҳал хоҳад намуд.

Пайнавишт:

1. Камоли Ҳучандӣ. Девон /тасҳеҳи Азизи Давлатободӣ. –Техрон, 1375х. -480с.
2. Камоли Ҳучандӣ. Девон /тасҳеҳи Аҳмади Карамӣ. –Техрон, 1372х. -532с .
3. Камоли Ҳучандӣ. Девон /таҳияи Абдуҷаббори Суруш ва Саидумрон Саидов. – Ҳучанд: Андеша, 2011. -631с.
4. Камоли Ҳучандӣ. Девон /матни интиқодӣ ва муқаддимаи Ш.Ҳусейнзода ва С.Асадуллоев. –Ҷ.1.-Душанбе: Ирфон, 1986. -510 с.
5. Камоли Ҳучандӣ. Девон /матни интиқодӣ ва муқаддимаи Ш.Ҳусейнзода ва

- С.Асадуллоев. –Ҷ.2.-Душанбе: Ирфон, 1987. -551 с.
6. Камоли Хуҷандӣ. Девон /ба эҳтимоми К.Шедфар (иборат аз ду ҷилду чор китоб). –Маскав, 1975.
7. Маҷмӯаи ашъор. -№ 15580. Китобхонаи донишгоҳи Исфаҳон. -622 с.

Мавҷуда Ӯрунова¹

АФКОРИ ИЧТИМОИИ НОЗИМИ ҲИРОТӢ

Пояи адабиёт бар воқеият аст. Воқеият иборат аст аз сиёсат, иҷтимоиёт ва маданият. Дар ҳар даври замон суханварон кӯшиш ба харҷ додаанд, ки воқеияти рӯзгори хешро ба василаи тахайюлот бадеӣ ва диди шоирона инъикос намуда, ризоияту муҳолифат, эътимоду нобоварӣ ва фараҳу сӯғвориашонро нисбат ба рӯйдодҳои замона ибраздоранд. Ҳар як суханвар дар радифи ашхоси гуногунтабақа дар кӯраи ҳаёт пухта гардида, таҷрибаи рӯзгори хешро ба тариқи шеър манзури ҳаводорону пасояндагон кардааст. Ҳадафи эшон аз ин, нахуст намоиши ҳунари сухангустарӣ бошад, дигар бозгӯи авзои замон ва муносибати шоир нисбат ба воқеияти зиндагист...

Мусаллам аст, ки дарозии қуруни вусто рӯйдодҳои зиёде дар ҳаёти сиёсиву иҷтимоӣ ва маданият халқ ба вуқӯъ пайвастанд. Суханварони мо, ки шоҳиди ҳақиқии ин ҳама ҳаводиси рӯзгор буданд, тавонистаанд тавассути маҳсули қалами хеш моро аз он мочароҳои айём хабардор сохта, ҳамзамон лаззати маънавӣ бахшанд. Воқеан, баёни воқеоти таърихӣ бар дӯши муаррихон аст, аммо суханварон нодиракоронаанд, ки воқеиятро ба василаи оинаи тахайюлот бадеӣ мунъакис менамоянд ва ба хонанда таъсири дучанд расонида, сабабгори хотирмон гаштани бардоштҳои зиндагӣ мегарданд. Аз ин лиҳоз, ҳангоми мутолиаи осори суханварон дар радифи бозёфти лаззати маънавӣ бо воқеияти рӯзгори эшон низ ошно мегардем. Бояд таъкид сохт, ки рисолати адабиёт қабл аз ҳама, эҳдои маънавият аст, на баёни воқеияти ҳақиқӣ. Бинобар ин, замони ошноӣ бо осори суханварон ҳадафи асли набояд танҳо шиноختи авзои сиёсиву иҷтимоӣ, балки дарёфтӣ эътирофи ҳунари шоирии суханвар дар баёни он ҳама гирудорҳои зиндагӣ ва ҳаводиси рӯзгор бошад.

Бо ин муқаддимаи кӯтоҳ мехоҳем перомуни абёте чанд аз ашъори Нозими Ҳиротӣ, мулоҳизарони намоем, ки дар замонаи бисёр ҳам пурталотуми кашмакашҳои сиёсиву иҷтимоӣ ва беқадри сухану аҳли қалам умр ба сар бурда буд. Нозим аслан зодаи шаҳри Ҳирот буда, баъдтар бо тақозои зиндагӣ ба сафар баромада, Машҳадро қароргоҳи охири хеш интихоб кардааст. Байти зерин, ки оҳанги иҷтимоӣ дар он баръало мушоҳида мегардад, далели он аст, ки Нозим рӯзгори ноҳуше доштааст, аз он, ки аҷдодонаш аз Хуросон аст:

¹ номзоди илмҳои филологӣ, корманди МД «Маркази илмии Камоли Хучандӣ»

Чу Ҳинд карда сиях рӯзгор бахти маро,
Ба ин гунаҳ, ки нажомдам бувад хуросонӣ (4, 55).

Агар ба саҳифаҳои таърихи халқҳои форсу тоҷик назар андозем, вазъи сиёсӣ дар Мовароуннаҳру Хуросон ва Эрон дар асри XVII ниҳоят муташанниҷ буд. Зеро замони салтанати Аштархонийн дар Мовароуннаҳр ва шоҳ Сафию шоҳ Аббоси сонӣ дар Эрон вазъияти сиёсиву иҷтимоӣ хеле ташвишвар гардида буд. Аз ин рӯ, мутолиаи ашъори суҳанварони ин давра аксар хонандаро ба водии андӯху яъс меандозад ва эҳсоси раҳму шафқат ба бечорагону нафрат ба зиммдорони он даврро бедор менамояд. Нозим, ки низ аз чафокашони воқеияти рӯзгори хеш буд, дар осори хеш муттасил ба вазъи ногувори зиндагӣ ишора карда, дар ин замина як силсила ашъори мондагор таълиф кардааст, ки аз ҳайси бозёфтҳои шоирона ва бадеияти том қаззобу андешапарваранд. Чунончи:

*Чун нарезад заҳр дар соғар мани ғамнокро,
Афъии печони оҳам мегазад афлокро (4, 37)*

Шеърҳои байтро мисраи дуҷум таъмин кардааст, зеро таркиби «афлокро газидани афъии печони оҳ» зодаи тахайюлотии бадеии Нозим буда, аз чанд ҷиҳат муассир аст. Аввал ин ки оҳро аз он ҷиҳат ба афъӣ тамсил задааст, ки он далолат дорад бар бадӣ, дигар ин ки қисми поёнии мори афъӣ печидагӣ дошта, қисмати сари вай ба боло мекашад, бинобар ин шоир бо назардошти ин ҳолати афъӣ «оҳам мегазад афлокро» гуфтааст ва аз ҷониби дигар баромадани муттасили оҳро, ки сифати печидагию ҳалқа-ҳалқа боло рафтано дорад, низ ба афъӣ шабоҳат додааст. Ҳосили маънӣ ин аст, ки барои «заҳр дар соғари мани ғамнок нарехтан» (низ бадеияти том дорад), яъне қасди ҷони ман накардан, афъии оҳам афлокро мегазад, оҳ кашиданҳоям аз нобасомониҳои рӯзгор боиси сабукрӯҳиям мегардад.

Ҷои дигар шоир мегӯяд:

*Донаи иқболам истеъдоди рӯидан надошт,
В-арна абри файз дилгирӣ зи боридан надошт.
Ин замон гул карда камзарфӣ, в-агарна пеш аз ин,
Ранги гул аз силии хуршед гардидан надошт (4, 47).*

Суҳанвар дар ин абёти шиквоии хеш бисёр ибороти таркиботи тозаи шоиронаро ба қор гирифтааст. «Истеъдоди рӯидан надоштани донаи иқбол», «зи боридан дилгирӣ надоштани абри файз», «гул кардани камзарфӣ», «силии хуршед» суҳанони образноканд, ки аз қудрати суҳанофаринии шоир дарак медиҳанд. Ҳосили маънӣ ин аст, ки аслан тақдире толеам баду паст аст, вагарна ин дунё ҷавлонгоҳ астунсонии кӯшо қомгор хоҳад буд, дар ин замона камзарфӣ (пурбардошти накардан, таҳаммулнопазирӣ – М.Ҷ.) расм шуда, вагарна дар замони

пеш мардум пуртоқату қаноатпеша будаанд.

Баррасӣ ва таҳлили ашъори Нозим шаҳодат бар он дорад, ки вай дар баёни мавзӯоти иҷтимоӣ, ки нисбат ба мавзӯоти дигар аз ҳассосияту ҷазаба холист, тавонистааст ба василаи тахайюлотӣ бадеӣ образҳои ҷаззоби шоирона тарҳрезӣ намояд. Чунончи, таркиботу ибороти «гули чидан надоштани шохсори дунё», «раги бар хеш печидан надоштани сунбули ҳиммат», «чаманорои хазон будани абри мусибат», «сиккаи осудагӣ надоштани дилбастагӣ ба зар», «килки тарзабон», «барки мукофот», «доғ дар дил рақсидан», «табхола бар лаб рақсидан», «мӯҳри амон аз сӯхтан доштан», «ба абраши муроди ҷаҳон савор шудан» ва ғайра ашъори иҷтимоии Нозимро пурбору таъсирбахш сохтааст.

Суханвар ҳини баёни афқору андешаҳои иҷтимоӣ дар қорбурди муродифоти бадеии ашъу мафҳумоти воқеӣ низ ҳунарнамоӣ кардааст.

Чунончи, дар порчаи зерин, ки аз сарзаниши дунё иборат аст, суханвар муродифоти зебои онро мавриди истифода қарор дода, мегӯяд:

*Ин садафхона, ки ораста худро ба ҷавоҳир
В-ин қуҳандиз ҳисорест дар собиту соир.
На ба вазъест, ки ёбад раҳи даркаш дили олам,
На ба назме, ки қушояд дари васфаи лаби шоир (4, 92).*

Дар байти яқум мураккабвожаҳои «садафхона» ва «қуҳандиз» муродифҳои бадеии дунё маҳсуб ёфта, шеърятӣ байтро таъмин сохтаанд. Бояд афзуд, ки намояндагони сабки ҳиндӣ, ки Нозими Ҳиротӣ низ аз ҷумлаи онҳост, дар мазмунсозиву маъниофарӣ барои таъмини эҷоз дар сухан аз калимоти бисёрмахраҷ зиёд истифода бурдаанд. Масалан, Бедили Деҳлавӣ, ки бузургтарин намояндаи сабки ҳиндист, ҳини қорбасти вожаи «дунё» дар шеър аз вожаҳои мураккаби «чунункада», «надоматхона», «чунунафшо» ва ғайра истифода кардааст.

Мураккабвожаҳои ашъори Нозим, ки зодаи табъи баланду дарроқи ин суханвари шаҳиранд, басо хушоянд буда, ашъорашро намакин кардаанд. Чунончи, дар байти зер калимаи «ақлшиқор»:

*Ғизоли водии ӯ нуқтаҳои ақлшиқор,
Арӯси пардаи ӯ розҳои пинҳонӣ (4, 96).*

Дар ашъори Нозим ин қабил калимот басомади зиёд дошта, «ҳунардушманон», «хуршедиасл», «ҷоҳпарварон», «ришҷунбонӣ», «фарёдпараст», «чинонтарроҳ», «силихӯр», «тафтазамин» ва ғайра аз ҷумлаи онҳоянд ва дар ифодаи афқори иҷтимоии шоир қорбаст шудаанд.

Нозим низ шабеҳи намояндагони дигари сабки ҳиндӣ дар

ифодаи маънӣ, хоса афкори иҷтимоӣ аз санъати мисолия баҳрагирии зиёд дорад. Мисолияҳои суханвар низ ба сари хеш тозаву нотакрор буда, завқи волою нозукандешии ўро намоиш додаанд.

Чунончи, дар байти зерин суханвар ишора ба аҳли ситам мекунад ва таъкид месозад, ки оне, ки ба мардум ҷабру зулму раво мебинанд, ҳеч гоҳ аз дасти замона эмин нахоҳад монд ва барои нишонрас гардидани афкори хеш нахуст тирро мисол меорад, ки баъди шикаст онро ҷӯби ҳадаф қарор медиҳанд. Ин мисолияе, ки Нозим ба қор гирифтааст, мебошад. Агар Соиб «К-аз камоли болу пар парвоз бошад тирро» гуфта, нишонрас шудани тири камонро аз қавию мустаҳкам будани парҳои бар вай насбшуда донанд, Нозим баръакс баъди шикаст ҷӯби ҳадаф гардидани тирро ба тасвир гирифта, андешаҳои таровати шоирона бахшидааст:

*Кунанд ҷӯби ҳадаф тирро зи баъди шикаст,
Ситамшиор кучо эмин аз замона шавад (4, 66).*

Мисолияҳои зерини шоир барои пуртаъсиру нишонрас гардидани афкори иҷтимоии шоир хизмат кардаанд, монанди «об кодир ба фурӯ бурдани хошок набошад», «заҳр дар хотами шоҳону шакар дар қасаб аст», «хорчинро хун зи ангушти надомат мечакад», «сӯхт чандин риштаро, то шамъи маҷлис даргирифт», «ки мунтазам нашавад ба вучуди ришта гуҳар», «теғ чун сохта шуд, фатҳ дари марҳам зад», «чирки пирохани фӯлод ба собун наравад» ва ғайра.

Нозим дар баёни афкори иҷтимоии хеш аз ташбеҳоту истиороти бикр низ фаровон истифода кардааст. Чунончи, дар мисраи аввали байти зерин шоир ў бо назардошти печидагии гулбаргҳо дар батни гунча дили пурғуссаашро аз nobасомониҳои зиндагӣ ба он шабоҳат мебахшад ва дар мисраи дуюм бо ин ҳама тадбирҷӯиҳо, яъне шабеҳи нохун гиреҳ кушоданҳо бартараф нагардидани мушкилиҳои зиндагиашро хеле шоирона таъкид менамояд. Чунончи:

*Чун гунча баски хӯрда дилам дар ҷаҳон гиреҳ,
Ғаштам тамом нохуну қорам ҳамон гиреҳ (4, 80).*

Дар байти зерин бошад шоир ба таъби волои маъниофаринии хеш ишора намуда, нуктагириҳои ҳасудонашро бо ибораи «захми нохун» ва ҳуди эшонро бо вожаи «теша», ки рисолаташ аз тарошидан иборат мебошад, ифода сохтааст:

*Маҷрӯҳи захми нохунӣ ҳар тешаам, ки ҳаст
Дар синаам ҷавоҳири маънӣ чу қон гиреҳ (4, 81).*

Нозим дар мазмунсозиву маъниофарӣ ташбеҳоту истиорот ва киноёти ҷолибе офаридааст, ки «дуди шамъи сухан», «гарди домони ҳаёл», «чун сарв аз бадан сар кашидани тихидастӣ», «чун гунча дар бағал гул кардани парешонӣ», «булбули такаллумро додани навои

дигар», «дар баҳор сабза нарӯидан» ва ғайра аз ҷумлаи онҳоянд.

Афзудан мебояд, ки афкори иҷтимоии Нозими Ҳиротӣ хеле гуногунтарҳ буда, ба мавзӯҳои мухталиф баҳшида шудаанд, аз ҷумла- танқиди замон ва ҳукмронон, бемуруввати табакҳои болоии ҷамъият, беқадрии сухан ва суханвар, даъват ба сабр, тарғиби ақоиди башардӯстӣ, халқпарварӣ ва ғайра. Чуноне ки дар ибтидои сухан зикраш рафт, ҳадаф аз ин навиштаҷот дастабандӣ ва бозгӯи муҷарради афкори иҷтимоии суханвар нест, балки ҷустуҷӯ ва бозёфти ҷилои маънӣ, паҳнгардониҳои тозаву бикри сухан, дарёфти ҷозибҳои ҳунари сухангустарии Нозим маҳсуб меёбад. Албатта, дар як мақолаи кӯчак наметавон тамоми ҷузъиёти ҳунари шоирии ин ҳунарвари нодирагуфторро инъикос кард, вале аз баррасӣ ва таҳлили мухтасари ашъори суханвар метавон натиҷа гирифт, ки вай дар баёни андешаву афкори иҷтимоӣ низ тавонистааст ҳунари волои сухангустарии хешро намоиш дода, дар зеҳни хонандаи ашъораш нақши вофир гузорад.

Пайнавишт:

1. Абдулғанӣ Мирзоев. Саййидо ва мақоми ӯ дар адабиёти тоҷик. – Сталинобод, 1954.
2. Муҳаммад Афзали Сархуш. Калимот-уш-шуаро. – Лоҳур, 1942.
3. М.С. Иванов. Очерк истории Ирана. – Москва, 1962.
4. Нозими Ҳиротӣ. Ашъори мунтахаб. – Душанбе: Ирфон, 1967.
5. Садрӣ Саъдиев. Адабиёти тоҷик дар асри XVII. – Душанбе, 1985.
6. Эдвард Браун. Таърихи адабиёти Эрон / тарҷумаи Рашид Ёсимӣ. – Ҷ.4.
7. Шафеии Кадканӣ. Суварии ҳаёл дар шеъри форсӣ. – Техрон,

Мухбирахон Собирова¹

ВОЖАИ СОМАТИКИИ «ТАН» ВА ГУНАҲОИ ОН ДАР АШЪОРИ КАМОЛИ ХУЧАНДӢ

Дар миёни шоирони классики тоҷик ҷойгоҳ ва мақоми Камоли Хучандӣ низ хеле баланд аст, зеро ӯ дар офаридани маънӣ ва бамавқеъ истифода бурдани забон дар адабиёти классикии мо камназир аст. Камоли Хучандӣ бо истифодаи калимаҳои сараи тоҷикӣ, ибораҳои фразеологии рехтаи мардумӣ, шеваи хосаи калимасозӣ ва иборабандӣ забони китобии тоҷиконро ғановат бахшидааст. Яке аз сабабҳои ҳамеша тоза будани шеъри Камол истифодаи дурусти ӯ аз дурдонаҳои забони зиндаи халқи тоҷик мебошад.

Аз ин ҷост, ки баъди ӯ яке аз муътақидони асили шеърш таъкиранигор Давлатшоҳи Самарқандӣ менависад: «Ва инсоф он аст, ки поктару ширинтар аз ғазалҳои Хоҷа Камол аз муқаддиму муаххирон нагуфтаанд. Аммо баъзе аз ақобиру фузало бар онанд, ки нозукиҳои Шайх сухани ӯро аз сӯзу ниёз баргараф сохта. Ва ин муқобара аст, чӣ бо вучуди нозукиву диққат сухани Шайх орифона ва пурҳол аст» (2, 369).

Камол яке аз шоирони ангуштшуморест, ки ба забони мардум сухан мегӯяд, яъне забони шеъри ӯ забони сухан гуфтани мардуми Мовароуннахр ва мардуми Табрез ва ҳамаи сарзамини Эрон аст. Дар айни ин ки бо туркон дар Хучанд ва озариҳои Табрезу хонадонҳои муғуливу темурӣ ва ўзбакӣ сарикор дошта, каломе туркӣ то он ҷое, ки мо дар даст дорем, насурудааст (10, 40.)

Соматизмҳо дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ аз калимоте ба шумор мераванд, ки таърихи онҳо бо таърихи пайдоиши забони қадимаи ориёӣ пайванд мебошад. Дар фонди луғавии забони тоҷикӣ калимаҳои ифодагари узвҳои бадани инсон вожаҳои сараи оғозӣ мебошанд, ки аз забони шифоӣ айнан ба забони китобат ворид гардида, асрҳои зиёд мавриди истифода қарор доранд ва тағйироти ҷиддӣ дар талаффуз ва навишти онҳо ворид нагардидааст.

Камоли Хучандӣ дар ашъори худ аз соматизмҳо барои офаридани маънӣ ва мазмунҳои тоза фаровон истифода бурдааст.

Дар ашъори Камоли Хучандӣ соматизмҳои асли ва сараи тоҷикӣ фаровон дучор меоянд, ки дар забони ашъори лирикии шоир барои

¹ муаллимаи кафедраи фанҳои ҷамъиятии факултети №4 Академияи Вазорати корҳои дохилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, майори милитсия

ифодаи мафҳумҳои гуногун, тасвири сурату сирати инсонӣ, баёни маъноӣ коннотативӣ, ки чузъҳои ҳиссӣ, экспрессивӣ, баҳодиҳӣ, услубӣ-функционалиро дар бар мегирад, истифода шудаанд. Ба ин гурӯҳ соматизмҳои аслӣ, ки баромади онҳо аз забонҳои қадимаи тоҷикӣ сарчашма мегирад, шомил мебошанд. Масалан, аз рӯи тадқиқи омории дар асоси «Фарҳанги Камоли Хучандӣ» (таҳияи А. Суруш) анҷомдодаи мо муайян гардид, ки калимаи соматикӣ «тан» дар девони шоир 59 маротиба дар алоҳидагӣ ва дар таркиби калимаҳои сохтаву мураккаб истифода гардидааст. Дар луғат вожаи «тан» чунин шарҳу тафсири ёфта: 1. пайкар, бадан, ҷисм (7, 318). Камоли Хучандӣ дар байти зерин, бевосита вожаи «тан»-ро худаш ҳамчун луғатнигор дар мисраи дуюм шарҳ дода, синоними он калимаи «бадан»-ро далели маъноӣ меорад:

Ҳар ҷома, ки бошад ба тан аз об шавад тар,

Он об, к-аз ӯ ҷома нашуд тар, бадани кист? (4, 81).

2. нафар, шахс, кас (7, 318). Ин мафҳумро шоир дар иборати тани танҳо, ки маънии каси яққаву танҳо, шахси бекас, нафари мучаррад мебошад, чунин ба қалам овардааст:

Дил муқими кӯи ҷонон асту ман ин ҷо гариб,

Чун кунад бечораи мискин тани танҳо гариб? (5, 65).

Як нуктаи ҷолиб ин аст, ки бисёре аз таркиб ва ибораҳои дар шеъри Хоҷа Камол истифодашуда қонуниятҳои услубии хос доранд, ки ҳар навъи онҳо аксаран ду маротиба дар ашъораш дучор меоянд. Масалан, иборати «тани танҳо» дар таркиби «мискин тани танҳо» дар байти боло ва мисоли зерин ба кор рафта, ки далели гуфтаҳои қаблӣ мебошад.

Карда аз ҳар тарафе дарду бало қасди Камол,

Дар миёни ҷама мискин тани танҳо чӣ кунад? (4, 374).

Соматизми «пайкар» дар «Девон»-и Камоли Хучандӣ 3 навбат дар алоҳидагӣ, 2 маротиба дар таркиби калимаи мураккаби «парипайкар», як навбатӣ дар таркиби вожаҳои «махпайкар» ва «моҳпайкар» дучор омад. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ин вожа бо чор маънӣ омада, ки маънои аввали он «тан, бадан, колбад, ҷасад» мебошад (7, 16). Дар байти зерини Камол калимаи «пайкар» ба маънои аслияш ба кор бурда шудааст:

Бирехт пайкари Маҳмуду чаими ӯ дар хок

Ҳанӯз хун ба фироқи Аёз меборад (1, 403).

Ҳамчунин, Камоли Хучандӣ вожаи «пайкар»-ро ба маънии ҳайкал, ниғор, нақш ва тасвири инсон низ корбаст намудааст, ки ин падида далели устокории шоир дар корбурди калимаҳои сермаъност. Хусусиятҳои маъноии калимаҳои соматикиро дар ашъори Камоли

Хучандӣ метавон дар як рисолаи алоҳидае мавриди таҳқиқи васеъ қарор дод, аз ин рӯ, бо ин чанд ишора аз тафсилоти ин масъала иктифо меварзем. Инак, мисол оид ба маънии маҷозии соматизми пайкар:

*Хирқаи мо то ба далқи жандапӯшон шуд бадал,
Нусхаҳо бурданд наққошони Чин аз пайкарам (5, 408).*

Агар ба сифате, ки бар калимаҳои соматикӣ, аз ҷумла вожаи «пайкар», дода шудааст, таваҷҷуҳ фармоем, баъзе аз лаҳзаҳои зиндагии шоирро метавонем мушоҳида намоем. Масалан, аз мазмуни байти зерин маълум мешавад, ки шоир дар синни пирӣ ба беморӣ гирифта шуда, бисёр лоғарандом гардидааст. Ӯ бо муболиға меғӯяд, ки пайкари ман аз беморӣ чунон заифу лоғар гашта, ки агар бо бодбезан шамол диҳанд, метавонад шамоли он мисли мағасе (пашшае) маро аз ҷой барад:

*Бодбезан, ки касе бар мани бемор занад,
Аз заифӣ чу мағас бод барад пайкари ман (5, 438).*

Вожаи дигари сарои тоҷикӣ, ки ҳамчун истилоҳи соматикӣ ва муродифи истилоҳи «тан» дар шеъри шоири номвар Камоли Хучандӣ 8 маротиба, аз ҷумла 6 дафъа дар алоҳидагӣ, як навбати дар калимаҳои сохтаи «беандом» ва мураккаби «нозуқандом» ва «нозуқандомӣ» ба қор рафтааст, калимаи «андом» мебошад, ки дар «Фарҳанги ашъори Камоли Хучандӣ» чунин шарҳ ёфтааст:

1. пайкар, бадан, тан.

*Лутфи андомат, ки пирӯҳан ба доман менухуфт,
Тарсам аз соид, ки нанҳад дар миёни остин.*

2. хусн; сурат.

*Пеши гули андоми ту дорад гул андومه, вале
Лутфе набошад ончунон андоми беандомро (6, 55).*

Ворид гардидани калимаҳои иқтибосӣ яке аз василаҳои ғановатманд гардидани забони тоҷикӣ ба шумор меравад, зеро «робитаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, маданияти одамон ва давлатҳои гуногун онҳоро водор менамояд, ки дар ҳар як давраи марҳилаи инкишофи калимаҳои забони дигарро қабул намоянд» (9, 58).

Дар забоншиносии тоҷикӣ ин масъала аз ҷониби муҳаққиқонон борҳо мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифтааст.

Аксари калимаҳои арабие, ки дар ашъори Камоли Хучандӣ ба қор бурда шудаанд, ба табиати забони мо мувофиқанд, талаффузи онҳо душвор нест ва имрӯз низ маънии онҳо ба тоҷикон фаҳмо мебошад, масалан, калимаҳои бадан, ҷисм, шамоил, каф, қалб, замир. Пӯшида нест, ки дар лексикаи ашъори шоир калимаҳои соматикӣ арабие низ истифода шудаанд, ки маънии онҳо то андозае барои хонандаи оддӣ номафҳум боқӣ мондаанд. Масалан, калимаҳои айн,

басар, зақан, садр, турра, узор, хат(т), чаъд ва назирин инҳоро бе кӯмаки луғат наметавон маърифат кард.

Калимаҳои соматикӣ «бадан» ва «ҷисм», ки асли баромадашон арабӣ мебошад, ба табиати забони тоҷикӣ мутобиқ ва ба таркиби луғавии забони мо ворид гардида, дар радифи синонимҳои худ «тан» ва «пайкар» дар забони шиғоҳӣ ва китобии тоҷикон ба таври васеъ истифода мешаванд. Чунин калимаҳои соматикӣ иқтибосӣ, сарфи назар аз мансубияташон ба забони арабӣ, воҳиди луғавии забони тоҷикӣ шудаанд.

Вожаи арабии бадан дар ашъори Камоли Хучандӣ 9 дафъа дар шакли асли омада, дар таркиби калимаҳои мураккаби «нозукбадан» (6 маротиба) ва «симинбадан» (1 бор) истифода шудааст. Дар «Фарҳанги ашъори Камоли Хучандӣ» вожаи мазкур чунин ташреҳ ёфтааст: «тан, пайкар, ҷисм, тани инсон ба ҷуз сар;

*Пираҳан дар бар нагирад он бадан ҷуз бо хиёл,
Покдомонӣ биомӯзед аз тироҳанаш (6, 90).*

Вожаи «бадан» дар таркиби калимаи мураккаби «нозукбадан»:

*З-остин соиди симин ба муҳиббон бинамой,
То бидонанд, ки нозукбаданӣ з-ин даст аст (3, 164).*

Соматизми иқтибосии ҷисм дар «Девон»-и Камоли Хучандӣ 6 маротиба дар шакли яклухт ва 1 бор дар таркиби калимаи сохтаи «ҷисмонӣ» қорбурд шудааст. Мисол:

*Парирӯён ҳама ҷисманду ӯ ҷону дар ин даъвӣ
Зи рӯи дӯст равшантар гувоҳи худ намедонам (5, 390).*

Калимаи соматикӣ арабии «ҳайкал» яке аз муродифоти калимаи «тан» аст ва ба гурӯҳи соматизмҳои камистеъмол дохил мешавад. Пӯшида нест, ки дар забони адабии имрӯзаи тоҷик ин калима ҳамчун истилоҳи соматикӣ ба қор намеравад, зеро маъниву мафҳуми «тани инсон»-ро ифода намекунад. Маънии кунунии «ҳайкал» мучассама ва пайкара мебошад (8, 480). Аммо дар гузашта, аз ҷумла, дар ашъори Камоли Хучандӣ, ба маънои «тан», «бадан» ва «қолбад» ба қор бурда шудааст. Ин вожаро Камоли Хучандӣ ҳамчун истилоҳи соматикӣ як бор ба қор гирифтааст:

*Сӯхт гамам, чу аз дуо ҳоҷати мо раво нашуд,
Ҳайкали хеш сӯхтам, чун ба дуо наёмедӣ (5, 570).*

Ба ҷуз аз калимаҳои соматикӣ арабӣ, ки дар боло ташреҳ додем, дар ашъори Камоли Хучандӣ ду калимаи аслии юнонӣ – «қолбад» ва «қолаб//қолиб»-ро дучор меоем. Вожаи «қолбад»-ро шоир фақат як бор ба маънои тан, пайкар, бадан ва ҷисм дар рубоии зерин истифода кардааст:

Эй ояти қоргоҳи сунъи самадӣ,

*Чанде наи такмил дар ин колбадӣ.
 Ҳар рӯз, ки аз зиндагият мегузарад,
 Гомест ба сӯи ҷойгоҳи абадӣ (5, 578).*

Аз рӯи омӯзиш ва тадқиқи оморие, ки мо дар заминаи девонҳои чопии Камоли Хучандӣ анҷом додем, мушаххас гардид, ки шоир 5 бор калимаи «қолаб//қолиб»-ро бо чор тобиши маъноӣ истифода бурдааст. Аз ҷумла: а) ду навбат ба маънии тан, бадан, ҷисм; б) як бор ба маънии наъш, ҷисми бечон; в) як маротиба ба маънии асбоб ва василаи андозагирии хиштгарон, заргарон ва коғазгарон дар таркиби калимаи сохтаи «қолабӣ»; г) дар як маврид ба маънии шакл, сурат, расм дар таркиби вожаи мураккаби «қолибигӯй». Масалан:

*Дар ин мураққаъ агар чун кулоҳ соҳиби таркӣ,
 Зи қолиб ар бишавӣ дур, бар сари ҳама тоҷӣ (5, 523).*

Дар таркиби калимаи мураккаби қолибӣ:

*Зи шеърӣ хеш ҷуззеву каломе,
 Ки ҳар як қолибиву бебаҳоянд,
 Бад-он ҳазрат фиристодам ба туҳфа,
 Агарчи садри олиро нашоянд (5, 595).*

Дар таркиби калимаи мураккаби қолибигӯй:

*Бар фарқи ҳасуди қолибигӯй
 «Он хиште бувад, ки бартавон зад» (5, 592).*

Дар натиҷаи ҷустуҷӯ ва баррасии мақоми соматизми «тан» ва гунаҳои тоҷикию иқтибосии он дар ашъори Камоли Хучандӣ ба ҷунин хулосаҳо расидем, ки шоир ҳамчун анатом – пайкаршинос ва суратгар – чеҳранигор маъниву мафҳуми сурати зоҳирии ҳамаи узвҳои маъруфи сару пайкари инсонро, ки манзури назар ҳастанд, дар калимаҳои содаву сохта ва мураккаб барои ифодаи тафаккур ва тасаввури худ истифода кардааст. Инчунин, дар баробари калимаҳои сарои тоҷикии ифодагари пайкари инсон аз синонимҳои арабии онҳо низ шоир дар вақти зарурат истифода мекунад, ки аксари онҳо дар забони китобиву шифоҳӣ ба кор бурда мешаванд. Ин соматизмҳоро, ки ҳам маъноӣ асли ва ҳам маъноӣ маҷозӣ доранд, бо ҳар ду тобиши маъноияшон дар ашъораш ба кор мегирад, ки ин падида нишонгари забоншинос ва маънисози камназир будани Камоли Хучандӣ мебошад.

Пайнавишт:

1. Абаев В.И. Сравнительно-историческое иранское языкознание // Очерки по истории изучения иранских языков. – Москва, 1962. – с.3-8.
1. Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкират-уш-шуаро / Бо тасхеҳу таҳқиқи Муҳаммади Аббосӣ. – Техрон, 1959. – С.363-370.
2. Камоли Хучандӣ. Девон. / Ба чоп тайёркунадагон: Ш. Ҳусейнзода, Н.

- Қаҳҳорова, С. Асадуллоев. –Қ.1.– Душанбе: Ирфон, 1983. – 560 с.
3. 4. Камоли Хучандӣ. Девон / Ба чоп тайёркунандагон: Ш. Ҳусейнзода, Н. Қаҳҳорова, С. Асадуллоев. –Қ.2.– Душанбе: Ирфон, 1984. – 464 с.
 5. Камоли Хучандӣ. Девон / Таҳияи Абдучаббори Суруш. – Хучанд, 2011. – 632 с.
 6. Матлубаи Мирзоюнус (Ҳочаева). Назаре ба «назар»-и Шайх Камол. – Хучанд, шумораи ҷашнӣ, 1996. – С.15-17.
 7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. –Қ.1. – Москва: Советская энциклопедия, 1969. – 951 с.
 8. Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ / Таҳияи А.Нуров. – Душанбе: Маориф 1990, – 368 с.
 9. Фаҳриддин Алии Сафӣ. Латоиф-ут-тавоиф / Бо муқаддима ва тасхеҳи Аҳмади Гулчини Маонӣ. – Техрон, 1336 ш. – с. 642.
 10. Шиблии Нуъмонӣ.Шеър-ул-ачам. – Қ.5, ҷоми 2. – Техрон, 1336. – 195 с.
 11. Энциклопедияи адабиёт ва санъат. – Қ.1-2. – Душанбе, 1989.

Мӯътабар Бобоева¹

«ҲОФИЗНОМА»-И БАҲОУДДИН ХУРРАМШОҲӢ ВА УСУЛҲОИ ШАРҲУ ТАФСИРИ ҚАЛОМ

Ҳофизӣ Шерозӣ аз бузургтарин шоирони ғазалсарои адабиёти форсу тоҷик аст, ки тавассути ашъори баландпарвозаш дар саҳифаҳои таърихи башар номаш сурати ҷовидонӣ касб кардааст. Дар бораи рӯзгору ашъори ин шоири баландмақом бузургони зиёде сухан гуфтаанд, вале то имрӯз ҳам нагуфтаҳо бисёранд ва ҳанӯз ҳам рози сухани Ҳофиз нагуфтаву нокушода аст. Дар заминаи шеъри Ҳофиз дар садаҳои гузашта ба майдон омадани шурӯҳи зиёд нишон медиҳад, ки ҳанӯз дар замони ҳуди шоир тавачҷуҳ ба ашъори малакутии ин шоири нотакрор дар зехну забони мардум давр мезад ва онҳоро барои тафсиру тавзеҳ раҳнамоӣ мекард.

Навиштани шарҳу тафсир ба ашъори Ҳоча Ҳофиз на танҳо дар садаҳои гузашта, балки дар замони мо ҳам идомат пазируфтааст ва яке аз корҳои пурарзишро дар ин замина муҳаққиқ ва донишманди бузурги эронӣ, устод Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ бо номи «Ҳофизнома» анҷом додааст.

Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ дар соли 1324 ҳиҷрии шамсӣ, мувофиқ ба соли 1945 мелодӣ дар Қазвин ба дунё омада, муалифи бештар аз 50 китоб дар заминаи ҳофизшиносӣ, қуръонпаҷӯхӣ, фалсафа ва адабиёти форсӣ ва соҳиби садҳо мақолоти илмӣ дар заминаи шиноختи адабиёт ва масоили адабӣ ба ҳисоб меравад. Бо ин ҳама Хуррамшоҳӣ бо навиштани асари пурарзиши дучилдаи «Ҳофизнома» маъруфияти беназирро соҳиб гардид. Ба гуфтаи адабиётшинос А.Насриддинов ин китоб «пуртироҷтарин асар дар замони мо» дар шиноختи шеъри Ҳофиз буда, то имрӯз беш аз понздаҳ маротиба таҷдиди ҷоп шудааст. «Ҳофизнома» маҳсули заҳмати беш аз сисолаи устод Хуррамшоҳӣ буда, як навъ ҷамъбасткунандаи ҳофизшиносии то имрӯз аст ва роҳнамои ҳофизшиносони имрӯзу фардост. Дар бораи арзишу аҳамияти ин асари бузург устод А. Насриддинов навиштаанд:

«... Ҳофизнома» пуртироҷтарин ва пурфурӯштарин китоб дар заминаи ҳофизшиносӣ аст ва такмили илова шудааст. Соли 1989 дар Ҷумҳурии Ислонии Эрон китоби сол баргузида шуд» (6,417).

Бояд гуфт, ки Хуррамшоҳӣ зимни шарҳи хеш 250 ғазали

¹ номзади илмҳои филологӣ, устоди ДДХ ба номи академик Б. Фафуров

Ҳофизро шарҳ додааст. Муаллиф сабаби ба ин кор рӯ оварданаширо дар муқаддимаи асар чунин шарҳ медиҳад:

«Сипос Худованди корсози банданавозро, ки тавфики пайдою пинҳонаш ёрӣ кард, то ин хидмати ночиз сомону поён ёфт. Пажӯҳишҳои ҳофизшиносӣ ва баҳс перомуни шеърӯ шахсияти шоир бо ин, ки собиқаи 400-500 сола дорад, вале қиёс бо нуфузи азиму оламгири ҳунари қудсии Ҳофиз тангмоя менамояд. Дар асри чадид эътиноӣ чиддитаре ба Ҳофиз мешавад, вале ҳамчунон ҳаққи Ҳофиз адо намешавад. Корномаи ҳофизшиносии муосири Эрон пурбарг аст, аммо пурбор нест. Агар корҳои карда андак нест, корҳои накарда низ бисёр аст. Бо вучуди чанд воҷаномаю фарҳанги ашъори Ҳофиз ҳанӯз мушкили луғату маъноӣ шеъри Ҳофиз ҳал нашудааст, то ҷӣ расад ба мушкилоти маъноӣ маънавию фикрию фарҳанг. Ҳанӯз ба тозагӣ аз обу гили тасҳеҳи Девони Ҳофиз берун омадем. Баъзе қасон бар онанд, ки ҳанӯз ҳам берун наомадем. Дар арсаи тафсиру шарҳи шеъри Ҳофиз ҳам ба ростӣ ҳанӯз ҳам судеро пушти сар нагузоштаем» (3, 32).

Таъкид кардем, ки устод Хуррамшоҳӣ ҳудуди 250 ғазали Лисонулғайбро мавриди шарҳ қарор додааст, зеро муаллифи мазкур бар он ақида аст, ки на ҳамаи ғазалҳои Ҳофиз ба шарҳ ниёз доранд. Аз ҳамин хотир, шорех интиҳобан ҳамин миқдор ғазалҳои Ҳофизро шарҳ додааст. Муҳтавои шарҳи Хуррамшоҳӣ бар ин матолиб фарогир шудааст:

1. Шарҳи алфозу иборот (монанди ибороти оби Хизир, остин афшондан, оинаи Сикандар, «ман язид»... ва м. и.).

2. Шарҳи номҳо, ки ба бахшҳои зерин чудо мешавад:

а) А.Шахсони қуръонӣ: Одам, Нӯҳ, Сулаймон, Мӯсо, Хизр, Сомирӣ, Исо, Абӯлаҳаб, Ҳорут, Юсуф... ва ғ.;

б) Шахсиятҳои таърихӣ: Ҳаллоҷ, Боязид, Шофай, Муборизиддиншоҳ, Шоҳ Шучоъ, Шайх Абӯисҳок, Кисро, Хусрави Парвиз, Искандар, Доро, Темур, Ҳоҷӣ Қивом ... ва ғ.;

в) Номҳои ҷуғрофӣ: Рукнобод, Шероз, Самарқанд, Мусалло, Бухоро, Хутан, Хито ва ғ.;

г) Шахсиятҳо ва мавҷудоти асотирӣ: Рустам, Сиёвуш, Ковус, Баҳман, Кубод, Мачнун, Лайлӣ, Зулайхо ва ғ.

Дар баробари ин, устод Хуррамшоҳӣ як даста мафоҳимро ба унвони мафоҳими калидӣ зикр кардааст, ки ба таври зерин аст:

а) Мафоҳими қуръонӣ: баёни иқтибосҳои пайдову пинҳони Ҳофиз аз оёти Қуръони мачид, чордах ривоят, исми аъзам, асмоуллоҳ, баъзе ҳақоиқу истилоҳоти қуръонӣ, мисли- Арш, Тубо, Сидра, шаби кадр, дуо, малакут, айнуляқин ва ғ.;

б) Мафоҳими каломӣ ё фалсафӣ: касби чавҳари фард, баҳс дар чубронгароии Ҳофиз, баҳс дар ихтиёрангории Ҳофиз, гироишҳои шеърӣ Ҳофиз, масоили адлу шар ва ғ.;

в) Мафоҳими ирфонӣ: истиғно, самоъ, томот, таҷаллӣ, ишқ, тариқат, тавба, рӯҳ, сабр, таваккал, ризо, сӯфӣ, хонақоҳ, хирқа сӯхтан, каромат ва ғ.;

г) Мафоҳими хоси истилоҳоти мусиқӣ: оҳанг, абрешим, арғунун, роҳ, Ҳичоз, Ироқ, бозгашт, чанги сабӯҳ, ной ва ғ.;

ғ) Мавҷудоти шеърӣ ва рамзу мафоҳими ҳунарий: пири муғон, дайри муғон, майи муғона, чоми Чам, харобот, соқӣ, майхона, ринду риндӣ, ганчу вайрона, оҳу оина, зарраву хуршед, насиму ғунча, зулфу тоб, бунафша, чашм, наргис, қадаҳи лола, савсан, бод, бемори сабо, бемори чашм, чоҳи занаҳдон, табассуми субҳ, хандаи чом, хандаи шамъ, духтари раз, сарви равон, ганчи равон, шаби зулф, куфри зулф, зулфи дуто, холи ҳунду ва ғ.;

д) Ишора ба санооти адабӣ: истиороту ташбеҳот ва чиносҳо, бозкушоии ихомҳо ва назири он;

е) Баҳс дар ихтилофоти қироат: монанди таркиботи «деви Сулаймон мусалмон нашавад», «гулобе ё шаробе ба хоки Одам рез», мафҳуми «киштишикастагон» ва ғ.;

ё) Мафоҳими марбут ба фарҳанг: кимиё гавҳар шудан, қатраи борон, лаълпарварӣ, хуршед, фол, истихора ва ғ.;

ж) Истилоҳоти илми нучум: ҳафт ахтар, Парвин, Зӯҳра, Сурайё, Зухал, толеъ, иртифоъ, даври қамарӣ, авҷи завол ва ғ.

Равише, ки дар ин шарҳ Хуррамшоҳӣ ба кор гирифтааст, бесобиқа набуда, бо ду роҳ сураат гирифтааст:

1. Шарҳи Ҳофиз бо Ҳофиз, яъне истифода аз абёту таъбирҳои ҳуди Ҳофиз барои шарҳи абёти мавриди тавзеҳ.

2. Истифода аз ашъори гаронмояи адабиёти форсӣ зимни шарҳи абёти мушқилфаҳми Ҳофиз. Бояд таъкид кард, ки усулҳои мазкур дар ҳофизшиносӣ собиқаи дерина дорад.

Хуррамшоҳӣ дар шарҳи абёт ва мафоҳими ашъори Ҳофиз ҳам ба фарҳанги имрӯз, ҳам тафаккуру зехни замонаро асоси кори хеш қарор дода, кӯшиш намудааст, ки заминаҳои фикрӣ ва, ҳамчунин, фарҳангу маърифати замони Ҳофизро низ аз ёд набарорад.

Барои истидлол овардан ба гуфтаҳои хеш, мо тафсири нахустгазали Ҳофизро дар шарҳи Хуррамшоҳӣ дида мебароем: Дар ибтидо Хуррамшоҳӣ матни ғазали мазкурро ба пуррагӣ овардааст, ки бо байти зерин оғоз мегардад:

Ало, ё айюҳассоқӣ, адир қаъсан ва новилҳо,

Ки ишқ осон намуд аввал, вале уфтод мушқилҳо.

Баъд аз ин, шорех байти мазкурро ба гунаи зер ба риштаи тафсир мекашад: «Эй соқӣ, чоми майро ба гардиш овар ва ба ман бирасон. Судӣ гуфтааст, ки Ҳофиз ин мисраро аз Язид ибни Муовия тазмин қардааст ва асли шеъри Язид ба ин қарор аст:

*Ана-л-масмуму мо ʻиндӣ битарёқин ва ло роқӣ,
Адир каъсан ва новилҳо ало ё айюҳассоқӣ» (2).*

Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ дар иртибот ба ин масъала андешаронӣ намуда, таъкид месозад, ки аллома Қазвинӣ дар як баҳси муфассале бар қавли Судӣ тардид ворид мекунад ва феҳрасти муфассалеро аз китобҳое, ки дар он шеъри Язидро меёбанд, ёд мекунад, ки дар онҳо нишоне аз ин абёт нест. Баъд ҳаде мезанад, ки мусалмонони мутаассиби турки муосири Судӣ ин ҳикоятро барсохтаанд, яъне шеърро ба Язид, сипас тазмини онро ба Ҳофиз нисбат додаанд, то хонандагони Ҳофизро ба монанди ӯ нисбати ӯ бадбин созанд. Сипас, дар поёни баҳс мегӯяд, ки ба эҳтимоли қавӣ бо тавачҷух ба мазомину алфози мавҷуди дар ин абёт монандро, ки «масмум», «тарёқ», «каъс» ва назоири он аст, дақиқан яке аз газалиёти Саъдӣ ба ин матлаъ аст:

*Ба поён омад ин дафтар ҳикоят ҳамчунон боқӣ,
Ба сад дафтар нашоҷад гуфт шарҳи ҳоли муштоқӣ.*

Бинобар ин ҳам, ин ду мисраъ ё байти мансуб ба Язид ба илҳом аз газали Саъдӣ дар фосилаи Саъдию Ҳофиз суруда шуда бошад. Мисоли мисраи «Ки ишқ осон намуд аввал, вале уфтод мушқилҳо» дар шеъри Ҳофиз намунаҳои дигар низ дорад:

*Нозпарварди танаъум набарад роҳ ба дӯст,
Ошиқӣ шеваи риндони балокаш бошад.*

* * *

*Таҳсили ишқу риндӣ осон намуд аввал,
Охир бисӯхт чонам дар касби ин фазоил.*

Хуррамшоҳӣ бо далелҳои мутқану қотей ҳар яке аз байтҳои зикршударо шарҳ додааст, ки барои тақвияти байти аввали газали нахустини Ҳофиз оварда шудаанд.

Ҳамин тавр, Устод Хуррамшоҳӣ дар шарҳу тафсири ибороти калимоти шеърии Ҳофиз ҳам маҳорати комил нишон дода, кӯшиш ба харҷ додааст, ки онро байт ба байт маъникушоӣ намуда, матлаби Ҳофизро ба хонандагон расонад. Бояд таъкид намуд, ки Хуррамшоҳӣ ба хоҳири дар сатҳи зарурӣ анҷом додани таҳқиқоти хеш дар заминаи шинохти шеъри Ҳофиз тамоми ҷусторҳои муҳаққиқони муосирро, ки дар перомуни шеъри Ҳофиз ба вучуд омадаанд, омӯхта, андешаҳои онҳоро низ дар мавриди зарурӣ ба мизони андеша баргузидааст. Дар ин замина, метавон таҳқиқоти бузургтарин муҳаққиқон ва ҳофизпажӯҳонро номбар намуд, ки ҳар яке барои дарку фаҳм ва

маърифати шеъри Хоҷаи Шероз аҳамияти махсус доранд. Шорех бо камоли мутолиаи зиёде, ки дар заминаи кутуби марбут ба шарҳу тавзеҳ ва масоили таҳқиқии ашъори Ҳофиз дошта, шеъри Ҳофизро аз дидгоҳи мухталиф мавриди шарҳу тафсир қарор додааст. Ҳар нафаре, ки бо ин китоби муътабар ошно мегардад, метавонад шеъри Ҳофизро ба хубӣ дарку маърифат намояд. Дар зимни шарҳи байтҳои чудогонаи шеъри Ҳофиз Хуррамшоҳӣ барои тақвияти гуфтаҳои хеш аз ашъори шоирони зиёде абёти шоҳид меоварад, ки ҳамагӣ дар дуруст фаҳмидани маонии шеъри Ҳофиз аз аҳамияти муҳим бархурдоранд.

Пайнавишт:

1. Ҳофиз Шерозӣ. Куллийат. -Душанбе, 1983. – 586 с.
2. Судӣ. Шарҳи девони Ҳофиз /ба қўшиши Забехуллоҳ Бадоғӣ. Интишороти Ҷонзода, чопи Фаҳри ислом (бидуни соли нашр). – 598 с.
3. Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ. Ҳофизнома. Шарҳи алфоз, аълум, мафохими калидӣ ва абёти душвори Ҳофиз. Иборат аз ду ҷилд – Техрон: Суруш, 1372. – 1540с.
4. Насриддинов А. Маърифат ва шарҳи адабиёт. -Душанбе, 1991.
5. Насриддин, Абдулманнон. Шарҳнависӣ дар таърихи адаби форс-тоҷик. (иборат аз ду ҷилд). - Хучанд, 2000-2001.- 252с.
6. Насриддин, Абдулманнон. Чихил мақола (Таърихи адабиёт, матншиносӣ, нақди китоб, тарҷумаҳои қуръонӣ, ирфон). – Хучанд: Ганҷинаи суҳан, 2007. – 577с.

Ориф Навшоҳӣ¹

ОСОРИ ХУЧАСТАИ ХУЧАНДИЁН ДАР ПОКИСТОН

Ин гуфтори кӯтохро ба расми савғоту раҳовард дар сафари соли 2010 (12 июл) аз кишвари Покистон ба Хучанд барои дӯстони тоҷикӣ дар Хучанд ба вижа профессор Абдулманнони Насриддин, бурда будам. Ин гуфтор дар ҳамон рӯзгор дар маҷаллаи «Рӯдакӣ» (Душанбе, шумораи 26 ва 27, соли 1389 шамсӣ) нашр шудааст. Ба мурури замон, иттилооте мазид дар ин мавзӯ ба даст омад, ки акнун бар он гуфтор афзуда шудааст. Ва инак таври қанди мукаррар пешкаши дӯстони тоҷикӣ мешавад. Гар қабул афтад, зиҳӣ иззу шараф...

Алокаи ман ҷустуҷӯи осори хаттӣ аст ва дар ин ҷустуҷӯ ба осори хаттии муаллифони ҳар билоду шаҳр ва қаря, ки дар он ҷо забони форсӣ маъмулу роиҷ будааст, бармехӯрам. Дар ин мақола чанд асари хаттии муаллифони хучандитаборро, ки дар китобхонаҳои мухталифи Покистон вучуд дорад, ба дӯстон муаррифӣ мекунам. Будани ин осори нависандагону шоирони хучандӣ дар ғӯшаву канори Покистон, худ далели муҳкам бар равобити фарҳангии дерина ва додуситади илмӣ дар гузаштаҳои дуру дароз аст. Аз лиҳози ҷуғрофӣ мо альён аз якдигар каме дурем, вале ҳузури бузургони Хучанд ҳамеша дар сафаҳоти таърихи фарҳангиву адабии Шибҳи Қора будааст. Дар соли 1996 вақте Академияи адабиёти Покистон мехост шоире орифмашраб аз кишвари Тоҷикистон интихоб кунад ва ашъори вайро ба забони урду тарҷума намояд, ҳеч шоире дигар набуд, ҷуз Камоли Хучандӣ. Доктор Муҳаммадсиддиқи Шиблӣ 101 ғазали Камолро баргузид ва бо номи «Тоҷикистонке сӯфӣ шоир Шайх Камоли Хучандӣ» (Шоири сӯфии Тоҷикистон Шайх Камоли Хучандӣ) ба урду тарҷума кард ва дар 231 сафҳа чоп намуд.

Дар васфи Камоли Хучандӣ:

Дар нусхаи хаттии «Асрор-ул-хат» (таълифшуда дар 1102 х./1690 м.) ин байт дар васфи Камоли Хучандӣ дидаам:

Он, ки шеъраш ҷу меваҳои Хучанд,

Ҳаст ширинтар аз қаноту зи қанд

(Асрор-ул-хат, варақи 19 а).

Агар сафаҳоти тазкираҳову таъриххоро бо диққат тааруқ кунем, ҳузури даҳхову бистҳо шоиру донишманди хучандиро метавонем дар Шибҳи Қора ёбем, чи ҳузури ҷисмиву чи ҳузури маънавӣ. Ин мавзӯ

¹ доктори забон ва адаби форсӣ (Покистон)

ниёз ба таҳқиқи чудоғонае дорад.

Нуқтаи огози ин муҳочиратҳо дар чӣ мақтаи таърих буда? Ман бар ҳасби тасодуф дар шарҳи ҳоли Шайх Фаридаддин Масъуди Ганҷшакар (ваф. 664 х./1266 м.) орифи маъруфи Шибҳи Қора, ки дар Покистон мадфун аст, дидам, ки модари эшон духтари Мавлоно Вачехуддини Хучандӣ буда ва ин хонавода аз чанд насл пештар аз Хучанд ба Кобул ва аз он ҷо ба Панҷоб ҳичрат карда буд. Пас, нуқтаи огози ин муҳочиратҳо, ҳатто қабл аз қарни дувоздахуми мелодӣ бармегардад ва дар асри тиллоии Темуриёни Ҳинд, чун аз мағзҳову истеъдодҳо истиқболи фаровон мешуд, қорвонҳои мусофирону муҳочирони билоди Мовароуннаҳр ба Ҳинд пурбортар мешаванд ва мубодилаҳои фарҳангӣ ташдид пайдо мекунад.

Муҳаммад ибни Садри Тоҷи Абдусии Ахситони Дехлавӣ (700-752 х./1300-1351 м.) муаллифи «Басотин-ул-унс» ва муншӣ Муҳаммад Ғиёсуддин (721-725 х./1321-1324 м.) ва Муҳаммад ибни Туғлуқ (725-752 х./1324-1351 м.) дар 726 х./1325 м. гармозадаву мариз шуд ва дар Дехлӣ бо муолиҷоти табиби донишманд Муҳаммади Хучандӣ сихҳати куллӣ ёфт. Ахситони Дехлавӣ аз ин табиби хучандӣ бо алқоби баландболое аз ҳазоқати ӯ ёд кардааст ва ин табиб назди подшоҳони силсилаи Туғлуқ дар Ҳинд иззату шараф дошт. Гуфтаи муаллифи «Басотин-ул-унс» чунин аст: «Ҳам дар аснои ин ҳоли душвор мавлоно ва саййидино малик-ул-атиббо, қудват-ул-ҳукамо, бадр-ул-ҳаққи ва-д-дин, муаззам-ус-салотин, қошиф-ур-румӯзи-л-ҳикмата-й-йунонийати, фотеху кунуз-ул-ъулуми-л-бурҳонийати, шифо-ул-ъоламин Муҳаммади Хучандӣ домат маъмина анфосиҳи ва баракота ақдомиҳи аз сафари дарё бар сарвакти ин заиф расид ва он баҳри азби фурот бар ин ташнаи оби ҳаёт омад. Табибе муҳаққиқ, ҳакиме муфаллиқ, шифои очил бо давои ӯ чун араз бо чавҳар мулозим ва эътидоли бадан ба мушоҳидаи маҳёи ҳаётафзои ӯ ба сони зиллат аз мағфират мафорик, дасте чун дами Исо, қадаме чун қадами Хизр дар маърифати ташреҳи абдон ва кайфияти таркиби инсон гӯи сабқату рӯҷон аз ҳукамои чолинусманзалат ва атиббои букротмартабат рабуда, агар ҳадиси самуми қотил бар забони шакарбораш биравад, мизоҷ нӯшдоруву тарёки ақбар гирад ва агар ёди боди самуми оташи феъл дар хотири ҳикматосораш бигзарад, дар латофат бо боди сабои дилгушо дами тафаввуқ занад. Имдоди ҳусни тадбираш аз кӯраи оташ чашмаи оби ҳаёт бигшояд ва хоки касифро чун чурми ҳаво латиф гардонад. Дақоқиқ илоҷаш гӯши асамми бунафшаро шунавову забони алкани савсанро гӯё ва дидаи ақмаҳи нарғисро бино кунад ва ба аъмоли фикрати соиб миёни табоеи муҳолиф мувофиқат чунон падида орад, ки то интиҳои муддати бақои олами унсурӣ губори

мухолифату мубоянат бар аҳволи эшон нанишинад ва ба диққат ҳикмати рӯхро бо ҷисм чунон улфату пайванд диҳад, ки то ҳашр арвоҳу ашбоҳи ҳабли матини мувосилати эшон ба ҳеч ҳодиса воҳиву гусаста нагардад ва ба касрати муморисат куллиёту ҷузъиёти ин илми шарифро набзосо дар банони тасарруф овардаву ба изҳори манофеъ ва фавоиди таҷоруби дароз олати асқоми қавӣ аз аҷсоми заиф ва дар исботи фазилати ин санъати дақиқ далоил возеҳу бароҳин лоеҳ намуда. Фалаки ҳикматро бадрест доим-ул-анвор ва дарёи донишро дуррест шоҳвор, дар маҷмаи атиббои забон (казо:замон) садришине билистихқоқ ва дар ҳалқаи ҳукамои ошон собиқе билиттифоқ... ва бо ин фазоиلى собиқа ба мадади табъи латифу хотири равшан дар соири анвои улуми ақливу нақлӣ ба насибе вофир маҳфуз (маҳзуз) гашта ва ба васоили фазоиلى бемунтаҳо, на ба фазоиلى васоили миннатҳо, дар ҳазрати салотини фалакмакону тахтнинишони ҷамнишон иззи қурбат ва шарафи ихтисос ёфта ва мувофиқу мухолиф ба камоли дониш ва вуфури ҳазоқату юмни қадам ва хучастагии дам ва илми комилу амали шомили ӯ гувоҳӣ дода» (Басотин-ул-унс, сах. 23-24).

Яке дигар аз ин навъ мисолҳои муҳочирати хонаводаҳои хучандӣ, хонаводаи Бадруддини Акбарободӣ ибни Ҳофиз Баҳоуддин ибни Шайх Ғуломмуҳаммад, аз аҳфоди Абдуллоҳ ибни Салом саҳобии Расул, саллаллоҳу алайҳи ва саллам, аст. Падарони ӯ аз Хучанд ба Ҳинд ворид шуданд ва дар рӯзгори Акбар (963-1014х) қазои Фатҳпури Сиякриро ба ўҳдаи худ доштанд. Бадриддини Акбарободӣ дар 1550 х./1737-1738 м. аз Фатҳпури Сиякрӣ ба Ҳайдарободи Дакан рафт ва чандин осор ба ёдгор гузошт, ки машҳуртарини онҳо «Бадруш-шурӯх» – шарҳи девони Ҳофиз аст ва дигар осори ӯ бад-ин қарор аст: «Сифот-ул-имон», «Шарҳуллоҳи сидрат-ул-ислом», «Хулосат-ул-ҳикам», «Айн-ул-маонӣ», «Мабдаъ ва маод», «Шарҳи «Ғулистон»-и Саъдӣ». «Бадруш-шурӯх» дар шавволи 1321 х./1904 м. дар матбааи Мучтабоии Дехлӣ чоп шуд ва дар хотимаи табъ омада, ки ин чоп бар асоси нусхаи хатти буда, ки Муҳаммад Муслиҳиддин ибни Шайх Алоуддин ибни Шайх Ғуломмуҳаммад ибни Ҳофиз Шаҳобуддин ибни Ҳофиз Қозӣ Алоуддин, (ки ин яке бародари бузурги шорех аст) дар таърихи 1254 х./1838 м. китобат карда буд ва дар китобхонаи Мавлавӣ Зафаруддин ибни Аслаҳуддини Акбарободӣ маҳфуз буд. Мавлавӣ Зафаруддин низ аз ахлофи шорех буд.

Ду хучандӣ дар Уч

Шайх Ҷамолиддини Хучандӣ ва наваи Шайх Разийаддини Ганчилм дар Уч мадфунанд. Шайх Разийиддин алломаи рӯзгору шайхи тариқат ва аз хулафои хоси Шайх Рукниддини Олими Мўлтонӣ (735 х./1335 м.) буд. Ӯ устои Маҳдуми Ҷаҳониён Ҷаҳонгашти Бухорӣ

(707-785 х./1307-1383 м.) низ буд. Махдуми Чаҳонгашт дар таъйиди яке аз фатовои Шайх Разийиддин иборате навишт, ки нишонаи бузургӣ ва эҳтироми вай аст: «Асоба фимо аҷоба-л-устоз-ул-ачал-ал-муршид-ул-комил-ал-акмали шайхӣ аш-Шайх Разийиддин Ганчилм нафаъналлоҳу ва ийёоқум биъилмиҳи ва камолиҳи ва афозаллоҳу ʔалайно фуйузаҳу ва наволаҳу» (Таърихи Уч, сах.13, Хитгаи поки Уч, сах. 189).

Пире аз табори хучандӣ дар Ҳинд

Сайид Иноятуллоҳ ибни Сайид Муҳаммад ибни Илахдоди Ҳусно, пире аз тариқаи «Нақшбандия» буд, ки ниёғони ӯ аз Хучанд ба Ҳиндустон омада буд ва ин пир дар Ҳинд зода шуд. Ӯ муриде бо номи Шамсиддин дошт, ки китоби «Иноёти улухия»-ро дар 1162 х./1749 м. дар шарҳи ҳоли ӯ навишт ва ман нусхаи хаттии ин китобро (шумораи 1556-1961) дар Осорхонаи Музеи миллии Покистони Карочӣ дидаам.

Хулоса, боядрӯи так-таки хонадонҳои Хучанд, ки ба Шибҳи Қора ҳичрат карданд, таҳқиқ анҷом бигирад, то нақши онон дар таъмили фарҳанги муштарақ равшантар шавад. Ман дар ин ҷо бинобар фурсате, ки доштам, як гӯшаи бисёр хурди таърихи фарҳангири гирифтаам ва аз як хонаводаи илмии хучандӣ, ки ба Панҷоб ҳичрат кардаву дар он ҷо сукунати доим гирифта буд ва ба баракати илму дониши худ дар он сомон мақому эҳтиром ба даст оварда буд, ишора кардаам.

Дар ин гуфтор фақат чаҳор муаллиф ё шоири хучандитабор ба тартиби замонӣ баргузидаам ва осори хаттии онҳо нишон дода шудааст. Дар муаррифии нусхаҳои осор фақат ба як нусха иктифо шудааст, албатта, ин бад-он маъно нест, ки аз осорашон нусхаҳои дигар дар Покистон вучуд надорад. Дар ин феҳристи муаллифон, номи Соиниддин Алии Туркаи Хучандии Исфаконири амдан наёвардам, ҷӣ ҳам аз назари теъдоди муаллафот ва ҳам аз назари теъдоди нусахи хаттӣ, ҳар яке осораш дар Покистон ба ҳадде фаровон аст, ки аз зикри онҳо сарфи назар кардаам.

Абдулҷаббори Хучандӣ, қарни ҳафтуми хичрӣ / сездаҳуми мелодӣ

Китобе манзум бо номи «Мадхал» дар илми ситорашиносӣ билумум ба Хоҷа Насириддини Тӯсӣ (ваф. 672 х./1274 м.) мансуб мешавад. Вале дар нусхаи Донишгоҳи Техрон номи сарояндаи он Абдулҷаббори Хучандӣ ва соли сурудан ҷимодиуссонии 616 х./1219 м. омадааст. Нусхаҳои мутааддиди ин китоб дар Покистон дида шудааст, аз ҷумла – дар Маркази таҳқиқоти форсии Эрону Покистони Исломобод, шумораи 3389 бо таърихи китобати 903 х./1497 м. дар сафаҳоти 224 то 251 (Феҳристи муштарақ. – Ҷ.1.– сах.298).

Камолиддин Масъуди Хучандӣ (вафот 800 ё 803 ҳичрӣ, мутобик 1397 ё 1400 мелодӣ)

Аз «Девон»-и Камолиддин Масъуди Хучандӣ – шоири номдори Хучанд нусхаҳои мутааддид дар китобхонаҳои Покистон мавҷуд аст. Дар ин ҷо фақат ба ду нусха ишора мешавад. Яке дар Китобхонаи Ҷӣ Муиниддин Мархуми Лоҳур мавҷуд будааст, бо таърихи китобати 850 х./1446 м. 129 варак. Нусхаи дигар дар Маркази таҳқиқоти форсии Эронӣ Покистони Исломобод, шумораи 867 бо таърихи китобати 944 х./1537 м. дар 422 сафҳа мавҷуд аст (Феҳристи муштарак. – Ҷ.7.–сах.479).

Алоуддин Аҳмади Хучандии Бурҳонӣ (ваф.830 х./1427 м.)

«ал-Қусорӣ» дар сарфи забони арабӣ – таълифи Алоуддин Аҳмади Хучандии Бурҳониро шорехе номаълум ба форсӣ шарҳ кардааст ва нусхаи хаттии ин шарҳ дар Маркази таҳқиқоти форсии Эронӣ Покистони Исломобод, шумораи 10530, дар 104 сафҳа мавҷуд аст (Феҳристи муштарак. – Ҷ.13.–сах.2653). Ҳочӣ Халифа дар «Кашфу-зунун» нисбати муаллифро «Хучандӣ» навиштааст, ки тасҳифи «Хучандӣ» аст.

Низомуддин Муҳаммад ибни Муҳаммад Рустам ибни Абдуллоҳи Хучандӣ (тав.1063 х./1653 м.)

Низомудин Муҳаммад – яке аз муаллифони хучандитабор дар асри Аврангзеби оламгир, подшоҳи темурии Ҳинд (1658-1707 м.) Дар Амнободи Панҷоб зиндагӣ мекард. Аҷдоди ӯ аз Хучанд ба Амнобод ҳичрат карда буданд. Падари ӯ Муҳаммад Рустам қозии Амнобод буд. Низомуддин Муҳаммад ҳам дар дарбори Аврангзеб бор дошт. Тамоми умрашро дар татаббуъ дар сираи набавӣ ва шарҳ кардани қасоид дар мидҳати Расули карим ба сар кард ва осори мутааддиди форсӣ дар ин замина ба ёдгор гузошт. Осоре, ки аз қалами ӯ ҳанӯз мавҷуд аст, ба шарҳи зер аст:

«Шарҳи қасидаи Муҳаммадия». Вай ду шарҳ бар ин қасида навишта буд, яке баланду дигаре кӯтоҳ. Аз шарҳи кӯтоҳ, ки дар соли 1094/1683 нигошта буд, нусхае дар Маркази таҳқиқоти форсии Эронӣ Покистони Исломобод, шумораи 2151 бо таърихи китобати 1255 х./1839 м. сафҳаи 42 то 93 мавҷуд аст (Феҳристи муштарак. – Ҷ.8.–сах.992).

«Шарҳи «Шамойл-ун-набӣ»-и Тирмизиро дар рабеъуссонии 1108 х./1696 м. нигошт. Нусхаи хаттии он дар Маркази таҳқиқоти форсии Эронӣ Покистони Исломобод, шумораи 639 бо таърихи китобати 1116 х./1704 м. 803 сафҳа мавҷуд аст (Феҳристи муштарак. – Ҷ.10.–сах.199-200).

«Шарҳи «Наът-ун-набӣ». Шарҳи қасидаи Бонат Суод аст дар

мадҳи ҳазрати Расули акрам, ки дар 1113 х./1701-1702 м. навишта буд. Нусхаҳои мутааддид дар Покистон аст, аз ҷумла – дар Маркази таҳқиқоти форсии Эрону Покистони Исломобод, шумораи 2255, дар 134 сафҳа низ мавҷуд аст (Феҳристи муштарак. – Ҷ.8.– сах.991).

«**Шарҳи қасидаи Абулғалои Мааррӣ**»-ро дар 1114 х./1702-1703 м. навишта буд. Як нусха дар китобхонаи Ҷӣ Муиниддини Мархуми Лоҳур дар 246 сафҳа мавҷуд будааст (Феҳристи муштарак. – Ҷ.8.– сах.993).

«**Шарҳи дуруди мустағос**». Нусхае дар китобхонаи шахсии Мавлоно Муҳаммад Алӣ, Макҳад, дар баҳши Атаки Панҷоб дар 50 сафҳа мавҷуд аст (Феҳристи муштарак. – Ҷ.3.– сах.1595).

«**Шарҳи қасидаи «Бурда»**». Нусхае дар китобхонаи Диёлсингар, Лоҳур, шумораи 730, дар 138 ҷарама мавҷуд аст (Феҳристи муштарак. – Ҷ.8.– сах.992).

Низомуддин Муҳаммади Хучандии Амнободӣ шоир низ будааст ва «Низом» таҳаллус дошт. Дар ин ҷо намунаи шеърӣ ӯ аз дебочаи «Шарҳи қасидаи Бонат Суод» оварда мешавад:

*Ҳазор ҳамд, ки наъти ҳабиби Раббӣ ибод,
Марост вирди шабу рӯз, қути руҳу фуод.
Ҳазор шарҳ ба арабиву форсӣ созам,
Зи шарҳу матн ба ҷуз зикри дӯст нест мурод.
Зи ҷӯши ишқ навиштам шурӯҳи наъти ҳабиб,
Ба гайри ишқ, ки дилро ба рӯи тег ниҳод.
Ба дасти ишқ дилам наътро нигоштааст.
Дилам, ки бар дами шамшер гайри ишқ ниҳод.
Гул аст наът зи бустони қудсу аз сари шавқ,
Низоми дин-ст бар-ӯ андалеби пурфарёд.
Зи ҳусни наъту зи ишқи Низоми Амнобод,
Шуда-ст ҳуснободу шуда-ст ишқобод.*

Чунонки дар ин ашъор омадааст, шоир ҳеч алоқаи ишқи дигар ба ҷуз наъту мидҳати ҳабиби Худоро надошт ва осори ӯ гувоҳи ростин бар ин амр аст.

Ҳақими Чанобӣ яке аз шоирони Панҷоб, ки ҳамватану ҳамзабони Низомуддин буда, дар ситоиши ӯ чунин гуфтааст:

*Низомиддин ба ҷои Мавлавӣ ҳаст,
Ки комил бо камоли маънавӣ ҳаст.
Чу падараш меҳрубон устод ӯро,
Ки додӣ қобилият дод ӯро.
Сухан меронд з-истеъдодаш аксар,
Набудаш, ай магар шогирди дигар.
Ҳузури подшоҳон борҳо шуд,*

*Ба хурдӣ тир з-ин сон корҳо шуд.
Шуда равшан зи хуштақририи ӯ,
Ба Оламгир оламгирии ӯ.
Ба Дакҳан шоҳ васфи ӯ шунида,
Гувоҳи фазли ӯ шарҳи қасида.
Вале чун ҷанг бо қуффор будаи,
Таваҷҷуҳ ин тараф душвор будаи.
Ба радду қадҳи кас нокарда хӯе,
Ки дар шарҳи қасида бурда гӯе.*

(Тухфат-ул-Панҷоб).

Дар байти охир шоир бо камоли хушёрӣ ҳам ба «Шарҳи қасидаи «Бурда»-и Низомуддин ишора кардааст ва ҳам ба гӯй бурдан аз дигар шореҳон дар шарҳ кардани ин қасида.

Ҳаками Чанобӣ дар ситоиши Муҳаммад Рустам падари Низомуддин низ ашъоре дорад. Ин байт аз онҷост:

*Хуш он қози Амнобод Рустам,
Ҳама инсоф, адлу дод Рустам.*

(Тухфат-ул-Панҷоб).

Абдуллоҳи Хучандии хушнавис

Чанде пеш дуктур Ато Хуршед тасовири авроқе аз як Қуръони мачиди дастнавис барои ман фиристод, ки котиби он «Абдуллоҳи Хучандӣ» аст. Вай ин нусхари дар 1191 х./1777 м. ба хати хуши насх китобат кардааст. Нусха таъзиб низ дорад. Асли нусха дар маҷӯаи Институти Китобхонаи Озоди Донишгоҳи Исломии Алигарҳи Ҳинд мавҷуд аст. Умедворам, ҳунардӯстон ин хушнависи хучандиро бишиносонанд.

Пайнавишт:

1. Асрор-ул-хат. Таълифи Шайх Фазлуллоҳ ибни Шайх Атоуллоҳи Форуқии Авранғободӣ, нусхаи хаттии Ориф Навшоҳӣ. – Исломобод.
2. Басотин-ул-унс. Муҳаммад ибни Тоҷи Абдуси Ахситони Дехлавӣ / Тасхеху муқаддимаи профессор Назир Аҳмад. Маркази таҳқиқоти форсии Ройзании фарҳангии сафорати Ҷумҳурии Исломии Эрон. Дехлӣ нав, 2010.
3. Таърихи Уч. Мавлавӣ Ҳафизурраҳмон. –1930.
4. Тухфат-ул-Панҷоб. Ҳаким Майто (мутахаллис ба Чанобӣ), 1100/1689, Оршеви Миллии Покистон. – Исломобод, шумораи захираи муфтии Фазл Азим, ислом 231.
5. Хитгаи поки Уч. Шаҳоби Дехлавӣ. – Баҳовулпур, 2009.
6. Шарҳи қасидаи Бонат Суод. Низомуддин Муҳаммади Хучандии Амнободӣ.
7. Феҳристи мушгараки нусхаҳои хаттии форсии Покистон. Аҳмади Мунзавӣ. Маркази таҳқиқоти форсии Эрон Покистон. – Исломобод, 1982-1997.

Таҳияи Иззатбек Шехимов

«МАЧОЛИСИ САБЪА»-И МАВЛОНО ҚАЛОЛУДДИНИ БАЛҲӢ ВА АРЗИШҶОИ АДАБИИ ОН

Пас аз ривочи дини ислом ва зуҳури адабиёти сӯфия маҷлисгӯӣ дар байни форсизабонон ривочу равнақи бештар пайдо намуд. Баъзе аз машоихи сӯфия ба маҷлис гуфтан маъруф буданд. Маҷолисе, ки Шиблӣ дар Бағдод, Абӯсаид Абулхайр дар Нишопур, Баҳоуддин Валад дар Балх баргузор менамуданд, машҳур аст. Дар воқеъ, бисёре аз таълимоти машоихи сӯфия аз тариқи маҷлисгӯӣ ба муридон расонида мешуд. Муридон аз ин маҷолис ёддоштҳое бармедоштаанд ва қисме аз онҳоро дар таълифоти худ аз забони шайх ва пиру муршиди хеш нақл намудаанд. Аз баъзе маҷолиси сӯфия осори мустақиле то мо расидааст, ки «Маҷолис»-и Аҳмади Ғаззолӣ, «Маҷолиси сабъа» ва «Фиҳи мо фиҳи»-и Мавлоно Балхӣ, «Чиҳил маҷлис»-и Алоуддавлаи Симноӣ ва «Ғавоид-ул-фуод»-и Низомиддини Авлиё аз ҷумлаи онҳо мебошад.

Суннати маҷлиснависӣ дар асри XIII ривочи бештар пайдо намуда, осори арзишманду бошукӯхе аз мероси маҷлисгӯии сӯфия ба ҳамин қарн мутааллиқ мебошад. Маҷолиси Баҳоуддин Валад ва ёрону хонаводаи ӯ, «Маҷолиси панҷгона»-и Саъдӣ, Сайфиддини Бохарзӣ ва «Чиҳил маҷлис»-и Алоуддавлаи Симноӣ дар ҳамин аср ба таҳрир омадаанд.

Хонадони Мавлоно нақши барҷастае дар сайру таҳаввули маҷлисгӯии ин давр дошта, шоистаи ҷудогона мавриди баррасӣ қарор додан аст. Мавлавишноси маъруф Карим Замонӣ дар ин маврид чунин навиштааст: «Маҷлисгӯӣ дар тариқати мавлавия аз аҳамияти волое бархурдор будааст, ба тавре, ки ҳамаи бузургони ин силсила аҳли маҷлисгӯӣ буданд ва ҷамеи осорашон бар ин шева падида омадааст» (7,19).

Падари Мавлоно Баҳоуддин Муҳаммад ибни Ҳусайни Хатибии Балхӣ аз воизони маъруфи сӯфия дар Хуросон буд. Аз нақли сарчашмаҳо падар ва гузаштагони Баҳоуддин Валад низ хатибони машҳур будаанд ва аз ин сабаб хонадони ӯ ба унвони «Хатибӣ» шуҳрат ёфтаанд (5,60). Маҷмӯаи суханони Баҳоуддин Валад дар китобе бо номи «Маориф» фароҳам омада, ки дар он ҳақоқиқ ирфонӣ, динӣ, тафсиру таъвилоте аз Куръони карим бо баёне шевою дилангез ва

¹ аспиранти академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Маркази илмии Хуҷанд

фасохату балоғати беназир чой гирифтааст. Сипаҳсолор дар хусуси ба дарсу маҷлисгӯӣ машғул шудани падари Мавлоно чунин навиштааст: «Ҳар рӯз аз аввали субҳ... халоикро дарс фармудӣ ва фавоид расонидӣ ва баъд аз намози дигар асҳобу мулозимонро маорифу ҳақоик гуфтӣ. Рӯзи душанбеу чумба оммаи халоикро мавъиза фармудӣ» (10,78). Бино ба қавли сарчашмаҳо (12,18) Баҳоуддин Валад аз акобири сӯфия буда, хирқай ӯ ба Аҳмади Ғаззолӣ мепайваस्ताаст. Маҷолиси Баҳоуддин Валад чунон бо шӯро ҳол баргузор мегаштааст, ки «... ҳеҷ маҷлисе набудӣ, ки аз сӯхтагон ҷонбозиҳо нашудӣ ва ҷанозае берун наёмадӣ ва ҳамеша нафӣи мазҳаби ҳукамо ва фалосифа ва ғайра кардӣ... ва хавосу авом бад-ӯ иқбол доштанд ва аҳли Балх ӯро азим муътақид буданд» (12,19). Минбаъд, низ бисёре аз машоихи тариқати мавлавия пас аз Султонлуламо ин суннатро идома бахшиданд. Мавлоно аз «Маориф»-и падараш таъсири бисёр пазируфта ва дар пайравӣ аз падару бобоёни худ муддате ба маҷлисгӯӣ пардохтааст. Аз маҷлисҳои ӯ дар «Маҷолиси сабъа» ва «Фиҳи мо фиҳи» бармеояд, ки дар ваъзу хитоба низ дасте тавоно доштааст. Ба таъкиди устод Фурӯзонфар: «Мавлоно ҳаждаҳ сол ба хирқайи воизӣ иштиғол дошта, он чи аз ин солҳои умри воизии вай бар чой монда, «Маҷолиси сабъа» аст, ки намудоре аз маҷолиси минбарии вай аст» (12,70). Дар канори Мавлоно ва падари ӯ Бурҳониддин Муҳаққиқ ва Шамси Табрзӣ низ дар тариқати мавлавия ба маҷлис гуфтан маъруфанд, ки «Мақолот»-и Шамс ба шеваи маҷлисгӯӣҳои сӯфиёна тартиб ёфта ва мавоизи Муҳаққиқи Тирмизӣ ба унвони «Мақолот» фароҳам омадааст. Дар воқеъ, ҳар кадом аз кутуби маҷолиси тариқати мавлавия дорои арзишҳои адабӣ ва шеваҳои ба худ хос буда, шоистаи баррасии ҷудоғона мебошанд.

Дар ин мақола «Маҷолиси сабъа»-и Мавлоно Балхӣ ва арзишҳои адабии он мавриди баррасию таҳқиқ қарор дода шудааст.

«Маҷолиси сабъа» – асари мансур ва маҷмӯае аз суҳанрониҳои Мавлоно дар ҳафт маҷлис ба шумор меравад, ки онро замони бар минбари дарсу ваъз ба ҷойи падари хеш – Баҳоуддин Валад ништастан ироа намуда буд. Аз маълумоти Сипаҳсолор ва Афлӯкӣ низ бармеояд, ки ибтидо Мавлоно дар пайравӣ аз суннати падари худ ба ваъзу тадрис машғул будааст (1,171; 10,64-65). Дар «Фиҳи мо фиҳи» ҳам Мавлоно таъкид намуда, ки агар дар диёри худ мемондам, китобҳо тасниф мекардам ва ваъзҳо мегуфтам.

Замони баёни маҷлисҳои Мавлоно дақиқан муайян нест. Бештари пажӯҳишгарони осори Мавлоно мавъизаҳои ӯро дар «Маҷолис» пеш аз дидор бо Шамси Табрзӣ ва таҳаввули фикрии ӯ медонанд (2,9,11). Аз ҷумла, Абдулхусайни Зарринқӯб навишта, ки он

шӯру ҳолатҳои беҳудӣ, ки дар соири дигар осори ӯ ба чашм мерасанд, дар «Маҷолис» наметавон дарёфт, аз ин ҷиҳат метавон ҳадс намуд, ки мавоизи Мавлоно пеш аз дидор бо Шамси Табрзӣ баён шудааст (8,249). Муҳаққиқи тоҷик Зиёратшоҳ Тоиров ҳамин андешаро ҷонибдорӣ намуда, чунин мегӯяд: «Шояд ин асар замони дар мадраса ба таълиму тадриси шогирдон машғул шудани Мавлоно ва гоҳо ба ҷойи падар ба ваъзу иршод машғул шудани ӯ ба миён омада бошад» (11,13). Тавфиқ Субҳонӣ бар ин назар аст, ки: «Маҷолис» дар воқеъ намунае аз ваъз ва шариату ҳифзи он ба василаи Мавлоно аст, пас аз вафоти Сайид Бурҳониддини Муҳаққиқ (638 ҳ./1240м.) то дидори Шамс» (642ҳ./1244м.). «Маҷолиси сабъа» ба эҳтимоли қавӣ пеш аз дидори Мавлоно бо Шамсиддини Табрзӣ ба сурати мавъиза ва хитоба фароҳам шудааст» (2,8). Аммо Истеъломӣ бар хилофи гуфтаи Субҳонӣ бар ин ақида аст, ки: «Дар даврони иродат бо Бурҳони Муҳаққиқ, ки Мавлоно дарсу мавъизаро тарк нагуфта буд, эроди чунин хитобаҳои метавонад сурат гирифта бошад...» (11,17).

Суханрониҳои пири Балхро чанд тан аз ҳозирини маҷлис китобат мекарданд. Баъдан таҳриру бозхонӣ шуда, пас аз даргузашти Мавлоно, ҷамъ ва дар шакли китоб даромадааст. Тавфиқ Субҳонӣ тадвину таълифи «Маҷолиси сабъа»-ро аз ҷониби Султон Валад ё Ҳусомиддини Чалабӣ медонад ва чунин мегӯяд: «Замони таълифи «Маҷолиси сабъа» дақиқан маълум нест, аммо зоҳиран аз тарафи Султон Валад ё Ҳусомиддини Чалабӣ дар аснои ваъз таҳрир ёфта, баъдҳо бо риояти сурати асли бозхонӣ шуда, матолибе бад-он афзуда шуда ва шояд аз назари шахсии Мавлоно низ гузаштаву эҳтимол ҳуди ӯ низ тасҳехоту изофоте бар он доштааст... Бозхонии «Маҷолис» ба далели вучуди ашъоре аз «Валаднома», зоҳиран, тавассути Султон Валад анҷом гирифтааст» (2,8).

«Маҷолиси сабъа» ҷузви осори мансури ирфонии адабиёти классикии мо буда, дорои арзишҳои илмию адабӣ мебошад. То имрӯз арзишҳои адабии ин китоб ба таври шоиста аз тарафи муҳаққиқон мавриди пажӯҳиш қарор нагирифтааст. Ин асар, ба таври алоҳида ба доираи таҳқиқ қашида нашудааст.

Арзишҳои адабии «Маҷолиси сабъа»-ро метавон дар бахшҳои зер мавриди баррасию таҳқиқ қарор дода, аҳамият ва мақоми онро муайян намуд:

Соҳт ва мундариҷа. Аз рӯйи соҳт оғози ҳар ҳафт маҷлис дар «Маҷолиси сабъа» яқгуна аст. Дар ибтидо Мавлоно хутбаи арабӣ ба сабки хатибон дар ҳамди Худованд ва дуруди Пайғамбар (с) ва ёрону хонадони ӯ меоварад ва сипас муноҷоте ба забони форсӣ, ба истиснои маҷлиси ҳафтум, омадааст. Баъдан, нақли ҳадисе аз ахбори Расул (с)

ва тафсири он бо ҳикоёту тамсил ва ашъори форсию арабӣ идома меёбад. Чунонки дар маҷлиси дувум пас аз хутба ва муноҷот омадааст: «Уламои миллат ва воизони умматро суннат он аст, ки дар ифтихои иқомати ин хабар ба ҳадисе аз аҳодиси таййибаи саййиди авлоди банӣ Одам ифтихо кунанд. Акнун ин дуогӯи мухлис меҳоҳад, ки бар ҳамон сироти мустақим қадам занад ва дар ҳамон минҳоҷи қавим сулук намояд» (2,83). Дар оғози ҳамаи маҷлисоҳо бо тарзи баёни дигар ин нуктаро пеш аз овардани ҳадис зикр намудааст: «Ибтидои тазкир ба хабаре кунем аз ахбори Мустафо (с)» (2,29), «Ифтихои мақолат ба ҳадисе кунем аз аҳодиси Мустафо (с)» (2,99), «Ибтидои калом ва оғози паём ба ҳадисе кунем аз аҳодиси Расули содиқ» (2,115).

Бояд зикр намуд, ки агарчи ифтихои ҳамаи маҷлисоҳо, пас аз хутба ва муноҷот бо ҳадисе аз аҳодиси Расул (с) оғоз меёбад, дар баробари ин, дар «Маҷолиси сабъа» хеле аз оёти Қуръонро низ оварда, дар мавридҳои муносиб шарҳу тафсир кардааст. Аз рӯи ҳисоби Тавфиқ Субҳонӣ дар маҷмӯъ 157 оят аз Қуръони карим ва 40 ҳадис аз Расули акрам (с) дар «Маҷолис» омадааст (2,9). Муноҷоти маҷлисоҳо навъе дуо ва истиғоса бо забони форсӣ буда, бештар бо настри мусаччаъ баён шудаанд.

Сабки нас рва шеваи таълиф. Мавлоно дар «Маҷолиси сабъа» бар равиши машоихи сӯфия тавзеҳи матолибу мафохимро ҳамроҳ бо оёту аҳодис ва ахбору ашъор ва дар қолаби тамсил ироа месозад, ки ин равиши Мавлоно дар «Маснавии маънавӣ» низ ҳаст. Ин шеваи баён дар кутуби адабӣ ва ирфонии он даврон ва дар бештари осоре, ки ба настри фаннӣ нигориш ёфтаанд, ба чашм мерасад. Забеҳуллоҳ Сафо дар мавриди сабки нигориш ва забони баёни «Маҷолиси сабъа» ишора намуда, ки каломи Мавлоно дар «Маҷолис» содда ва дур аз ҳар гуна ороишу пероиш аст, вале дар айни соддагӣ чунон ба маҳорат сухан пардохта, ки бетардид, бояд ўро дар радифи аввалин ғусаҳои забонифари форсӣ қарор дод (10, 1207).

Сабки нигориш ва забони баён дар “Маҷолиси сабъа” ҳунармандона ва бадеътар аст назар ба “Ғиҳи мо ғиҳи”. Дар зер порчае аз “Маҷолиси сабъа” барои намуна нақл мешавад, ки Мавлоно чӣ гуна бо забоне пухтаву тавсифоте хуб адои матлаб намудааст: “Рӯзе меҳтари оламу сарвари банӣ Одам нишаста буд ва саҳоба дар пеши ӯ ҳалқа зада, он сиддиқони содиқ, он хамӯшони нотик, розро бо ҳазрати бениёз фиристода буданд, то он анқои олами ғайб ба овози “қул” ояд ва он ҳазордастони бӯстони маърифат ба шоҳи гул ояд ва навои ошиқона бисарояд ва муроди дину дунё барояд. Меҳтари олам сари дурчи дурри асрор бигушод ва ин лафз бар наъти бозаргонони ҷонбози ҷоноталаби маънӣ ниҳод...” (2,86).

Дар мисоли боло таъбиру алфози “сиддиқони содиқ”, “хамӯшони нотик”, “шохи гул ояд”, “ошиқона бисарояд”, “дунё барояд”, “бигшод”, “ниҳод” матнро хушоҳангу гӯшнавоз сохтаанд. Инчунин, ибора ва таркибҳои “сиддиқони содиқ”, “хамӯшони нотик”, ҳазрати бениёз”, “анқои олами ғайб”, “ҳазордастони бӯстони маърифат”, “навои ошиқона”, “сари дурчи дурри асрор”, “бозаргонони чонбози чоноталаб” воқеан таркибҳои шоирона буда, ба чанбаҳои хунарии насри Мавлоно ишорат мекунанд. Ин гуна ибораҳои шоирона ва тарзи баёни матлаб дар саросари маҷлисҳои китоб, асосан дар оғози маҷолис, ки муноҷотҳои шевою гӯшнавозе доранд, ба ҷашм мерасад. Чунонки дар ҷойи дигар омада: “...васваса сурмаи ҳасад дар дидаи эшон мекашид, чунонки дар қиссаи Юсуф ва бародарон инояти падар бо Юсуф буд ва бародарон пинҳонӣ даст меҳоданд аз ғазабу ҳамийят” (2,104). Гоҳо насри “Маҷолис” мусаччаъ ва маснуъ аст. Чунонки дар матни зер дар баробари истифода аз санъати сачъ як рубоиро низ барои баёни матлаб ба қор бурдааст: “Пеш аз ҳама шароби иттиҳод нӯшид ва қабои истеъдод пӯшид.

Ганҷинаи асрори илоҳӣ моем,

Баҳри дурари номутаноҳӣ моем.

Бинишаста ба тахти подшоҳӣ моем,

Бигрифта зи моҳ то ба моҳӣ моем.

Ҳанӯз гузариёни вучуд дар бозори шуҳуд нанишаста буданд, ҳанӯз на валвалаи малак буд, на машғалаи фалак, на самак дар зери замин чунбида, на симок бар афлок дурахшида...” (2,85).

Дар “Маҷолиси сабъа” ҳикоятҳои зиёдеро Мавлоно ҳангоми суҳанрониҳояш дар мавориде муносиб баён кардааст. Гоҳо ҳини нақли ҳикоят бо камоли ҳунармандӣ қиссаро бозгӯӣ намудааст, ки метавонем ин гуна сабки баёнро дар наср “саҳли мумтанеъ” гӯем, зеро гуфтани чунин ҷумлаҳо душвор аст, аммо фаҳмидани маънии он барои хонанда душвор нест. Чунонки дар нақли қиссаи Сулаймон (а) чунин гуфта: “Ҳар рӯз бомдод, ки офтоб сар аз даричаи ақабайи кӯҳ бар қардӣ, теги зарандуд аз қироби машриқ барқашидӣ, хокиёнро хилъати нур бахшидӣ. Чинну инс ба атрофи тахти Сулаймон меомаданд. Шер шарру шӯр даргузошта, ки чӣ мефармоӣ? Гург бо меш ошно гашта, ки чӣ мегӯӣ? Шоҳину тазарв минқори ниқор дар боқӣ қарда, ки фармон чист? ...” (2,91). Ё дар ҷойе дигар чунин шеваи баён дида мешавад: “Фалаки бозигар ҳамчун шаббозон аз паси ин чодари ҳаёлоти исторағону луъбатони сайёрот, бозихо берун меоварад ва мо чун ҳангома бар гирди ин бозӣ мустағриқ шудаем ва шаби умр ба поён мебарем. Субҳи марғ бирасад ва ин ҳангомаи шаббози фалак сад шаваду мо шаби умр ба бод дода” (2,143). Ё ин

ки: “...Сиддиқ дар таҳқиқ дурри сир(р) месуфт. Форук миёни ҳаққу ботил фарқ меандешид. Зиннурайн торикии лаҳадро рӯшаной муҳайё мекард. Муртазо ҳалқаи дари ризо мезад. Билол булбулвор “арихно ё Билол” мегуфт. Суҳайб қадаҳи саҳбои вафо дармекашид. Салмон дар тариқати саломат қадам мезад...” (2,145).

Дар бархе маврид сабки баёни “Маҷолиси сабъа” бо насри фаннии бо тақаллуф нигориш ёфтааст, ки ҳангоми нақли қиссаи Ҳабиби Аҷамӣ чунин тарзи баён ба чашм мерасад: “Ҳар шабонгоҳе, ки тоси мурассаи Зухал бар сарпояи чарх медурахшид, Насри тоир гирди ҳомуни гардун мегардид, Муштарӣ аз боғи фалаке чун лола аз домани роғ метофт, Зухраи зебо пеши шамъи Чавзо бар коргоҳи Сурайё дебои чигилӣ мебофт, ҳар шабонгоҳе, ки чунин таноби зулмати худ бигустаронидӣ, Ҳабиби Аҷамӣ аз иботадгоҳи худ ба назди аёл бозомадӣ...” (2,134).

Пеш аз шарҳу тавзеҳи ҳадиси Расул (с) Мавлоно бо истифода аз санъати тавсиф чунон васфи Пайғамбар намудааст, ки аз назари сабки баён қобили тавачҷуҳ аст. Чунонки дар маҷлиси аввал омада: “Ибтидои тазкир ба хабаре кунем аз ахбори Мустафо, саллаллоҳу алайҳи ва саллам, он башири назир ва он назيري беназир, сайидулмурсалин, чароғи осмону замин...расули кавнайн, пешвои сақалайн, хос-ул-хос...” (2,29). Ё дар оғози маҷлиси панҷум ҳамин гуна тавсиф ба мушоҳида мерасад: “Оғоз ва ифтитоҳи ин хабар ба ҳадисе кунем аз ахбори хушосори сарвару меҳтар ва беҳтари оламу одам, расули сақалайн, офтоби кавнайн, раҳмати олам, фаҳри банӣ Одам, он ки пеш аз он, ки офтоби вучудааш аз машриқи обу гил барояд, осори нураш чун субҳ оламо аз нур пур карда буд” (2,130).

Дар бархе маҷолис ин гуна тавсифот бо истифода аз оёти Қуръон ва калимаю ҷумлаҳои арабӣ ба насри фаннӣ мубаддал гаштааст. Чунонки тавачҷуҳ ба оғози маҷлиси ҳафтум ин гуфтаҳоро тасдиқ мекунад: «Расули мучтабо, сафири муалло, муқарраби *«сумма дано фатадалло»*, хос-ул-хоси *«қоба қавсайни ав адно»*, Муҳаммади Мустафо, хайр-ул-аввалини ва-л-охирин, хотам-ун-набиййин, хулосаи мавҷудот, мазҳари оёти баййинот, дарёи бепоёни беқиёс, офтоби *“чағално лаҳу нуран йамшиӣ биҳи фи-н-нос”* калиди фирдавсу ҳадоиқ, қошифи румуз ва асрори ҳақоиқ, он мунаввири мунаввар, соҳиби тавқеи *“Инно аътайнока-л-кавсар”* саллаллоҳу ӯлайҳи ва ӯло олиҳи ат-таййибин ат-тоҳирин, чунин мефармояд бар толибони содиқ ва мучтаҳидони ошиқ...» (2,151).

Яке дигар аз хусусиятҳои сабки нигориш дар “Маҷолиси сабъа”, хусусан, дар нақли ҳикоят чунон аст, ки дар батни ҳикоят ба масъалаҳои гуногун мепардозад ва боз бо ҷумлаи “омадем ба тамоми қисса”

ба баёни боқимондаи достон рӯчӯ мекунад. Ин услубро Мавлоно дар “Маснавии маънавӣ” низ зимни баёни достонҳо ба қор бурдааст, ки аз ин нигоҳ сабки баёни ҳар ду асари Мавлоно шабоҳате ба ҳам доранд. Чунонки, дар қиссаи “Кушта шудани Ҳамза аз дасти Ваҳшӣ” дар он ҷой, ки Ваҳширо хоҷааш ва душманони Ҳамза бо молу чиз бар куштани Ҳамза розӣ мекунанд, дар ин маврид Мавлоно чунин мегӯяд: “Зару мол ҷодуи чашмбанд асту гӯшбанд аст. Қозию ҳокиме, ки мӯй дар мӯ мебинанд ба илму ҳунар, чун тамаи молу ришват кунад, чаши мӯ бубандад ва ба рӯзи равшан золиро аз мазлум нашиносад...” (2,55).

Санадҳои шеърӣ. Аз маҷлисиҳои Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ дар «Маҷолиси сабъа» чунин бармеояд, ки ӯ дар вақти ваъзу хитобаҳои аз шеър мадад меҷуста ва мавридҳои дар баёни масъалаҳои гуногун матлабро бо шеър мерасонидааст. «Маҷолиси сабъа», фарогири хеле ашъори зиёд дар қиёс бо «Фиҳи мо фиҳи», «Маориф»-и Муҳаққиқи Тирмизӣ ва «Мақолот»-и Шамс мебошад. Дар маҷмӯъ 326 байт дар «Маҷолиси сабъа» мавҷуд аст. Чунин ба назар мерасад, ки бештари ин абёт дар матни «Маҷолиси сабъа» аз осори Мавлоно ва шуарои дигар ҳангоми тадвини он бо муносибатҳои маъноии матн афзуда шудааст.

Мавҷудияти шеъри Саной ва Аттор дар матни «Маҷолиси сабъа» нишондиҳандаи таъсирпазирии зиёди Мавлоно аз онҳо аст. Аз ашъори илованамуздаи орифонаю ошиқона аз ашъори Санойю Аттор ва осори худи Мавлоно дар матни «Маҷолиси сабъа» чунин бармеояд, ки тасҳеҳи «Маҷолиси сабъа» аз тарафи касе анҷом шудааст, ки аз андешаҳои Мавлоно бисёр огоҳӣ дошта ва ё ба ӯ бисёр наздик будааст. Аз он ҷиҳат, ки дар матни «Маҷолиси сабъа» абёте аз «Валаднома» вучуд дорад, ба эҳтимоли зиёд метавон ҳадс зад, ки ин қор ба василаи Султон Валад анҷом ёфта бошад (2,8).

Дар «Маҷолиси сабъа» 17 рубоӣ ва 22 байт аз «Девони Кабир»-и Мавлоно дар вақти тасҳеҳи он ба муносибатҳои маъноии порчаҳои наслӣ афзуда шудааст. Мавлоно пас аз дидор бо Шамс ин ашъорро сурудааст, зеро ки дар ин ашъор ҳолатҳои беҳудии Мавлоно равшан мучассам аст. Аммо дар хитоба ва ваъз Мавлоно ҳамвора дар ҳадди эътидол сухан мекард. Аз ин рӯ, ашъоре, ки аз «Девони Шамс» бар матни «Маҷолиси сабъа» афзуда шуда, баёнгари пайванди ин ду асари Мавлоност.

Дар маҷлиси аввал, пас аз баёни ҳикояти «Каж шудани тоҷи Сулаймон (а)» Мавлоно ба он натиҷа мерасад, ки завқу нияти инсон дар зоҳири аҳволи ӯ таъсир дорад ва завқи ҳақиқӣ ва ҷонафзоро дар завқе медонад, ки аз Ҳақ ва барои Ҳақ бошад (2,38). Дар поёни ҳикоят, байти -

Завқе, ки зи халқ ояд, з-ӯ ҳастии тан зояд,

Завқе, ки зи Ҳақ ояд, зояд дилу чон, эй чон.

-ро овардааст, ки байти шашуми ғазале аз «Куллиёти Шамс» бо матлаи-

Дарвозаи ҳастиро чуз завқ мадон, эй чон,

Ин нуктаи ширинро дар чон бинишон, эй чон (4,704).

буда маъноӣ ғазал бо маъноӣ натиҷаи ҳикоят мувофиқат дорад.

Дар маҷлиси дувум ҳини баёни шарҳи ҳоли Иброҳими Адҳам (ниг. 2,90) шаш байт аз ғазали Мавлоно, ки дар васфи ӯ суруда, омадааст:

Аз ҳоли гадо нест аҷаб гар шавад ӯ наст,

Теги гами ту аз сари сад шоҳ сар афканд.

Рӯзе писари Адҳам андар пайи оҳу,

Монанди сабо маркаби шабдез дарафканд... (2,90).

ва дар «Куллиёти Шамс» ин ғазал бо матлаи зер омадааст:

То боди саодат зи Муҳаммад хабар афканд,

З-он мардию з-он ҳамла шақоват сипар афканд (4,271).

Дар маҷлиси савум пас аз баёни ҳикояти Ҳориса (ниг. 2,101) байтҳои-

Аз мову хидмати мо чизе наёяд, эй чон,

Ҳам ту бино ниҳодӣ, ҳам ту тамом гардон.

Доруссаломи моро, дорулмалом кардӣ,

Дорулмаломи моро, доруссалом гардон.

-оварда шудааст, ки байти дувуму савум аз ғазале дар «Куллиёти Шамс» бо матлаи-

Ҷоно, нахуст моро марди мудом гардон,

Он гаҳ мудом дар деҳ, моро мудом гардон (4,763).

-ҳастанд, ки илова бар ин ду байт, мазмуни ғазал бо натиҷагирие, ки Мавлоно дар баёни ин дoston кардааст, таносуби маъноӣ дорад.

Дар «Маҷолиси сабъа», чунонки зикр шуд, бештар аз ашъори Ҳаким Саной асноди шоҳид оварда шудааст. Аз ҳама бештар дар «Маҷолиси сабъа» аз қасоид ва «Ҳадиқа»-и Ҳаким Саной истишход шудааст. Инчунин, дар бештари вақт абёти қасидаҳо интихобан аз даруни онҳо, вобаста ба мавзӯи мавриди назар ҳамчун асноди шоҳид ба кор рафтааст. Илова бар ин, чанд байти «Ҳадиқа»-ро Мавлоно шарҳ низ кардааст. Чунонки, дар маҷлиси аввал зимни баёни он, ки барои ононе, ки меҳру муҳаббати шадид ба дунё доранд ва аз шаҳвату ҷаҳл дилҳояшон сиёҳу саҳт гаштааст, панди воизону носеҳони дин асаре намегузорад, балки ононро душмани худ мегиранд, Мавлоно мегӯяд: «... зангӣ ҳамеша душмани оина буд. Носеҳону воизон оинаанд ё оинадоранд. Ошиқони нафс ва толибони дунё зиштрӯенанд, зангичеҳрагонанд» (2,41). Дар зимни баёни ин масъала панҷ байт аз

«Ҳадиқа» оварда шуда ва чунин ба назар мерасад, ки Мавлоно ин абётро шарҳ намудааст:

*Зангие ёфт оина дар роҳ,
Андар ӯ рӯйи хеш кард нигоҳ.
Бинии паҳи диду рӯйи зишт,
Чаши чун оташу рух аз ангишт.
Чун бар ӯ айбаш оина нанҳуфт,
Бар заминаш зад он замону бигуфт,
К-он, ки ин зиштро худованд аст,
Баҳри нангаи ба роҳ бифканда-ст.
Гар чу ман худ ба кор будӣ ин,
Кай дар ин роҳ хор будӣ ин? (2,42).*

Абёти мазкур бо чопи «Ҳадиқа» дар баъзе мисраъҳо ва калимот тавофут дорад (ниг.13, 290). Мавлоно дар шарҳи ин абёт ва вобаста ба ин мавзӯъ шарҳи зиёд карда, ки дар ин ҷо ба хотири муҷазбаёнӣ ҳулосаи Мавлоно оварда мешавад ва дар охир низ боз аз Саной чанд байт вобаста ба масъалаи мавриди назар оварда шудааст: «Азизи ман! Мабодо, ки туро ин сиёҳӣ ва сиёҳкорию ишқи дунёи фонӣ ва макқораи ғаддор, гандумнамои чавфурӯш, сиёҳаи сапеда барқарда, аҷузаи худро чавон сохта, ранги зишти ӯ бар ту табиат шавад, душмани оинаи илоҳӣ шавӣ, сифати хаффошию офтобдушманӣ дар ту мутамаккин шавад, душмани офтоб шавӣ:

*Бас рӯшан аст рӯз, вале аз шуои рӯз,
Беравананд аз он ки ҳама бастаравзананд.
Аз хӯйи зишт душмани он хӯю хотиранд
В-аз дарди чашм душмани хуршеди равшананд» (2,44).*

Бо иловаи ашъори Саной, Аттор, Мавлоно ва дигар шоирон, дар «Маҷолиси сабъа» зиёда аз ҳаштод байт мавҷуд аст, ки гӯяндагонаш маълум нашуд. Чанд рубоӣ, абёти ҷудогона ва 11 байт аз қасидае, ки гӯяндааш маълум нашуд, дар матни «Маҷолис» афзуда шудааст. Чанде аз ин абёт бо матни «Маҷолис» муносибати маъноӣ доранд ва аз ин рӯ, эҳтимол ҳуди Мавлоно ҳини баёни суҳанрониҳояш онҳоро суруда бошад. Чунонки дар қиссаи Ваҳшӣ замоне, ки бар ӯ башорати Расул (с) мерасад ва ояте нозил мегардад, ки Ваҳшӣ ба назди Пайғамбар (с) давон-давон бо як шӯру ҳаяҷон ва ишқу муҳаббати беандоза меояд, Мавлоно байти зеро овардааст:

*Гар мебикушӣ, бикӯш, ки дар мазҳаби ман,
Аз куштани дӯст зиндагонӣ хезад (2,61)*

Зимни баёни қиссаи Расул (с) бо Ҳориса низ се байт аз як қасида оварда, ки гӯяндааш маълум нест.

Чунонки омада:

*Он ҷой, ки аҳрор нишинанд, нишастем
В-он кор, ки аброр гузиданд, гузидем.
Дидем, ки дар уҳдаи садгуна вубодем,
Худро ба яке ҷон зи ҳама бозхаридем.
Моро ҳама мақсуд ба омурзиши Ҳақ буд,
Ал-миннату лиллаҳ, ки ба мақсуд расидем (2,100).*

Ҳамин тавр, аз баррасии матолибе, ки роҷеъ ба арзишҳои адабӣ дар «Маҷолиси сабъа» иҷмолан сурат гирифт, метавон чунин натиҷагирӣ намуд, ки пеш аз ҳама хитобӣ будани наср, ба кор бурдани шеваи гуфтугӯӣ, тарҷумаи оёту аҳодис, овардани дуо ва муноҷот дар ҷойҳое аз суҳан, истинод ба дoston ва ҳикоёт ва амсолу тамсил дар тавзеҳи матлаб, истинод ба шеър, истифода аз сачъ аз вижагиҳои «Маҷолиси сабъа» мебошанд.

Мавлоно барои баёни андешаҳои ирфонӣ забони сода ва дархури фаҳмо интихоб намуда, ки кудрати забондонии ӯро нишон медиҳад. Масъалаҳои ирфониро бо забоне сода ва ба фаҳми ҳамагон наздик баён сохтан, худ корест бузург, ки дар кутубу расоили ирфонии пеш аз Мавлоно кам ба чашм мерасад. Ҳатто, дар «Маориф»-и падари ӯ низ баёни масъалаҳои ирфонӣ ба забоне рамзу киноёт баён шудааст.

Абёти зиёд аз осори Саноию Аттор дар «Маҷолис» бори дигар нишондиҳандаи пайванди Мавлоно ва иродату эҳтироми муридону ҳалқаи суҳбати ӯ ба шеъри ин ду орифи шоир аст.

Қисми зиёди абёти дар «Маҷолиси сабъа» овардашуда, бо порчаҳои насрӣ пайванди маъноӣ дошта, ҳамчун санадҳои шеърӣ ба кор рафтаанд ва, инчунин, бо омехта омадани порчаҳои насрию назмӣ матни китоб хеле ороста гардидааст.

Бояд гуфт, ки ин абёт арзиши адабии «Маҷолиси сабъа»-ро аз назари бадеият афзудааст. Абёти гулчин аз осори бузургони ирфон, чун – Саноию Аттор ва Мавлоно ва шарҳи абёт аз «Ҳадиқа» дар он бозгӯи арзишу аҳамияти адабии китоб ба шумор рафта, баробари ин, ба паҳноӣ мутолеоти Мавлоно аз осори суҳанварони пешин ва устодони маънавии худ таъкид меварзад.

Пайнавишт:

1. Афлокӣ, Шамсуддин Аҳмад. Маноқиб-ул-орифин. / Бо тасхехот ва хавошию таълиқот ба кӯшиши Таҳсини Ёзичӣ.- Техрон: Дунёи китоб, 1362, иборат аз ду ҷилд.
2. Балхӣ, Мавлоно Ҷалолуддин. Маҷолиси сабъа /Тасхех ва тавзеҳи Тавфик Субҳонӣ.-Техрон: Кайҳон, 1390. 240с.
3. Балхӣ, Мавлоно Ҷалолуддин. Маснавии маънавӣ. -Техрон: Замон, 2001.- 728 с.
4. Балхӣ, Мавлоно Ҷалолуддин. Куллияти Шамси Табрэзӣ / Бо инзимоми шарҳи ҳоли Мавлавӣ ба қалами Бадеуззамон Фурӯзонфар. – Техрон: Амири Кабир, 1391. - 1570с.

5. Вафой, Аббос, Сайид Забехуллоҳ. Сайри татаввури маҷлисгӯии сӯфиёна ба ун-вони навъе адаби таълимӣ (аз оғоз то поёни давраи Сафавия) // Пажӯҳишномаи адабиёти таълимӣ. шумораи бисту савум, 1393. –С.39-74
6. Деххудо, Алиакбар. Луғатнома. -Қ.43.-Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1352.
7. Замонӣ Карим. Шарҳи комили Фихи мо фихи.-Техрон: Интишороти Муин, 1391.
8. Зарринқуб, Абдулхусайн. Сирри най. - Қ.1. Чопи панҷум. –Техрон: Интишороти илмӣ, 1373.-606 с.
9. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон. -Қ.3 -Техрон: Дебо,1390.-1463с.
10. Сипаҳсолор, Фаридун ибни Аҳмад. Зиндагиномаи Мавлоно Ҷалолуддини Мавлавӣ /Бо муқаддимаи Саид Нафисӣ.-Техрон: Иқбол,1363.
11. Тоиров Зиёратшоҳ. Тамсил дар “Фихи мо фихи”-и Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ. Рисолаи номзадӣ. Душанбе, -2004.-155с.
12. Фурӯзонфар, Бадеуззамон. Шарҳи аҳвол ва осори Мавлоно. Бо қўшиши Ҷаъфари Ранҷбар ва Масъуди Миршоҳӣ.-Душанбе, 2007.-247с.

Тоҷибой Султонӣ¹

АҲАМИЯТИ МУҚАДДИМАИ «ҶАВОҲИР-УЛ-АСРОР ВА ЗАВОҲИР-УЛ-АНВОР»-И ҲУСАЙНИ ХОРАЗМӢ ДАР МАЪРИФАТИ «МАСНАВИИ МАЪНАВИЙ» (дар мисоли мақолаи аввал)

Яке аз қадимтарин шарҳҳои «Маснавиӣ маънавиӣ» «Ҷавоҳир-ул-асрор ва завоҳир-ул-анвор»-и Камолиддин Ҳусайни Хоразмӣ мебошад, ки тақрибан пас аз 150 соли даргузашти Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ дар Хоразм таълиф гардидааст. Шарҳи мазкур аз ҷаҳор ҷилд иборат буда, мутаассифона ба сабаби кушта шудани Хоразмӣ нотамо мондааст. Ин асар бори аввал соли 1360 ва бори дуюм соли 1384 дар Техрон ба нашр расидааст. Ҷилди аввали нусхаи ҷопии «Ҷавоҳир-ул-асрор ва завоҳир-ул-анвор»-и Камолиддин Ҳусайни Хоразмӣ, ки ба кӯшиши доктор Муҳаммадҷаводи Шариат омода гардидааст (3). Аз 212 саҳифа иборат буда, даҳ мақолаи мухталифҳаҷмро дарбар мегирад. Муаллиф номи мақолотро бо забони арабӣ оварда ва вобаста ба мавзӯ ҳар як мақоларо ба риштаи таҳрир кашидааст. Номи мақолот ба сурати зайл оварда шудаанд:

1. *«ал-Мақолат-ул-уло фӣ зикри баъзи машоихи ҳозиҳи-т-тариқати ва ийроди мо натақу биҳи мина-л-ҳақиқати»* (Дар зикри баъзе машоихи ин тариқат ва баёни ҳақиқати аҳволи эшон).

2. *Фӣ тафсири-л-алфози тадуру байна ҳозиҳи-т-тариқати-л-лазина ороуҳум ҳавла каъбати-л-латоифи-т-тоифати* (Дар тафсири алфози роиҷ дар байни ин тоифае, ки тариқат)?????

3. *«Фӣ табойуни машориби арбоби-л-ҳол ва табойуди маротиби асҳоби-л-камол»* (Дар баёни машраби арбоби ҳол ва мартабаи волои асҳоби камол).

4. *«Фӣ ҳазароти-з-зотияти ва баъзи-л-мартабати-л-қуллияти».*

5. *«Фи-л-асмои ва-с-сифоти ва фимо байнаҳумо мина-т-тафовути дараҷоти»* (Дар асмо ва сифот).

6. *«Фи-л-аволими ва ҳазароти-л-мусаммоти би-л-маҷоли ва-л-матилиғи ва-л-минассот»* (Дар ҳазароти ҳамс).

7. *«Фӣ кашфи сирри-л-бадви ва-л-иҷоди ва баёни-т-туруқи-л-мабдағи ва-л-маоди»* (Дар кашфи офариниши).

8. *«Фи-т-танбиҳи ғало ҳақиқати-р-руҳу-л-аъзами ва асмоиҳи»*

¹ номзади илмҳои филологӣ, корманди МД «Маркази илмии Камоли Хучандӣ»

фи-л-ъолами инсонийи би эътибори мартабатин мина-л-маротиби ва мулоҳазати маънан мина-л-маъони» (Дар ҳақиқати рӯҳ).

9. *«Фӣ авди-р-руҳи илайҳи ва измиҳлоли ҷамеъи-л-мазоҳири ладайҳи» (Дар бозгашти рӯҳ дар бадан ва ё асли сулук)*

10. *«Фӣ ҳақиқати-л-муҳаббати ва ақсомиҳо ва зуҳури натоиҷиҳо ли ақвомиҳо» (Дар ҳақиқати муҳаббат).*

Дар байни ин мақолот мақолаи аввалин ҳаҷман калон буда, зикри маноқиби чанд тан аз ричоли бузурги тариқати тасаввуфро дарбар гирифтааст. Он аз зикри маноқиби Алӣ ибни Абӯтолиб оғоз шуда, сипас ба сурати зерин идома меёбад: Зикри Увайси Қаранӣ, Шайх Ҳасани Басрӣ, Шайх Молики Динор, Шайх Муҳаммад Восеъ, Шайх Ҳабиби Аҷамӣ, Шайх Абӯусмони Маккӣ, Султон Иброҳими Адҳам, Робияи Адавия, Фузайли Йёз, Бишри Ҳофӣ, Шайх Абулфайз Зуннуни Мисрӣ, Султонулорифин Абӯязиди Бастомӣ, Абдуллоҳ ибни Муборак, Шайх Суфёни Саврӣ, Шақиқи Балхӣ, Шайх Довуди Той, Шайх Маъруфи Кархӣ, Шайх Сарии Сақатӣ, Ҷунайди Бағдодӣ, Шайх Абӯалӣ Аҳмад ибни Муҳаммади Рӯдборӣ, Шайх Абӯалӣ ибн ал-Котиб, Шайх Абӯусмон Саид ибни Салломи Мағрибӣ, Шайх Абулқосими Курагонӣ, Шайх Абӯбақри Нассоҷ, Имом Аҳмади Ғаззолӣ, Шайхулмашоих Абӯнаҷиб Сӯҳравардӣ, Амвори Ёсир ва Шайх Начмуддини Кубро. Мақолаи аввалро, ки фарогири ақволу аҳволи 29 нафар аз ричоли сӯфия аст, метавон ба унвони қисми аввали муқаддимаи шарҳи Хоразмӣ пазируфт, зеро он дар алоҳидагӣ ҳам метавонад ҳукми як рисоларо дошта бошад. Аммо аз ин миён, зикри ақволи Шайх Начмуддини Кубро нисбатан муфассал аст. Ин боб чунин номгузорӣ шудааст: *«Зикри султон-ул-авлиёи ва-л-ақтоби ал-муришиду илаллоҳи-л-ваҳҳоби, Начм-ул-ҳаққи ва-д-дин Абулҷаноб Аҳмад ибни Умар-ал-Хайюқӣ, қаддасаллоҳу сирраҳу ва аъло фи-л-иллийина зикраҳу».* Шорех ин қисматро дар навбати худ ба се бахш ҷудо намудааст, ки мутаносибан чунин ном доранд:

- а) Дар баёни шачараи иродати Шайх, қаддасаллоҳу сирраҳу;
- б) ат-Тамҳид;
- в) ал-Муқаддима.

Бояд гуфт, ки дар ин се бахш (3, 90-106) шорех оид ба лақаби Начмуддини Кубро, каромот, сафарҳо, зану фарзандон, камолоти маънавӣ, хирқаи иродати Шайх, 12 нафар муридони ӯ сухан ронда, таъкид мекунад, ки падари Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ яке аз 12 муридони Шайх Начмуддини Кубро буд. Сипас, сабаби ба тамҳид рӯҷӯ карданаширо чунин баён медорад:

«Аммо аз барои зикри интисоби Ҳазрати Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ, қаддасаллоҳу сирраҳу, ба ҷаноби кутб-ул-ақтоб, Абулҷаноб,

ъалайҳи ризвону малики-л-ваҳҳоби (яъне, ба Начмуддини Кубро. – Т.С.) ба тамҳиде муҳтоҷем» (3, 94). Агар дар баҳши нахуст дар бораи лақаби Начмуддини Кубро, каромот, сафарҳо, зану фарзандон ва камолоти маънавии ӯ сухан ронда бошад, дар баҳши тамҳид (3, 96-101) дар бораи Мавлоно Аҳмади Хатибӣ ва писараш Баҳоулвалад (бобо ва падари Мавлоно Румӣ) ва ривоёте, ки ба рӯзгори онон марбут буда, ки дар рисолаи Сипаҳсолор низ омадааст, маълумот медиҳад. Чунончи, маҷолиси ваъзи Баҳоулвалад (сах. 96), муридони Баҳоулвалад, ривояти хоби 300 нафар донишмандони Балх (3, 97), бухли Фаҳри Розӣ ва азимати сафар кардани Баҳоувалад (3, 98-99) ва ғайра аз рисолаи Сипаҳсолор бе зикри сарчашма аҳз шуда бошанд ҳам, шорех дар ибтидои бархе аз матолиб аз баъзе кутуби расоил ва таворих истифода карданаширо таъкид мекунад. Чунончи, зимни дар бораи муридони Шайх Начмуддини Кубро маълумот овардан, менависад: «Арбоби расоил ва асҳоби фазоил аз аҳли таворих овардаанд, ки Шайх Начмуддини Кубро, бо вучуди он ки назари ӯ кимиёи вилоят буд, дар муддати умр 12 мурид беш қабул накард...» (3, 96).

Чунонки таъкид кардем, мақолаи аввали «Ҷавоҳир-ул-асрор» бо зикри маноқиби Алӣ ибни Абӯтолиб оғоз мегардад. Устод Бадеуззамон Фурӯзонфар дар муқаддимаи чилди аввали «Шарҳи «Маснави шариф» дар робита ба шарҳи «Ҷавоҳир-ул-асрор» ва инчунин, дар мавриди он ки чаро Хоразмӣ зикри бузургони тасаввуфро аз Алӣ ибни Абӯтолиб (р) оғоз мекунад, менависад:

«Мусаннифи ин китоб пеш аз оғози шарҳи «Маснави» дах муқаддима дар зикри аҳволи машоихи тариқат ва баёни истилоҳоти сӯфиён ва қисмате аз мабонии ирфон ва тасаввуф тартиб дода, ки бисёр муфид аст, баҳусус, муқаддимаи нахустин, ки мутаазаммини баёни аҳволи машоихи тасаввуф аст ва оғоз мешавад аз ҳазрати Амиралмӯминин Алӣ ибни Абӯтолиб, салавотуллоҳу ва саломуҳу ъалайҳи ва ъало олиҳӣ, ки сӯфиён санади хирқа ва силсилаи факрро ба тариқи мутааддид бад-он ҳазрат мунтаҳӣ мешуморанд (ҳарчанд ҳолӣ аз баҳс ва ишкол нест) ва поён мепазирад ба шарҳи ҳоли Мавлоно Чалолуддин Муҳаммад, ки «Маснави»-и ӯ мавриди баҳс аст» (4, «ёздаҳ»).

Тайи баҳшҳои мазкур Хоразмӣ аз рӯзгори мардони бузурги адабу ирфони исломӣ нақлҳо овардааст ва каромату мақомоти ононро зикр кардааст. Чунончи, агар дар бораи Увайси Қаранӣ ҳамон ишораи маъруфи ҳазрати Расолатпаноҳ (с) ва дидору мулоқоти ҳазрати Умарро нақл карда бошад, дар бораи Ҳасани Басрӣ воқеаи аз кӯдакӣ аз завҷаи ҳазрати Паёмбар (а) шир хӯрдани Ҳасан ва аз кӯзаи хоси

Расул (с) об нӯшидану баракат ёфтани ўро зикр мекунад. Маноқибҳои мазкур аз ҷиҳати ҳаҷм чандон бузург нестанд ва Хоразмӣ кӯшидааст, ки дар бораи машоих бо овардани ду-се ривояти ҳаҷман начандон калон иктифо кунад.

Аз мақолаи дуюм сар карда, то поёни мақолаи даҳум, ки онро метавон қисми дуҷуми муқаддимаи шарҳи Хоразмӣ ба ҳисоб овард, шорех дар бораи мусталаҳоти ирфонӣ маълумоти муфассал ва пурқиммат медиҳад. Дар бораи аҳамияти ин баҳши муқаддимаи шарҳ дар пешгуфтори китоби «Шарҳи «Маснавии шариф» доктор Бадеуззамон Фурӯзонфар менависад:

«Ва низ муқаддимаи дуюм, ки дар таъриф ва шарҳи мусталаҳоти сӯфиён аст, аҳамияте басазо дорад ва барои шиносоии мақомоти риҷоли ин тоифа ва фаҳми мусталаҳоти онҳо яке аз манобеи саршор ва дорои аҳамияти фаровон аст» (4, «ёздаҳ»).

Чунонки мебинем, доктор Фурӯзонфар барои ин муқаддимаи муфассале, ки Хоразмӣ дар ибтидои шарҳи мазкур овардааст, аҳамияти вижае қоил аст ва шубҳаро ҷое боқӣ наместонад, ки дар таълифи «Шарҳи «Маснавии шариф» устои маснавипажӯх Фурӯзонфар аз шарҳи мазкур баҳраи фаровон бардошта бошад.

Пеш аз он ки ба баррасии мақолот пардозем, пешорӯи мо чанд савол қарор мегирад, ки посух гуфтан бар онҳо аз манфиат холи намебошад:

1. Чаро шорех дар ибтидои кори хеш ба навиштани чунин як муқаддимаи тӯлонӣ ва муфассал кӯшиш ба харҷ додааст?

2. Дар сурате, ки муқаддимаи мазкурро метавон ҳамчун як асари алоҳидаи марбут ба ирфону тасаввуф пазируфт, он бо «Маснавии маънавӣ» чӣ иртибот дорад?

Барои ба ин суолҳо посух додан, мебояд ҳадафи аслии Мавлоно Ҷалолуддинро аз таълифи ин шоҳасари беназир дар чанд ҳарф хулоса кунем:

Маълум аст, ки муроди Мавлоно Ҷалолуддин аз баёни сирри нолаи най, ки аз дафтари аввал оғоз шуда ва то поёни дафтари шашум идома меёбад, баёни ҳолати инсонест, ки аз асли худ ҷудо шуда, бар ин ҷаҳони фонӣ омадааст. Пас ин нолаи ҷудоии ӯ ба хотири баргаштан ба ватани аввалини хеш аст, ки танҳо тавассути такомулу тасфияи рӯҳӣ ва расидан ба мақоми камол даст медиҳад ва онро маърифат меноманд. Хоразмӣ ин маъниро дар муқаддимаи шарҳи хеш чунин баён мекунад:

«...Бар орои зоҳираи арбоби улум ва бар нуфуси тоҳираи қошифони сирри мактум рӯшану пайдо ва зоҳиру ҳувайдост, ки мақсуди кулӣ аз офариниши олам ва мақсуди асли аз хилқати бинийати банӣ Одам

маърифати зот ва сифоти Ҳазрати бечун аст. Камо қолаллоҳу таъоло: «Ва мо халақт-ул-чинна ва-л-инса илло лийаъбудуни». Ва камо варада фи-л-аҳодиси-л-қудсийати: Кунту канзан махфийан фааҳабту ан аърифу фахалақт-ул-халқа лиуърифа ва таҳаббатту олоихим биниъами фаъарафунӣ». Ва ҳароина, бар саҳоифи замоири худовандони басоир ва асҳоби сароир мунтақаш ва мусаввар ва собиту муқаррар аст, ки камоли маърифати илоҳӣ, ки мақсуди ҳазрати подшоҳӣ аст, аз эҷоди ҷамеи мавҷудоти ҷаҳон ҷуз аз инсон дуруст наёяд, ки оинаи ҷаҳоннамои Ҳақ ва маҳрами хилватсарои гайби мутлақ...ӯст» (3, 7-8).

Пас, маълум мегардад, ки Хоразмӣ барои хонандаи китоби ҳеш равзанаеро аз рӯзгори бузургон, машоихи тасаввуф ва маърифати баъзе истилоҳоти ирфон боз кардааст, то василае барои роҳ ёфтан ба олами асрори «Маснавӣ» гардад. Ин маъниро шорех дар поёни муқаддимае, ки бар фусули даҳгона навиштааст, баён намуда, таъкид мекунад, ки агар толиби маонӣ ва румуз ин мақолотро бо диққат хонад, дар дарку фаҳми матолиби «Маснавӣ» ба ҳеч гуна душворӣ бархӯрд намекунад:

«Пеш аз шурӯъ ба шарҳи абёт, бар наҳчи тақдими муқаддамот даҳ мақола эрод кардам, то ғавомизи ин баҳри заххорро илтиқоти ҷавоҳири асрор душвор набошад. Ва ба ҳақиқат чунон аст, ки агар толиби кашфи ғавомизи асрор ин мақолотро аз сари таҳқиқ ва истибсор дарёбад, аз ҳиками олия ва ҳақоиқи мутаолия ҳеч чиз бар ӯ пӯшида намонад» (3, 21).

Бояд гуфт, ки зикри маноқиби бузургони тасаввуф, ки Хоразмӣ дар муқаддимаи мақолаи аввал овардааст, чандон муфассал нест, вале бо «Маснавӣ» иртиботи қавӣ дорад. Чунончи, Хоразмӣ дар маноқиби Боязиди Бастомӣ сухан карда, аз пургӯй парҳез кардан ва тариқи ихтисор пеш гирифтани худро чунин баён медорад: «Чун баъзе аҳволи ӯ ҳам дар «Маснавӣ» мастур аст ва дар шарҳ мазкур хоҳад шуд, дар ин боб итноб накардем ва илло:

То қиёмат гар бигӯям ин калом,

Сад қиёмат бигзарад в-ин нотаом» (3, 64).

Пас маълум мегардад, ки маноқиби Боязиди Бастомӣ ва сӯфияи дигарро Хоразмӣ ба хотири раҳнамоии хонандаи «Маснавӣ» ва раҳнамоии ӯ ба шинохти румузу асрори «Маснавӣ» баён кардааст.

Дар ин муқаддима Хоразмӣ доманаи баҳсро дар мавриди он, ки «аввалофаридаи Худой чист ва мақсад аз офариниш чӣ будааст?» боз намуда, ба натиҷае мерасад, ки аввалофаридаи Худованд нури хотамуннабийин Муҳаммади Мустафо аст ва «мақсуд аз офариниши ҳамаи мавҷудот Ҳазрати Хоча аст, ғалайҳи афзал-ус-салавоти ва акмал-ут-таҳиётти, зеро фазилат ва рӯҷхон ба ҳасби камоли ирфон

аст». Азбаски Хоразмӣ аз донандагони хуби афқору таълимоти бузургтарин шахсиятҳои тасаввуфи исломӣ будааст, табиист, ки бо таълифоти бузургони тасаввуф ошноии комил дошта, заминаҳои фикрии ӯро дар навиштани ин муқаддима ҳадисҳои манкул аз муҳаддис Қобир ибни Абдуллоҳ, осори Абӯабдураҳмони Суллаймӣ, осори Айнулқуззоти Ҳамадонӣ, «Фусус-ул-ҳикам» ва «Футӯҳоти маккия»-и Муҳйиддин ибни Арабӣ ва садҳо кутуби дигар, ки дар мавриди худ зикр хоҳанд шуд, ташкил додаанд. Ӯ силсилаи иртиботи байни анбиё (дар симои ҳазрати Паёмбари ақрам (с) ва инсонҳои комилро (дар симои ҳазрати Мавлоно) чунин баён кардааст: «...Аз Ҳазрати Хоҷа, алайҳиссалом, нақл мекунам, ки гуфт:

«Дар уммати ман ҳамеша чихил кас бар хулқи Иброҳим (а) бошад ва эшон будалоанд (яъне, абдоланд – Т.С.); ва ҳафт кас бар хулқи Мӯсо (а) бувад ва эшон автоданд; ва се кас бар хулқи Исо (а) бошанд ва эшон хулафоанд; ва як кас бар хулқи ман бошад ва ӯ қутб аст. Пас эшон ба андозаи маротиби хеш содоти динанд ва салотини мамолики яқин, ки ба баракати эшон борон аз осмон ояд ва бало аз рӯи замин бархезад ва мардум ба воситаи эшон ризқ ёбанд... Ва дар ҳадис омадааст, ки Ҳазрати Илоҳӣ ба файзи фазли номутаноҳӣ миллати исломро дар сари ҳар сад сол ба яке авлиёи Ҳазрати зулҷалол нусрат медиҳад» (3, 13).

Хоразмӣ бар вучуди чунин авлиё муътақид буда, қайд мекунад, ки «боби вилояти муҳаммадия масдуд нест, балки аз барои ибқои шариат ва эҳёи суннат ба ҳар вақте ва ҳар замоневу қарне ва овоне Эзид, азда шаънуҳу, соҳибдиле берун оварад ва саҳифаи дили ӯро лавҳи анвори иқтисобӣ ва ладунӣ созад, то гулзори дилҳои бандагони Ҳақ ба оби илму маърифати ӯ таровате ва назорате ёбад» (3, 13). Зимнан, Хоразмӣ таъкид мекунад, ки баъзе пайравони Шайх Муҳйиддин ибни Арабӣ бар онанд, ки хатми вилояти муҳаммадия ба соҳиби «Фусус-ул-ҳикам» собит аст ва худи Шайх Муҳйиддин низ дар «Футӯҳоти Маккия» ва баъзе ҷойҳои «Фусус-ул-ҳикам» ошқору ниҳон худро «хотими вилояти муҳаммадия» медонад, вале Хоразмӣ мегӯяд:

«Бе ҳеч шубҳа ва раӣ бар мустакшифони румузи сирри ғайб ва бар худовандони басоир ва абсор, ки дар овони мулоҳизаи ашъ маъмуранд, ба эътибор, ки «*фаътабиру ё ули-л-абсори*» (Ҳашр, 2) чун офтоби оламтоб равшан аст ва чун субути нубуввати Ҳазрати расолат мубарҳан, ки ҳазрати Худовандгор (мурод Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ – Т. С.) кошифи ғавомизи асрор, нӯшандаи каъси ирфон, пӯшандаи либоси гуфрон, воридаи авдияи маъориф, форидаи индияи латоиф, сӯхтаи субуҳоти ҷалол, омӯхтаи таҷаллиёти ҷамол,

муқарраби ҳазрати Малики қайюмӣ, мавлоно ва шайхино Ҷалолул-ҳаққи ва-д-дин ар-Румӣ, қаддасаллоҳу сирраҳу ва авсала илайно би фазлиҳи бирраҳу, агарчи аз машоихи табақот ба ҳасби замон мутааххир аст, аммо аз рӯи улувви дараҷот ва аз ҷиҳати маърифати Ҳазрати аҳадият-уз-зот бар собиқони офоқ фоиқ аст ва қутбулақтоби аҳди хеш ва мазҳари вилояти муҳаммадия ва вориси улум ва ахлоқи набавия аст» (3, 14). Хоразмӣ барои тасдиқи гуфтаҳои хеш овардани далелу бурҳонро лозим намедонад ва мегӯяд, ки агар ин навиштаҳои мухтасари ман ба дарозо намекашид, барои исботи гуфтаҳои хеш ҳазор далел меовардам, вале дар ин миён «Маснавӣ»-ро, ки «ҷомеи асрори маънаivist» далели қотеъ бар гуфтаҳои хеш медонад ва чунин суол мегузорад:

«...(Назди) худовандони зеҳни ваққод ва соҳибони қареҳаи наққод ва назди толибони содиқ ва муридони муҳаққиқ, ки бо вучуди машраби соф соҳиби инсоф бошанд, кадом далел бар ин даъвӣ қотеътар ва кадом бурҳон бар ин маънӣ сотеътар аз китоби «Маснавӣ», ки ҷомеи асрори маънавий аст, хоҳад буд?» (3, 15). Хоразмӣ «Маснавӣ»-ро ба таъбири Ҳазрати Мавлавӣ, қуддиса сирруҳу, «усули усули дин» ва тавсифи «воситаи кашфи асрори вусули яқин», «фикҳи акбари аҳмадӣ», «шарҳи азҳари муҳаммадӣ», «сайқали оинаи ҷон», «воситаи таҷаллии ҷонон», «кошифи ҳақиқии ҳақоиқи Қуръон» васф карда, онро шабеҳи Нили Миср медонад, ки собиронро шароби изоб (ширин – Т.С.) ва оли Фиръавну кофиронро ҳасрату азоб аст, назирӣ гуфтаи худи Мавлоно дар «Маснавӣ»:

Ҳамчу Қуръон «Маснавӣ»-и мо зи дил,

Ҳодиш баъзеву баъзеро музилл.

Хоразмӣ муътақид аст, ки китоби «Маснавӣ»-ро назди Малики ваҳҳоб алқоби дигарест, ки дар олами ғайб онро бо ҳамон ном мехонад.

Чунончи, болотар ишора кардем, Хоразмӣ бар он бовар аст, ки машраби ҷаноби Мавлавӣ бо Ҳазрати паёмбари акрам (с) мувофиқати комил дорад ва ин мисли он ҳолат аст, ки Ҳазрат синаи мубораки худро ба ҷониби Яман кушода дар мушоҳидаи ҳоли Увайси Қаранӣ «*Иннӣ аҷиду нафаса-р-раҳмони мин қибали-л-Ямани*» мегуфтанд ва ё монанди он ҳолати Султон Боязиди Бастомӣ аст, ки солҳо пеш аз валодати Шайх Абулҳасани Харақонӣ ба асҳоби хеш сурату сирати ўро баён фармуда буд:

Комилон аз дур номат бишаванд,

То ба қаъри пуду торат дарраванд.

Балки пеш аз будани ту солҳо,

Дида бошандат туро бо ҳолҳо (1, 4, 1800-1801).

Ҳамин тариқ, Хоразмӣ бо овардани ин мисолҳо ба чунин натиҷае мерасад, ки «чаноби Мавлавӣ, қуддиса сирруху, Ҳазрати кутб-ул-аброри вақти хешанд ва ин сиррест, ки аз собикаи улфат дар олами рӯхоният дарак медиҳад».

Муаллифи «Чавоҳир-ул-асрор» батақдор зикр менамояд, ки мақолоти даҳгона ба унвони раҳкушо ва ё раҳнамои дӯстдорони «Маснавӣ»-и Мавлоно буда, маърифати ин бахш имкон медиҳад, ки хонанда аз афқору ақоиди ҳазрати Мавлавӣ огоҳ гардад.

Аз ин хотир, дар мақолаи аввал дар баёни аҳволи машоих ва бузургони тасаввуф, муносибати мурод бо муршид, мақоми пиру раҳнамо дар тарбия ва раҳнамоии солиқ сухан рафтааст. Ин масъала яке аз масоили меҳварии андешаҳои ҳазрати Мавлоно дар «Маснавӣ» низ мебошад, ки дар мавқеи мухталиф ва зимни ҳикоеҳои гуногун баён гардидааст. Чунончи, Хоразмӣ аз забони Шайх Қунаиди Бағдодӣ ба суоли «Муридро аз калимоти машоих ва ҳикоеҳои эшон чӣ фоида?» чунин посух медиҳад:

«Тақвияти дил ва суботи қадам бар муҷоҳида ва таҷдиди аҳди талаб. Гуфтанд: Инро муаккиде аз Қуръон дорӣ? Гуфт: Бале. Ва ин оят бархонд, ки «ва куллан нақуссу ғалайка мин анбои-р-русули» (Худ, 120). Ва сирри ин сухан он аст, ки иштиғол ба зикри аброр ва илтифот ба мулоҳизаи аҳбори ахёр ва истимои калимоти рӯхпазири эшон ба манзалаи дарёфтани суҳбати рӯхгустари эшон аст, чи мурод аз мусоҳибати нафси одамеи дарёфтани баракати нафаси ўст. Ва лиҳазо аҳли Қуръонро «аҳлуллоҳ» хонанд ва арбоби ҳадисро «асҳоби набӣ» донанд» (3, 25).

Ба унвони намуна ва нишон додани иртиботи ин андеша лаҳзаеро аз достони «Қалъаи хушрабо», ки тайи дафтари шашуми «Маснавӣ» омадааст, зикр мекунем ва онро бо афқори Хоразмӣ мавриди муқоиса қарор медиҳем: Замоне, ки бародарон (солиқон) бо ризоияти падар барои сайру саёҳати кишвар мебароянд, падар (пир, муршид, раҳнамо) ононро хушдор медиҳад, ки мувофиқи гуфтаи ў амал намоянд ва ба он қалъаи мамнуъун ғанҳу надароянд. Фарзандон ин сухани падарро аз ёд бурданд, дохили он қалъа гардиданд ва дар доми бало гирифтанд. Мавлоно хилофи маслиҳати шахси раҳнамо амал карданро нақӯҳиш мекунад ва матлабро аз забони шоҳзодагон зимни гирифтори бало гардидан ва изҳори пушаймонӣ кардани онҳо чунин баён мекорад:

*Тақя бар ақли худу фарҳанги хеш
Будамон, то ин бало омад ба пеш.
Ин сазои он, ки тухми ҷаҳл кошт
В-он насиҳатро касоду саҳл дошт.*

*Эътимодде кард бар тадбири хеш,
Ки барам ман кори худ бо ақл пеш.*

Хоразмӣ таъкид мекунад, ки «... агар бечораеро, ки шайхи комил ва пири мукамил набошад ва шайтон хоҳад, ки дар аснои талаби мушоҳидат ва мубоширати риёзат ва мучоҳидат ба шубҳате ё ба бидъате роҳи талаби ӯ бизанад, ба калимоти машоих рӯчӯ кунад ва нақди воқеаи хеш бар миҳаки баёни шофии эшон занад, то аз тасарруфи васвоси шайтонӣ ва ҳаводиси нафсонӣ халосӣ ёбад ва бар ҷодаи сироти мустақим ва мирсоди дини қавим бозояд, чи дар ин роҳ раҳзанони шаётина-л-чинни ва-л-инси бисёранд, ки чун равандае бе далелу бадрақа равад, ҳарчанд зудтар равад, дар водии ҳалокаш андозанд. Пас, толибро аввалан воҷиб аст, ки дасти иродат ба домани соҳибдавлате занад то, шарафи суҳбати ӯ воситаи найли саодати абадӣ... гардад ва ҳақиқат чунон аст, ки бе васотати суҳбати аҳли камол мушоҳидаи ҷамоли каъбаи висол навъе аз муҳолот аст» (3, 26-27).

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки Хоразмӣ бо зикри баёни аҳволи машоих ва бузургони тасаввуф, ки онро бо баёни фасле дар аҳволу афкори Мавлоно ва Шамси Табрзӣ ба поён мебарад, таъкид мекунад, ки агар мусоҳибати муршидро наёбед, пас аз суханҳои эшон баҳра ҷӯед. Яъне, чун Мавлоно кутбулақтоб аст, пас сирри каломӣ ӯ дар суханони авлиёи гузашта ниҳон аст. Хоразмӣ менависад:

«Агар мусоҳибати аброр ва мучолисати аҳёр, ки гули бӯстони иқбол ва шамъи шабистони омол ва райҳони чамани рӯҳу мифтоҳи ҳазоини футӯҳ ва воситаи иқди камолу нигини хотами ҷалоланд, даст надихад, ба бӯи висоли эшон аз зикри мақолу нашри ҳисоли эшон ғофил набошед, ки сухани диловези он тоифа шахди шакаррез аст, фурӯзандаи чароғи басиратҳост ва орояндаи боғи сариратҳост, райҳони чамани рӯҳ аст, шамъи анҷумани футӯҳ аст, гавҳари дурчи доноӣ аст, ахтари бурчи биноӣ аст. Пас, ба ҳукми ин муқаддамот дар аввали ин мақолот баъзеро аз авлиёи табақот зикр кардем ва баъзе мақолот ва ҳолоти эшонро овардем ва бо вучуди илтизоми ихтисор дар зикри Худовандгор манзури назари қайюмии Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ, куддиса сирруху, навъе баст ҷоиз доштем ва ҳиммат бар кашфи силсилаи Худовандгор ва машоихи хеш гумоштем...» (3, 27).

Хоразмӣ дар ин фасл бо овардани мисолҳо ва бо истифода аз оёти қуръонӣ, аҳодиси набавӣ, амсолу ҳикам, абёти «Маснавӣ» ва, ҳамчунин, ашъори дигари баргузида аз «Куллиёти Шамси Табрзӣ» кӯшиш ба харҷ додааст, ки тариқи камолоти маънавии солиқро нишон диҳад, ҳамон солике, ки идомаи тариқ ӯро ба сӯи камолоти маънавӣ мебарад ва ба сурати инсонии комили мукамил табдил медиҳад. Инсонии комиле, ки тигӣ аз худ гаштаву пур аз дӯст бошад,

инсоне, ки муроди ҳазрати Мавлоно низ аз таълифи «Маснавӣ» маҳз ўст. Ин маъниро Хоразмӣ дар ибтидои фасл пас аз тавсифи халифаи чорум, ки ба усули баёни Аттори Нишопурӣ дар «Тазкират-ул-авлиё» шабоҳат дорад, зимни суолу ҷавоби байни Алӣ ибни Абӯтолиб ва Даълаби Ямонӣ ва бо истифода аз ашъори Мавлоно Ҷалолуддин баён кардааст. Вақте Алӣ ибни Абӯтолиб дар сари минбар сухан мегуфт, Даълаби Ямонӣ суол дод:

«Ҳал раайта раббака?» Ҳазрати амир ҷавоб дод, ки: «Ман ҳаргиз напарастидоам Парвардигореро, ки надида бошам».

Гуфт: «Чӣ гуна дидӣ ё Алӣ?»

Гуфт: «Ўро дидаҳо ба мушоҳидаи аён надиданд, аммо дилҳо ба ҳақоики ийқон дарёфтанд». Ин ба ҳукми «*каллима-н-носа ъало қадри њуқулиҳим*» дархури фаҳми мухотаб аст. Вагар не, хӯшачини хирмани асрори ӯ, яъне ҳазрати Мавлавӣ, қуддиса сирруху, мефармояд:

Ҳама ҷамоли ту бинам чу чаим боз кунам,

Ҳама шароби ту нӯшам чу лаб фароз кунам.

Ва дар форсии (яъне, ғазали – Т.С.) дигар мефармояд:

Агар даме бигузори ҳавову ноаҳлӣ,

Бубинӣ он чи набӣ диду он чи дид валӣ.

Худойро чу шиносиву хос банда шавӣ,

Худойро ту бубинӣ ба рағми муътазилӣ».

Ҷунонки ин чо мулоҳиза мегардад, абёте, ки Хоразмӣ барои тақвияти суханони ҳазрати Алӣ меоварад, қавли Мавлоно Ҷалолуддин буда, байти аввал дар ҷилди чоруми «Куллиёти Шамси Табрезӣ» (5, 4, 57) ва абёти сонӣ дар ҷилди шашуми ҳамин нашр (5, 5, 291) мастур аст. Азбаски суоли Даълаб аз рӯи айбҷӯӣ ва нуктагирӣ матраҳ шуда буд ва ӯ пас аз ин ҷавоби ҳазрати Алӣ мунфаил ва пушаймон гардид ва қавл дод, ки дигар аз рӯи айбҷӯӣ ба касе суол намедихад, манзури Хоразмӣ ҳам аз ин суолу ҷавоби Алӣ ва Даълаб баёни он аст, ки чӣ гуна метавон ба мушоҳидаи ҷамоли лоязоли шарафёб гардид, «монеаи роҳи мушоҳидаи зоти Ҳақ чист?», чӣ кас метавонад ба ин шараф ноил гардад ва баръакс. Хоразмӣ матлабро бо абёти зерин аз дафтари сеюми «Маснавӣ» (байти 1641 ба баъд) ҳусни ихтитом мебахшад:

Дар ҳадис омад, ки дил ҳамчун парест,

Дар биёбоне асири сарсарест.

Бод ӯро ҳар тараф ронад газоф,

Гаҳ чапу гаҳ рост бо сад ихтилоф.

Ҳар нафас дилро дигар ройе бувад,

Он на аз вай, балки аз ҷоие бувад.

Пас чаро эмин шавӣ бар ройи дил,

Аҳд бандӣ, то шавӣ охир хичил (3, 29).

Хоразмӣ пас аз ин, суоли «ҳақиқат чист?»-ро аз забони Кумайл ибни Зиёд, ки дар шумори тобеин маҳсуб гардида, аз асҳоби Алӣ ибни Абӯтолиб буд, баён месозад ва дар зимни он масоили муҳими марбут ба маърифати масоили ирфонии меҳварии «Маснавӣ»-ро бо истифода аз каломи маҷид, «Маснавӣ», абёти «Куллиёти Шамс» ташреҳ медиҳад. Барои он ки матлаб боз ҳам равшантар гардад, мо мухтавои пурсу посухи Кумайл ва Алиро (рз) мавриди таҳлил қарор дода, иртиботи онро бо афкори Мавлоно нишон медиҳем.

Дар ин пурсу посух Алӣ ба сифати инсонии ба Ҳақ расида ва Кумайл ба сифати солиқ зуҳур карда, мунтаҳо суоли «маърифати асрори Ҳақ чӣ гуна муяссар мегардад?» ва «Солиқ бояд чӣ гуна бошад?» дар заминаи афкору андешаи Мавлоно ҳаллу фасл гардидааст. Чунончи, вақте Кумайл суоли фавқро матраҳ мекунад, Алӣ чунин ҷавоб медиҳад:

«Туро бо ҳақиқат чӣ қор, ки ҳанӯз худованди дилӣ ва аз мақоми фано ғофилӣ ва маърифати ҳақиқат-ул-ҳақоикро инқитоъ аз алоиқ бояд ва бастаи дилу қон мушоҳидаи қононро нашояд». Хоразмӣ бо истифода аз ашъори «Куллиёти Шамс» ин маъниро ба тариқи зерин баён кардааст:

Ақл банду дил фиребу қон ҳичоб,

Роҳ з-ин ҳар се ниҳон аст, эй писар (5, 3, 10).

Барои расидан ба маърифати Ҳақ пас аз касби истеъдод мебояд, ки интизори нури тавфик, ҳидоят ва ҷазаботу инояти худовандӣ буд, зеро гирифтори ақлу бастаи дилу қон наметавонад ба асрори маърифат роҳ ёбад. Дар ин сурат, чунонки Мавлоно дар «Маснавӣ» мегӯяд, солиқ монанди барги коҳест, ки тоби бардоштани бори кӯҳро надорад:

Орзу мехоҳ, лек андоза хоҳ,

Барнатобад кӯҳро як барги коҳ.

Чун Кумайл пурсид: «На маро соҳиби асрори худ кардаӣ ва ба таҷаллиёти анвори худ навохтаӣ ва ба назари иноят истеъдод додаӣ?» Амралмӯъминин ба ӯ ҷавоб дод, ки солике, ки воқифи асрор аст ва истеъдод касб кардааст, маҳрами асрор аст ва лоиқи истифозаи анвори муршид аст, аммо чун дарёи ботини муршид ба чӯш ояд, рашаҳоти он бар қалби қобили солиқ фоиз гардад». Аммо муҳол аст, ки солиқ танҳо бо касби истеъдод ба мартабаи дарки ҳақиқат расида тавонад:

Нест шав, то ҳастият аз пай расад,

То ту ҳастӣ, ҳаст дар ту кай расад?

То нагардӣ маҳв дар зилли фано,

Кай расад исботат аз иззи фано? (3, 30).

Масоили дигаре, ки Хоразмӣ дар партави суолу ҷавоби амиралмуъминин Алӣ ва Кумайл матраҳ кардааст, баҳси ақлу илм ва нигоҳ доштани сир аст, ки онро Хоразмӣ ба тариқи зерин матраҳ мекунад. Чун Кумайл зиёдаравӣ кард ва дар мавриди махву фано зиёда талаби баён намуд, амиралмуъминин гуфт:

«Махви ҳастии мавхум ва софӣ шудани офтоби маълуми ҳақиқӣ аз ғамоми касрат, яъне аз тариқи илмӣ ба аёнӣ омадан ва азли нури ақл кардан... уруҷ аз ваҳдоният ба олами аҳадият, то солиқ аз илм ба яқин ояд ва аз гӯш ба оғӯш» (3, 32). Маълум аст, ки муроди гӯянда аз ин сухан инкори ақл дар шинохт ва расидан ба мақоми маърифати зоти аҳадият аст, ки чи дар «Куллиёти Шамс» ва чи дар «Маснавӣ»-и мустатоб ин маънӣ ҷойгоҳи хоса дорад. Хоразмӣ барои тақвияти ин андеша аз ғазалиёти Шамс мадад мечӯяд:

Ақдро маъзул кардему ҳаворо ҳад задем,

К-ин ҷалолат лоиқи ин ақлу ин ахлоқ нест (5, 231).

Пӯшида нигоҳ доштани сир ва салтанати он бар ақл ҳам аз шартҳоест, ки роҳнамои солиқ дар ин тариқ мебошад. Амиралмуъминин ба Кумайл дар ин маврид мегӯяд:

«Сирри ту агарчи толиби ҳақиқат аст ва дар вучуди он шакке нест, аммо заъиф аст, лочарам, ақл бар ситри он қодир аст ва дил бар ихфоӣ ӯ ғолиб. Ва ту дар ин ҳол соҳиби ҳақиқат ва муҳибби ҳақиқӣ нестӣ, балки олимӣ ориф. Пас, ҳар гоҳ, ки сир қавӣ гардад ва салтанати ӯ бар ақл зухур ёбад ва нури ақл ба нури сир интимос пазирад, чун нури қамар дар партави зиёи шамс ва ба нури ишқ сирри ақл мутаҳаттик шавад, баъд аз он соҳиби ҳақиқат гардӣ. Ва солиқи роҳи худопарастиро ин мақом мақоми мастӣ аст. Аммо мастии ҳар кас ба қадри истеъдоди ӯст» (3, 32).

Ин масъала, ки мақоми махв гаштан дар худ ва зинда шудан дар Ҳақ аст, дар паҳноӣ таълимоти Мавлоно ҷойгоҳи муҳим дорад ва ҳам дар «Маснавӣ» ва ҳам дар девони ғазалиёти Шамс ба таври васеъ тавсиф шудааст. Мавлоно дар бисёр ҷойҳои «Маснавӣ» дар мавриди катмони сир(р), ки далолаткунандаи ҳамин маънист, сухан гуфтааст:

Орифон, к-аз ҷоми Ҳақ нӯшидаанд,

Розҳо дониствау пӯшидаанд.

Ҳар киро асрори қор омӯхтанд,

Мӯҳр қарданду даҳонаш дӯхтанд (1, 5/ 2239-2240).

Низ ҷойи дигар:

Сирри гайб онро сазад омӯхтан,

К-ӯ зи гуфтан лаб тавонад дӯхтан (1,3/3387).

Гузашта аз ин, Хоразмӣ мехоҳад бо гузориши чунин суол нишон диҳад, ки дар шинохти зоти Ҳақ ақл шикастапост ва бе

касби истеъдод ҳам солик наметавонад ба мақоми маърифат расад. Хоразмӣ ин маъниро бо овардани абёти зерин аз «Куллиёти Шамс» таъйид кардааст:

*Гаронӣ намонад дар он ҷову гайре,
Ки гирад сари маст аз май гаронӣ.
Хушо он замоне, ки ҳар пораи мо,
Ба рақс андар ояд, ки «раббӣ сақонӣ!» (5, 7, 10).*

Баназармерасад, ки дарсуолучавоби Кумайл ва амиралмуъминин Алӣ (а) дарача ба дарача дар сайри такомули солик баён мегардад. Ин аст, ки бо талаби дар ҷавобҳо зиёдат кардани Кумайл ҳазрати Алӣ (а) ба ӯ дар мавриди мақомоти баъдии такомули мурид дар роҳи маърифати Ҳақ сухан ронда, дар охир мегӯяд:

«... баёни илмиро бигзор ва ҳадди ақлиро тарк кун ва нури ақлиро, ки нисбат бо нури Ҳақ чун сироч аст ба нисбат бо офтоб, зоил кун...» (3, 32). Далели ин матлабро Хоразмӣ аз абёти дафтари сеюми «Маснавӣ» ба тариқи зерин баён мекунад:

*Ҳамчунин, ҷӯёи даргоҳи Худо,
Чун Худо омад, шавад ҷӯянда ло.
Гарчи он васлат бақо андар бақост,
Лек аввал з-он бақо андар фаност.
Сояҳое, ки бувад ҷӯёи нур,
Нест гардад, чун кунад нураш зуҳур.
Ақл кай монад чу бошад парда ӯ,
Куллу шайъин ҳолик илло вачҳаҳу.
Ҳолик омад пеши вачҳаиш ҳасту нест,
Ҳастӣ андар нестӣ худ турфаест.
Андар ин маҳзар хирадҳо шуд зи даст,
Чун қалам ин ҷо расида шуд, шикаст (1, 3, 4658-4663).*

Чунонки мушоҳида мегардад, баёни зикри амиралмуъминин Алӣ ибни Абӯтолиб дар партави суолу ҷавоби эшон бо Даълаби Ямонӣ ва Кумайл сурат гирифта, зимни он масоили бунёдии тасаввуф, ки дар «Маснавӣ»-и Мавлоно матраҳ гардидааст, баён мешавад. Бехуда нест, ки Хоразмӣ ин фасли таълифоти хешро, ки ба «баёни иҷмолии каламоти Амиралмуъминин» ихтисос дорад, «шарҳи тамоми китоби «Маснавӣ» бо шарҳаш» (3, 34) медонад ва таъкид мекунад, ки тамоми таълифоти хосони Худованд низ шарҳи ин калимот аст, ки ман баён кардам. Ӯ, бинобар муҳаббату дилбастагии шадиде, ки нисбати ҳазрати Мавлоно аз устод ва раҳнамоиш Абулвафои Хоразмӣ гирифта буд, ҳазрати Мавлоно Ҷалолуддинро дар дарачаи улувви камолот доништааст ва, аз ин сабаб, чунонки таъкид мекунад, «дар шарҳи ҳар калима истишҳод ба абёти ҳазрати Мавлавӣ» кардааст:

«Ин аст баёни иҷмолии калимоти ҳазрати Амралмуъминин ва тамоми китоби «Маснавӣ» бо шарҳаш, балки муаллафоти аввалин ва охирин аз хавосси раббулғоламин шарҳи ин каламот аст. Ва мани банда дар шарҳи ҳар калима аз он чиҳат истишҳод ба абёти ҳазрати Мавлавӣ, қуддиса сирруҳу, қардам, то шаммае аз риёзи камолоти ӯ ба машоми қонат расида бошад» (3, 34).

Ҳамин тариқ, муқаддимаи шарҳи Хоразмӣ барои нафаре, ки мехоҳад бо «Маснавии маънавӣ» унсу иродат пайдо кунад, раҳнамои хубе буда метавонад. Зеро дар паҳнои он тамоми рамзу истиорот ва муҳимтарин аркони тасаввуфи исломӣ, ки бинои андешаи Мавлоно Ҷалолуддин дар таълифи “Маснавӣ” бар он гузошта шудааст, баён гардидааст.

Пайнавишт:

1. Балхӣ, Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммад. Маснавии маънавӣ / бар асоси нусхаи мактуб ба соли 677 қамарӣ ва муқобала бо тасхеҳу табъи Николсон. Тасхеҳ, муқобала ва кашфулабёт аз Қивомуддини Хуррамшоҳӣ.–Техрон, 1384.–1647 с.
2. Хоразмӣ, Камолиддин Ҳусайн ибни Ҳасан. Ҷавохир-ул-асрор ва завоҳир-ул-анвор (ибораат аз ду ҷилд) / Ба тасхеҳи доктор Муҳаммад Ҷаводи Шариат. – Исфаҳон, 1360.
3. Хоразмӣ, Камолуддин Ҳусайн ибни Ҳасан. Ҷавохир-ул-асрор ва завоҳир-ул-анвор / Муқаддима ва тасхеҳу таҳшияи доктор Муҳаммад Ҷаводи Шариат. – Техрон: Асотир, 1384 (дар чор мучаллад).
4. Фурӯзонфар, Бадеуззамон. Шарҳи «Маснавӣ»-и шариф. Чопи 12.–Техрон, 1386. – 1236 с.
5. Куллиёти Шамс ё Девони қабир / Ба тасхеҳи устод Бадеуззамони Фурӯзонфар. –Техрон: Амири Қабир, 1355, дар даҳ мучаллад.

Фахриддин Насриддинов¹

САРЧАШМАЕ НОДИР ДАР МАЪРИФАТИ АШЪОРУ АФКОРИ КАМОЛИ ХУЧАНДИ

Ашъори ирфонӣ ҳама аз тавҳиду дилбохтагӣ сухан мекунад. Танҳо дар ҳамин навъи шеър аст, ки мафҳуми чинсияту миллият ва шарқияту ғарбият камрангу беарзиш мегардад ва башарият ҳама «шабнами як субҳи хандон» хонда мешавад.

Пас, бояд дар маърифати гусутураи ашъори орифона бар фаротар аз маҳдудиҳои наҷодиву забонӣ тавачҷӯҳ намуд ва дар таҳқиқи нуктаҳои ноомӯхтаи он таълифоти фозилони дигар миллату донишҳоро низ ба баррасӣ кашид.

Равшан аст, ки ашъори Шайх Камоли Хучандӣ дурахшонтарин сафаҳоти адабу ирфони адабиёти моро ба худ ихтисос додааст.

Дар сухан лутфи илоҳӣ дастгири ӯ буда ва ҳамин атияи эзадӣ каломашро оламгир сохтааст.

Чунонки худ фармуда:

*Дар сухан лутфи илоҳӣ ба ту ёр аст, Камол,
В-арна сад сол ба фикр ин суханон натвон сохт.*

* * *

*Олам сухани Камол бигрифт,
Имрӯз ҷуз ин сухан сухан нест.*

* * *

*Оламе рӯй ниҳоданд бар ашъори Камол,
Ки ҳаёлотӣ латиф аст дар оби суханаш.*

Чунин мақоми арҷманди ашъори Камол мӯчиб гардида буд, то дар рӯзгори шоир сурудаҳояш мудавван бигарданд ва аз он таърих ба баъд дар батни шарҳномаҳо, таърихномаҳо, осори ирфонӣ, ҷунгу баёзҳо, маҷмӯаҳои мухталифи ҳикамӣ-адабӣ ва хошияи садҳо нусахи хаттӣ дарҷ биёбанд.

Аммо, бо он ки дар ҷамъу тавдвин ва маърифати ашъори ин ориф кӯшишҳо сурат гирифтааст, ҳанӯз анбӯҳе аз мероси хаттӣ ҳастанд, ки аз назари аҳли таҳқиқ дур мондаанд.

Дар ин замина, тафсирҳо, баҳусус он идда тафосир, ки бо рӯйкарди адабӣ-ирфонӣ навишта шудаанд, аҳамияти хоса доранд.

Худ дар таҳқиқи мақоми тафосир дар бозёфти ашъори Рӯдакиву рӯдакивор, маърифати суханварони ношинохта ва тасҳеҳи сурудаи

¹ доктори илмҳои филологӣ, директори МД «Маркази илмии Камоли Хучандӣ»

шоирону орифон баррасиҳои ҷудогона анҷом пазируфтааст (5, 369-396; 7, 65-68 ва ғайра).

Дар омӯзиши мавзӯи мавриди баҳс, бояд муҳимтарин тафосире, ки аз рӯзгори Камол ба баъд таълиф ёфтаанд, ба мисли «Шачарат-ут-тур»-и Муҳаммад Ҳазини Лоҳичӣ, «Тафсир»-и Яъқуби Чархӣ, «Тафсир»-и Мавлоно Ҷомӣ, «Ситтин-ул-ҷомеъ», «Мавоҳибун Алия» ва «Заҳравайн»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ, «Тафсири сураи Юсуф»-и Фаҳриддин Али Сафӣ, «Зубда»-и Фатҳуллоҳи Кошонӣ, «Тарҷимат-ул-хавос(с)»-и Заворай, «Лавомеъ-ут-таъвил»-и Муҳаммад Маъсуми Астарободӣ, «Тафсир»-и Ибни Бодис ва ғайра мавриди пажӯҳиш қарор бигиранд.

Дар таҳқиқи мавзӯъ набояд ба он тафсирҳо, ки бо забони арабӣ тасниф ёфтаанд, бетаваҷҷуҳӣ намуд. Зеро муҳимтарин тафсири ишорӣ бо забони арабӣ ба қалам омадаанд ва дар бахшҳои таъвилу таҳлили онҳо ба ашъори шоирони сӯфимашраб борҳо истишҳод сурат гирифтааст.

Аммо то имрӯз ин навъ тафосир аз чунин манзар дар адабиётшиносии тоҷик омӯхта нашудаанд.

Ин ҷо дар мисоли як намуна аз онҳо – тафсири «Рух-ул-баён» бар таҳлили мавзӯъ мепардозем.

Тафсири «Рух-ул-баён» навиштаи Шайх Исмоил Ҳаққи Бурсавии Ҳанафӣ (1063 ҳ./1652 м.–1127 ҳ./1715 м.) мебошад. Ӯ сӯфӣ ва муфассири туркии мустаъраб аст, ки дар Айдус ба дунё омад (2, 1, 313). Сипас ба Бурса кӯчид ва ҳамон ҷо даргузашт. Ба забони арабӣ ва туркӣ таълифот дорад, ки «Рисолаи халилия», «Арбаин», «ал-Фурукот» аз ҷумлаи онҳоянд (3, 1, 585).

Аз байни осори ӯ, бешак, «Рух-ул-баён» аз эътибори хоса бархӯрдор аст. Тафсир гироиши ирфонии амиқ дорад ва бо забони арабӣ навишта шудааст.

Исмоили Ҳаққӣ тафсири худро бо риояти мухтассоти илми тафсир бар машраби аҳли ирфону адаб таълиф кардааст. Чунин хусусияти тафсир сабаб гардидааст, то он дар кишварҳои Ҳинду Покистон, Хуросону Мовароуннаҳр, Шому Миср истиқболи гарм пайдо намояд ва муқарраран таъъ ёбад. Набъи ҳафтуми он дар Бейрут аз ҷониби «Дору эҳё ат-турок ал-арабӣ» (1405 ҳ./1984 м.) дар даҳ муҷаллад интишор ёфтааст (1, 1, 256).

Муаллиф ба илму адаби форсии тоҷикӣ пайванди амиқ дорад. Дар тафсир баррасиҳои ирфониву адабӣ ва тамассул ба ашъор, махсусан шеъри суҳанварони форсу тоҷик бисёр ба назар мерасад.

Дар байни ашъори истишҳодшуда борҳо бо сурудаи Мавлоно, Ҳофиз, Амир Хусрави Деҳлавӣ, Мағрибӣ, Ҷомӣ, Соиб ва иддае дигар

рӯ ба рӯ мешавем.

Бояд таъкид намуд, ки дар ин замина муаллиф ба ашъор ва андешаи Шайх Камоли Хучандӣ таваҷҷуҳи хоса доштааст. Истифодаи ӯ аз ашъори Камол дар маърифати ҷаҳонбинӣ ва ҷавҳари шеъри шоир хеле арзишманд мебошад.

Ба он мӯҷиб, ки матолиб фаровон ва майдони баррасӣ фарох аст, ин ҷо таҳқиқи хулосавии мавзӯро дар чанд баҳши умда мувофиқтар медонем.

1. Шеваҳои истифода.

Муаллиф, то он ҷо, ки ба назар омад, афзун аз шаст навбат ашъори Камоли Хучандиро дар баррасиҳояш иқтибос овардааст. Дар ин гуна мавридҳо дар ибтидо бештар ба сурати «Қола-л-Камол ал-Хучандӣ», ки гоҳ-гоҳ ҷумлаи дуоияи «қуддиси сирруху»-ро низ дар дунбол дорад, ба сурудаи Камол будани он шеър тасрех мефармояд. Ҷой-ҷой ба сурати «Қола-л-Хучандӣ», «Қола-л-Камолуддин ал-Хучандӣ» ва «Қола-ш-Шайх Камолуддин ал-Хучандӣ» низ ба назар мерасад.

Дар аксар маврид ба истишҳоди байте аз Камол иктифо намудааст. Ба нудрат аз ду байти пайхам ё ду байт аз ғазал ва китъаҳои гуногун низ истифода ба амал омадааст.

Муаллифи тафсир бештар бо ду ҳадаф аз ашъори Камоли Хучандӣ баҳра ҷустааст.

а) Ҳусни ифодаи матлаб. Аз баррасиҳои муаллиф бармеояд, ки ӯ дар ифодаи матлаб ба баёни адибона ва ҳусни калом иноят мабзул доштааст. Кӯшида, то каломаш ҳамеша бо ҳикмат, ақволи орифон ва ашъор зинат биёбад ва ҳусни ифодаи матлабро ба бор оварад. Матлабҳо бидуни ҳеч ороя низ баёни кофӣ пазируфтаанд, аммо бо афзудани ҷошнии ҳикамӣ ва перояи адабӣ ҳусну марғубияти бештарро касб кардаанд.

Ин ҷо ва минбаъд ба мӯҷиби костан аз ҳаҷми мақола ва иҷтиноб аз такрори баъзе матолиб иқтибосҳоро танҳо ба сурати тарҷума пешкаш менамоем.

Намуна: «Барои раҳой аз сахтиҳо, агарчи аз ғайри Худо ёрӣ пурсидан, ба таври умум рафторест писандида, аммо он бар мансаби пайғамбарон – ононе, ки эшон афзали мардум ва аҳли тараққӣ мебошанд, шоиста нест. Зеро, он фуруд омадан аз зинаи воло ва тарки авло маҳсуб мегардад. Мусаллам аст, ки анбиё, он гуна, ки ғайри онон бар кабоир итоб меёбанд, бар сафоир мавриди муотаба қарор мегиранд... Аз Молик ибни Динор накл гардида, ки чун Юсуф ба соқӣ гуфт, ки назди хоҷаат маро ёд намо, Худованд фармуд: «Эй Юсуф, оё ҷуз ман дигареро ба чорасозӣ баргузидӣ?! Дар зиндон мондани туро

хатман ба дарозо хоҳам кашид!»

Он гоҳ Юсуф бигирист ва гуфт: «Парвардигоро, андӯху мусибатҳои зиёд бар қалбам фишор оварданд ва танҳо калимае гуфтам, дигар бар он бознамегардам».

Аз Ҳасан ривоят гардида, ки ӯ ҳар гоҳ он оятро тиловат мекард, мегиристу мегуфт: Чун мусибате бар сари мо ояд, ба мардум панох меоварем, (пас ҳоли мо чӣ гуна хоҳад буд?!)

Камоли Хучандӣ фармуда:

Кист дархур, ки расад дӯст ба фарёди дилаи,

Он ки фарёд зи ҷавру ситами ӯ накунад.

Порсо пушти фарогат наниҳад бар меҳроб,

Гар кунад така, чаро бар қарами ӯ накунад?» (6, 4, 464-465)

«Ашқ ҳар гоҳ афзун гардад, сиёҳии чашмро аз байн мебарад ва онро ба сапедӣ мубаддал месозаду чашмро нобино мегардонад. Он гуна, ки дар мавриди Шуайб нақл гардидааст, ки ӯ аз муҳаббати Худо чунон мегиристу, ки чашмонаш нобино гардиданд. Пас Худованд дигарбора дидагонашро бино сохт. Яъқуб низ бисёр бигирист, то ин ки нобино гардид. Ин нуктаро тааммул бар сухани зерини Худованд қомилан тасдиқ менамояд: «Фартада басиран» (Пас бино гардид – сураи Юсуф, ояти 97).

Камоли Хучандӣ фармуда:

Зи гиря бар сари мардум яқин, ки хонаи чаши,

Фурӯ равад шаби ҳичрон зи бас, ки борон аст». (6, 4, 307)

Гоҳе барои ҳусни ифода ва тақвияти андеша аз чанд байти Қамол кӯмак мегирад ва, ҳатто, дар мавридҳои матлабро бо ашъори ӯ баён меорад.

Намуна: «Нақл ёфта, ки Юсуф ба ҷониби падараш ҷиҳози зиёд ва дусад роҳила бифиристонд ва аз маҳзари ӯ хоҳиш намуд, ки бо аҳлаш ҳамагӣ назди ӯ биёянд.

Яъқуб барои берун омадан омодагӣ гирифт. Хучандӣ фармуда:

Қард ширин даҳани мо хабари ёри азиз,

Ки зи Мисрат дигар инак шақаре меояд.

Пас ҳамроҳи аҳлу авлодаш бо роҳилаҳояшон сӯи Миср рӯй оварданд. Чун ба Миср наздик омаданд, аз он ба Юсуф хабар расонида шуд:

Сабо зи дӯст наёме ба сӯи мо овард,

Ба ҳамдамони қуҳан дӯстӣ ба ҷо овард.

Барои чаши заифи рамадгирифтаи мо,

Зи хоки мақдами маҳбуб тӯтиё овард». (6, 4, 319)

б) Таъкиди бештари матлаб. Муаллифи тафсири мекӯшад, то пас аз баёни матлабе муҳим он маъниро бо намунае аз сурудаи шуаро

таъкиди бештар бахшад. Истишҳоди \bar{u} дар ин гуна мавридҳо собит месозанд, ки муаллиф ба ҳарими ҷаҳонбинии шуарои форсигӯ роҳ ёфтааст ва абёти овардаи \bar{u} матлаби мавриди назарро таъйиди бештар бахшидаанд.

Намунаҳо:

«Агар пурсида шавад: Чун қазоро дурқунандае нест, пас дар дуо кардан чӣ суд аст? (Посух мегӯем:) Худ сабаби радди мусибатҳову ҷалби хубиҳо қарор гирифтани дуо низ аз қазо аст. Дуо дар ин ҳол чун сипар, ки он барои боздорӣ аз тир хизмат мекунад, қарор мегирад. Сипар, ки бо худ доштаниш дар эътирофи қазо ҳалале намеоварад, дуо низ чунин аст. Худованд тақдиру сабаби он ҳардуро муқаддар сохтааст. Ҳасани Басрӣ фармуда: «Талаби биҳишт бидуни амал гуноҳе аз гуноҳон аст». Ҳамчунин фармуда: «Нишонаи ҳақиқат(-и эътиқод) тарки мулоҳизаи амал аст, на тарки ҳуди амал». Пас, бар оқил аст, ки то расидани қазову аҷал дар анҷоми аъмоли хайр бикӯшад ва нафсро аз ҳавову хостаҳои номатлуб боздорад.

Қола-л-Камол ал-Хучандӣ, қуддиса сирруху:

Бикӯш, то ба каф орӣ калиди ганҷи вучуд,

Ки беталаб натавон ёфт гавҳари мақсуд». (6, 4, 377-378)

«Ва гуфтанд: Агар бо ту ҳидоятро пайравӣ намоем, аз сарзамини худ рабуда мешавем. Оё онҳоро дар ҳараме эмин, ки сӯи он ҳар навъ меваҳо (чун) рӯзиё аз ҷониби мо фароҳам оварда мешавад, ҷой надодем?! Валекин бештари онон намедонанд» (сураи Қасас, ояти 57) ... Дар оят бар рабуда шудан бо ҷазоботи улуҳият аз замини аноният ишорат рафтааст. Агар сурури қалбро низ бо худ дошта бошад, ҳатман дар ҳарамии зот ҳақоиқи тамоми самараҳои руҳониву ҷисмонӣ ва лазоизи ҳар навъ хоҳишҳоро дармеёбад. Аммо камолияти завқи ризқи ладунниро дарнамеёбад, он гуна, ки аксари донишмандон онро намечашанд. Касе, ки намечашад, дарнамеёбад. Камоли Хучандӣ фармуда:

Зоҳид, на аҷаб гар қунад аз шиқи ту парҳез,

Кас лаззати ин бода чӣ донад, ки нахӯрдаст?» (6, 6, 419)

«Аз зоҳири зиндагии дунё огоҳанд» – бо ҳавосси зоҳирӣ завқи ҳаловати асалгунаи хоста ва шаҳавоти дунёро дармеёбанд; «ва онон аз охират» – ва камолоти он ва вучдони шавқи хоҳишоти он бо ҳавосси ботинӣ, ки он бабороварандаи бақои абадист ва шаҳвати асалгунаи дунё, ки муҳлику заҳрогин аст; «онон беҳабаронанд» – ба сабаби ғӯта задан дар баҳри башарият ва тарокуми амвоҷи авсофи замимаи он. Камоли Хучандӣ фармуда:

Ҷаҳону ҷумла лаззотаи ба занбӯри асал монад,

Ки ширинии бисёр асту з-он афзун шару шӯраиш». (6, 7, 9)

«Қалб маъдани муҳаббати Худованд аст ва муҳаббати дигареро дар он чой додан, ситам хоҳад буд.

Хучандӣ фармуда:

*Ё дӯст гузин, Камол, ё чон,
Як хона ду меҳмон нагунҷад». (6, 6, 23)*

II. Шарҳ ва маърифати ашъори Камол.

Яке аз самтҳои муҳими таҳқиқоти камолшиносӣ, шарҳи ашъори шоир ва маърифати нуктаҳои пӯшидаи сурудаҳои ӯ мебошад. Имрӯз чун шарҳи чанд байти Камол, ки он ҳам аксар аз забони худи ӯ шарҳу тавзеҳ пазируфтаанд ва ба василаи «Чавоҳир-ул-асрор»-и Шайх Озарӣ, «Нафаҳот-ул-унс»-и Ҷомӣ, «Хулосат-ул-ашъор»-и Тақии Кошӣ ва чанд осори дигар то мо расидаанд, дастрас нест. Он чи муосирон анҷом додаанд, дар канори меъёрҳои шарҳнигорӣ ва маърифати ашъори ниёгон хеле камранг аст. Барои дарки маъниҳои амиқ, шарҳи мафҳуми ирфонӣ ва нуктаҳои ғомизи ашъори Камол бояд аз ҳама муқаддам ба он тавзеҳоте, ки худи ӯ бар чанд байти хеш баён доштааст, тавачҷуҳ намуд. Агарчи, чунин абёт маъдуданд, аммо роҳнамои кофӣ ва тарҳе маълуманд. Имрӯз бояд дар таҳқиқи масъала аз осоре, ки дар онҳо ашъори Камол мувофиқ бо ҷаҳонбинии воқеии ӯ мавриди истишҳод ва баҳрабардорӣ қарор гирифтаанд, кӯмак гирифт.

Бешак, тафсири «Рух-ул-баён» аз ҷумлаи чунин осор мебошад ва метавонад дар ин замина барои шарҳнигорон чун сарчашмаи муҳим хидмат намояд.

Дар ашъори Камоли Хучандӣ бо истилоҳоти ирфонии суқр, қатъу васл, фанову бақо, сайр, ҷазб, қабз, таҷаллӣ ва даҳҳо намунаи дигар рӯ ба рӯ меоем, ки бидуни фаҳми онҳо наметавон ба ҳарими андешаи шоир роҳ ёфт. Танҳо бо дарки онҳост, ки парда аз чеҳраи арӯси маънӣ бардошта мешавад ва ҳар навъ ибҳому инкор аз каломи Камол рафъ мегардад.

Камол дар байте аз таъбири «васл» чунин сухан менамояд:

*«Васл муяссар нашавад ҷуз ба қатъ,
Қатъ, нахуст аз ҳама бубридан аст.*

Исмоили Ҳаққӣ дар мавриде аз ин маънӣ баҳс анҷом дода менависад: «Тоибӣ содиқ ва толиби муҳик онест, ки аз қавми (бадқори) хеш канора гирифтааст, суҳбати ёрони (бадқеши гузаштааш)-ро тарк намудааст ва аз бародарони қачроҳи худ бибридааст. Афзун бар ин, ният ҷазм кардааст, ки ҷуз Аллохро парастӣш нанамояд ва бо истионат аз Худову таваккул бар ӯ, аз ғайри ӯ ба ӯ бигрезад ва аз ҳарчи ҷуз ӯст, рӯй гардонад. Хучандӣ фармуда:

*Васл муяссар нашавад чуз ба қатъ,
Қатъ, нахуст аз ҳама бубридан аст». (6, 5, 223)*

Дар тафсири ояти 135 сураи «То Ҳо» низ ин байт чун тавзеҳгари матлаб иқтибос оварда шудааст. Чунонки омада: «Дар оят бар касоне, ки бо қатъи манозил ва буридан аз ғайри \bar{U} ба Худо восил шудаанд ва афроде, ки бо пайвастан бар дигарон аз \bar{U} буридаанд, ишора рафтааст. Он гуна, ки Хучандӣ фармуда:

*Васл муяссар нашавад чуз ба қатъ,
Қатъ, нахуст аз ҳама бубридан аст». (6, 5, 450)*

Дар мабхасе ирфонӣ навишта: «Ҳақро се мартаба аст. Ботинро низ чунин. Мартабаи афъоли Ҳақ, мартабаи сифоти Ҳақ ва мартабаи зоти Ҳақ таоло. Мурод аз афъоли Ҳақ он авомирест, ки Худованд бандагонро ба анҷом доданаи супориш намудааст ва бо он аст, ки ботил – он чи Худо аз он наҳй карда, нобуд сохта мешавад; сифоти Ҳақ – оне, ки бо таҷаллии он ботил – сифоти банда, нобуд мегардад; зоти Ҳақ – он, ки чун Худо бо зоти хеш таҷаллӣ намояд, ботил – тамоми зоту ҳастихо, нобуд мегардад. Он тавр, ки ин сухани Худованд – «чуз зоти \bar{U} ҳама чиз нобудшаванда аст» (сураи Қасас, ояти 88) ва «Бигӯ: Ҳақ биёмаду ботил нобуд гардид» (сураи Исро, ояти 81) бар ин далолат менамоянд.

Касе, ки «ана-л-ҳақ» гуфта бошад, шояд онро дар ҳангоми таҷаллии зоти Ҳақ ё сифоти ҳосаи \bar{U} дар зоти ботили хеш гуфта бошад. Чун зоти ботилу бебақои \bar{u} дар ҳоли расидани Ҳақ аз байн рафта бошад, ҳақро аз зоти худ бо забоне, ки оростаи сифати Ҳақ аст, баён кардааст ва «ана-л-ҳақ»-ро ба забон овардааст.

Мағрибӣ, қуддиси сирруху, фармуда:

*Носиру Мансур мегӯянд: Ана-л-ҳаққ-ул-мубин,
Бишнав аз Носир, ки он гуфтор аз Мансур нест.*

Ва Хучандӣ, қуддиси сирруху, фармуда:

*Ҳар кӣ ба дори фано ҷуббаи ҳастӣ бисӯхт,
Рамзи «сиваллаҳ» бихонд, сирри «ана-л-ҳақ» шунуд.*

Ва (низ) фармуда:

*Асрори «ана-л-ҳақ» сухани нек баланд аст,
Маънийи чунин чуз ба сари дор наёбӣ». (6, 5, 461)*

Муаллиф дар мавриди зинаҳои тавҳид менависад: «Тавҳид бар се мартаба аст: Тавҳиди аҳли бидоят, ки он «ло илоҳа иллаллоҳ» аст ва сайри аҳли ин тавҳид дар олами аҷсом мебошад; тавҳиди миёнаравон, ки он «ло илоҳа илло анта» аст ва сайри аҳли ин тавҳид дар олами арвоҳ мебошад; тавҳиди аҳли ниҳоят, ки он «ло илоҳа илло ана» аст ва сайри аҳли ин тавҳид дар олами ҳақиқат мебошад.

Аз латоиф ва суханони бас борики Камоли Хучандӣ аст, ки

фармуда:

*Тосбозе бидидам аз Бағдод,
Чун Чунайд аз сулукаш огоҳӣ,
Рафт дар ҷубба вақти бозиву гуфт:
Лайса фӣ ҷуббатӣ «сиваллоҳӣ». (6, 5, 467)*

Қое дар румузи хуруфи фавотехуссувар, ки дар истилоҳ «хуруфи муқаттаа» хонда мешавад, аз манзари аҳли тасаввуф сухан намуда, абёти Камолро ҳамчун мустаноди фикрии хеш далел меоварад. Он ҷо, ки навишта: «Фақир мегӯяд, ки илми хуруфи муқаттаа аз ниҳояти улуми сӯфиёни восил мебошад. Зеро онон ба ин илми арҷманд пас аз чиҳил сол аз оғози сулук, балки аз оғози фатҳу кушоиш, мепайванданд. Пас, ин илм аз асрори пӯшида аст. Ҷӯяндааш бояд дар дасти инсоне комил ва муршиде восил солҳои сол тарбият биёбад. Камоли Хучандӣ, қуддиса сирруху, фармуда:

*Гарат доништани илми хуруф аст орзу, сӯфӣ,
Нахуст афъол некӯ кун, чӣ суд аз хондани асмо.
Ба ноаҳл ар нишон додӣ, Камол, аз хоки даргоҳаш,
Кашидӣ кӯҳли бинӯй, вале дар чашми нобино». (6, 4, 392)*

Дар мавридҳое ба сароҳат менависад, ки Камол дар ин маънӣ чунину чунон гуфта ва абёти ӯро иқтибос меоварад. Бешак, чунин мавридҳо дар шарҳи ашъори Камол хеле судманд мебошанд.

Намуна:

«ва қоналлоҳу ғафуран раҳиман» (ва Худованд Омурзандаи Меҳрубон аст) – (мурод) бас омурзандаи меҳрубон будан аст бар касе, ки меҳоҳад. Вале барои касоне меҳоҳад, ки ҳикмат омурзиши онҳоро тақозо дорад. Онон афродеанд, ки ба Худову расулаш имон овардаанд. Аммо ғайри эшон, ки нагаравидагонанд, аз ин атия барканоранд... Ҳар кӣ ба Худо бо тавбаи насӯх рӯй оварад, ӯ хатову гуноҳонашро аз ду фариштаи нависанда ва он замине, ки дар он маъсият анҷом додааст, фаромӯш месозад.

*Гар ойина аз оҳ гардад табоҳ,
Шавад равшан ойинаи дил ба оҳ.
Ту пеш аз уқубат дари афв кӯб,
Ки суде надорад фиғон зери ҷӯб.
Камоли Хучандӣ дар ин маънӣ фармуда:
Туро чӣ суд ба рӯзи ҷазо виқояву ҳирз,
Ки аз виқояи афваш ҳимояте нарасид.*

Дар оят бар ин ишорат аст, ки ҳар кӣ оташи нафси хеш ва сифоти онро ба оби зикр хомӯш сохта, шаҳавотро тарк намуда бошад, аз оташи нафс раҳой ёфтааст. Ин ҳоли касест, ки ба Худову расулаш имон овардааст» (6, 9, 28-29).

Дар масъалаи мавриди баҳс хусусияти боризи дигар раҳёбӣ ба сарчашмаҳост, ки метавон аз онҳо дар шарҳу тафсири ашъори Камоли Хучандӣ кӯмак гирифт.

Муаллиф дар хилоли баррасихои ирфонии хеш аз осори мухталиф баҳра меҷӯяд ва дар мавқеъҳои муносиб абётро иқтибос меоварад, ки ин дар пайванд доштани мавзӯъ бар ашъори муктабас далели равшане мебошад.

Бешак, дар чунин мавридҳо ашъори Камоли Хучандӣ мақоми хоса дорад.

Дар ин гуна баррасихо зикри «Баҳр-ул-улум»-и Абӯлайси Самарқандӣ, «Эҳё»-и Ғаззоли, «ал-Ҳикам-ул-атоия»-и Ибни Ато, «Таъвилоти начмия», «Ҳақоик»-и Бақлӣ, «ал-Маърифат»-и Байҳақӣ, «Умдат-ул-эътиқод»-и Насафӣ, «Ҳавошӣ»-и Саъдӣ фаровон ба назар мерасанд. Ҷой-ҷой аз «Саҳеҳайн» (Бухорӣ ва Муслим), «Мифтоҳ», «Маносик»-и Козарунӣ, «Фатово»-и Қозихон, «ал-Ҷомеъ»-и Қуртубӣ, «Мафотех-ул-ғайб»-и Розӣ, «Фатҳ-ул-қариб», «Иршод», «ал-Уюн» ва чанд асари дигар низ истифода сурат гирифтааст.

Ин нукта возеҳ месозад, ки шореҳон набояд дар тафсири шеърӣ Камол нисбати ин манобеъ ва амсоли онҳо бетаваҷҷуҳӣ намоянд.

Намунаҳо:

«Дар «Ҳақоик»-и Бақлӣ омада, ки Худованди пок чунин баён доштааст: Ҳар кӣ аз мартабаи тоат фурӯ афтада бошад, ба дараҷот намерасад, ҳар кӣ дар ибтидо аз муроқибат маҳрум бошад, дар интиҳо аз мушоҳидоту муойинот маҳчуб мемонад. Аҳли даъвову беҳудагиҳо дар ҳоли назъ орзу мебаранд, ки агар рӯзгорашон дар ғафлат аз тоат бар ҳадар намерафт, машғули даъвову беҳудагиҳо намегардиданд.

(Пас, эй банда,) бар тоати Парвардигорат рӯй овар ва аз даъвову забонкушӣ дар ҳолат(и орифон) бипарҳез. Зеро дар ин фитнаи бузург аст ва дар он гурӯҳе аз муридон ба ҳалокат афтадаанд. Ҳар кӣ ба ҷониби ислоҳи муомилот рӯй оварад, баракати ин амал ўро ба қурби Ҳақ ва мақоми амн мерасонад ва ҳар кӣ ин роҳро раҳо кунад, дар ҳалокат ва хавфи бузург гирифтормеояд ва дар ҳоле, ки орзу бурдан суде намеоварад, дар орзуи (начот) меафтад.

Ҳофиз фармуда:

*Коре кунем, в-арна ҳичолат бароварад,
Рӯзе, ки раҳти ҷон ба ҷаҳони дигар кашем.*

Хучандӣ фармуда:

*Илму тақво сар ба сар даъвисту маъно дигар аст,
Марди маънӣ дигару майдони даъво дигар аст. (6, 6, 106)*

«Дар «Таъвилоти начмия» омада, ки ислоҳи афроди маҳчуб дар ҳичоби башарият нисбат ба касони маҳчуб дар ҳичоби руҳоният,

саҳлтар аст. Зеро инон ҷаҳолати хешро муътарифанд ва онон бошанд, фирефтаи мақолоти худ мебошанд. Маҳчубон дар ҳичоби башарият ба мӯчиби гирифторӣ ба лавозимоти башарият аз ёду ҷустуҷӯи Парвардигорашон рӯйгардон ҳастанд ва аз ёду шинохти Парвардигорашон рӯй гардонидани маҳчубон дар ҳичоби руҳоният бошад, ба сабаби иктифои онон ба маорифи маъқулот аст.

Камоли Хучандӣ фармуда:

*Бишкан бути гурур, ки дар дини ошиқон,
Як бут, ки бишкананд, беҳ аз сад ибодат аст».*

(6, 5, 483)

III. Маърифати аҳвол ва мақоми ирфонии Камол.

Огоҳӣ аз ҷаҳонбинӣ, каромат, сулуки орифона ва лавҳаҳои мухталифи зиндагии Камоли Хучандӣ дар маърифати дурусти ашъор ва шахсияти ӯ хеле судманд мебошад. Дар ин замина, ҳар чи асноди бештар фароҳам ояд, ҳамон андоза муфидтар хоҳад буд. Ҳатто, агар он санад дар дигар манобеъ вучуд дошта бошад, боз ҳам аз аҳамият ҳолӣ нест ва дар таъйиди матлаб кӯмак хоҳад намуд.

Муаллиф дар мавриде аз мубоҳала баҳс анҷом дода, ҷиҳати таҳкими назар аз каромат ва мақоми вилояти Камоли Хучандӣ матлаbero нақл менамояд, ки дар маърифати аҳволи ӯ аз асноди муътабар маҳсуб мегардад.

Чунонки навишта:

«Бидон, ки мубоҳалаи анбиёро таъсири азимест. Сабаби он пайванди дилҳои эшон ба Рухулқудус ва бо ӯ ононро ёрӣ намудани Худованд аст. Он ба изни Худованд дар нафсҳо таъсиргузор мебошад...

Валӣ низ чунин мақому ҳолро дорад. Чун инсонро дуои бад намояд, бар ӯ бо беморӣ, мурдан ё ғайри инҳо аз балоё таъсир хоҳад гузошт.

Нақл гардида, ки Бисотии шоир рӯзе дар маҷлиси шоирон Шайх Камолиддини Хучандиро бидид ва бигуфт:

Аз кучой, аз кучой, эй лаванд!

Шайх ҳамон лаҳза дар посухи ӯ фармуд:

Аз Хучандам, аз Хучандам, аз Хучанд!

Аммо аз чунин беадабӣ ва муомилаи (ноодамонааш) аз ӯ ранчидахотир гардид ва он рафтораширо ба сармастиаш ҳамл намуда, фармуд: Ин ҷавон сармаст аст.

Бисотӣ онро шунида бадоҳатан гуфт:

*Сияҳчаишест мардумкуш хароби гамзаи ӯям,
Аз он, дар айни ҳушёрӣ суҳан мастона мегӯям.*

Он гоҳ ба тариқи ҳаҷв бар ӯ гуфт:

*Эй мулҳиди Хучандӣ, риши бузург дорӣ,
К-аз гояти бузургӣ «даҳриш» метавон гуфт.*

Чун Шайх инро шунид, хеле дард кашид ва дар ҳамон маҷлис
ӯро дуои бад намуд. Ӯ аз таъсири дуои Камол ҳамон лаҳза бияфтод
ва бимурд» (6, 2, 45).

Назди аҳли таҳқиқ ҳанӯз баҳс идома дорад, ки Камоли Хучандӣ
ба кадом мактаби сӯфия пайванд дорад ва аз чӣ ҷаҳонбинии ирфонӣ
пайравӣ менамояд? Ҳофизшиносон бар чунин назар омада, ки Ҳофиз
аз маломатиён аст. Бояд дар мавриди Камол низ бар чунин назар
иттифоқ намуд. Дар ин замина далелҳо хеле фаровонанд ва баррасии
онҳо мавзӯи ҷудоғонаест.

Муаллифи тафсир низ зоҳиран дар чунин назар будааст. Зеро
иқтибоси зерин, ки ба аҳволу ҷаҳонбинии Камол ишораи сарех дорад,
бар сиҳҳати ин сухан далолат менамояд: «Маломатия – касонеанд,
ки хубиро ошкор намесозанд ва бадиرو низ наменпӯшонанд, зеро
дилҳои худро барои Худо ҳолӣ сохтаанд. Дар бозорҳо мегарданд,
бо мардум бо каломи омма гуфтугӯ менамоянд ва дар баъзе ҷойҳои
фасод, ба хотири мушоҳидаи қазову қадари илоҳӣ ва бо мардум дар
шар мувофиқати зоҳирӣ доштан, ҳузур меоваранд.

Аммо дар асл онон бандағони ҳоси Худованд мебошанд ва
мурод аз ин қавли Пайғамбар (с) эшон ҳастанд: Дӯстонам дар зери
пӯшиши мананд, ононро ҷуз ман касе намешиносад.

Ҳофиз фармуда:

*Макун ба номасиёҳӣ маломати мани маст,
Кӣ оғаҳ аст, ки тақдир бар сараи чӣ навишт?*

Хучандӣ фармуда:

*Бархез, Камол, аз сари номус, ки риндон,
Карданд иқомат ба сари қӯи маломат». (6, 6, 250)*

Мисоли чунин матолиб дар хилоли баррасиҳои муаллиф кам
нестанд. Аз иқтибосҳои овардашуда ва маҷмӯи матолиби марбут ба
мавзӯи ҷаҳонбинии воқеӣ ва мақоми баланди ирфонии Шайх Камоли
Хучандӣ равшан мегардад. Муаллифи тафсир тавониста, то Камолро,
чунонки бояд, ҳамчун орифи восил, муршиди комил, пешвои покроҳ
ва шоире, ки сарчашмаи андешааш аз кавсари маърифати илоҳӣ сероб
гардидааст, муаррифӣ намояд.

Шоистаи ёдоварист, ки абёти дар ин баррасиҳо овардашуда,
аксар бо нусхаҳои дастхатти девони Камоли Хучандӣ, баҳусус
қадимтарини онҳо, ки дар Китобхонаи Остони Қудси Разаӣ таҳти
шумораи 529 нигоҳдорӣ мешавад, забти ягона доранд. Байни тафсир
ва қисме аз нусхаҳои тасхехёфта дар забти вожаву таъбир, мисраъ ва
тақдиму таъхирӣ абёт тафовутҳо ба назар мерасад. Ин навъ мисолҳо

дар маҷмӯъ бар аҳамияти тафсир дар тасхеҳу танқеҳи ашъори Камол далолат менамоянд.

Албатта, ин масъала аз мабоҳиси матншиносист ва маҷолу баррасии чудоғонаро тақозо дорад.

Баррасиҳо собит месозанд, ки ашъор ва ҷаҳонбинии Камоли Хучандӣ ба муаллифи тафсир хеле таъсиргузор будааст. Ҳамин амр мӯҷиб гардидааст, то ӯ дар мабҳасҳои муҳими тафсири худ аз сурудаҳо ва матолиби алоқаманд ба аҳволи Камол ба касрат баҳра бубарад.

Таҳқиқи ҳамаҷонибаи мавзӯ дар мисоли тафсири бузурги «Рух-ул-баён»-и Исмоил Ҳаққии Бурусавӣ, ки бештар аз панҷ ҳазор саҳифаро фаро гирифтааст, аз тавони як нафар ва як мақола берун аст. Шояд чи бисёр нуктаҳои тоза дар маърифати шахсият, абёти арабӣ, намунаҳо аз гуфтор ва насри Камоли Хучандӣ дар сатрҳои ноомӯхтаи ин асар ва дигар осори гаронбаҳо мавҷуд бошанд.

Итминон дорем, ки бо тааммуқи бештар бар ин тафсир ва дигар сарчашмаҳои арабӣ, метавонем аз ин нуктаҳо огоҳӣ пайдо созем. Умедворем, бо тавачҷуҳи нерӯҳои фикрӣ омӯзиши ин мавзӯ вусъати бештар меёбад ва густураи камолшиносӣ майдони фарохтареро касб менамояд.

Пайнавишт:

1. Донишномаи Қуръон ва қуръонпажӯҳӣ/Зери назари Б. Хуррамшоҳӣ.-Ҷ.1.-Техрон:Дустон-Ноҳид, 1377.
2. Зирикӣ, Хайриддин. Қомус-ул-аълум.-Ҷ.1.-Бейрут:Дор ал-Маърифат, 2007.
3. Исмоилпошшо ибни Муҳаммадамин.Эзоҳ-ул-макнун.-Ҷ.1.-Бейрут:Дор ал-кутуб ал-арабийя, 2008.
4. Камоли Хучандӣ.Девон/Нусхаи хаттии Остони Қудси Разаӣ, маҳфуз дар шумораи 529.
5. Фаҳриддин Насриддинов. Арзишҳои адабӣ дар тарҷума ва тафсири қухани форсӣ-тоҷикӣ.-Хучанд:Ношир, 2012.
6. Ҷомеъ-ут-тафосир – Мавсуъат-ул-қуръонийя, баҳши «Рух-ул-баён».-Техрон: Ширкати нур, 1390.
7. Шихобиддинов Саиднуриддин. Ду байти нав аз осори Рӯдакӣ // Рӯдакӣ (Фаслномаи адабӣ ва фарҳангии Ройзании фарҳангии ҶИЭ дар Тоҷикистон). – Душанбе, 2005-2006.

Шоира Пулодова¹

ДАР КОРГОҶИ ТАЧНИСОФАРИИ КАМОЛ

Таърихи назми форсу тоҷик, гарчанде ки номи зиёди аҳли фазлро медонад, вале шӯҳрату камолоти бархе аз чехраҳои дурахшон, ки дар баёни мазомину афкори бадеъ ва такмилу ташаккули анвои мухталифи санооти адабӣ хидмати сазовореро анҷом додаанд, боиси ифтихори ворисону меросбарони ин адабиёти пахновар гаштааст.

Яке аз чунин шоирони тавоно ва соҳибзавқи форсу тоҷик Камоли Хучандӣ аст, ки бо қудрати тахайюл ва ҷасоҳати калом маъниву лафзро хусни нотакрор бахшидааст. Аз ин ҷост, ки дар густураи таҳқиқоти адабӣ то имрӯз бархе аз пажӯҳишгарон дар шинохти вижагиҳои корбурди санъати тачниси ғазалиёти ин суханвари беназир навиштаҳое рӯйи қор овардаанд. Аз он ҷумла, дар ин раванд асарҳои Садриддин Айнӣ, Аълоҳон Афсаҳзод, Худой Шарифов, Тӯракул Зеҳнӣ, Атахон Сайфуллоев, Абдусаттор Абдуқодиров, Аҳмадҷон Давронов, Бадриддин Мақсудов, Матлуба Хоҷаева, Мавҷуда Ӯрунова ва Шарифҷон Тоҷибоев қобили тавачҷуҳ мебошанд.

Хусусияти умда ва мумтози ин шоири тавоно тарзи рангини баён буда, он бо тавсиф, маҷоз, тазод, ташбеҳ, истиора, киноя, талмеҳ ва маҳсусан, бо санъати тачнис зебу оро ёфтааст. Дар байни санъатҳои бадеӣ санъати тачнис мақоми хоса дорад, зеро ба ду ё зиёда маъно омадани як вожа аз ғановати забони шоир ва маҳорати сухановарии ӯ шаҳодат медиҳад. Тачнис ҳам монанди бисёре аз санои адабӣ яке аз зеботарин ва розноктарин муҳассаноти шеърӣ мебошад, ки аз анвои гуногуни он шоирони забардаст фаровон истифода бурдаанд.

Дарвоқеъ, аз ғазалиёти рангини Шайх Камол пайдост, ки дар тақомули ин орояи адабӣ маҳорати маҳсус нишон додааст ва онро метавон яке аз ҷиҳатҳои мумтози сабки фардии ӯ донист.

Аълоҳон Афсаҳзод дуруст қайд кардааст, ки «Ғазалҳои Камоли Хучандӣ ба лаълпораҳое монанд ҳастанд, ки аз ҳар сӯ ба онҳо нигарӣ, дурахши дигаре ба мушоҳида мерасад ва дилро мебарад. Ин дурахши дилрабо тавассути истеъмоли санъатҳои бадеӣ, ки ҳар қадом дар балоғати маъно, тарзи адо, ҷазолати аҷзо ва дар ниҳояти амр барои муҳтавиёти тамоми шеър ба тариқи акмал нақши боризе гузошта, дар парвардани завқи бадеии мардум кӯмак мерасонанд, хувайдо мегардад» (1, 155).

¹ номзади илмҳои филологӣ

Ҳар байти Камол мазмуни тозае дорад, ки он тавассути як силсила воситаҳои баён, махсусан санъати таҷнис таҷассум ёфтааст. Масалан:

*Гар сар зи теги тезат дорад сари буридан,
Ман бори сар нахоҳам бори дигар кашидан.*

Дар мисоли мазкур калимаи «сар» ба маъниҳои «узви инсон» ва «хоҳиш, майл» ва лафзи «бор» ба маъниҳои «ғаму ғусса» ва «маротиба, дафъа» омадааст.

Абёти зиёде метавон шоҳид овард, ки вожаи «сар» ба маъниҳои мухталиф корбаст гардида бошад:

*Гуфт: «Аз сар бигузар дар талаби дӯст, Камол»,
Сар чӣ бошад, зи сари ҷону ҷаҳон ҳам гузарад (4,1,317)*
* * *

*Абрӯи шӯҳ, ки бо моҳи наваш сар ба сар аст,
Ба сари зулфи сияҳ бар ба сар ороштай (4,2,290)*

Дигар:

*Гуфтамаш, моҳи пур аст он чехра, гуфто: «Пур мағӯ,
К-аз замин то осмон фарқ аст аз мо то бад-ӯ».*

Дар намунаи мазкур вожаи «пур» дар мавриди дуоҷиб санъати ихом буда, маъниҳои бисёргӯй ва тамом, яъне бадрро ифода кардааст.

*Сарвро ҳар кӣ рост мегӯяд,
Қомати ёри мост мегӯяд.*

Калимаи «рост» низ ду маъниро дар худ ҷой додааст: барҳақ, дуруст ва боло.

Адабиётшинос Матлуба Хоҷаева маҳорати таҷнисофарии Хоҷа Камолро борҳо таъкид карда, байти зеринро, ки дар он се навъи ҷинос («хат-хат» таҷниси том, «Хито-хато», таҷниси ноқис ва «хат-хато» таҷниси зоиҷ) ба кор рафтааст, ҷунин тавзеҳ намудааст: «Санъати таҷнис дар ашъори ағлаби шуаро ба хотири ороиши лафз ба кор меравад, вале дар ашъори Камол дар баробари муҳимтарин унсурҳои сабк будан, маонии латифро низ ба бор овардааст:

*Он хат ҳамеша мушки Хито хондаӣ, Камол,
Дар як хат, эй аҷаб, ки ту чандин хато кунӣ.*

Маънии зоҳирии байт дар он аст, ки шоир хати (мӯйи бари рӯй ва пеши лаби) маъшуқаро ба мушки Хито монанд мекунад ва аз ин ташбеҳ ба вачҳи норасоӣ бо пушаймонӣ бармегардад, яъне «мушки Хито»-ро хато меҳисобад. Аз ҷониби дигар, «Хито», «хато» ва «хат эй» (ҳарфи аввали калимаи «эй» ҳамагӣ як хел навишта мешаванд ва бад-ин минвол дар як байт се «хато» меояд» (7, 297).

Дар байти зер ҷуфт таҷниси том ба мушоҳида мерасад:

Гуфтам: «Он зулфи парешони ту ё мушки Хатост»,

Гуфт: «То чанд парешону хато мегӯӣ?»

Калимаи «парешон» аввал ба маънои «бетартиб, пароканда» ва дуюм ба маънои «сухани беҳудава дурӯғ» омадааст.

Вожаи «Хато» дар мисраи аввал мансуб ба номи шаҳр ва дар мисраи поён ба маънои «галат, нодуруст» мебошад. Ин маънӣ дар байти зер низ ба кор рафтааст:

*Ба холат нисбати мушки Хато кардам, хато кардам,
Ман ин ташибеҳи бенисбат чаро кардам, чаро кардам?*

Ё ин ки:

*Он, ки мехонанд мардум мардуми чашими манаи,
Чашими ман равшан ба рӯйи ӯст, гуфтам равшанаи.*

Вижагии таҷнисофарии Шайх Камол дар он зоҳир мегардад, ки дар як байт чанд чуфт ҳамгунаҳо ба кор рафта, ба ҳам омадани лафзу маънӣ хушоҳангиву мутаассирии шеърро меафзоянд. Дар байти боло вожаҳои «мардум», «равшан» ва «чашм» ду маротибагӣ ба кор рафтааст: «мардум»-и аввал ба маънои «одамон» ва «мардум»-и дуюм ба маънои «гавҳараки чашм» омада, ин пояҳои ҷиноси том дар васати мисраъ паҳлӯи ҳам қарор гирифтаанд. Лафзи «равшан» аввал маънои «тобон», сипас маънои «возеҳ, ошкор»-ро ифода кардааст.

Дигар:

*Муганниё, суханони Камол борик аст,
Бихон ба чанг, ки борик нагмае дорад (4,1,434).*

Аз мисраи аввал калимаи «лаб» мансуб ба узви инсон ва «лаб»-и дуюм маънои канори болоии қадаҳро дорад. Вожаи «борик» дар мисраи якум ба маънои «камбар», дар мисраи дуюму чаҳорум ба маънои «хушу рӯҳафзо» ва дар мисраи сеюм ба маънои «дақиқу нозук» омадааст.

Дигар аз анвои ин ороя ҷиноси муҳарраф ё ноқис буда, дар муаррифии он Ҷалили Таҷлил ишора кардааст, ки ин навъи таҷнис аз он ҷиносҳое аст, ки гӯянда метавонад каломи худро аз раҳгузари тасаннӯъ берун кашида бошад.

Мавриди қайд аст, ки бо ҳуруфоти арабӣ шакли навишти пояҳои таҷниси ноқис фарқ надорад, вале бо алифбои имрӯза, азбаски ҳамаи садонокҳо: ҳам кӯтоҳ ва ҳам дароз ишораи ҳарфии худро доранд, рукнҳои ҷиноси ноқис на танҳо дар талаффуз, балки дар навишт низ тафовут пайдо мекунанд. Аълоҳон Афсаҳзод оид ба ин масъала чунин ишора дорад: «Дар натиҷаи ба хатти имрӯза баргардонидан таҷниси хат ва таҷниси ноқис пурра аз байн меравад» (2,127).

Лекин бо вучуди ишораи мунаққид мо лозим донистем, ки шавоҳиди таҷниси ноқисро аз назар гузаронем, зеро ин навъи ҷинос дар китобҳои муътабарӣ шеършиносии ниёкон мазкур аст. Намунаҳои

чолиби онро дар абёти поён ба мушоҳида мегирем:

Соқӣ, бирез дурде бар дарди мо, к-аз он лаб,

Ҳам ташнагони дурдем, ҳам хастагони дардем (4,2,155).

Дар байти болой тачниси ноқис дар маънисозӣ басо мохирона қорбаст гардида, дар ҳар ду мисраъ такрор шудани вожаҳои ҷиносии «дурд» ва «дард» назокати маъниро мӯъҷаз ифода кардаанд.

Мисоли ғавқро Бадриддин Мақсудов чунин ташреҳ додааст: «Дар ин байт шоир мегӯяд, ки «эй соқӣ, аз он лаб ба мо дурде бирез, ки ҳам ташнаи дурдему ҳам аз дарди ишқ хаста ҳастем» (5,134).

Муҳаққиқ, ҳамчунин, дар таърифи ин навъи ҷинос меафзояд: «Тачниси ноқис шеърро оҳангдор намуда, ба он таровату тозагӣ бахшидааст. Бо вучуди он, ки шоир калимаҳои «дурд»-у «дард»-ро муқаррар овардааст, ин амал ба фасоҳати шеър осебе нарасонида, баръакс нерӯи эҳсосотӣ ва тасвирии онро дучанд намудааст» (5,134).

Дигар:

Мақаш бар ҳар диле тиру мақуш боз аз ҳасад моро,

К-аз он миҷгон зи сад новак саду як мерасад моро.

Тачниси зоидро, ки музайял низ хондаанд, Ҷалили Таҷлил чунин таъриф намудааст: «Ин ҷинос ба дунболи тасаллут бар гӯш саргӯши ҷонро тасхир мекунад, одамиро бо таъкиду нерӯи илқо бештар дар ҳавзаи маънӣ қарор медиҳад, чунонки гӯиё оҳангу мусиқии алфоз ба мадади шӯру илтиҳоби ашъор барҳоста, ҳамроҳи навозиши сомеа эҳтирози дарунии шунавандаро таъмин мекунад» (9,29).

Инак, мисолҳои зебои тачниси зоидро ёд мекунем:

Дар миёни хору хоро гар туй ҳамраҳ маро,

Гул шиносам хорро, дебо шуморам хораро (4,1, 43).

Калимаи «хор» дар як ҳолат бо вожаи «хоро» (санги саҳт) ва дар ҳолати дуюм бо лафзи «хора (навъе аз матои абрешимин)» ҷиноси зоидро ташкил кардааст.

Дар таърифи тачниси мутарраф арбоби фан ду рукни ҷиноси фақат дар ҳарфи охир мухталиф буда, мутачонисоте, ки дар ҳарфи аввал, ё мобайн ва ё охир ихтилофдоранд, дохили тачниси музореъ (агар қариб-ул-маҳраҷ бошанд) ва ҷиноси лоҳиқ (агар баъид-ул-маҳраҷ бошанд) муаррифӣ кардаанд. Бадеънигорони мутааххир (чунонки дар боло қавли Ҷалолуддини Хумоӣ зикр гардид) ин се навъи тачнисро яке донистаанд. Аз ҷумла, муҳаққиқи муосири Эрон Мир Ҷалолуддини Қаззоӣ тачниси мутаррафро бо истилоҳи «ҷиноси яксӯяи поёнӣ» ном бурда, чунин гӯшзад намудааст: «Бадеънависон танҳо ҷиноси яксӯяи поёниро мутарраф хондаанд ва он ду гунаи дигарро бар пояи он, ки ду ҳарфи мояи носозӣ дар «вожагоҳ» (маҳраҷ) ба ҳам наздиканд ё дур, музореъ ва лоҳиқ номидаанд. Аммо чун вожагоҳи овоҳо нақш ва

корбурде дар сохтори ороя наметавонад дошт ва гунае ҷудогона аз ҳамгуниро наметавонад сохт, мо ин ҷиносро ба яксӯя дар оғоз ва дар поён ба лоҳиқ бахш кардаем» (3,60).

Дар намунаҳои зер таҷниси лоҳиқро меёбем:

*Нест баҳои ҷон басе пеши ту чун кашад касе,
Дар назарат ҷаҳону ҷон нест ба қимати хасе.
Шоди ҷон агар тӯй, нест гами ҷаҳон маро,
Ғусса чӣ ваҳшат оварад бо руҳи чун ту мӯнисе? (4,2, 412)*

Дар байти боло имконияти бештари мазмунофарӣ тавассути калимаҳои ҳамҷинси «ҷон-ҷаҳон» (таҷниси зоид) ва «басе-касе-хасе» (ҷиноси лоҳиқ) ба миён омадааст.

Дар як ғазал пайи ҳам омадани вожаҳои ҳамҷинс дар сохтмони шеър, баҳусус, барои бофасоҳату ҷозибанок ифода ёфтани фикр нақши муҳим доранд:

*Ба кӯйи шиқ бошӣ шермарде,
Агар бошад ба рӯят гарди дарде.
Ба рӯи мард бошад гарди ин дард
Нахондӣ ин масал: «Гардеву марде».
Камол, онҳо, ки фикри бикр доранд,
Фузун аз сад ғазал хонанд фарде (4,2, 345).*

* * *

*Ҳаст бо дарди ту ҳар фардеро
Оламе, к-аз ҳама олам фард аст.
Ҳар кӣ аз дарди ту ранге дорад,
Ашки ӯ сурху руҳи ӯ зард аст.
Ишқи бедард саре гарм накард,
Шамъ то сӯз надорад, сард аст.*

Дар байти поён илтифоти каломи Камол бо воситаи санъати муқобала ё худ тазод «субҳ-шом», ки ҳамзамон ин вожаҳо шомили санъати ташбеҳ (рӯйи маҳбубаро ба субҳ ва мӯйи ўро ба шом нисбат додааст) низ мебошанд ва ҳам дар ду мисраъ такроран корбасти гардидани таҷниси лоҳиқ (рӯй-мӯй) ба назар мерасад:

*Вирди субҳ он рӯю зикри шом он мӯясту бас,
Ин чӣ маймун субҳу шом аст, ин чӣ зебо рӯю мӯст.*

Дар байти зер имконияти бештари мазмунофарӣ тавассути калимаҳои ҳамҷинси «дар-даёр» (таҷниси зоид) ва «даёр-хайр-ғайр» (таҷниси лоҳиқ) ба миён омадааст:

*Зикри ринде, ки дари даёр занад, бод ба хайр,
Гар ба ҳар ҷо ки фитад, ғайри туро зокир нест.*

Таҷниси мураккаб он аст, ки вожаҳои ҳамҷинс аз ҷиҳати сохт ва маънӣ мутафовит ҳастанд. Яке калимаи мураккаб ва дигаре ибора ё

таркиб аст. Хушманди Исфандиёрпур дар таърифи ин ороя афзудааст: «Чиноси мураккаб аз анвои чиносҳои зебои форсӣ аст, ки арзиши мусикӣ ва хунарии зиёде дорад, хусусан, дар байте ба таври табиӣ ба кор рафта бошад» (7,91).

Мисол:

*Зи моҳтоби чамолат зи моҳ тоб равад,
Чӣ ҷойи моҳ сухан ҳам дар офтоб равад (4,1,406).*

Дар ин намуна шоир ғайр аз таҷниси мураккаб (моҳтоб – моҳтоб), инчунин, санъати ташбеҳ, ки зебоии рӯйи ёрро ба моҳтоб монанд кардааст ва барои боз ҳам барҷаста тасвир кардани ҳусни маҳбуба аз санъати муболиға аз нури чамоли маъшук на танҳо аз моҳ, балки аз офтоб ҳам «тоб равад» гӯён, истифода кардааст.

*Бодаи пок равон пеши ман оред даме,
Охир аз покравон чанд шуморед маро?*

* * *

*Соқӣ, зи ҷоми дӯшин дигар май ор моро,
К-имрӯз гар хум ороӣ, ҳам нашканад хуморе.*

Байти зер аз лиҳози шакли истифодаи таркиби рехтаи «ҳавову ҳавас», ки маъноҳои гуногунро ифода кардааст, ҷолиб мебошад:

*Дар сар ҳавои туст маро беҳтарин ҳавас,
Боқӣ ҳар он чӣ ҳаст, ҳавову ҳавас бувад (4,1,457).*

Калимаи «ҳаво» ба маънои «орзуву хоҳиш» ва вожаи «ҳавас» ба маънои майлу эҳтирос буда, дар сурати таркибро ташкил кардани ин алфоз, яъне ҳамчун воҳиди фразеологӣ маънои «беқадру беарзиш»-ро ифода кардааст.

Бадриддин Ҳилолӣ низ ҳамин таркибу калимаҳоро ба маънои зикргардида чунин баён доштааст.

*Ниҳодам аз сари худ як ба як ҳавову ҳавасро,
Ҳамин бувад ҳаваси ман, ки дар ҳавои ту мирам.*

Хушманди Исфандиёрпур дар муаррифии таҷниси муздавач, ки мукаррар ва мураддад низ меноманд, афзудааст: «Зеботарин навъ он аст, ки мутаҷонисайн айнан дар охир такрор шаванд ва аз ҳайси маънӣ мутафовит бошанд» (7,94).

Камол ғазалҳои зиёде дорад, ки бо ин навъи таҷнис ороста шудаанд:

*Хоки поят бар сарам тоҷи Кай аст,
Инчунин сар кай бувад муҳтоҷи тоҷ? (4,1,268).*

Дар мисоли боло ду ҷуфт таҷнис ба назар мерасад. Таҷниси том «Кай-кай» ва чиноси муздавач «муҳтоҷи тоҷ»:

*Ҳаргизам рӯзи надод он турфаи Бағдод дод,
Хирмани уммедро з-он додаам бар бод бод.*

Охир, эй сарви чаман, дил бандаи болои туст,
 В-арна аввал модари фитрат маро озод зод.
 Зодам аз хуни чигар то кай кунӣ дар ҳаҷри хеш,
 Бас бувад моро дар ин раҳ ишқи модарзод зод.
 Дил, ки набвад оташин дар ишқи ту бе об беҳ.
 Чон, ки набвад хоки раҳ дар кӯи ту барбод бод.
 Чун зи гулзори рухат боди сабо орад насим,
 Ҳар замон гардад дилам з-он қадди чун шамшод шод.
 Бар сари кӯи ту ҳар шаб мезанам фарёду оҳ
 Бӯ, ки аз мо оядат з-ин нолаву фарёд ёд.
 Гӯш хуш мекун, Камол, аз ваъдаи чонону бас,
 З-он ки ман нашинидаам, к-он бут касеро дод дод.

Чиноси хатро, ки вожаҳои ҳамчинс дар навишт (бо ҳуруфи форсӣ) шабеҳи ҳамдигар, аммо аз лиҳози талаффуз, чойи нуқот ва маъно фарқ доранд, дар шавоҳиди зер мушоҳида мекунем:

Дар мисоли зер рукнҳои таҷниси хат (боз-ноз) ва таҷниси том (боз-боз) ҳамроҳ бо санъати радд-ул-ачуз ила-с-садр омадаанд:

Бозам ба ноз куштӣ, сад чон фидои нозат,

Ман зиндатар аз онам, гар рағбат аст бозат (4,1,93).

Мавриди зикр аст, ки уламои илми бадеъ истифодаи якҷояи санъати тарсеъро бо таҷнис боиси афзудани фасоҳату уzubати шеър маҳсуб донистаанд. Аз ҷумла, Атоулло Ҳусайнӣ меорад: «Бидон, ки чун бо тарсеъ санъате дигар зам шавад, боиси камоли чамоли ӯ мешавад. Ва аз ҷумлаи саноеъ он чӣ шуаро риояти онро бо тарсеъ эътибори тамом мекунанд, таҷнис аст» (8,15).

Вале ба ҷо овардани шартӣ санъати тарсеъ ва ба кор гирифтани вожаҳои мутаҷонис дар як байт хунару истеъдоди баландро аз шоир тақозо дорад. Аз ин ҷиҳат, истифодаи якҷояи ин ду санъат ба кам шоирон даст додааст. Инро донишманди қарни XIV Тоҷ-ал-Ҳаловӣ чунин зикр кардааст: «Дастафзори бисёр бояд аз алфоз ва маонии дилпазир, то мутақаллиди ин санъат тавон шуд» (6,4).

Дар байти поён таҷниси хат, ҳамроҳ бо санъати тарсеъ омадааст:

Кас хубтар аз ту дар ҷаҳон мумкин нест,

Бас хубтар аз ту дар ҷаҳон мумкин нест (4,2,421).

Шаклҳои нави корбурди санъати таҷнис дар ашъори Камол ба мушоҳида расид, ки дар рисолаҳои шеършиносӣ зикр нашудааст. Мо онро шартан «таҷниси муламмаъ» ном бурдем. Мисоли:

Ҳар чӣ хоҳам ман аз он лаб ту ба ло дафъ кунӣ,

Бахшише кун ба гадое, ки кунад дафъи бало (4,1,24).

Таркиби «ба ло» аз мисраи якум, ки як ҷузъи он аз ҳиссаҳои инқории забони арабӣ (не) гирифта шудааст, бо калимаи «бало»-и

мисраи дуоум таҷнисро ташкил кардааст. Ё ин ки аз намунаи поён «шакар» дар мисраи аввал ба маънии «ширинӣ» ва дар мисраи дуоум аз ҷумлаи арабие, ки ба таркиби луғавии тоҷикӣ ворид нашудааст: «*Таҷзӣ ман шакар*» (Яъне, шахси шукркунанда мукофоташиро мегирад) низ аз ин қабил ҳастанд.

*Ман шакарҳо хӯрдам аз шаққарлабаи,
Рост фармуданд: «Таҷзӣ ман шакар» (4,1,534).*

Муҳаққиқи ҷавон Фаҳриддин Насриддинов байти мазкурро ба ислоҳ оварда, ғалати мураттибони девони Камоли Хучандӣ Ш.Хусейнзода, Н.Қаҳҳорова, С.Асадуллоевро ҷунин шарҳ додааст: «Сурати дурустгари мисраи дуоум бояд ҷунин бошад: «Рост фармуданд: «Таҷзӣ (мукофот медиҳӣ) ман шакар» бошад. Аммо агар андаке тааммул намоем, равшан хоҳад гашт, ки нуқтае низ дар ҳарфи «т» зиёди буда, калима бояд «начзӣ» (мукофот медиҳем) хонда шавад. Зеро сиёқи калом худ ин маъниро тақозо дорад ва пазируфтани он ба ин сурат, иқтибоси қуръонӣ будани ҷумлаи арабию низ исбот месозад, ки он айнан ба ин сурат дар ояи 35 сураи Қамар ҷой дорад».

Инҷунин, тарҷумаи ҷумлаи арабии байт, ки қабл аз он оварда шуд, дур аз илми тарҷума буда, таваққалӣ тарҷума ёфтааст. Агар калимаро бо «т» хонем, тарҷума ҷунин хоҳад буд: Мукофот медиҳӣ касеро, ки шукр ба ҷой оварад. Аммо агар бар балоғати каломи Ҳоҷа Камол таъя намуда, калимаро бо «н» қироат намоем, онро ба ин сурат бояд тарҷума кард: «(ҷунин) мукофоту подош медиҳем. Онеро, ки шукру сипос ба ҷой овардааст.

Шоир на танҳо бо калимаҳои арабӣ, балки бо калимаҳои туркӣ низ таҷниси муламмаъ сохтааст. Мисоли:

*Турки ман, маҳ бувад ба туркӣ ой,
Хуш бувад як шабе ба назди ман ой (4,1,352).*

«Ой» ба забони туркӣ маънои моҳро дорад, ба забони тоҷикӣ сифаи амр аз феъли омадан мебошад.

Ё ки:

*Дӣ дид қиёми ту муаззин ба намозе,
«Қад қомат»-и ӯ бурд зи ёд он қаду қомат (4,1,173).*

Таркиби «қаду қомат» ба забони тоҷикӣ ба маънои «боло» ва ба забони арабӣ аз таркиби азон маънои фаро расидани намозро ифода мекунад.

Инмутачонисотро дар пайравии Камоли Хучандӣ Абдурахмони Ҷомӣ, (ки аз ҷиҳати маъно наздикӣ ба намунаи боло дорад) ва Бадриддини Хилолӣ ба кор гирифтаанд:

*Гар вақти намозе гузарӣ сӯйи муаззин,
«Қад қомат»-и ӯ наст шавад з-он қаду қомат. Ҷомӣ(10,185)*

Ва низ:

*«Қад қомат»-у фарёди муаззин накунад гӯш,
Он кас, ки ба фарёд бувад з-он қаду қомат.*

Ҳилолӣ

Шайх Камол дар сурудани шеър ба интихоби радиф таваччуҳи хос зоҳир кардааст. Радифи зиёда аз 30-ғазали шоир ба маъниҳои мухталиф корбаст шудаанд, яъне таҷнисро ташкил намудаанд. Феълҳои забони тоҷикӣ ҳиссаи сермаънотарини нутқ мебошанд ва имкониятҳои васеи истеъмоли доранд. Мазмунҳои бикр ва нозуктарин тобишҳои маъноии ғазалҳои Камол дар радифҳои ҷиносии аксар маврид бо феъл ва шаклҳои мухталифи он баён гаштаанд. Мисол:

*Эй одати қадимат дилҳои мо шикастан,
Бар худ дуруст кардӣ аҳду вафо шикастан.
Тарсам, ки пои нозук озурда сози, эй дил,
Ин обгина то кай дар зери по шикастан.
Тарфи ду рух раҳо кун, то бишканаи зи зулфат,
Як орзу чӣ бошад дар моҳҳо шикастан.
Бодому ниста карданд ғамзе аз он лабу чаши
Чаши даҳони ҳар як бояд ҷудо шикастан.
Сар бар хати ту дорам, ҳамчун қалам, чӣ ҳоҷат,
Рондан ба гуфти мардум, ҳар дам маро шикастан?!
Сӯфи шаҳри моро бут шуд асои тавба,
Дар шиқ фарз бошад, бар вай асо шикастан.
Пеши Камол васлат мулки ду олам арзад,
Расмест муштариро аввал баҳо шикастан (4,2,200).*

Феъли «шикастан» дар ғазали боло чунин маъноҳоро ифода кардааст:

Дар мисраи якум – озурда кардан, ранчур намудан.

Дар мисраи дуюм – ваъдашилофӣ кардан.

Дар радифи байти дуюм – пора кардан.

Дар мисраи аввал ва радифи байти сеюм – қонеъ гардонидан.

Дар радифи байти чаҳорум – ком бардоштан.

Дар радифи байти панҷум – паст кардани обрӯву эътибор .

Дар радифи байти шашум – задан.

Дар радифи байти ҳафтум – паст кардани нарх.

Шаклҳои дигари феъли мазкур («бишкан», ч.2, сах.207, «шикаста», ч.2, сах. 285) низ дар радиф таҷнисро ташкил додаанд.

Нуктаҳои борик дар ғазалиёти Камол тавассути таҷнис ифода гардида, ҳамагӣ ба ҷойи худ дилангезу хушоянд афтодаанд ва дар чанд абёт ихомҳои ғарибро низ ҳамроҳ овардаанд. Мисол:

*Онро, ки бар забон сифати рӯи ӯ равад,
Дар ҳар сухан зи худ равад, аммо накӯ равад.*

*То уд чон насӯхт, ба чашмам ватан насохт,
Оре, парӣ ба хонаи мардум ба бӯ равад.
Ҳар гаҳ хаёли орази ӯ бигзарад ба чашим,
Он лаҳза оби давлати ошиқ ба ҷӯ равад.
Умри ба бодрафта ҳамон бех, ки бе лабаиш
Ҳамчун ҳубоб бар сари ҷому сабӯ равад...
Манишин чу хол бар лаби ширинаш, эй мағас,
Тарсам зи лутф пои ту он ҷо фуру равад.
Кухлудҷавоҳир аз назар афтад маро чу ашк
Дар чашими дурфишон агар он хоки кӯ равад.
Сели сиршиқ бурд ба кӯят Камолро,
Ҳар ҷо равад гадои ту бо обрӯ равад (4,1, 277).*

Калимаи «равад» дар охири мисраи якум ба маънои «ба забон овардан, зикр кардан» омадааст. Дар мисраи дуюм таркиби «зи худ равад» метавонад ду маъноро - беҳуш шудан ва мағрур шуданро ифода намояд, яъне ихомро ташкил кунад.

Феъли «равад» дар охири мисраи дуюм- зикр гаштан;
Дар радифи байти дуюм – равон шудан;
Дар радифи байти сеюм – чорӣ шудан;
Дар радифи байти чорум – шудан;
Дар радифи байти панҷум – афтидан, ба дарун даромадан;
Дар радифи байти шашум – нишастан, яъне нишастанӣ чангу хок;
Дар радифи байти ҳафтум – равон шудан, тағйири макон кардан;
Ё ки:

*Пайваста абруят дили ин нотавон кашад,
Мардум камон кашанду маро он камон кашад (4,1,334).*

Дар охири мисраҳои якум ва дуюм вожаи «кашад» маънои «чазб кунад»-ро дорад. Дар мавриди дигар ба маънии «зеҳи камонро кашидан» омадааст. Калимаи «камон» низ зимнан метавонад, бо ифодаи маъниҳои «абрӯ» ва «яроқи тирандозӣ» таҷнис бошад. Дар радифҳои боқимондаи ғазали мазкур «кашад» маъноҳои майл кардан, нақш кашидан, бурдан (кашонидан), кашола кардан (ба ҷониби худ овардан), таркиби «нам кашид» ба маънои «рутубатдор шуд, ё худ аз гиряи бисёр хафа шудани овоз (яъне гирифт), бонгу фарёд баровардан ва изҳори таассуф намуданро ифода кардааст.

Шаклҳои дигари феъли «кашидан» ба хайси радиф («бикашад» -ҷ.1.с. 373; «кашад»-ҷ.1, сах. 364; «баркашад»-ҷ.1, с. 494) бо ихтилофи маъно дар ғазалиёти шоир ба кор рафтааст.

Дигар:

*Ту сарвиш гули хандон, ҳамон, ки медонӣ,
Рухи ту шамъи шабистон, ҳамон, ки медонӣ.*

*Намози шом ту пайдо шудиву шуд филҳол,
 Зи шарми рӯи ту пинҳон ҳамон, ки медонӣ.
 Лаби ту орзуи чони мардум асту маро,
 Аз он лаб орзуи чон, ҳамон, ки медонӣ.
 Агар ба васл мудовои реши дил нақунӣ,
 Равад зи дидаи гирён ҳамон, ки медонӣ.
 В-агар ба гамза кунӣ қасди новакандозӣ,
 Расад ба чони заифон ҳамон, ки медонӣ.
 Магар ба боғ зи тироҳанат насиме рафт,
 Ки пора кард гиребон ҳамон, ки медонӣ.
 Дили Камол ба бўят, ҳамин ки рафт аз даст,
 Равон шуд аз ақиби он ҳамон, ки медонӣ.*

Дар байни ҳамаи ғазалҳои радифашон ҳамчинс ин ғазал мавқеи алоҳида дорад. Зеро таркиби «ҳамон, ки медонӣ» бо таваҷҷуҳи он ки дар радиф маънои мухталифро ифода кардааст, ҳамчунин дар ҳар байт ҳамчун як пояи ҷинос ба рукни дуюм ишора кардааст. Ба ибораи дигар, ғазали мазкур ҷавобгӯи шартӣ «Тачниси билишорат» мебошад, ки яке аз мутаҷонисот зикр гардида, рукни дигар «ба ишорат ҳосил шавад» (54,26).

Таркиби «ҳамон, ки медонӣ» чунин маъноҳоро ифода кардааст:

Дар байти аввал шоир тавсифҳои маъшукро оварда, дар байтҳои боқӣ муаммоҳое пеш меорад, ки посухаш инҳост:

Дар байти дуюм – моҳ;

Дар байти сеюм – бўса;

Дар байти чаҳорум – ашк;

Дар байти панҷум – тир;

Дар байти шашум – гул;

Дар байти ҳафтум – чон, равон;

Хулоса, шеваи баёни Камоли Хучандӣ нотакрору рангин буда, зарофату зебоии ғазалиёташ бо корбурди муҳассаноти шеърӣ, махсусан, санъати таҷнис боз ҳам ҷолибар гаштааст ва аз ҷирадастиву устодии ӯ дар ҷинософарӣ гувоҳӣ медиҳанд. Дар ғазалҳои ӯ иттиҳоди лафзу маънӣ ва хушоҳангиву дилнишинии алфози мунтахаб ва таркиботи тоза, ки дар шакли маъниҳои мухталиф корбасти гардидаанд, ба дараҷаест, ки тақлид аз онҳо ҳатто барои шоирони бисёр тавоно низ мушкул аст.

Пайнавишт:

1. Афсаҳзод А. Камоли Хучандӣ – устоди ғазал.-Душанбе, 2005.
2. Афсаҳзод А. Таҳаввули афкори Абдурахмони Ҷомӣ.-Душанбе, 1981.
3. Каззоӣ, Мир Ҷалолуддин. Зебошиносии сухани порсӣ.- Техрон, 1381.
4. Камоли Хучандӣ. Девон/Ба ҷоп тайёркунандагон Ш.Хусейнзода, С.Асадуллоев.-

- Душанбе, 1984.
5. Мақсудов Б. Рӯзгор ва осори Камоли Хуҷандӣ. -Душанбе, 1994.
 6. Хоҷаева М. Аз сухан машҳури олам шуд Камол // Маҷ.маҷ., 1385.
 7. Хушманди Исфандиёрпур. Арӯсони сухан. -Техрон, 1383.
 8. Хусайнӣ, Атоулло. Бадоеъ-ус-саноеъ/Босарсухан ва тавзеҳоти Р.Муслмонқулов. Душанбе, 1974.
 9. Ҷалили Таҷлил. Цинос дар паҳнаи адаби форсӣ. -Техрон, 1371.

ТАРЧУМА ВА САРЧАШМАШИНОСИ

Ба номи Худои доно

Ёқути Ҳамавӣ¹

ДАР ФАЗИЛАТИ АДАБИЁТ ВА АҲЛИ ОН²

Умари Хаттоб³ аз назди гурӯҳе бигузашт, ки дар нишонзанӣ саҳт ғалат мекарданд. Бо дидани ин ҳол ононро накӯҳиш намуд. Эшон гуфтанд: Мо омӯзандагонем. Умар бо ғазаб аз онон рӯй гардонид ва гуфт: Савганд ба Худованд, ҳамоно бар ман хатои шумо дар гуфторатон аз ғалат намуданатон дар нишонзанӣ саҳттар аст.

Марде барои вуруд назди Иброҳими Нахай⁴ (бо чунин ҷумла) иҷозат пурсид: «Оё Абоимрон дар манзил аст?» (Иброҳим) ба ӯ посухе надод. Боз пурсид: «Оё Абиимрон дар хона аст?» (Иброҳим) ба ӯ бо овози баланд фармуд: Сеюм суратро⁵ бигӯву дар ой!

¹ Ёқути Ҳамавӣ – ҷуғрофидон, адиб, муаррих ва котиби маъруф, ки соли 574 х./1178 м. дар сарзамини Рум ба дунё омад. Дар навҷавонӣ ба Бағдод оварда шуд. Он ҷо ба бардағӣ ва ёварии тоҷире бо ному нисбаи «Аскарӣ Ҳамавӣ» даромад ва аз ӯ нисбаи «Ҳамавӣ»-ро ёфт. Даргузашти ӯ соли 626 х./1129 м. дар Ҳалаб воқеа афтадааст.

² Матн аз «Мӯъҷам-ул-удабо»-и Ёқути Ҳамавӣ (Тасҳеҳи доктор Умар Форук Таббоъ.-Бейрут: ал-Маориф, 1999), фасли аввал, интиҳоб ва тарҷумаву тавзеҳ пазируфт.

³ Умари Хаттоб – яке аз ҷаҳор ёри хосаи Пайғамбар (с), дувумин нафар аз ҳулафои рошидин, ки соли 23 х./644 м. дар Мадина аз дунё даргузаштааст.

⁴ Иброҳими Нахай – аз тобеин ва уламои номвари асри аввали ҳиҷрӣ, ки байни солҳои 46-96 х./666-714 м. зистааст.

⁵ Муроди Иброҳими Нахай ислоҳи ғалати забонии иҷозатҳо буд. Аз ин рӯ, фармуд, ки сурати сеюм, яъне Абӯимронро ба забон овар. Зеро «Аб» аз исмҳои панҷгонаест, ки бо «вов» рафъ мепазирад ва ин ҷо «Або» ё «Аби» гуфта галат маҳсуб мегардад. Муаллиф назари ин воқеаро аз Ҳасани Басрӣ низ нақл намудааст.

Ҳасан ибни Абилҳасан чунин буд, ки агар дар ҳаракати ҳарфе аз калима ғалат менамуд, «Астағфируллоҳ» мегуфт.¹

Абӯҳайён² дар китоби «Муҳозарот-ул-уламо» чунин оварда: Қозӣ Абӯҳомид Аҳмад ибни Бишр³ ривоят намуда гуфт: Фарроъ⁴ рӯзе назди Муҳаммад ибни Ҳасан⁵ буд. Ҳар ду дар мавриди илми фикҳ ва нахв ба музокира пардохтанд. Фарроъ нахвро бар фикҳу Муҳаммад ибни Ҳасан фикҳро бар нахв бартарӣ медоданд. То ин ки Фарроъ гуфт: Агар касе дар адабиёт табаххур ҳосил намояд, сипас бо он фаҳми дигар илмро бихоҳад, он барояш осон хоҳад шуд. Муҳаммад ибни Ҳасан гуфт: Эй Абӯзакариё, дар адабиёт табаххур ёфтаӣ, аз ту бобе аз фикҳро суол менамоям. (Фарроъ) гуфт: Хуб, дигар биёвар. (Муҳаммад) гуфт: Дар мавриди марде, ки намоз гузорида дар он ғалат намуд ва ду сачдаи саҳв ба чой овард, аммо дар сачдаи саҳв низ хато кард, чӣ мегӯӣ? Фарроъ муддате андеша намуда гуфт: Чизе бар ӯ лозим намеояд. Муҳаммад барояш гуфт: Чаро? Фармуд: Зеро назди мо тасғир боз тасғир намепазирад. Худ ду сачдаи саҳв намозро комил месозад ва комилро ба такмилу итмом ниёзе нест. Муҳаммад ибни Ҳасан гуфт: Намепиндорам, ки одамие мисли туро ба дунё биёварад!

Абӯсолеҳи Ҳиравӣ ривоят намуда, ки Абдуллоҳ ибни Муборак⁶ мегуфт: Дар касби илми ҳадис чиҳил ҳазор (динор) харҷ намудам ва бар касби илми адаб бошад, шаст ҳазор. Кош, он чи дар ҳадис сарф намудам, (онро низ) ба адаб мебахшидам. Аз ӯ пурсида шуд, ки ин ба чӣ манзур аст? Гуфт: Зеро насоро ба сабаби як ташдидро сабук хондан кофир шуданд. Худованд фармуда буд: «Ё Исо иннӣ валладтука мин

¹ Яъне, бузургони илм ҳатто ғалат дар хониширо гуноҳ меҳисобиданд ва бар он омӯрзиш хостанро лозим медонистанд. Муаллиф ин шеваи амалро аз дигар олимони низ нақл кардааст.

² Мурад Абӯҳайёни Тавҳидӣ – ориф, мутакаллим ва суҳанвари асри X мебошад, ки «ал-Имтоъ ва-л-муонаса» аз осори машҳури ӯст. Соли 400 х./1010 м. даргузаштааст.

³ Абӯҳомид Аҳмад ибни Бишр – фақеҳи шофёӣ, ки аз Марвруд буд. ӯ аз устодони Абӯҳайён маҳсуб мегардад. «Шарҳи «Мухтасар»-и Музанӣ ва «ал-Ҷомеъ» аз таснифоти ӯст. Соли 362 х./973 м. вафот кардааст.

⁴ Фарроъ – олими маъруфи луғат ва нахви арабӣ, ки соли 144 х./761м. дар Куфа ба дунё омад. Бештар бар тадрис пардохт ва осори зиёди илмиро ба мерос гузошт. Соли 207 х./822 м. дар роҳи Макка аз дунё даргузашт.

⁵ Муҳаммад ибни Ҳасан – фақеҳ, усулӣ ва яке аз ду номвартарин шогирдони Имоми Аъзам (рх), ки соли 189 х./804 м. дар Рай вафот намудааст.

⁶ Абдуллоҳ ибни Муборак – аз донишмандони номвари асри дувуми ҳиҷрӣ, ки аз Марв бархостааст. Соли даргузашташ 181 х./797 м. сабт гардидааст.

азроа батулин».¹ Аммо насоро «валадтука»² хонданд.

Фармудаанд: Фарқ байни адиб ва олим ин аст, ки адиб аз ҳар чиз беҳтарини онро мегираду бар он унсу ишқ меварзад ва олим фанне аз илмро меҷӯяду дар он мекӯшад.

Аз ин қост, ки Алӣ, каррамаллоху вачҳаху, фармуда: Илм аз шумор берун аст, пас аз ҳар чиз беҳтарини онро бигиред.

Суфён³ фармуда, ки аз Халил ибни Аҳмад⁴ шунидам, ки мегуфт: Агар хоҳӣ, ки илмро барои худ фаро бигирӣ, пас аз ҳар илм хӯшае чамъ биёвар. Аммо агар орзу намой, ки дар илм пешво бошӣ, пас, бояд як донишро интихоб бикун. Аз ин қост, ки Шаъбӣ⁵ фармуда: Танҳо касе бар ман пирӯз омад, ки дунболи дониши ягона рафт.

Абӯнӯвос⁶ фармуда: Ҳар кас бар чизе бо афзунӣ афтад, он ҳатман ӯро ба малолат меоварад ва барояш гаронӣ менамояд, магар адаб, ки ҳар андоза аз он бештар баҳра бигирӣ, ҳамон қадар бароят хушояндтар ва сабуктар хоҳад афтод.

Ҳамчунин фармуда: Озмандӣ дар таом, пастист, аммо дар адаб бошад, чавонмардист.

Ибни Сиккит⁷ фармуда: Аз адаб он чиро, ки ба дил тааллуқ мегираду гӯшро хуш меояд, фаро бигир; аз наҳв он андоза биёмӯз, ки суханро рост созад ва печидагиҳояшро раҳо соз; аз шеър онеро биёмӯз, ки дорои маонии латиф бошад; саргузашти мардум ва хубтарин гуфторҳои эшонро зиёд аз худ бикун, аммо ба матолиби камарзиши онҳо тавачҷуҳ манамо.

Асмай⁸ чунин нақл намуда: Аъробие ба ман гуфт: Чӣ ҳирфа дорӣ? Гуфтам: Адибам. Гуфт: Чӣ пешаи хубе. Бояд онро маҳкам бидорӣ, ки он мамлуқро бар манзалати мулук мерасонад.

¹ Яъне: Эй Исо, туро аз Азро (лақаби Марям, ба маънии покиза ва дӯшиза)-и батул ба дунё овардам.

² Яъне: Таваллуд намудам. Чун дар навишти арабӣ «валладтука» ва «валадтука» ҳарду як сурат *كتدلو* доранд, бидуни огаҳӣ аз зарофати калом ва бо таҳфифи «лом» пиндоштани он, маънӣ комилан муҳолиф шудааст.

³ Суфён – мурод Суфёни Саврӣ аст, ки аз фуқаҳо, муҳаддисон ва зоҳидони номваре буд. Соли 162 ҳ./778 м. даргузаштааст.

⁴ Халил ибни Аҳмад – асосгузори илми арӯз ва луғавии маъруф, ки байни солҳои 94-162 ҳ./712-779 м. зистааст.

⁵ Шаъбӣ – мурод Абӯомир ибни Шуроҳил (Шураҳбил) аст, ки аз уламои тобеин мебошад. Байни солҳои 29-105 ҳ./642-723 м. умр ба сар бурдааст.

⁶ Абӯнӯвос – аз бузургтарин шуарои аҳди Аббосиёни араб. Соли 197 ҳ./813 м. дар Бағдод аз олам рафтааст.

⁷ Ибни Сиккит – аз кибори аҳли адабу луғат. «Сиккит» (яъне, ниҳоят сокит ва хомӯш) лақаби падари ӯ – Исҳоқ мебошад, ки дар камоли хомӯшӣ мезист. Вафоти Ибни Сиккит дар соли 244 ҳ./858 м. воқеъ афтадааст.

⁸ Асмай – аз луғавиёни машҳури араб, ки соли 213 ҳ./828 м. даргузаштааст.

Аристотелис¹ фармуда: Кош медонистам, касе, ки адабро дарёфта, аз чӣ чиз маҳрум афтадааст ё касе, ки адабро аз даст дода, чиро ба даст овардааст?!

Абдулмалик² фармуда: Мардум ба ҳеч чизе аз донишҳо чун чизе, ки забонашонро дуруст месозад, муҳтоҷтар нестанд. Он чиз ҳамонест, ки бо он гуфтугӯ менамоянд, ба ҳамдигар ҳикматро тақдим медоранд, нуктаҳои пӯшидаи илмро аз пӯшидачояш берун меоваранд ва он чи аз он фуру афтадааст, фароҳам меоваранд. Ҳамоно, калом доварест, ки муҳосимонро ба ҳам меоварад ва равшаниест, ки торикиро аз байн мебарад. Ҳочати мардум ба маводи он, аз ҳочаташон ба маводи хӯрока бештар аст.

Зӯҳрӣ³ фармуда: Назди ман аз муруввате, ки мардум тоза падида овардаанд, чизе аз тааллуми наҳв маҳбубтар нест.

Ибни Сири⁴ (гоҳ) ҳадисеро, ки ровӣ алфозашро бо лаҳну ғалат расонида буд, фаро мегирифт ва ба ҳамон сурат ба дигарон ривоят менамуд. Чун ин ба Аъмаш⁵ расид, гуфт: Агар Ибни Сири лаҳну ғалат менамояд, Пайгамбар (с) чунин наменамоянд. Пас он алфозро дуруст месохт.

Умар (рз) фарзандони худро дар ғалат бар калом танбеҳ менамуд.

Аз Ибни Шихоб⁶ ривоят гардида, ки чунин фармуд: Мардум муруввате, ки бароям шигифтовартар аз омӯзиши фасоҳат бошад, тоза ба вучуд наёвардаанд.

Аз Абдуллоҳ ибни Муборак нақл гардида, ки фармуд: Ҳаҷҷоҷ⁷ ба волии Басра нома навишт, ки бароям аз донишмандони назди худ даҳ нафарро баргузин. Мардонеро баргузид ва дар он миён Касир ибни Абиқасир низ буд. Ӯ марде буд, ки дар арабият дониши комил дошт. Касир гуфт: Ба худ гуфтам, аз Ҳаҷҷоҷ чуз бо лаҳну хато дар калом наметавонам наҷот ёбам. Гуфт: Чун назди ӯ дароварда шудем, маро пеш хонду гуфт: Номат чист? Гуфтам: Ман Ибни Абоқасирам.⁸ Гуфт:

¹ Аристотелис – Арасту, ки аз муаддибон ва файласуфони маъруфи Юнон аст. Байни солҳои 384-322 қ.м. зистааст.

² Абдулмалик – мурод Абдулмалик ибни Марвон аст, ки аз хулафои бузурги Умавиён ҳисоб меёбад. Соли 97 х./715 м. вафот намудааст.

³ Зӯҳрӣ – аз кибори фуқахову муҳаддисон ва аз нахустин афродест, ки аҳодисро мудавван сохтаанд. Дар соли 124 х./742 м. вафот кардааст.

⁴ Ибни Сири – аз бузургони тобеин, ки соли 110 х./728 м. дар Басра даргузаштааст.

⁵ Аъмаш – лақаби Сулаймон ибни Меҳрон, ки аз донишмандони аҳди тобеин аст. Асли ӯ аз Рай буд. Вафоташ соли 148 х./765 м. дар Куфа воқеъ афтадааст.

⁶ Ибни Шихоб- мурод Зӯҳрӣ, ки қаблан муаррифӣ ёфт.

⁷ Ҳаҷҷоҷ – мурод Ҳаҷҷоҷ ибни Юсуфи Сақафӣ, ки аз волиёни саффоки Умавиён буд. Соли 96 х./714 м. вафот кардааст.

⁸ Бояд он чо на «Абоқасир», балки «Абиқасир» мегуфт. Аммо доништа ба чунин хатои забонӣ даст зад, то ки наҷот ёбад.

Лаънати Худо бар ту бод! (Оё медонӣ,) туро назди кӣ фиристодаанд?!
Бар паси ин лагаде занед(у берунаш кунед!) Пас, аз наздаш берун
карда шудам.

Умар ибни Абдулазиз¹ дар масъалаи хато дар калому хониш
сахтгиртарини мардум бар фарзандон, хосон ва зердастонаш буд.
Бисёр мешуд, ки бар чунин ғалат ононро танбеҳ мефармуд.

Ривоят гардида, ки Абдуллоҳ ибни Муборак фармуда: (Агар)
барои фарогирии илме як моҳ фурсат гузоред, чихати омӯзиши
адабиёт ду баробари он вақт чудо намоед.

Марде ба фарзандонаш гуфт: Фарзандонам, забонҳои худро аз
лағзишҳои (такаллум) ислоҳ намоед. Зеро ба инсон мусибату сахтие
мерасад ва ӯ дар он бар некӯ изҳор доштани ҳоли худ (барои эминӣ
аз бадхоҳону бадгӯён) эҳтиёҷ пайдо мекунад. Дар ин ҳол аз бародару
ёраш савораеву чомае ба орият мехоҳад, аммо касеро намеёбад, ки
забони фасеҳе барояш ба орият бидиҳад.

*Тарҷума ва тавзеҳи
Фахриддин Насриддинов*

¹ Умар ибни Абдулазиз – аз халифагони одили умавӣ, ки ба панҷумин нафар аз
хулафои рошидин мулаққаб мегардад. Соли 101 х./720 м. вафот намудааст.

«КИТОБ-УЛ-ФУТУВВАТ»-И АБЎАБДУРРАҲМОН СУЛАМӢ

«Китоб-ул-футувват»-и Абӯабдурраҳмон Суламӣ (тав. 325 х./936 м. – ваф. 412 х./1021 м.) маъхази муътамад ва аз чумлаи куҳантарин таълифоти хосаи аҳли футувват ва ҷавонмардӣ аст. Муаллиф кӯшида, то дар ин китоб муҳимтарин дастурҳои назарӣ ва ахлоқиро барои солиқони ҷодаи футувват баён дорад. Китоб ба масобаи донишномаи аҳли футувват аст. Суламӣ муҳтавои китобро дар қолаби муқаддима, панҷ ҷузъ (бахш, боб) ва хотима рехтааст. Ҳар ҷузъ бо ояти тасмия, бидуни унвони хоса оғоз мешавад ва дар батни он бо зикри унвон мавзӯҳои мухталифи аҳли футувват оварда шудааст. Ҳар ҷузъ бо чумлаҳои таҳмидӣ ва зикри мавзӯ ва матлабе, ки дар боби баъдӣ матраҳ мегардад, поён меёбад. Дар маҷмӯъ, 203 унвон мавзӯ дар панҷ бахш (ҷузъи аввал – 45; ҷузъи дувум – 44; ҷузъи савум – 51; ҷузъи чорум – 36; ҷузъи панҷум - 27) баён ёфтаанд. Ҳар мавзӯро бо чумлаи «Ва мина-л-футуввати» (Ва аз чумлаи ахлоқи футувват ин аст, ки) оғоз мебахшад. Муаллиф зимни ҳар мавзӯ бо овардани оёту ҳадис, қавлу нақле аз забону ҳолоти орифон ва ашъору ҳикмат каломи хешро мудаллал сохтааст. Суламӣ, ки аз муҳаддисони номвари аҳди худ аст, чун шеваи хосаи аҳли ҳадис дар аксари ин гуна мавридҳо овардани иснод ва зикри силсилаи ровиёнро риоят намудааст.

Муаллиф дар муқаддима, пас аз таҳмидияи мухтасар бар масъалаи асолати футувват ва поягузори асили он тавачҷух зоҳир намудааст. Ӯ дар ин замина футуввати орифонро ба анбиё мепайвандад ва ононро поягузори аслии ҷавонмардӣ меҳонад. Аз Одам (а) оғоз мекунад ва силсила ба силсила то Муҳаммади Мустафо (с) мерасонад. Сипас меафзояд, ки пас аз охири пайғамбар ба василаи Алӣ (рз) оини футувват ба ояндагон мунтақил гардидааст.

Пас аз муқаддима аз мафҳуми «футувват» сухан менамояд, ки ҳулосаи он дар перостани зоҳиру ботин бо макорими ахлоқ ва канорагирӣ аз ҳар навъ сифоти мазмума ҷамъ меояд. Суламӣ дар ин мабҳас таъкид менамояд, ки ҳеҷ ҳоле аз ҳолоти зиндагӣ ҳолӣ аз футувват нест. Бояд оини ҷавонмардиро дар мавридҳои ба худ хос дар баробари Худованд, пайғамбар, саҳоба, пешвоён, устодон, бародарон, аҳлу фарзанд, хешовандон ва, ҳатто, кироман котибин риоят намуд. Сипас матни китобро оғоз намуда, дар он ба баррасии ин мавзӯҳо пардохтааст.

Ҳар намунае, ки аз ахлоқи аҳли футувват дар китоб омадааст,

бар се асл – футувват бо Холиқ, махлуқ ва ҳештан бозмегардад.

«Китоб-ул-футувват» дар чомаи илмӣ, махсусан, орифон эътибори баланд пайдо намудааст. Ҳамин хусусият мӯчиб гардида, то аз он нусхаҳои хаттии мухталиф то имрӯз боқӣ бимонад. Ҳочӣ Халифа (6, 3, 65), Зирикӣ (2, 6, 99), К. Броккелман (3, 4, 88) аз ин китоб ва нусхаҳои он хабар додаанд.

Суламӣ тибқи зарурат чун осори дигари худ ин асарашро низ ба забони арабӣ навиштааст. Китоб ба кӯшиши донишманди турк доктор Сулаймон Оташ тасҳеҳ ва нашр гардидааст. Ҳанӯз тарҷумани форсӣ напазируфтааст. Тасҳеҳ ва наشري донишманди мазкур айнан дар «Маҷмӯаи осори Абӯабдуллоҳи Суламӣ» (4, 2, 220-442) таъби аксӣ пазируфтааст.

«Китоб-ул-футувват»-и Суламӣ, ки аз таълифоти донишмандони тоҷики аҳди Сомониён аст, дар шинохти илм, ирфон ва хусусиятҳои фаръии онҳо дар он рӯзгор басо арзишманд мебошад ва дар омӯзиши он фоидаҳои зиёди илмӣ нухӯфтааст.

Пайнавишт:

1. Абдулқарим ибни Муҳаммад ибни Мансур ас-Самъонӣ. ал-Ансоб.-Ҷ.3.-Бейрут: Дор-ул-кутуб ал-илмийя, 1998.
2. Зирикӣ. ал-Аълум.-Ҷ.7.-Бейрут: Дор-ул-илм ли-л-малойин, 2007.
3. Корл Броккелман. Торих-ул-адаб ал-арабӣ.-Ҷ.4.-Мактаба аш-шомила, 2004.
4. Маҷмӯаи осори Абӯабдуллоҳи Суламӣ.-Ҷ.2.-Техрон: Навбахор, 1372.
5. Ҳочӣ Халифа. Кашф-уз-зунун.-Ҷ.1.-Бейрут: Дор-ул-кутуб ал-илмийя, 2008.

Фахриддин Насриддинов

ТАЗКИРАИ «РИЁЗ-УЛ-ОРИФИН»

Тазкираи «Риёз-ул-орифин» аз ҷумлаи мутадовилтарин тазкираҳои ирфонии форист, ки аз аҳволу осори шоирони ориф ва орифони шоир маълумот медиҳад. Тазкира ба қалами Ризоқулихони Ҳидоят (тав. 1215 ҳ./1800 м. – ваф. 1288 ҳ./1871 м.) тааллуқ дошта, соли 1260 ҳ./1844 м. таълиф гардидааст. Муаллиф бо ҷумлаи «ин фақири заифи бемикдорро тарғибу таҳриз фармуданд...» тасрех мефармояд, ки ӯ китобро бо хоҳиши дӯстон таълиф намудааст. «Риёз-ул-орифин» аз дебоча, як ҳадиқа дар муқаддамот, ду равза, як фирдавс ва як хулд таркиб ёфтааст. Дар дебоча пас аз қисмати таҳмидия аз сабаби таълиф ва таркибу мундариҷаи китоб сухан меравад. «Ҳадиқа дар муқаддамот» аз шаш гулбун иборат аст: Гулбуни аввал: Дар баёни ҳақиқати тасаввуф; Гулбуни дувум: Дар зикри сифоти солиқин; Гулбуни савум: Дар фазилати зикр ва аҳли зикр; Гулбуни чаҳорум: Дар таърифи инсон ва силсилаи тариқат; Гулбуни шашум: Дар зикри истилоҳоти орифон.

Равзаи аввал шомили ҳоли 165 ориф, аз Абоязиди Бастомӣ то Юсуфи Табйинӣ аст. Дар равзаи дувум аз Ибни Сино то Яҳёи Лоҳичӣ, дар маҷмӯъ аз 104 нафар аҳли ирфон сухан меравад. «Фирдавс» фарогири шарҳи ҳол ва намунаи ашъори 72 тан суханварони орифпешии мутааххир ва муосир бо муаллиф мебошад. Муаллиф қисмати «Хулд»-ро дар баёни андаке аз аҳволу ашъори худ ихтисос додааст. Дар тамоми бахшҳои китоб муаррифии ашхос ба тартиби хуруфи алифбо сурат гирифтааст. «Тазкират-ул-авлиё», «Нафаҳот-ул-унс», «Маҷолис-ун-нафоис», «Арафот-ул-ошиқин», «Риёз-уш-шуаро», «Ҳафт иқлим» ва чанд тазкираи дигар аз муҳимтарин манобеи муаллиф будаанд. Ризоқулихони Ҳидоят ин китобро ба Абулмузаффар Султон Муҳаммадхон бахшидааст. Аз он ҷо, ки китоб ба таъбири муаллиф «дар қалил муддате» таълиф ёфтааст, кӯтоҳӣ ва саҳулқаламхоро низ дорад. Аммо то ҳанӯз умдатарин тазкира дар муаррифии шоирони ориф ва орифони шоир ба шумор меравад.

«Риёз-ул-орифин» дар шинохти иддае аз шоирону ҳакимон ва орифони тоҷик ба мисли Абӯзарри Бузҷонӣ, Абӯабдуллоҳ Хафифи Шерозӣ, Абӯалии Рӯдборӣ, Шиблии Бағдодӣ, Абӯсаид Абулхайр, Абӯалии Сино, Фирдавсии Тӯсӣ, Абӯалии Форсӣ, Бундори Розӣ, Камоли Хуҷандӣ ва ғайра аз манобеи муҳим ба ҳисоб меравад.

«Риёз-ул-орифин» борҳо тасрех ва нашр гардидааст. Тасрех ва нашри Абулқосими Родфар аз бехтарин ва илмитарин намунаи онҳо

махсуб мегардад.

Пайнавишт:

1. Деххудо. Луғатнома.-Ҷ7.-Тоҳрон: Интишороти Донишгоҳи Тоҳрон,1378.- С.10671.
2. Ризоқулихони Ҳидоят. Риёз-ул-орифин.-Тоҳрон: Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ, 1385.

Фаҳриддин Насриддинов

ТАЪРИХИ НИШОПУР

Китоби «Таърихи Нишопур» навиштаи Абӯабдуллоҳ Ҳокими Нишопурӣ (тав. 321 ҳ./933 м. – ваф. 405 ҳ./1014 м.) аст. Ин китоб бо номи арабии худ «Торих ан-найсобурийин» (Таърихи нишопуриён) низ ёд мешавад. Дар меҳвари мундариҷаи китоб муаррифии донишмандони Нишопур қарор дорад. Аз ин сабаб, агарчи «Таърихи Нишопур» сурати машҳури номи китоб аст, аммо муҳтавои он бо номи арабиаш мувофиқтар мебошад. Китобро «Таърихи донишмандони аҳли Нишопур» сабт намудани Абӯҳозим низ инро таъкид мебахшад (9, 82).

Абӯяъло Халилӣ дар шаъни ин китоб фармуда: «Болои «Таърихи Нишопур»-и Ҳоким тааммул намудам ва дарёфтам, ки дар ин қор касе аз ӯ пешӣ надорад» (9, 1). Субкӣ навишта: «Таърихе, ки Ҳоким бар Нишопур навиштааст, дар баробараш хуффоzi нуктасанҷ сари таъзим фуруд меоваранд. Ин китоб назди ман сайиди ториххост». Ҳамчунин навишта: «Он назди ман, аз нигоҳи фоида, меҳтарини ториххо барои фуқахост» (3, 5, 196). Фалакии Ҳамадонӣ фармуда: «Торихи нишопуриён»-е, ки Ҳоким тасниф намудааст, яке аз чизҳост, ки ба Нишопур барои он роҳи сафар пеш гирифтам» (2, 1, 455).

Ҳокими Нишопурӣ худ сабаби таълифи китобро чунин баён дошта: «Дар мавриди ҳар шаҳре аз Хуросону Мовароуннаҳр донишманде аз худӣ онҳо китобе тасниф намудааст. Аммо Нишопурро дидам, ки бо вучудӣ афзунии донишмандон дар мавриди он чизе тасниф нагардидааст. Ин нукта маро водор сохт, то «Торихи найсобурийин»-ро бинависам» (6, 12, 573).

«Таърихи Нишопур» китоби бузургҳаҷм будааст. Дар мавриди муҷалладоти «Таърихи Нишопур», бино ба ҳаҷм гуногуни зоҳирӣ, ки дастрасӣ уламо будааст, назарҳои муҳталиф баён ёфтаанд. Самъонӣ онро ҳашт маҷаллад (2, 5, 452), Саҳовӣ ва Суютӣ шаш маҷаллад, Алӣ ибни Зайди Байҳақӣ дувоздаҳ муҷаллад (9, 84-85) ва чанде ҷаҳордаҳ муҷаллад (5, 6, 257) навиштаанд.

Муаллиф «Таърихи Нишопур»-ро аз зикри фазоилу мафҳоири Хуросон бо ишороти оёт ва аҳодису ахбор шуруъ намудааст. Дар ин маврид, аз ҷумла бар ояти «Ва оҳарина минҳум ламмо ялҳақу биҳим» (Ва (ӯ мабъус) ба дигароне низ) ҳаст, ки ҳанӯз ба инон напайвастанд (ва баъдҳо ба дунё меоянд – Ҷумъа: 3) истинод мебарзад ва матолибе, ки дар тафсири он ворид гардидааст, нақл менамояд. Сипас аз фазли форсиён, баракати бузургон ва фазоили Нишопур суҳан ба миён

меоварад. Пас аз ин табақоти (бобҳо) ҳафтгонаи китоб оғоз мегардад, ки мундариҷаи онҳо ба ин қарор аст:

Табақаи аввал: Зикри саҳобাগони киборе, ки ба Нишопур расиданд. Ҳоким дар ин табақа аз 28 саҳоба гузориш додааст.

Табақаи дувум: Зикри олимони ва афроде аз тобеин, ки дар Нишопур буданд. Дар ин табақа наздик ба 70 нафар муаррифӣ ёфтаанд.

Табақаи савум: Зикри тобеи тобеини нишопурӣ ва донишмандоне аз ин табақа, ки ба он омадаву сукунат гузида, ё нақли ҳадис намудаанд. Дар табақаи мазкур 84 нафар бозшиносӣ гардидаанд.

Табақаи чаҳорум: Зикри тобеи тобей пас аз саҳоба, ки он қарни савум пас аз саҳобাগон аст. Дар ин табақа 612 шахс муаррифӣ ёфтаанд.

Табақаи панҷум: Зикри табақаи панҷум аз донишмандони Нишопур ва қасоне, ки ба он омада ва илмашро интишор додаанд. Ҳоким дар ин табақа аз 511 нафар маълумот додааст.

Табақаи шашум: Зикри табақаи шашум аз донишмандони Нишопур ва қасоне, ки ба он омада ва дар он ҳадис гуфтаанд. Дар ин табақа 323 муҳаддис муаррифӣ шудаанд.

Табақаи ҳафтум: (Муаллиф худ фармуда:) «Зикри машоихе, ки ононро дарёфтаам ва самои ҳадис аз эшон бароям рӯзӣ гардидааст». Дар ин табақа шарҳи ҳоли наздик ба 950 устодони муаллиф омадааст.

Муаллиф баъд аз табақоти ҳафтгона замимаеро бо номи «Лоҳиқа» бар китоб мулҳақ сохтааст. Дар ин бахш тарҷумаи ҳоли тақрибан 95 тан аз устодон ва ёрони муаллиф, ки пас аз итмоми «Таърихи Нишопур» вафот кардаанд, оварда шудааст. Ин қисмат, ба тасреҳи муаллиф, пас аз чиҳил соли таълифи китоб замима гардидааст (9, 84).

Дар маҷмуъ, Ҳоким шарҳи ҳоли наздик ба 2700 нафарро дар ин китоби хеш ба қалам овардааст.

Ҳоким тарҷумаи ҳол ва муаррифномаи ҳар шахсро ба шеваи муҳаддисон бо зикр асонид навиштааст. Ин хусусият чунон бар китоб ғолиб аст, ки ҳатто дар нақли ашъор риоят гардидааст. Қисме аз шарҳи ҳолҳо муфассалтар буда, дар онҳо афзун бар ному насаб ва устодону шогирдон, аз аҳволу қаромат ва хусусиятҳои фардиву наҳваи муоширати эшон низ суҳан намудааст. Дар мавридҳои мушоҳидаҳои худро низ нақл кардааст. Тарҷумаи ҳолҳо бо тартиби ҳуруфи алифбо танзим гардидаанд. Ин хусусият дар ҳар табақа аз нав оғоз меёбад. Нахуст номи ашҳосе, ки «Аҳмад» бошад, оварда шудаанд. Ин агар аз ҷонибе арҷгузорӣ ба Пайғамбар (с) ва исми шарифи эшон бошад, аз ҷонибе дигар нишон медиҳад, ки муаллиф танҳо ба ҳарфи аввал тавачҷуҳ доштааст. Дар ин шеваи кори хеш тартиби дохилии ҳуруфи

номхоро низ риоят намудааст.

«Таърихи Нишопур» дар мисоли Нишопур таърих ва фарҳанги форсу тоҷик муаррифӣ намудааст. Шафеии Кадканӣ навишта: «Ҳокими Нишопурӣ пас аз зиндагиномаҳо, дар бахше муҳим, огоҳиҳои судманде дар бораи таърих ва ҷуғрофиёи Хуросони бузург, пешинаи Нишопур қабл аз ислом, пайдоиши ислом дар он ҷо, меъмории шаҳр, масоҷиду маобид ва макбараҳову дигар биноҳо, кӯчаҳову майдонҳо ва низ ободихоӣ атрофи шаҳр(ро) овардааст» (ниг. 5, 6, 257).

Ба тасреҳи муаллиф «Таърихи Нишопур» соли 388 х./998 м. ба тамомият анҷом пазируфтааст (9, 84).

«Таърихи Нишопур» аз замони таълиф то имрӯз ҳамеша чун яке аз муҳимтарин сарчашма арзёбӣ шудааст. Иқтибос ва истиноди фаровоне, ки аз он дар уммаҳоти манобеъ ба мисли «Сияру аълом ан-нубало»-и Заҳабӣ, «Табакот-уш-шофия ал-кубро»-и Субкӣ, «Табакот-уш-шофия»-и Ибни Қозӣ Шухба, «ал-Ансоб»-и Самъонӣ, «Вафийёт-ул-аъён»-и Ибни Халликон ва дахҳо асари муҳими дигар худ равшангари ин ҳақиқат аст. Аммо бо ин ҳама арзиш асли китоб аз ҳаводиси рӯзгор эмин намонда ва ҳанӯз нусхае аз он ба даст наомадааст. Шояд оҳарин касе, ки аз мушоҳидаи он хабар медиҳад, муаллифи «Кашф-уз-зунун» – Ҳоҷӣ Халифа (тав. 1017 х./1609 м. – ваф. 1067 х./1757 м.) бошад. Ин муаллиф дар зимни гузориш аз ин китоб ҷумлаи оғозии онро иқтибос овардааст (10, 1, 354). Аммо ба воситаи талхис ва зайлҳое, ки ба он навишта шудаанд, мундариҷа ва муҳимтарин муҳтавои китоб маҳфуз мондааст.

Дар оғози асри XII Абдулғофири Форсӣ бо номи «Сиёқ» – «ас-Сиёқ ли «Торих Найсобур» зайле бар он навишт. Мутаассифона асли ин зайл низ то мо нарасидааст. Аммо ду талхис аз он имрӯз мавҷуд мебошад. Якум, ки танҳо қисмати дувуми он дастрас мебошад, ба Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Абӯнастри Қосонӣ мансуб аст. Дувум, «ал-Мунтахаб мин «ас-Сиёқ», ки аз ҷониби Иброҳим ибни Муҳаммад ибни Азҳари Сарифинӣ (ваф. 641 х./1244 м.) анҷом пазируфтааст.

Талхисе бо тарҷумаи форсӣ дар асри XIV сурат гирифта, ки имрӯз дастрас аст. Ин кор ба эҳтимоми Муҳаммад ибни Ҳусайн ибни Аҳмад, маъруф ба Халифаи Нишопурӣ (зинда дар соли 717 х./1317 м.) қисвати камол ба бар кашидааст.

Ин талхис нухустин бор дар якҷоягӣ бо ду талхиси ёдшудаи «Сиёқ»-и Абдулғофири Форсӣ соли 1965 аз ҷониби Ричард Фрай дар Лондон ба табъ расидааст. Ҳамчунин Баҳман Каримӣ ва Шафеии Кадканӣ, ҳар ду ба таври алоҳида ин талхиси форсиро ба нашр расонидаанд.

Шамсуддин Заҳабӣ низ талхисеро аз «Таърихи Нишопур»

доштааст (10, 1, 355).

Ҳамчунин, асоре ба забони форсӣ бо номи «Таърихи Нишопур» аз ҷониби Аҳмади Ғозӣ, ба забони арабӣ таҳти унвони «Муқтазабу «Торих Найсобур» – таълифи Абӯбакри Ҳозимӣ (5, 6, 258) ва «Ториху Найсобур» (4, 1, 174) муаррифӣ шудаанд, ки, эҳтимолан, талхисе аз «Таърихи Нишопур»-и Ҳоким мебошанд.

Шоистаи таъкид аст, ки табақаи ҳафтуми «Таърихи Нишопур» – табақаи устодони муаллиф ба қӯшиши Абӯмуовия Мозин ибни Абдурраҳмони Бейрутӣ соли 1427 ҳ./2006 м. тавассути «Дор-ул-башоир ал-исломия» дар Лубнон бо муқаддимаи судманд ба нашр расидааст.

Шоистаи таъкид аст, ки сарчашмаи мазкур аз садҳо донишманди тоҷику осори арзишманди эшон ва таъриху фарҳанги миллати мо, ба хусус дар аҳди Сомониён, маълумоти муҳимеро дар худ дорад. Бояд ҷиҳати огоҳӣ ва ба муомилоти илмӣ кашидани онҳо, ки аксар ноомӯхта ва тоза мебошанд, тавассути қисмати падидомадаи китобу талхисҳои он қӯшиш ба харҷ дод ва мақоми миллатро дар ташаккули илму фарҳанги ҷаҳонӣ бештар муаррифӣ намуд.

Пайнавишт:

1. ал-Қуръон-ул-қарим. Мусхаф ал-Мадина ал-мунаввара, 1421.
2. Абдулқарим ибни Муҳаммад ибни Мансур ас-Самъонӣ. ал-Ансоб.-Бейрут: Дор-ул-кутуб ал-илмийя, 1998, иборат аз шаш ҷилд.
3. Абӯнаسر Точиддини Субкӣ. Табақот-уш-шофеия ал-қубро.-Ҷ.5.-Бейрут: Дор-ул-кутуб ал-илмийя, 1999.
4. Бағдодӣ, Исмоилпошшо ибни Муҳаммадамин. Изоҳ-ул-мақнун.-Ҷ.1.-Бейрут: Дор-ул-кутуб ал-илмийя, 2008.
5. Донишномаи ҷаҳони ислом/Зери назари Ғулomalӣ Ҳаддоди Одил.-Ҷ.6.-Техрон: Бунёди Доиратулмаорифи исломӣ, 1382.
6. Заҳабӣ, Шамсиддин. Сияру аълом ан-нубало.-Ҷ.12.- Қохира: Дор-ул-ҳадис, 2006.
7. Ибни Халликон. Вафийёт-ул-аъён.-Ҷ.4.- Бейрут: Дор-ул-кутуб ал-илмийя, 1998.
8. Хатиби Бағдодӣ. Торихи Бағдод.-Ҷ.2.-Бейрут: Дор-ул-фикр, 2004.
9. Ҳоким Найсобурӣ. Ториху Найсобур/Тасҳеҳи Абӯмуовия Мозин ибни Абдурраҳмони Бейрутӣ. –Бейрут: Дор-ул-башоир ал-исломия, 1427.
10. Ҳочӣ Халифа. Кашф-уз-зунун.-Ҷ.1.-Бейрут: Дор-ул-кутуб ал-илмийя, 2008.

Фахриддин Насриддинов

МУТУН

Абӯҳафс Маҳмуди Исфаҳонӣ

ТУҲФАТ-УЛ-МУЛУК¹

Боби шашум

Дар дӯстӣ ва ҳукуки дӯстӣ

Бидон, ки дӯстӣ кардан ба истихқоқ² асле бузургу коре азим аст ва мардumi оқилро аз муҳаббати дӯстони мухлис чора набошад ва Расул, саллалоҳу алайҳи, фармудааст: «*Раъс-ул-ъақли баъд-ал-имони ат-таваддаду ила-н-носи*». Яъне, сари хирад баъд аз он ки имон оранд ба Худой, азза ва ғало ва ба китоби Вай ва малоикаву паёмбарони Вай ва ба рӯзи қиёмат, дӯстӣ кардан аст бо мардум ба истихқоқ. Ва Паёмбар, саллаллоҳу алайҳи, фармудааст, ки: «Борӣ, азза шаънуҳу, дар ҳаққи он, ки чизе хоста буд, ўро дӯсте мухлис рӯзӣ кунад».

Синбоди ҳақим гӯяд, ки ҳарчанд, ки мард ба ҳилии дониш мутаҳаллӣ³ бувад, вайро аз дӯсти мушфиқ чора набувад, ки андеша кардан андар корҳо бо дӯстон, ҳамчунон равшаноӣ диҳад корҳоро, ки равған чароғро. Ва бар қасри Афредун⁴ навиштааст, ки: «Бехтарин судеву манфиате дӯстӣ кардану мусодикат намудан бо мардumi доност ва бадтарин зиёне суҳбати мардumi нодон тасаввур кунад ва шарафи дӯстӣ муҳаққир нашиносад, ки марди бедӯст чун сари бечашм аст».

Шеър:

*Шавад дӯст аз дӯст ораста,
Чу бо эминӣ мардум аз хоста.
Ҳама чиз пирӣ назирад, бидон!
Магар дӯстӣ, к-он бимонад ҷавон.*

¹ Бобҳои 1-5 дар шумораи гузашта

² истихқоқ – дар ҳақиқат

³ мутаҳаллӣ – зинатёфта ораста

⁴ Афредун – Фаридун

Аристотелис гуфтааст, ки ду чиз андӯх аз дил бубарад: Яке – дидори дӯстон. Дувум – сухани доноён ва насиҳату мавъизати эшон.

Шеър:

*Ду чиз андӯх аз дил ба берун барад,
Рухи дӯсту в-овози марди хирад.*

Афлотун гӯяд, ки аз дӯст ба андак чизе, ки воқеъ шавад, дасти боздоштан на аз дониш бувад, чунонки шоир гӯяд ва дар қасри Афредун ба тартибе дигар навишта аст:

*Аз дӯст ба ҳар захме афгор набояд шуд,
В-аз ёр ба ҳар ҷавре безор набояд шуд.*

Шеър:

*Бувад дӯст мар дӯстро чун сипар,
Беҳ аз дӯст мардум кӣ бошад дигар.*

Бузарчмеҳр гуфтааст: «Мардумро шодиву меҳнат аз дӯст чора нест, ки рою тадбири дӯстон дар корҳо ҳамчунон рӯшноӣ диҳад, ки офтоб». Ва ҳукамо гуфтаанд, ки ҳазор дӯст як мардро бисёр нест ва як душман ҳазор мардро бисёр аст. Афлотун гӯяд: «Дӯстиву душманӣ ба андоза бояд кардан, ки он тамоми дониш аст».

Шеър:

*Ки мар дӯстро ҷовидон панди дӯст,
Беҳ аз гавҳар, арчанд гавҳар нақӯст.*

Ва дӯстӣ набояд, ки аз барои суду зиён бувад ва аз барои ғарази ҳоле, ки чун ғараз хезад, дӯстӣ ба фасод ояду кор ба душманӣ анҷомад.

Шеър:

*Ҳар он дӯст, к-аз баҳри суду зиён,
Бувад дӯст, душман бувад бегумон.*

Манучеҳр гуфта, ки марди доно андар вақт он, ки дӯстро коре пеш ояд, ҳарчанд, ки аз он дӯст озурда бувад, озор аз дил берун кунад ва ҳарчанд, ки муставчиби итоб бувад, он итоб бардорад, ки шоистаи дӯстӣ он бувад, ки ба неку бад бар вай эътимод шояд кардан.

*Киро озмудишу ёри ту гаши,
Манол аз гуноҳе, ки бар вай гузашт.
Бар он ка-т гузин буд, магзин дигар,
В-агарна бимонӣ ниёда аз ду хар.*

Фикровуси ҳаким гӯяд: «Аз дӯст ба як баде, ки ба мардум расад, набояд буридан, балки дӯсти меҳрубон он бувад, ки агар тақсире аз дӯст содир шавад, узри хештан хоҳад». Ва бар қасри Офаредун навиштааст, ки аз дӯстони муҳлис озори дил нагиранд, ки он сармоияи нодонист. Ва бузургон гуфтаанд, ки агар дар мардум ҷаҳор хислат набошад, бо эшон дӯстӣ нашоад кардан: Аввал – ақл, ки дар суҳбати аҳмақ ҳеч фоида набувад ва ба охир ба ваҳшат анҷомад, ки аҳмақ

чун хоҳад, ки некӯӣ кунад, шояд, ки бинобар нодонӣ ба вачҳе иқдом намояд, ки мазаррати вай беш аз манфиат бувад. Дувум – хулқи некӯ; зеро ки аз мардуми бадхӯй саломат тавакқуъ нашояд дошт ва чун мутағаййир шавад, ба хӯи бад чумла ҳуқуқро ба як лаҳза тарк кунад ва ҳама собиқа ба инбисотро ба зиён орад. Савум – он ки бо сукунату рифқ бувад ва ниҳоди ӯ ба инсоф бувад, зеро ки аз мардуми шитобзадаву золимниҳод вафои дӯстӣ тавакқуъ нашояд дошт. Чаҳорум – он ки ниҳоди вай чунон бошад, ки ба масолеҳи корҳо роғиб бошад ва бар маосӣ¹ агарчи исрор намояд, аммо ба нафси худ муътариф бошад ва аз Худои таоло тарсанда бошад, чӣ он кас, ки аз Худои таоло натарсад, бар вай эътимод набошад ва Худой, азза ва чалла, фармудааст: «*Ва ло тутий ман агфално қалбаху ӯан зикрино ва-т-табаъа ҳавоҳу*». Яъне, тоат мадор касеро, ки вайро аз зикри худ ғофил кардаам. Ва ҳамчунон дар ҳуқуқи дӯстон бар якдигар ва он ҳуқуқ аз даҳ навъ аст: Аввал – он аст, ки исори баъзе аз мол аз барои якдигар ба ҳадде, ки исрофу табзир набошад, дарег надорад ва ин дараҷае бузург аст дар шароити дӯстӣ. Ва Худой, азза шаънуҳу, дар ҳаққи эшон сано мегӯяд: «*Ва йӯъсируна ӯало анфусихим*».² Дувум – ёрӣ додан аст дар муҳиммоту ҳоҷот, пеш аз он, ки истионат хоҳанд, аммо шарт он бошад, ки қиём ба диле хуш намояду пешони кушода. Савум – он аст, ки дар ҳаққи дӯстон некӣ гӯяду уюби эшон пӯшида дорад ва шароити дӯстӣ дар ғайбат ҳамчунон муҳофизат кунад, ки дар ҳузур. Чаҳорум – ба забон низ шафқат кунад ва дӯстӣ изҳор кунад, ки Расул, саллаллоҳу алайҳи, васият кардаасту фармуда: «*Изо аҳабба аҳадукум аҳоҳу фалйухбируху*». Яъне, чун касе аз шумо якеро аз бародари мусалмон дӯст дорад, ӯро аз он хабар диҳад. Панҷум – он ки ҳарчи дӯст ҳоҷатманд бувад аз масолеҳи диниву дунявии вайро биомӯзад, ки бародаронро аз оташи дӯзах нигоҳ доштан авлотар бошад, ки ранҷи дунё. Шашум – агар зиллатеву тақсире ҳодис шавад аз вай, авф кунад ва агар чунонки бар маҳориму маҳзурот иқдом намояд ё аз авомир, воҷибот тарк кунад, мустаҳаббу мустаҳсан он аст, ки он дӯстӣ бар худ макрӯҳ нашиносад ва аз он дӯст набуррад.

Ҳикояти бузурге, ки дӯстиро аз дӯсташ бознамегирифт

Ҳикоят. Вақте бузургеро гуфтанд, ки аз фалон дӯст чаро дӯстиро қатъ накунӣ, ки бар маосӣ исор менамояд ва дар маноҳӣ афтодааст? Он бузурги фозил буд, ҷавоб чунин дод, ки вайро ба фазли дӯст имрӯз ҳоҷат аст, балки шартӣ муҳаббат иқтизои он кунад, ки ба василати дӯстӣ дасти вай гирам, то магар ба лутфу фазли Худои таоло вайро аз

¹ маосӣ – гуноҳон

² Яъне: Дигаронро бар ҳештан муқаддам медоранд (сураи Ҳашр, ояти 9).

фузул боздорам, то аз оташи дӯзах раста шавад.

Ҳафтум – он ки дӯстро ба дуо ёд дорад ва ҳамчунон фарзандони вайро дарғайбати вай, хосса, ки Расул, саллаллоҳу алайҳи, фармудааст, ки: «Дуои ғоиб дар ҳаққи ғоиб масмуъ¹ бошад».

Ҳаштум – вафои дӯстӣ нигоҳ доштан ва вафои дӯстӣ баъд аз он, ки шарҳ дода шуд, он аст, ки дӯстӣ мустамир² доранд, чунонки он дӯстӣ ба фарзандон мерос монад. Ва Расул, саллаллоҳу алайҳи, фармудааст: «ал-Ҳуббу йатаворасу». Яъне, дӯстӣ он аст, ки ба фарзандон ба мерос монад.

Нӯҳум – он ки ба қадри имкон ва андозаи иститоат³ тақаллуф аз миён баргиранд, чӣ тақаллуфи зиёдатӣ дар мутаориф⁴ мустаҳсан⁵ нашиносад.

Даҳум – он ки пайваста зан(н)⁶ чунон барад, ки магар худ дар ҳуқуқи дӯстӣ қосир аст ва аз дӯст мурут таваққуъ доштан одат накунад, ки он шоистаи тамаъ дорад ва ба ҳама ҳақҳо қиём намояд.

Шеър:

*Ҳеч шодӣ нест андар ин ҷаҳон,
Бартар аз дидори рӯи дӯстон.
В-эч талхӣ нест бар дил талхтар,
Аз фироқи дӯстони пурҳунар.*

Боби ҳафтум

Дар душманиву асбоби душманӣ ва кайфияти душманӣ қардан

Бидон, ки душманӣ қардан, коре хатарнок аст, хосса, миёни подшоҳон аз ҷиҳати он, ки аз лавозими адоват он аст, ки нуфусу амволи аодиро мутасаддӣ ва мутаарризи офату ғорат хоҳад ва то тавонад ба вусъи кудрат ва имкони иститоат хатароту бузургии эшонро дар маърази хатару бало афканад ва аодӣ низ ба қадри қуввати хеш, тариқи муҳосамату сабили муқовимат сипарад. Пас, натиҷаи адоват он хоҳад, ки аз тарафи ҳар як амвол ва нуфус дар садади хатару офат бошад ва шакке нест, ки иқдом намудан бар амсоли ин афъол коре хатарнок аст. Пас, аз лавозими хирад он аст, ки то тавонад аз мардумдушманӣ ҳазар кунад. Ва бузургон гуфтаанд, ки адоват қарданро одат намудан, аломати хубу шавоҳиди маҳмуд нест, чӣ аз лавозими душманӣ он аст, ки ҳамеша душман ҳасад барад. Ва Расул, саллаллоҳу алайҳи, фармудааст: «ал-Ҳасаду йаъқулу-л-ҳасаноти камо

¹ масмуъ – шундашуда, ба гӯш расида

² мустамир – бардавом

³ иститоат – тавоноӣ

⁴ мутаориф – замони шинохт, ошноӣ бо якдигар

⁵ мустаҳсан – писандида, хуб, некӯ

⁶ зан(н) – гумон

таъқулу-н-нору ал-ҳатаба). Яъне, ҳасад ҳасаноти мардумро ҳамчунон меҳӯрад, ки оташ ҳезумро ва чун ин қоида муқаррар шуд, бар оқил вочиб бошад, ки бидонад, ки душманӣ аз чӣ мутаваллид шавад ва бо эшон чӣ гуна зиндагонӣ бояд кардан.

Машоҳири ҳукамои Юнон гуфтаанд: «Панҷ чиз аст, ки аз он душманӣ ҳезад: Аввал – Тамаъ кардан дар амволу нуфус на бар вачҳи истиҳқоқ. Дувум – ситадани моли дигарон, хосса, ки бар хилофи шиори шариат бувад. Савум – чавру тааддӣ кардан, хосса, ки аз мутаориф дур бувад. Чаҳорум – аз умеде, ки дода бошанд, навмед кардан. Панҷум – сухани сард гуфтан ва агарчи бар сабили дод бувад.

Ва аммо кайфияти маишат бо эшон аз чиҳати он, ки ҳамвора мардумро авқоту сооти қобили он набошад, ки дар вай адоват тавон тақдим доштан ва ҳар замоне мубоширати адоват ва қаҳри аодиву муҳолифон даст надихад, агар душмане мутаоҳид шуд, албатта ба ҳеч ҳол бар аъдо¹ эътимод накунад ва ба зарурат бидонад, ки доим аз эшон ҳазар бояд кардан ва ба гуфтори хубу забони ширини аодӣ ғарра нашоёд гаштан, аз чиҳати он, ки мумкин аст, ки душманӣ дар амокини дили ӯ мутамаккин гашта бошад ва шояд, ки аз зуҳури душманӣ монеге бошад ва дар ботини хеш ба кайду² ғдр машғул шавад. Ва ҳукамо гуфтаанд, ки ҳар душмане, ки ба ифтиолу³ ҳилат ва макру хадиат⁴ бувад, муассиртар аз он бошад, ки ошкоро бувад ва ба қуввату кӯшиш. Ва араб масал задааст ва гуфта: «*Шарру-ла-аъдои ихфоҳум макидатин*». Яъне, бадтарини душманон он бошад, ки мақоиди ӯ маҳфитар бошад ва ба мубоширати некӣ аз аодӣ ғофил нашавад.

Шеър:

*Ҳар атое, ки душманат бахшад,
Ғар набошад чунон ато, шояд.
Дӯст, к-ӯ бар ту зори навҳа кунад,
Беҳ, ки душман туро бубахшояд.*

Абӯшакур гӯяд:

*Ба душман барат, устуворӣ мабод,
Ки душман дарахтест талх аз ниҳод.
Зи душман ғар эдун, ки ёбӣ шакар,
Гумон бар, ки захр аст, ҳаргиз мах (в)ар.*

Сукрот гӯяд: «Дили душман ба ростӣ нагарояду вафову меҳрубонӣ дар дил надорад ва аз ӯ умед накунӣ, таваққуъ нашоёд

¹ аъдо – душман

² кайд – макр, ҳила, фиреб

³ ифтиол – бухтону дуруғ бофтан дар ҳаққи касе, ҳилагарӣ ва сохтакорӣ

⁴ хадиат – макр, ҳила, фиреб

дошт». Шарвини Қоран гӯяд, ки душман ҳарчанд, ки мадоро кунад, аз ӯ ҳазар бояд кардан ва ба гуфтори вай ғарра нашоёд будан, ки занги синаи душман аз кина нашоёд зудудан, ки адоват дар дили эшон руста бошаду дар ниҳодашон мустаҳкам гашта.

Шеър:

*Ҳар он кина, к-аз дил бувад хоста,
Набинад-и ҳаргиз касе коста.
Касеро, ки дорад ниғаҳ кори хеш,
Бигӯ кори душман ниғаҳ дор пеш.*

Афлотун гӯяд: «Аз душман он гаҳ бояд тарсидан, ки гумон барӣ, ки аз вай набояд тарсидан ва бо ту сухани хуш гӯяд ва дӯстӣ намояду мадоро кунад».

Шеър:

*Душмани зиштфеълу хубсухан,
Пораи оҳан аст, зарандуд.¹
Ба ҷаҳон андарун зи душману дӯст,
Набувад ҳеч халқ аз ӯ хушнуд.*

Афлотун гуфтааст: «Ҳар гоҳ, ки мутаҳаққиқ шуд, ки ба ҷаҳду иститоат дасти душман натвон буридан, бар он даст бӯса бояд додан, то аз рӯзгор фурсат ёбанд».

Шеър:

*Нагуфтаст донои ин бар фусӯс,
Ки дасте, ки натвон буридан, бибӯс.
Дасте душман туро занад, донӣ?
Бӯса деҳ чун бурид натвонӣ.*

Бузургон гуфтаанд, ки макоиду ифтиол ба рифку мадоро пеш беҳтар шояд бурдан аз он, ки ба дуруштиву мухосамат, ки боди саҳт, ки андар миёни дарахт афтад, ҷуз он накунад, ки ағсон² вай бичунбонад ва авроқ бирезонад, валекин бад-он нармиву оҳистагӣ, ки об аст андар зери дарахтон шавад ва аз бун биканад.

*Ба нармӣ бәсе чиз кардан тавон,
Ки ба сатм надонӣ бикардан, ту он.
Ба нармӣ барорад бәсе чиз мард,
Ки он барнаёяд ба нангу набард.*

Шарвини Қоран гӯяд, ки хашро дар ҳештан роҳ мадеҳ, ки хашм роҳи хирад бар ту баста кунад ва агар туро аз душман озоре расад ва хоҳӣ, ки мукофот кунӣ, ҳам эътимод ба замона кун, ки кина ба замона ба тавонад хостан ва интиқоми абнои рӯзгор ҳам айём беҳ тавонад кашидан.

¹ зарандуд – зарҳалкардашуда, зардавондашуда, зохиран зебо

² ағсон – шоҳаҳои дарахт

Шеър:

*Гар аз касет бад ояд ба рӯзгор супор,
Ки рӯзгор туро чокар асту кинагузор.
Нигар, ки хаши нагириву тангдил нашавӣ,
Ки бахти хуфта замон то замон шавад бедор.*

Ва ҳукамо гуфтаанд, ки аз душман беш аз он эҳтироз бояд кардан, ки аз мори афӣ, то он гоҳ, ки рӯзгор мусоидат кунад ва иқбол, мутақаббили дафӣ аъдо шавад ва давлати ёрӣ диҳаду бахт мувофиқат нанамояд, он гоҳ бар интиқоми аъдо иқдом намояд.

Шеър:

*Шунидам, ки душман бувад чун булӯр,
Чу гоҳи шикастан наёбӣ, машӯр.
Пас он гаҳ, хоҳӣ ту он бишканӣ,
Чунон кун, ки бар санги хоро занӣ.*

Ва бузургони дин гуфтаанд, ки чун айём мувофиқат нанамояд, бибояд гурехтан, ки айб набувад, ки дар Қуръони маҷид аст аз ҳикояти Мӯсо (а), ки Фиръавно гуфт: «*Фафарарту минкум ламмо хифтукум*»¹ ва низ гуфтаанд: «*ал-Фирору миммо ло йутоқу мин сунани-л-мурсалин*». Яъне, гурехтан дар вақте, ки тоқат набувад ва муқовимат натавонад кардан, аз суннати пайғамбарон аст.

Фанохусрав гӯяд: «*Ҳар гоҳ, ки ту беқувват бо душман муҳосимат кунӣ, салоҳи худ ба дасти вай дода бошӣ ва худро нишонаи тири балову мухотира сохта.*

Шеър:

*На дониш бувад, оҳани обдор,
Гаҳи хаши додан ба ноҳушёр.*

Фикровус гӯяд, ки душман андар ниҳон қасди душманӣ беҳ аз он кунад, ки ба ҳасми ошкоро бувад, зеро сухан чун пинҳон гӯянд, ба насиҳат наздиктар бувад ва чун ошкоро гӯянд, ба ҳусумат наздик бувад.

Шеър:

*Бафаллаҳ, душмане ку ошкор(о),
Намояд душманӣ аз кибру аз кин.
Туфу бар дӯсте, к-ӯ дорад аз кайд,
Диле пуркиनावу алфози ширин,
Ки он душман басте беҳтар аз ин дӯст,
Ба ҳаққи сураи «То ҳо»-ву «Ё син».*

Бузарҷмеҳр гӯяд, ки чашми душман некии ту набинаду гӯшаш некии ту нашунавад ва забонаш некии ту нагӯяду дилаш хайри ту

¹ Яъне: Пас, чун аз укубати шумо битарсидам, аз пеши шумо фирор кардам (сураи Шуаро, ояти 21).

наяндешад ва ҳама ҳунарҳои туро маъюб дораду андак айби туро бузург намояд ва аз макру ҳила холи набошад.

Шеър:

*Кунад душман оҳуи кӯчак бузург,
Ба харгӯши ту барниҳад номи гург.
Чу душман ба гуфтан тавонад ҳаме,
Дурӯге, ки бо рост монад ҳаме.
Чӣ чораст бо ӯ ба чуз хомушӣ,
Ситеҳангӣ бошад аз беҳушӣ.*

Афлотун гӯяд: «Чун ба душман зафар ёфтӣ ва кини худ аз вай тавонӣ хоستان, ҳам андеша беҳтар бояд кардан ва шитобзадагӣ наонамудан».

Чаъфари Содик гӯяд: «*Инӣ ло бодара ила қазои ҳоҷати ӯадувӣ махофатун ан йастаъину бигайрӣ фасайастагнӣ ӯаннӣ*». Яъне, ман таъчил кунам дар гузоридагӣ ҳоҷати душман, тарси онро, ки ба чуз аз ман аз касе дигар ёрӣ хоҳад ва аз ман бениёз шавад.

Ибни Аббос, разияллоҳу анху, гӯяд: «Чун душман аз ту машварат чӯяд, ба савоб роҳ намой, то савоб ёбӣ ва душман худ зидди он кунад ва мақхур шавад». Ҳакими Ҳинд гӯяд, ки ҳар коре, ки ба нармиву мадуро барояд, таъчил набояд намудан, ки бисёр бувад, ки ба сабаби таъчил аз корҳои хурд балоҳои бузург хезад.

Шеър:

*Ба нармӣ чу гардан ниҳад рӯзгор,
Дуруштиву сахтӣ наояд ба кор.*

Ардашер ба сипоҳи худ номае карду гуфт: «Танҳои худро ба маркаби сабури савор кунед ва бидонед, ки андар корҳои хурд ҳамон ҳаракат аст, ки андар корҳои бузург».

Шеър:

*Шучоъ он, ки дилро шикебо кунад,
Ба ошуфтан андар мадуро кунад.*

Ҳикояти Олуҳ¹ ва Шағол

Ҳикоят. Гӯянд, ки ба канори дарёи Мавқон² олуҳево шағоле макон доштанд ва олуҳ ҳар рӯз бишудиву то нимаи дарё ғӯта кардӣ ва моҳӣ гирифтиву ба канор овардӣ ва чун хостӣ, ки бихӯрдӣ, шағол дар миёни беша камин сохта будӣ. Аз гӯшаи дар ҷастиву моҳӣ бирабудӣ ва дар беша гурехтӣ ва олуҳи бечора гурусна бимондӣ ва муддате шағол ҳамчунин мекард ва олуҳ сабру мадуро мекард ва рифқ менамуд ва меандешид, ки чӣ ҳилаву ғадр кунад.

¹ олуҳ – уқоб

² Мавқон – номи дарёест дар Озарбойҷон, ки ба ҳамин ном шаҳре дар он ҷойгир аст.

Рӯзе бо хештан гуфт: «Натавонам аз ин канори дарё ба ҷои дигар шудану мақом кардан ва зоду буд ба шағол гузоштан, ки дӯстон аз баҳри ман ғамгин шаванд ва душманон шодӣ кунанд ва ман дар миёни мурғон достоне шавам». Чунонки гуфтаанд:

Шеър:

*Батар рӯзгор он шуморам ҳама,
Ки бар коми душман гузорам ҳама.*

Ва мардumi бахтиёр он бувад, ки агар кам зияду агар бисёр, то зинда бувад, бар сари хонумони хеш бувад ва зиндагонӣ, ки ғайри ин бувад, барои марг аст ва ба номи мурдан, беҳ ки ба нанг зистан. Чунонки шоирон гуфтаанд:

Шеър:

*Ба номи нақӯ гар бимирам равост,
Маро ном бояд, ки тан маргрост.
Чунин гуфт, Хусрав, ки: «Мурдан ба ном,
Беҳ аз зинда, душман бад-ӯ шодком».*

Акнун тадбири ман он аст, ки бо шағол ҳилате кунам, чунонки ӯ мекунад ва кайде созам, қавитар аз он, ки ӯ мекунад.

Шеър:

*Ялон захми пӯлоду дасти дароз,
Зи сар ҳам ба пӯлод доранд боз.*

Пас, мурғеро бихонду пеши шағол фиристод ва аз ӯ сулҳ хосту гуфт: «Миёни ману ту ҳамсоягист, бояд ҳаққи якдигар ниғаҳ дорем, ки ҳаққи ҳамсоя бар ҳамсоя вочиб аст, ки Паямбар, саллаллоҳу алайҳи, гуфтааст, ки «Ҷабраил, алайҳиссалом, маро дар ҳаққи ҳамсоя чандон васият кардааст, ки таманно кардам, ки магар ҳамсоя аз ҳамсоя мерос барад». Ва араб масал задааст: «*Мин-ал-муруввати каффа-л-аздо њан-ил-чирони*». Яъне, аз мурувват аст, ранҷ аз ҳамсоягон боздоштан. Ва акнун ман ризои ту бичӯям ва дар рӯзе ду бор сайд кунам, яке маро бошаду яке туро ва ин боқии умр ба сулҳу дилхушӣ бо якдигар ба сар барем ва бад-ин қарор доданду сулҳ карданд ва шағол розӣ шуду бар олуҳ густох шуд ва олуҳ ҳар рӯз ду бор сайд кардӣ ва моҳӣ овардӣ ва яке худ хӯрдиву яке ба шағол додӣ ва то рӯзе, ки олуҳ ба сайд рафт ва шағол бар канори дарё мутарассид¹ нишаста буд, хоб бар ӯ ғалаба карду бихуфт. Пас, чун олуҳ расид, шағолро бар канори дарё хуфта ёфт ва аз беша берун омада гуфт: «Вақти куштани душман аст, то фурсат фавт нагардад».

Шеър:

*Чу душман ба банд уфтад, кун ту зӯр,
Ки ҳаргиз нагардад раҳо то ба гӯр.*

¹ мутарассид – мунтазир, дар каминнишаста, оне, ки сайдро интизор аст.

Пас, олуҳ аз ҳаво даромаду чангол бизаду шағолро бирабуд ва дар ҳаво бурд, то нимаи дарёву бияндохту гуфт: «Ман моҳӣ аз ин чо мегирам, ту низ бигир!».

Шеър:

*Касеро, ки дандон бихоҳӣ шикаст,
Ба амдо мабар сӯи дандон-и даст.
Хурӣ деҳ, ки дандон-и болон шавад,
Чу хӯрда бувад, хеш дандон канад.*

Ва мақсуд аз ин ҳикоят он аст, ки чун олуҳ бо душман мадоро кард, ба коми хеш расид.

Синдбод гӯяд, ки чун ту аз душман эмин наӣ ва дар дил дорӣ, ки кини ӯ бихоҳӣ, ӯро сухани сахт мағӯй ва ба номи бад махон, то фурсат ту ро бошад.

Шеър:

*Чу рӯбоҳро кушт хоҳӣ, нигар!
Нахонӣ ба номаш магар шери нар.*

Боби ҳаштум

Дар насихату мавъизаи фарзанд ва дар тарбияти вай

Ба ҳукми он ки фарзанд вадиатест¹ дар дасти падару модар ва он дили поки ӯ чун гавҳаре нафис асту нақшпазир аст чун мум ва аз ҳама нақшҳо холист ва чун замине пок аст, ки ҳар тухм, ки дар вай афканӣ, бирӯяд. Агар тухми хайр афканӣ, ба саодати дину дунё расад ва модару падару муаллим дар савоб бошанд ва Худои таоло мефармояд: «Қу анфусакум ва аҳликум норан».² Ва Борӣ, азда шаънуҳу, шафқати фарзандон дар дили падарон ниҳода аст ва пайваста дар андеша ва тафаккури он бошад, то худ баъд аз эшон аҳволи фарзандон чӣ гуна гузарад ва оқибати эшон ба чӣ анҷомад, ки ала-л-ҳақиқати, самараи ҳаёт ва захираи умри эшонанд. Ва ҳифзи ин масолеҳ ба риояти панҷ чиз тавон кардан: Аввал – он ки муқтазои шаръ ва ақл суҳбат кардан, ки мӯчиби таволиду таносул аст, риоят кунад, яъне ки авқоте, ки дар вай суҳбат кардан макрӯҳ аст, талаби фарзанд накунад ва Пайғомбар, саллаллоҳу алайҳи, амирулмуъминин Алиро, разияллоҳу анҳу, васият кардааст, ки рӯзи аввали моҳ ва рӯзи нимаи моҳ ва рӯзи охири моҳ бо зан суҳбат макунед, ки шаётин ба вақти суҳбат ҳозир оянд ва шояд, ки аз он нутфа фарзанде мутаваллид шавад, ки васвоси шайтонӣ бар вай муставлӣ бошад. Ва аммо аз чихати маъқул пеши аҳли саноати нучум риояти он маънӣ ба ду вачҳ мустаҳсан аст: Аввал – он ки қонуни аҳли

¹ вадиат – амонат, чизи амонатгузошташуда ё супурдашуда

² Яъне: Хештан ва аҳли хонаи худро аз оташ (-е, ки оташафрӯзи он мардум ва санғо бошанд), нигоҳ доред (сураи Таҳрим, ояти 6).

нучум аз чиҳати талаби фарзанд он аст, ки моҳ нозир бошад ба назари саъд, чун тасдис¹ ва таслис² ва аз мунозироти наҳс барӣ бошад. Хосса, аз муқорана ва муқобала ва аз он ки таҳташшуоъ³ бошад ва дар он шабҳо, ки зикри вақти мунозироти маҳмуд ба офтоб мумкин нест ва ба зарурат моҳ ба яке аз иттисолоти наҳс мавсуф хоҳад буд, хосса, ки мунҳадир⁴ бувад дар фалаки тадвир. Ва дувум – он ки баъзе аз мутақаддимон, ки аз машоҳири ин табақаанд, бар онанд, ки дар ҳар кадом бурҷ, ки моҳ дар вай бувад, ба вақти он ки нутфа мутааллиқ шавад, ки ибтидои кавн аст, яъне он бурҷи толеъи валодат бошад ва аз ин чо лозим ояд, ки толеъ дар вақти ибтидои кавн манҳус бошад, бад-он чи қамар дар вай бошад. Аммо таҳташшуои мунҳадир аз фалаки тадвир бошад ва аммо аз муқобала мунсариф гашта бошад, ҳам мунҳадир. Ва шаке нест, ки риояти ин маънӣ матлуб аст. Дувум – он ки дояе ба салоҳ ва ҳалолхор ва некӯхӯй талаб кунад, зеро ки хӯи бад аз доя сироят кунад. Ва Пайғомбар, саллаллоҳу алайҳи, фармудааст: «*ар-Разоъу йугаййирут-тибоъа*». Яъне, шир додан табиати насабиरो мутағаййир гардонад. Ва фоидаи вай он аст, то хасису дунҳиммат ва бадхӯ нашавад. Савум – он ки вайро ба адаб дорад, яъне ҳарчи аз маҳорим⁵ ва манохӣ⁶ шаръ бошад, ба қадри вусъи тоқат ўро аз он манъ кунад. Ва агар дар ҳолати туфулият бувад, аз амсоли рабудану дурӯғ гуфтан ва дашном додану фаҳру такаббур кардан ва анвои ин маонӣ, дар пеши вай мазаммат кунад ва он чӣ дар урф мустаҳсан доранд, чун рост гуфтани бахшидан ва рифку мадуро кардан ва пиронро ҳурмат доштану ба таҳсили илм майл кардан, пеши вай ситоиш кунанд, то дар табиати вай майл кардан ба хасоили некӯ ва ичтиноб намудан аз манохӣ дар ниҳоди ў мустаҳкам шавад. Чаҳорум – он ки вайро аз қарини бад нигоҳ дорад. Ва бузургон гуфтаанд, ки панҷ чиз аз қарини бад сироят кунад: Шӯхиву бешармиву дурӯғ гуфтан ва луҷоҷ кардану дар корҳо далерӣ кардану нопокӣ намудан ва чун аз ҳамнишастии бад дур бошад, аз ин панҷ чиз, ки гуфта шуд, масун⁷ монад. Панҷум – он ки ба ҳар ҷой, ки шаҳват иқтизо кунад, ба мутобиати нафсу ҳаво ризо надихад, то асолати фарзанд зоеъ нашавад. Ва Расул, саллаллоҳу алайҳи, фармудааст: «*Унзур фӣ аййи нисобин тазаъу валадака фа инна-л-ъирқа дассосун*». Яъне, некӯ бингар, то худ чӣ чои кории фарзандро, ки рағи пайваста аст ва таъби омехта ва агарчи риёзати фарзанд бад-ин хасоил навъи машаққат аст, аммо

¹ тасдис – шашкунча кардан, шашгӯша сохтан

² таслис – сегӯша кардан, сегӯшагӣ

³ таҳта-ш-шуоъ – зеро партави офтоб, зеро нур

⁴ мунҳадир – ғоиб шуда, фурурафта

⁵ маҳорим – ҳаромкардаҳо

⁶ манохӣ – наҳйкардаҳо, боздошташудаҳо

⁷ масун – маҳфуз мондан, ҳифзшуда

то ин машаққат бар худ наниҳад, истеъдоди сарвариву бузургӣ ҳосил нашавад, ки Ӯзад (азза шаънуху) дар каломи маҷид мефармояд: «*Лам тақуну болиғиҳи илло би шиққи-л-анфуси*».¹

Ҳикояти Абдулмалики Марвон ва писаронаш

Ҳикоят: Гӯянд, ки Абдулмалики Марвонро панҷ писар буд ва ӯ халифа буд ва эшонро панд доду васият кард ва гуфт: «Дар Таврот навиштааст: *«Ло қанза анфаъу мина-л-ъилми»*. Яъне, ҳеч ганҷе судмандтар аз дониш нест. Акнун илм биомӯзед, то ҷамоли рӯзгори шумо бошад, ки аҳволи ҷаҳон гарданда аст ва дар ҷумлаи аҳвол дониш некӯст, ки агарчи ба насаб бузург шавад, ба фазлу илм дигар бузургтар шавад.

Шеър:

*Агарчанд хуб аст бар каф гуҳар,
Чу ӯро ба ришта кунӣ, хубтар.*

Бузарҷмеҳри ҳаким гӯяд: «Ҳаққи падар бар фарзанд тоат доштан аст дар вақти ҳаёти ӯ ва насиҳати ӯ кор бастан. Баъд аз вафоти падар, ки фарзанди рӯзбеҳ он бувад, ки ба насиҳати падар кор кунад». Афлотун гуфтааст, ки бадтарин фарзанд он аст, ки мутеъи модару падар набувад ва бадтарини амвол он аст, ки касро аз он фоида ва умед набувад.

Сукроти ҳаким гӯяд, ки иқболи фарзанд дар нигоҳдошти дили падарон бошад ва он касро, ки фарзанди доно андар ҷаҳон бимонад, вай аз зоеъон набошад. Ва ҳеч кас дараҷаи хайроти касе дигарро олитар аз мартабаи худ нахоҳад, магар падар, ки илму хирад ва некии фарзандро дӯсттар дорад аз осудагиву некии худ ва пайваста ранҷ бар худ ниҳад аз барои осоишу некномӣ ва истироҳати фарзанд.

Шеър:

*Ду ҷашмат ба фарзанд равшан бувад,
Агарчанд фарзанд душман бувад.
Зи пеши писар марг хоҳад падар,
Ту душман шунидӣ зи ҷон дӯсттар?*

Ва натиҷаи бузург, ки мардро ба макони иморат ва иёлат расонад, омӯхтани илму адаб аст дар ҳолати кӯдакӣ.

Шеър:

*Бемуҳобо, ки устод ба вақт,
Кӯдаки хурдро занад ба дувол.²
Он дуволе бувад, ки охири умр,
Шод гардад бад-он дувол-дувол.*

¹ Яъне: Ҳаргиз ба он намерасидед, магар ба машаққати ҷонҳо (сураи Наҳл, ояти 7).

² дувол (давол) – тасма, қамчин, як навъ тасмаи ҷазодиҳӣ

Амирулмуъминин Алӣ, каррамаллоху вачҳаҳу, гӯяд: «Ман сабара ғало таъба-т-тағаллуми маттаъа би роҳати-л-адаби». Яъне, ҳар кас, ки сабр кунад дар ранчи омӯхтан, бархурдорӣ ёбад аз роҳати адаб.

Ҳукамои Ҳинд гуфтаанд: «Ғояти аблаҳӣ он аст, ки ба таносонӣ илм чӯянд, чӣ осонӣ чустан дар кори рӯзгор бадтарист ва душвортар коре ба даст овардани рӯзбехӣ аст ва рӯзбадтарӣ андар осонӣ».

Шеър:

*Ҳар ки аз ранҷ боз дорад тан,
Бадсаранҷом гардаду бадрӯз.
В-он ки аз ранҷи тан напарҳезад,
Бар ҳама коми дил шавад тирӯз.*

Афлотун гӯяд: «Осонӣ, осонӣ бибарад ва ранҷ бурдан ранҷро бикоҳонад».

Шеър:

*Бикоҳад зи ранҷи ту ҳам ранҷи ту
В-аз осонӣ осониву ганҷи ту.*

Ва араб масал задааст: «Ман талаба-р-раёсата ва лам йаҷтаҳид фи-д-диросати фа ҳува саврун фи-д-диёсати». Яъне, ҳар он кас, ки раёсат талаб кунад ва ӯ дар илм омӯхтан тақсире кунад, гове бошад дар хирман баста. Ва бидон, ки бузургон, ки гӯйи иродат аз майдони маолӣ¹ бирабуданд ва сабақ бурданд, собиқа бо хидмати айёми сабо доштанд ва боди сабо бар эшон вазида бувад.

Шеър:

*Ба ҳангоми барноиву кӯдакӣ,
Ба дониш тавон ёфтан зиракӣ.
Дарахте, ки хурдак бувад, боғбон
Бигардонад ӯро чу хоҳад чунон.
Чу гардад калон, боз натвонадаш,
Ки аз кажживу ҳам бигардонадаш.*

Балиноси ҳақим гӯяд: «Миқдори мардум ба дониш асту зинати мардум ба мол аст ва мардumi бедониш хор бошанду беҳайру миқдор».

Шеър:

*Дирам мояву варҷи² доноӣ аст,
Дирам гирд кардан тавоноӣ аст.
Чӣ пушт аст мар мардро хоста,
Киро хоста, кораи ораста.
Биафзояд аз хоста ҳушу рой,
Тихидастро дил набошад ба ҷой.*

¹ аолӣ –

² варҷ – арзиш, кадр, арҷ

*Тавонгар барад офарин солу моҳ
Ва дарвеш нафрин барад беғуноҳ.*

Аристоталис гӯяд: «Агар хоҳӣ, ки шарафи ҳикмати Яздон туро бо рӯҳониён пайвастагӣ диҳад, аз омӯхтан нанг набояд доштан, ки дониш фасодкорро ба ислоҳ оварад. Пас, агар чандон илм натавонад ҳосил кардан, ки номи васият мунташир шавад, боре чандон набояд кӯшидан, ки номи вай дар чаридаи чоҳилон нанависанд. «*Фаин лам йусибҳо вобилун фатал(л)*»¹.

Бузургон гуфтаанд, ки мард чу ният некӯ дорад ва ба неъмат сипосдорӣ кунаду ба талаби зиёдат мучтаҳид набувад, Худой, азза ва чалла, тавфиқ аз ӯ дарег надорад, ки офариниши тани одамӣ чунон аст, ки ба ҳар таъбе, ки бипарваранд, парварида шавад.

Шеър:

*Чунон кард Яздон тани одамӣ,
Ки бардорад ӯ сахтиву хуррамӣ.
Бар он парварад, к-иш ҳамепарварӣ,
Биёяд ба ҳар роҳ, к-аш оварӣ.*

Ҳиндувон гӯянд: «Бояд, ки мардум ҳамеша рӯй дар дониш дорад, ки дониш мардро аз пояи фурутарин ба манзалати бартарин расонад ва азизтарини мардум гардонад».

Ҳикояти Солими Ифтис ва Маъмун

Ҳикоят: Гӯянд, ки Солими Ифтис пеши Маъмун халифа андар шуд ва Маъмун аз чихати икромии ӯ таҳаррук кард ва болиш ба дасти хеш дар зерӣ ӯ ниҳод ва Солими Ифтис сучуде бикард ва Маъмун гуфт: «Эй шайх, ин сачда чаро кардӣ?». Солим гуфт: «Маро чизе ёд омад». Маъмун гуфт: «Бигӯй!». Солим гуфт: «Ман бандаи қассобе будам ва бар дили ӯ гарон будам ва он қассобро назре дар дил омад, ки банда озод кунад, маро озод кард ва дастурӣ дод». Бо хештан гуфтам: Кучо равам? Дар дилам уфтод, ки ба хидмати Имоми Аъзам Абӯҳанифа, раҳматуллоҳи алайҳи, равам. Пас, ба хидмати ӯ рафтам. Аз баракати хидмати ӯ ва фазилати илму фазл ба ҷое расидам, ки амирулмуъминин аз баҳри икромии ман таҳаррук кард ва болиш ба дасти худ дар зерӣ ман ниҳод. Ин сучуди шукр буд, ки кардам.

Ҳикояти Аристоталис ва барбат омӯхтанаш

Ҳикоят: Гӯянд, Аристоталис баъд аз ҳафтад сол барбат задан омӯхт. Шогирдон ӯро гуфтанд: «Бо маҳосини сапед шарм надорӣ, ки таълими барбат мекунӣ?» Аристоталис гуфт: «Он вақт шарм дорам,

¹ Яъне: Ва агар ба он борон намерасид [ҳам], шабнам кифоят мекард (сураи Бақара, ояти 265).

ки дар миёни маҷмаъ нишаста бошам ва эшон барбат зананду ман надонам».

Шеър:

*Биомӯз, то зиндаӣ, рӯзу шаб,
Чунин гуфт доно, ки бикшод лаб.
Ниҳода зи бун худ чунин омадаст,
Ки аз меҳ ба дониш гузин омадаст.*

Ва ин калима дар кохи Офаредун навиштааст: Аввал – он ки ҳар касе ки ба қавли суханчин эътимод намояд ва ба саояти соъии фаттон¹ худро ғурур диҳад, вайро аз он ҷиҳат коре пеш ояд, ки тадорук напазирад. Дувум – ҳар ки канори модари фитнат парварда бувад, ҳеч вақт аз душман ғофил нашавад, ки душман монанди мор бувад, ҳаргиз дӯст нагардад. Савум – аз дӯстони мухлис ба андак мубосатат муҷонибат нанамояд ва озор дар дил нагирад, ки он сармоёи нодонист. Чаҳорум – аз дӯст ба ҳар захме афғор набояд шуд. Панҷум – чун дӯст душман шавад, ўро некӯ доранд, ки боз зуд дӯст шавад. Шашум – машварат бо мардуми доно кунад, то аз пушаймони кор эмин шавад ва ба мақсад расад. Хафтум – аз душмани хонагӣ чандон ки мумкин гардад, ҳазар кунад ва аз захмгоҳи ў ғофил нашавад, ки агар қодир гардад, аз душманӣ он кунад, ки ҳеч кас натавонад кардан. Ҳаштум – ҳар ки хирад дорад, ба ҳар кас эътимод нанамояд. Нухум – беҳтарин суде дӯсти доно шумурд ва бадтарин зиёне дӯсти нодон. Даҳум – сухани ноандешида нагӯяд, то бар ҳеч нодониста дар намонад ва корхоро фарҷом нигаранд, на анҷом.

Боби нухум **Дар подшоҳӣ**

Бар олимони пӯшида нест, ки подшоҳӣ асле азим аст ва вилоят доштан коре бузург ва хилофати Худои таоло аст андар замин, чун муҳолифи фармони эзодӣ ва маноқизи² насси набавӣ³ набошад. Ва дар подшоҳӣ нисфату миъдалат⁴ варзад ва агар мамолики подшоҳӣ аз рифъат ва шафқат холӣ монад, хилофати Иблис (лаъанаҳуллоҳу) бувад. Ва чун Борӣ, азда шаънуҳу, бандаро ба ташрифи амри иморат махсус гардонад ва ба маконати подшоҳӣ дар амокини авомир ва навоҳӣ мутамаккин кунад ва дараҷаи ў толии рутбати нубувват ниҳад ва дар риштаи таъзими: «*Атиъу-р-расула ва ули-л-амри минкум*»⁵

¹ саояти соии фаттон –

² маноқиз – муҳолиф, зид

³ насси набавӣ – айни сухани Пайғамбар, сухани раднопазир

⁴ нисфату миъдалат – инсофу адолат

⁵ Яъне: Пайғамбару фармонравоёнро аз ҷинси ҳеш фармонбардорӣ кунед!

кашад ва фармони вайро бар нуфус ва амволи эшон нофиз гардонад. Ҳароина, бар он банда вочиб ва лозим бошад дар бандагии Худои таоло ва дар ашоати¹ адлу инсоф, бирру эҳсон саъй намудан ва дар аълои эъломи дин² ва эълони манори яқин³ кӯшидан ва умури иёлатро⁴ бар маноте⁵, ки аҳкоми рисолат ба вай манут⁶ бошад, собит доштан ва яқин донад, ки ҳар чавре, ки дар мамолики вай дар чивори яке аз бандагон биравад, рӯзи қиёмат муотабаи⁷ он табаа бо вай равад ва мутолабаи он зулм аз вай кунанд. Ва чун ба риояти вилоят машғул шавад ва дар масолеҳи дину миллат кӯшад ва ростиву дод кунанд, савоби адли якрӯзаи ӯ дар муқобили тоати ҷумла раият гардонад ва дар маҳалли қабул афтад. Ва Расул, саллаллоху алайҳи, фармудааст: «*Адлу соатин хайрун мин ъибодати ситтина санатин*», яъне адли яксоата аз подшоҳӣ фозилтар аз ибодати шастсолаи бардавом бошад. Ва аз он ҳафт кас, ки дар хабар аст, ки рӯзи қиёмат дар сояи Худои таоло бошанд, аввал султони одил аст ва Расул, саллаллоху алайҳи, фармудааст, ки подшоҳи одилро ҳар рӯз амали шаст сиддики мучтаҳид дар ибодат рафъ кунанду ба осмон баранд ва дар эҳтимоми ин масолеҳ қиём бад-он тавон намуд, ки даҳ қоида нигоҳ дорад ва мухласи он қавоид шиору дисори рӯзгори худ созад.

Аввал – он ки ҳар қазия, ки воқеъ шавад, тақдир кунад ва чунон ангорад, ки худ раият аст ва подшоҳ дигаре ва ҳар чи бар худ раво надорад, ба дигаре ва бар раият чоиз нафармояд.

Дувум – он ки интизори арбоби ҳочот бар даргоҳи вай ҳақир нашиносад ва аз хатари он ҳазар кунад, ки дар таъхири қазои ҳочати бандагон рӯзи қиёмат аз вай талаб кунанд.

Ҳикояти Аристотелис ва Сикандар

Ҳикоят: Рӯзе Аристотелис Сикандарро панд меод, гуфт: «Эй подшоҳ, ағосиси фарёдхоҳон кун. Агар хоҳӣ, ки аз инояти Худои таоло бебаҳра нашавӣ».

Савум – он ки ҳамагӣ авқоти хеш мустағриқи⁸ шаҳавоти инсонӣ ва қазои маориби⁹ нафсонӣ нагардонад ва саъйи он кунад, ки бештари авқот ба тадбири мулк ва раият масруф бувад.

¹ ашоат – парокандан, ривоч додан, шоеъ кардан

² аълои эъломи дин –

³ эълони манори яқин –

⁴ иёлат – ҳукумату фармонравой

⁵ манот – арзиш, қадр, мартаба

⁶ манут – вобаста, марбут, таалуқёфта ба чизе

⁷ муотаба – сарзаниш, накӯҳиш

⁸ мустағриқ – ғарқашта, фурурафта

⁹ маориб – ҳочатҳо, ниёзҳо

Ҳикояти ҳаким ва малик

Ҳикоят: Ҳакиме маликero панд медод ва гуфт: Махусб ба хоби гафлат, то зоеъони миъдалат барнахезанд ва шикоят ба ҳазрати Худои таоло набаранд ва шумии он туро ба оқибат ваҳим¹ маъхуз нагардонад. Ва агар хусбӣ, чандон хусб, ки умр фосид накунӣ, ки давлату умр чун офтобанд. Бомдод бар як девор ба шабонгоҳ бар деворе дигар биштоб, то баҳраи худ ба оҳистагӣ ва осонӣ бардорӣ.

Чаҳорум – он ки то тавонад бино ва асоси ҳар коре ба мадорову рифқ ниҳад, на он, ки унф кунад. Ва Расул, саллаллоҳу алайҳи, фармудааст ва дуо карда, ки: «Ҳар волӣ, ки ба раият рифқ² кунад, ту бо вай рифқ кун ва ҳар волӣ, ки унф³ кунад, ту бо вай унф кун».

Ҳикояти Ҳишом ибни Абдулмалик ва Абӯҳозим

Ҳикоят: Ҳишом ибни Абдулмалик аз хулафои бузург буд. Пурсид аз Абӯҳозим, ки аз машоҳири уламо ва зуҳҳоди он аср буд, ки: «Чист тадбири начоти ман дар ин кор»? Гуфт: «Ҳар моле, ки биситонӣ, аз вачҳе биситон, ки ба шаръ чоиз доранд, на ба унфу зулм ва чое сарф кун, ки масрафи вай бувад». Ҳишом гуфт: «Ин кӣ тавонад кардан»? Абӯҳозим гуфт: «Он ки тоқати дӯзах надорад».

Панҷум – ба қадри қудрат ва андозаи иститоат чаҳд кунад, то бештари раият аз вай хушнуд шаванд ба мувофиқати шаръ бо ҳам.

Ҳикояти олим ва подшоҳ

Ҳикоят: Вақте яке аз уламо подшоҳero панд медоду гуфт: «Агар хоҳӣ, ки Худои таоло аз ту хушнуд гардад, халқи вайро беваҷҳ маёзор ва то тавонӣ хушнудии халқ ба ризои Худои таоло талаб кун».

Шашум – он ки ризои ҳеч офаридае ба муҳолифати фармони Худои азза ва чалла талаб накунад ва муқтазои шаҳавотро бар мавочиби шаръ муқаддам надорад (ва агар касе аз фармони шариат ранҷад ва бад-он сабаб аз подшоҳ нохушнуд шавад, он нохушнудӣ вайро зиён надорад).

Ҳафтум – он аст, ки чун аз вай ҳукм талаб кунанд, адл кунад ва чун раҳмат талабанд, афв кунад ва он чи ваъда кунад, хилоф накунад, ки Расул, саллаллоҳу алайҳи, фармудааст: «*ал-Аҳду мина-д-дини*». Яъне, ба чой овардани аҳд аз имон аст.

Ҳаштум – он ки ҳарис бошад ба дидори уламои муттақӣ ва

¹ ваҳим – ногувор, носозгор, душвор гарон, хатарнок

² рифқ – дӯстӣ, рафоқат

³ унф – дуруштӣ, дағалӣ, сахтгӯӣ, сахтгирӣ

бовараъу¹ мулиъ² бошад бар мавъиза ва насихати эшон ва то тавонад, ичтиноб намояд аз он тоифаи уламо, ки вайро ишва диҳанд ва бар вай сано гӯянд ва вайро хушнудӣ талабанд аз барои манфиате, ки аз подшоҳ бо эшон расад.

Нухум – он ки то тавонад, фахру такаббур кардан тарк кунад, ки нахвати³ подшоҳӣ мӯчиби касрати хашм аст бар хидаму раоё⁴ ва хашм адувви ақл аст ва офати вай бисёр аст.

Дахум – он ки бад-он қаноат накунад, ки худ зулм накунад, бояд, ки чунон мазбут дорад, ки дар вилояти ӯ аммолу кордорон низ зулм накунад ва гуломону чокарону нувво⁵ ва хидами худро муҳаззаб⁶ дорад ва асҳоби рою тадбир ва арбоби рифку хирадро наздик дорад, ки бузургон гуфтаанд: «Аъмоли дину давлат ва ишғоли мулку миллат ба василати бандагони покизарой ба интизом пайвандад ва авомиру навоҳӣ (ки айни қилодаи подшоҳӣ аст) ба зариати⁷ мудаббирони фарзона ба итмом анҷомад. Ва ҳар гоҳ, ки ин қавоид маръӣ монад, осори амни он ҳазрат возеҳтар шавад ва анвори юмни он давлат лоеҳтар гардад ва умури давлат муҳаззабтар ва аҳволи мамлакат мураттабтар шавад ва оламиён аз атрофу акноф⁸ рӯй ба равзаи ҳалол ва ҳадиқаи иқболи ӯ ниҳанд ва аз алтофи шиям⁹ ва аснофи ниами ӯ боҳаззу насиб шаванд».

Ҳукамои Юнон гуфтаанд, ки ҳар гоҳ, ки арбоби дину дониш ва худовандони рою хирад бар ҳазрати подшоҳ тараддуд кунанд, ҳар рӯз галабаи зан(н) дар суботи он давлат бештар шавад ва касрати осору иморат ба давоми он мамлакат зоҳиртар гардад ва асбоби саодату сиёдат мутавофиртар¹⁰ шавад ва аз муоризаву эътирози аъодии атрофи ҳазрат салим монад ва аз шумии хилофу низоъ перомуни хитта махрустар¹¹ монад.

Ҳикояти Абӯнастри Ғозӣ

Ҳикоят: Марде буд ба шаҳри Рай ва номи ӯ Абӯнастри Ғозӣ буд ва бад-он рӯзгор Ҳасан ибни Бӯй ба Рай подшоҳ буд. Ӯ гуфт: «Мо

¹ вараъ – парҳезгорӣ, такводорӣ, порсой

² мулиъ – талабгор, ҳарис, мушток

³ нахват – худпарастӣ, худбинӣ, такаббур, ғурур

⁴ хидаму раоё – хидматкорону мардуми оммаи фармонбардор

⁵ нуввоб – ноибон, ходимон

⁶ муҳаззаб – аз айбу нуқсонҳо поккардашуда

⁷ зариат – васила

⁸ акноф – ҷониб, атроф, сӯй

⁹ шиям – хулку хӯй, сиришт

¹⁰ мутавофир – фаровон, бисёр, зиёд

¹¹ махрус – ниғаҳдорикардашуда, маҳфуз

ба газо будем ва дар аввали виҳлат¹ аҳли ислом бар муҳолифон дар мубтадои иқбол даст ёфтанд ва нафири аҳли Рум ом шуд ба ҳар тарафе аз атрофи мамолик». Малику-р-Рум ба истинҷоди² лашкар машғул шуд ва чун аъдоди лашкари ӯ мадад ёфт ва шавкат тазоуф гирифт, рӯй ба муаскари Ироқ ниҳод ва бар он лашкари номдор даст ёфт. Баъзе аз хиттаи Сипоҳон ба муовинати лашкари Рай омада буданд дар дасти сипоҳони Рум ба ҳолате, ҳарчанд, бенавотар ба наво бимонданд ва тоифаи ироқиён, ки иқдом намуда буданд, ба вачҳи ҳазимат бозпас нишастанд. Пас, малики Рум бинишаст ва ҷумла акобири вай ба хидмат истоданд. Фармуд, ки асиронро ба вай арза кунанд. Чун маро дид, ки Абӯнастри Ғозӣ будам, тарҷумонро пурсид, ки ин мард аз кадом шаҳр аст? Гуфтам: «Аз шаҳри Рай». Гуфт: «Агар туро пайғоме диҳам, ба малики худ бирасонӣ»? Гуфтам: «Ҳар чӣ подшоҳ фармояд, тоат намоям». Гуфт: «Ҳасан ибни Бӯйро бигӯ аз Қустантиния берун наомадам, илло бад-он қасд, ки ҳама подшоҳии туро хароб кунам». Чун аз кайфияти он ва бандагони ҳазрати ту пурсидам ва аломату шавоҳиди давлати ту мушоҳида кардам ва маро маълум шуд, ки офтоби давлати ту ҳанӯз раванда дар зирвай³ камол аст ва мутамаккин дар автоди иқбол, ки он касро, ки офтоби саодати ӯ рӯй дар пардаи уфул⁴ кашад ва ба ҳазизи завол мунҳадир⁵ шавад, наздикони ҳазрати ӯ, чун писари Амиду Абӯҷаъфари Хозин ва Алии Қосиму Абулфазли Ҳинду ва Абӯалии Байёй набошанд, ки ҷамъ омадани ин тоифа бар даргоҳи ҳар подшоҳ, ки бошанд, далели бардавоми иқболу суботи он подшоҳ кунанд. Ва аз ин чихат, мутаарризи вилояти ту нашудам (валекин баъд аз ин чандон ранҷ расон, ки туро аз ман ранҷ буда бошад ва маро бад-ин сабаб даст боз дошт), акнун, бояд, ки подшоҳ ҳамеша бо арбоби хирад машварат кунанд ва Худои таоло Расулро, саллаллоҳу алайҳи, бо камоли манзалат ба машварат фармуд ва Қуръони мачид бад-ин нотик аст: «*Ва шовирҳум фи-л-амри*»⁶. Ва Расул, саллаллоҳу алайҳи, фармуд: «*Ло музоҳарата авсақу мина-л-мушоварати*». Яъне, ҳеч маунату истизхоре устувортар аз машварат нест.

Ҳикояти нома навиштани малики Рум ба Нӯшервон

Ҳикоят: Малику-р-Рум ба Нӯшервони одил номае навишт, ки ба чӣ чиз риояти он мулку раият кардӣ, ки ҳаргиз касе муҳолифати ту накард? Гуфт: «Ба ҳафт чиз: Аввал – он ки забон нигоҳ доштам аз

¹ виҳлат – фурсат, дафъа

² истинҷод – ёрӣ хошан, мададхоҳӣ

³ зирва – болотарин нукта, баландтарин ҳадди чизе

⁴ уфул – гуруб, фуру рафтани; мурдан

⁵ мунҳадир – суст шудан, карахт шудан

⁶ Яъне: Ва дар ин кор бо онҳо машварат кун (сураи Оли Имрон, ояти 159).

дашном додан. Дувум – ҳаргиз дар амру наҳйи хеш ҳазл нагуфтам. Савум – ба ваъду ваиди хеш хилоф накардам. Чаҳорум – ба ҳар касе шуғл ба сазои ӯ фармудам, на ба ҳавои хеш. Панҷум – укубат аз баҳри адаб фармудам, на аз барои хашм. Шашум – дили раият биоромонидам ба доду ростӣ. Ҳафтум – худро дар дили эшон дӯст гардонидам ба гуфтори рост, на ба каживу таҳаввур. Ва Абдуллоҳи Умар, разияллоҳу анҳу, гӯяд: «Ҳеч коре нест, ки ӯро ҳила кушода накунад беҳ аз рою тадбир ва ҳеч гавҳаре мулкро наорояд беҳ аз дод ва ҳеч савобе бад-ӯ роҳ наёбад беҳ аз машварат ва ҳеч лашкареро мунҳазим¹ накунад, илло ба оҳистагӣ ва ҳеч посбоне нест неъматро беҳ аз он, ки ба истиҳқоқ сарф кунад ва ҳеч маликро зиён накунад, магар тамаъ дар амволи раият ва татовул² дар ҳарами эшон ва ҳеч кирдоре нест беҳтар аз нияти некӯ ва ҳеч қуввате беҳтар аз дод нест».

Хукамои Форс гуфтаанд: «Фархундатарин чизе бар подшоҳ дастури некӯсухан аст ва шумтарин чизе дастури нодон ва бадомӯз».

Шеър:

*Шунидам, ки бар шоҳ фаррух бувад,
Ки дастури покиза посух бувад.
Наёяд-и дастури нодон ба кор,
Дабирони нодону ноустувор.*

Ва гуфтаанд, ки ҳукми вазир бояд, ки ба дастура³ монад, сӯи худ ва сӯи раият ба ростӣ барад ва бояд, ки бисёр сахтӣ бар ҳештан ниҳад аз барои подшоҳ ва осоиши ӯ ва аммоли бадро ба худ роҳ надихад ва даст кӯтоҳ дорад. Ва агар бар хилофи ин бувад ва кордорони бад муставлӣ шаванд ва дар нисоби рифъат ба насаби таҳаккум⁴ мағрур шаванд ва дасти татовул дар ҷазби амволу ҷарри манофеъ⁵ дароз гардонанд ва аз барои ҳифзу осоиши хеш абвоби фасод бар худ мафтӯҳ доранд ва аз таъби рафъи охири кор ғофил гарданд ва ала-л-ҳақиқати ин тасарруф, ҳамчун, ғизои бад бувад, ки мардум ҳар рӯз аз он қадре бихӯрад ва дар ботини вай баъзе аз ахлоқи бад зоҳир гардад ва ба тарохии⁶ рӯзгор дар ниҳоди вай мустаҳкам шавад ва осори фасоди он дар аъзову аъсоб⁷ падида ояду чун мараз зоҳир шавад ва табиат аз дафъ очиз бувад ва мизоч бағоят мунҳариф⁸ шуда бошад ва қувват ба кулӣ соқит гашта. Пас, табиб агарчи ҳозирку устод бувад,

¹ мунҳазим – шикаст хӯрдан

² татовул – дастдарозӣ, ба зӯрӣ ба чизе даст дароз кардан

³ дастура –

⁴ таҳаккум – рафтори ғайри самимона

⁵ ҷарри манофеъ –

⁶ тарохӣ –

⁷ аъсоб –

⁸ мунҳариф –

дар муолича қосир монад ва шифову начот таваккуъ нашояд дошт ва холи ӯ ҳамчунон бувад, ки муҳандисе ба як соат дар бинои сарой шарҳ диҳад, аммо ба солҳои бисёр қобили тамом ва иморат нашавад. Пас, он харобӣ, ки омили зулм дар як рӯз падида орад, ба рӯзгори дароз ба салоҳ натавон овардан ва подшоҳ, агарчи, одил бувад, талофии амсоли он ба душворӣ тавонад кардан. Уқало гуфтаанд: «Бар подшоҳ воҷиб бошад, ки ҳамеша се чиз риоят кунад: Аввал – дар ободонии ганҷ ва вилоят кӯшад. Дувум – бар раиат шафқат ва раъфат¹ намояд ва миёни эшон адл кунад. Савум – корҳои бузургро ба дасти мардуми хурду беҳирад надихад». Аз Расул, саллаллоҳу алайҳи, пурсиданд, ки: «Қурби ҷаҳор ҳазор сол подшоҳӣ бар Оли Сосон ба чӣ монад? Фармуд: *«Лираъфатиҳим би-л-ъибоди ва ъиморатиҳим фи-л-билоди»*. Яъне, ба ду хислат: шафқат намудан бар раиат ва иморат кардан дар вилоят. Ва гӯянд, ки аз баъзе аз Оли Сосон пурсиданд, ки подшоҳӣ бар Оли Сосон ҷаҳор ҳазор сол чун мустамир монда буд ва сабаби тахвил аз он хонадони номдор ба чӣ чиз гашт? Гуфтанд: «Ашғоли бузургро, ки лоиқи арбоби рифқ ва хирад бувад, ба дасти касони хурд боздодем, то худовандони рой ва таҷрибат зоеъ шуданд ва пирону бузургони давлат намонданд ва касоне, ки ақли эшон асири ҳаво буд, дар тасарруфи мамолик муставлӣ шуданд, то охируламр подшоҳӣ аз даст бирафт».

Ҳикояти Нӯшервон дар бораи амволи бандааш

Ҳикоят: Вақте ба Нӯшервон арза доштанд, ки амволи фалон банда бениҳоят шудааст ва асбоби неъмат аз ҳад гузашта, ӯро қадре кифоят кунад, боқӣ хизонаи омираро шояд. Нӯшервони одил ҷавоб дод, ки: «Тавонгари ӯ ганҷи мост ва тавонгари раиат хизонаи подшоҳ бувад». Чун бо эшон доду ростӣ кунанд, агар бояста шавад, ба аҳсанулваҷ аз раиат ситадан. Ва агар Нӯшервони одилро василати адл набудӣ, номи ӯ ба ҷаҳон кӣ шунудӣ?». Ва аз ин ҷиҳат аст, ки Расул, саллаллоҳу алайҳи, тафохур кард ва фармуд, ки: *«Вулидту фи замани-л-малики-л-ъодили»*. Яъне, ки маро дар рӯзгори подшоҳи одил зодаанд. Ва бидон, ки ҳар подшоҳ, ки дин ободон кард, ҷаҳон ободон кард ва ҳар кас, ки ҷаҳонро ба адл ободон кард, Худои таоло ӯро биомурзад ва аз вай номи некӯ ба ҷаҳон ёдгор монад.

Шеър:

*Фаридуни фаррух фаришта набуд,
Зи мушқу зи анбар сирита набуд.
Ба доду диҳиш ёфт он некуӣ,
Ту доду диҳиш кун, Фаридун туй.*

¹ аъфат –

Ва лавозими умури подшоҳӣ он аст, ки пайваста аъмолро бар касоне насб кунад, ки оқил ва сокин бошанд ва онҳо, ки шитобзада ва гофил бошанд, аз худ дур дорад.

Ҳикояти Нӯшервон ва амири Хуросон

Ҳикоят: Ба Нӯшервони одил арза доштанд, ки амири Хуросонро дузд дар хона шуд ва қумошоти¹ бисёр бидуздид. Нӯшервон фармуд, ки вайро маъзул² кунанд ва гуфт: «Он кас, ки посбонии хонаи худ натавонад кардан, хиросати³ мулки моро нашояд».

Бузарчмехр гӯяд: «Ҳар подшоҳ, ки оҳистакор бувад, ба офтоб монад, ки меваро бипазонад ва ҳар подшоҳ, ки шитобзада бошад, ба оташ монад, ки хезумро бисӯзонад».

Ардашер гӯяд: «Се чиз аз подшоҳ айб набувад: Яке – тадбир хоستان аз доноён. Дувум – ёрӣ хоستان аз дӯстон бар душман. Савум – ба вақти зарурат мол хоستان аз раият».

Шеър:

*Бувад подшо мустаҳиқтар касе,
Ки дорад ниғаҳ чизу дорад баче.
Агар ом дорад ҳаме хоста,
Бад-он, то бувад кораи ораста.
Пас, ин шоҳро беҳ, ки дорад нигоҳ,
Ки бар ома бар, чун шубон аст шоҳ.
Чу Хусрав надорад, чу хоҳанд аз ӯй,
Ҳақи мардумон чун гузорад, биғӯй?*

Фанохусравро пурсиданд, ки ту чӣ дӯсттар дорӣ аз ҳама чизҳо? Гуфт: «Он дӯсттар дорам, ки гуноҳкоре гуноҳе бикунанд ва ман ӯро афв кунам». Малики Ҳиндуруро пурсиданд, ки ту чӣ дӯсттар дорӣ? Гуфт: «Ман ҳеч аз он дӯсттар надорам, ки шаб бихусбам ва ҳеч касро аз ман бим набувад ва аз адли ман бадонрову золимонро қарор набувад». Ва ин ҳар ду қазия аз Нӯшервон пурсиданд. Гуфт: «Он дӯсттар дорам, ки бегуноҳ бошам ва бебим».

Бузарчмехр рӯзе Нӯшервонро панд меод ва гуфт: «Подшоҳ бояд, ки ба хангоми дуруштӣ дуруштӣ кунад ва ба хангоми раҳмату шафқат омурзиш кунад ва ҳар якро ба мавзеи хеш риоят намояд, ки бод, агарчи чароғро бикӯшад, аммо оташро барафрӯзад ва гуфт: Эй шоҳ, батоат бош ва бикӯш, ки гетиро ту хӯрӣ, на ки чаҳон туро хӯрад ва бикӯш, то пас аз марг зинда бошӣ ҷовидона ва аз ту ба некӣ ёд кунанд. Аз афъолу кирдор чунон набошӣ, ки гетӣ чунин бошад ва ту

¹ қумошот –

² маъзул –

³ хиросат –

на чунин».

Шеър:

*Басо замона, ки бар мо гузашту мо на чунон,
Басо, ки бигзарад ӯ ҳамчунину мо на чунон.*

Ҳикояти Аристотелис ва панд доданаши ба Искандар

Ҳикоят: Аристотелис Искандари Зулқарнайро панд ҳамедод дар он вақт, ки вайро бидруд ҳамекард. Гуфт: «Агар хоҳӣ, ки ҳаргиз хор нагардӣ, бо Ҳақ таоло муҳолифат макун ва агар хоҳӣ, ки моли ту бе ҳаз(з) наравад, аз мустаҳиққон боз мадор ва агар хоҳӣ, ки андар корҳои худ ба савоб бошӣ, мӯчиби рою шитобзада мабош ва дин ҳисори давлат асту умр андак ва ният некӯ дор, ки оқибат душвор аст».

Ҳикояти Муовия ва Аҳнафи Қайс

Ҳикоят: Муовия рӯзе Аҳнафи Қайсро пурсиду гуфт: «*Кайфа-з-замону?*». Аҳнафи Қайс ҷавоб гуфт: «*Анта-з-замону изо салаҳта салуҳа-з-замону ва изо фасадта фасада-з-замону*». Яъне, замона туй, агар ба салоҳ бошӣ, ба салоҳ бошад ва агар ба фасод бошӣ, ба фасод бошад. Пас, ба Муовия гуфт: «Дод кун, ки дод сипарест, ки аз офот нигоҳ дорад, ки Расул, саллаллоҳу алайҳи, фармудааст: «*ал-Ҷадлу чиннатун воқиятун ва чаннатун боқиятун*». Яъне дод кардан сипарест, ки аз бало нигоҳ дорад ва бихиште аст, ки ҷовидона бимонад.

Ҳикояти он чи Соҳиби Аббод бар заҳри¹ нома навишт

Ҳикоят: Гӯянд ба рӯзгори Соҳиби Аббод яке бо вай нома навишт, ки фалон тоҷир фармон ёфт ва моле вофир аз вай бимонд ва ворисон тифланд, эшонро нафақот кифоят бувад, боқӣ хизонаро шояд. Соҳиб дар заҳри нома навишт: «*ал-Маййити раҳимаҳуллоҳу ва-л-молу варрасаҳуллоҳу ва-л-ворису зараъаҳуллоҳу ва-с-соъи лаъанаҳуллоҳу*». Яъне, ки мурдаро Худой раҳмат кунод ва мол ба ворисон расонод ва ворисонро Худой парваронод ва ғамозро Худой лаънат кунод.

Ҳикояти Абӯҷаъфари халифа ва Муборак ибни Фузола

Ҳикоят: Абӯҷаъфари халифа фармуд, то якеро, ки чинояте карда буд, бидустанд. Муборак ибни Фузола, ки ягонаи рӯзгор буд, он ҷо ҳозир буд, гуфт: «Ё амиралмуъминин, хабаре аз он Расул, саллаллоҳу алайҳи, аз ман бишнава». Халифа гуфт: «Бигӯ». Гуфт: «Ҳасани Басрӣ ривоят мекунад аз Расул фармудааст, ки рӯзи қиёмат Худои таоло ҷумлаи халоиқро дар як саҳро ҷамъ кунад, мунодӣ овоз диҳад, ки ҳар

¹ заҳр – пас, пушт, ақиб

киро бар Худои таоло дасти миннат аст, бархезад. Ҳеч кас барнахезад, магар он ки аз касе афв карда бошад. Борӣ таоло мефармояд: Ман низ вайро афв кардам».

Шеър:

*Хирадманд гӯяд, ки бар адлу дод,
Бувад подшоҳиву динро ниҳод.
Беҳин кор андар ҷаҳон он бувад,
Ки монандаи кори Яздон бувад.*

(давом дорад)

Таҳия ва тавзеҳи Мухлиса Нуруллоева ва Иzzатбек Шехимов

Закариё ибни Маҳмуди Қазвинӣ

БАРҒЕ ЧАНД АЗ «ОСОР-УЛ-БИЛОД ВА АХБОР-УЛ-ИБОД»¹

Афшана – дехе аст аз дехоти Бухоро. Абӯубайди Ҷузҷонӣ² гуфта, ки Абӯалӣ Хусайн ибни Абдуллоҳ ибни Сино гуфта, ки падараш аз аҳли Балх буда, ба Бухоро омада дар замони Нӯҳи Сомонӣ ва дар Афшана зане гирифта. Абӯалии Сино гӯяд: «Ман ба толеи саъд дар Афшана мутаваллид шудам ва чун ба синни чаҳор расидам, ба дабистон рафтам ва ҳар чӣ атфол мехонданд, ҳифз мекардам. Дар як солу ним кутуби бисёр аз илми наҳву сарф ва ашъори ҳамоса ва ашъори Ибни Румӣ³ ва соири⁴ кутуб ҳифз намудам. Чун ба даҳсолагӣ расидам, шурӯъ дар фикҳ ва усул намудам. Ва чун ба дувоздаҳсолагӣ расидам, фатво меодам ба мазҳаби Абӯҳанифа ва пас аз он шурӯъ кардам дар хондани илми тиб ва «Қонун»-ро навиштам дар синни шонздаҳсолагӣ. Пас Нӯҳ ибни Насри Сомонӣ мариз шуд ва атиббо аз муолиҷаи ӯ очиз шуданд. Пас ба муолиҷаи ӯ иқдом намудам, мараз зоил шуд⁵ ва Нӯҳро бо ман улфате пайдо шуд, хоҳиш намудам, ки маро аз хондани кутубе, ки дорад, манъ нанамояд. Дар китобхонаи ӯ кутуби ҳикмат бисёр буд ва аз кутуби Абӯнастри Форобӣ дар он ҷо дидам. Пас машғул ба таҳсили ҳикмат шудам ва ҳикматро таҳсил намудам. Чун ба синни бисту чаҳорсолагӣ расидам, илме намонд, ки маълуми ман нашуд».

Ҷузҷонӣ аз Абӯалӣ нақл кунад, ки чун давлати Сомониён мунқариз шуд ва мамлакати Мовароуннаҳр ба Оли Сабуктегин қарор гирифт, Султон Маҳмуд бо Абӯалӣ бемайл шуда, Абӯалӣ аз он ҷо фирор ва ба хидмати ҳокими Насо, ки марди олим буд пайваст. Султон

¹ Матн аз рӯи тасҳеҳ ва такмили Мирхошими Муҳаддис ва тарҷумаи Ҷаҳонгир Мирзоқочор, Техрон: Амири Кабир, 1373 ва инчунин аз рӯи дастнависе, ки дар Китобхонаи созмони мадорики фарҳанги инкилоби исломӣ, таҳти шумораи 121204 маҳфуз аст, таҳия шудааст.

² Абӯубайди Ҷузҷонӣ – Яке аз шогирдони Абӯалӣ ибни Синост.

³ Ибни Румӣ – Абулхасан Алӣ ибни Аббос ибни Ҷурайҷ ё Ҷурҷис маъруф ба Ибни Румӣ сабоҳи сеюми раҷаби 221 х./835 м. дар Бағдод, дар мавзеи маъруф ба «Ақиқа» чашм ба олам боз намудааст. Ибни Румӣ аз маволи Банӣ Аббос, шоири номӣ ва соҳиби девони бузург аст.

⁴ соир – ҳама

⁵ зоил шуд – аз байн рафт.

Маҳмуд сари ӯро аз ҳокими Насо¹ хост. Абӯалӣ аз он ҷо низ ба баҳонае фирор намуда, ба Табаристон рафт, то ба хидмати Шамсулмаоли расад. Шамсулмаоли Қобус ибни Вушмгир марди ҳаким буда ва дар он замон дар қалъае маҳбус буд. Абӯалӣ аз Табаристон низ фирор намуда, ба Ҳамадон омад ва ба амали фассодӣ² дар Ҳамадон аз хавф иштиғол менамуд. Рӯзе, занеро хостанд фасд³ намоянд. Абӯалӣ ибо аз фасди зан намуда гуфта буд, ки фасд ӯро зарар дод. Дигаре занро фасд карда, ғаш бар он зан ориз гардид. Соҳиби зан Абӯалиро оварда, Абӯалӣ занро муолиҷа намуд ва шухрат ба табобат намуд. Духтари дигар аз бузургон нохуш шуд, Абӯалиро ба муолиҷаи ӯ бурданд, гуфт: «Ошиқ аст». Духтар инкор кард. Абӯалӣ ба касони духтар гуфт, ки асомии чамъеро, ки салоҳияти маъшуқият доранд, бигӯянд. Чун ба исми маъшуқ расиданд, набзи духтар музтариб шуда, маъшуқи ӯ муайян шуд. Касони духтар илоҷи маразро хостанд. Гуфт: «Ба ҷуз ақди музовачат илоҷе надорад».

Пас, Абӯалӣ дар Ҳамадон машҳур шуд ва донистанд, ки Абӯалии Сино аст. Пас, Шамсуддавла – ҳокими Ҳамадон ба кулинч⁴ мубтало шуд. Абӯалӣ ӯро муолиҷа кард. Шамсуддавла Абӯалиро вазири худ сохт ва ба сабаби ихтилофи Оли Бӯя ва чанге, ки фимобайн⁵ доштанд, Абӯалӣ дар вазорат ранчи бисёр кашид ва хонааш ғорат ва кутубаш ба тороч рафт. Баъд аз вафоти Шамсуддавла, истеъфо аз вазорати писараш намуд ва ба хидмати Алоуддавла ба Исфаҳон рафт ва дар хидмати ӯ умр гузаронид, то дар Ҳамадон дар санаи чаҳорсаду бисту ҳашти ҳиҷрӣ вафот ёфт ва панҷоҳу ҳашт сол умр дошт ва дар Ҳамадон мадфун омад.

Бухоро – шаҳре аст бузург ва машҳур дар вилояти Мовароуннаҳр. Соҳиби китоби «Сувар» гӯяд, ки дар ҷамеи вилоёти ислом вилояте нест, ки хориҷи он беҳтар аз хориҷи вилояти Бухоро бошад.

Миёни шаҳри Бухоро ва шаҳри Самарқанд, ҳафт манзил роҳ ва сиву ҳафт фарсанг аст. Ва Сугд фимобайни ин ду шаҳр аст, ки яке аз ҷанноти арбааи рӯи замин аст.

Ва қалъаи Бухоро, муҳит аст бар ҷамеи ободӣҳо ва боғоту баъзе аз деҳот. Ва масофати ин қалъа, дувоздаҳ фарсах дар дувоздаҳ фарсах роҳ аст. Ва дар миёнаи ин сур⁶ ба ҷуз боғу ободӣ ва зироат хароба ва саҳрое набошад. Ва дар миёни ин сур шаҳри Бухоро аст ва

¹ Насо – шаҳре назди Сарахс ва Абивард

² фассод – хунгиранда, рагзан, ҳаҷҷом

³ фасд – хунгирӣ, раг задан, ки дар тибби кӯҳна барои гирифтани хуни фосид иҷро мешуд.

⁴ кулинч – як навъ бемории рӯдаҳо, хала

⁵ фимобайн – байни ҳамдигар

⁶ сур – чудоқунанда

ӯ низ, қалъае алоҳида дорад.

Хузайфа ибни Ямон аз Паёмбар саллаллоҳу алайҳи ва саллам, ривоят дорад ки: «Шаҳреро хоҳед гушуд дар пушти рӯдхонае, ки бад-он Чайхун гӯянд ва он шаҳро Бухоро номанд, ки ба раҳмати Худованд андар аст ва фариштагон онро дарбар гирифтаанд. Мардумаш пирӯзманданд. Касе, ки дар он ҷо бар тушак¹ бихусбад подоши касеро дорад, ки дар роҳи Худо, шамшер бикашад. Дар пушти он, шаҳре аст ба номи Самарқанд, ки чашмае аз чашмаҳои биҳишт дар он ҷо мечӯшад. Ва гӯре аз гӯрҳои паёмбарон дар он аст ва боғчае аз боғчаҳои биҳишт мебошад. Мардуми ин шаҳр дар рӯзи қиёмат бо шуҳадо маҳшур² мешаванд».

Дар ҳадис аст, ки Ҷабраил (а) гуфт: «Шаҳреро, ки Бухоро ном дорад ва ба он Фоҳира гӯянд иллати ин тасмия чист?» Ҷабраил посух дод: «Зеро ки ба рӯзи растахез, бар шаҳрҳои дигар ба фузуни шаҳидонаш фаҳр кунад». Сипас гуфт: «Худовандо! Фоҳираро муборакдор ва дили мардумашро ба тақво покиза кун ва эшонро бар уммати ман шафқат деҳ». Аз ин рӯст, ки гӯянд: «Бар рӯи замин шаҳре нест, ки бар ғарибон раҳимтар аз эшон бошад».

Ҳанӯз Бухоро маркази фақеҳону ҷойгоҳи фозилон ва пойгоҳи донишҳои фитрӣ аст. Сарварии шаҳр дар хонадоне покиза буд, ки бузурги хонадонро «Ҳоҷа Имоми Аҷал» меномиданд ва то кунун наводагони эшон барҷоянд ва насаб ба Умар ибни Абдулазизи Марвон расонанд, ки илму тарбияти уламоро пушт ба пушт ба ирс бурдаанд. Чаҳор ҳазор фақеҳ вазифахур доранд. Ҳеҷ шаҳре нест, ки мардумаш ба андозаи мардуми Бухоро ба донишмандон эҳтиром гузоранд.

Бад-он ҷо нисбат дорад пешвои пирон, Муҳаммад ибни Исмоили Бухорӣ нигорандаи «Саҳеҳ», ки куҳантарин маҷмӯаи ҳадис аст. Ӯ ягонаи рӯзгори худ буд. Гӯянд чун вай китоби «Саҳеҳ»-ро ба ин некӯӣ ва дурустӣ бингошт, хост касе ӯро аз вай бишнавад, то пас аз маргаш ривоят кунад, лекин ҳеҷ кас ҳозир набуд, ки онро бишнавад, то ин ки пеши марде аз деҳи Фарбар³, ки тамоми рӯзро бо гов кор мекард, рафта ба ӯ гуфт: «Ман ин китобро мехонам, ту фақат гӯш кун, шояд баъд аз ин гоҳе аз он судманд шавӣ». Пас шайх, «Саҳеҳ»-ро мехонд ва гов кор мекард ва марди фарбарӣ гӯш медод, то ин ки тамоми китобро бар ӯ бархонд. Аз ин рӯст, ки ҳар кас «Саҳеҳи Бухорӣ»-ро нақл мекунад, санади онро ба Фарбарӣ мерасонад.

Низ бад-он ҷо мансуб аст Абӯҳолид Язид ибни Ҳорун. Реша

¹ тушак – бистар, фирош

² маҳшур – ҳашр карда шудан, чамъ карда шудан

³ Фарбар – шаҳраке байни Чайхун ва Бухоро аст.

аз Бухоро дошт ва дар Восити Ироқ мезист. Осим ибни Алӣ орад: «Язид ибни Ҳорун, чун намози ишоро мегузорид, пас аз он ба намоз меистод, то он гоҳ ки намози бомдодро бо ҳамон вузуъ бармехонд ва чихилу анд сол чунин кард».

Абӯнофеъ духтарзодаи Язид ибни Ҳорун гӯяд: «Назди Аҳмади Ҳанбал будам. Марде дар он чо гуфт: «Ман Язид ибни Ҳорунро дар хоб дидам ва ба ӯ гуфтам: «Эй Бӯхолид, Худо бо ту чӣ кард?» Вай гуфт: «Худованд, маро бахшуд ва шафоат кард ва аз ман гила кард». Ман пурсидам: «Худо аз ту чӣ гилае дошт?» Гуфт: «Худованд фармуд: «Эй Язид! Чаро аз Ҷарир ибни Усмон ривоят мекунӣ?» Гуфтам: «Худоё! Ман аз ӯ чуз неқӯй надидаам». Борӣ таоло фармуданд: «Ҷу душмани Абулҳасан Алӣ ибни Абитолиб (р) аст».

Дигаре орад: «Ибни Ҳорунро дар хоб дидам ва пурсидам: «Оё Накиру Мункар бар сари ту омаданд? Гуфт: «Оре, ба Худо савганд аз ман пурсиданд: «Худоят кист? Динат чист? Паёмбарат кист?» Гуфтам: «Оё аз ман, ки Язид ибни Ҳорун ҳастам ва ҳафтад сол ин суханонро ба мардум омӯхтаам, боз ҳам мепурсед?» Гуфтанд: «Монанди арӯс бихоб!»

Язид ибни Ҳорун ба Восит дар соли дувисту шаш ба синни ҳаштоду ҳафтсолагӣ даргузашт.

Ҷурҷония – қасабаи ноҳияи Хоразм аст. Шаҳрест азим ва машҳур дар канори наҳри Ҷайхун. Ду ҳадис аз Замахшарӣ ва Ҳасан дар фазилати шаҳри Хоразм аз ҳазрати Расул, саллаллоҳу алайҳи ва саллам, сохиби «Осор-ул-билод» нақл намудааст.

Дар фазои ин шаҳр, ривояте аз Замахшарӣ дар «Рабиъ-ул-аброр» аз Ибни Масъуд аз Паёмбар, саллаллоҳу алайҳи ва саллам, оварда, ки гуфт: «Чун дар шаби Исроъ дар осмони чаҳорум кохе, ки наққошӣ шуда ва гирдогирди он қандилҳое аз нур буд, дидам, пурсидам: «Эй Ҷабраил! Ин кохи зебо аз они кист?» Посух дод, ки: «Ин хонақоҳест, ки уммати ту дар сарзамини Хуросон онро дар каронаи Ҷайхун ба даст хоҳанд овард». Гуфтам: «Ҷайхун чист?» Гуфт: «Рӯдхонае аст ба Хуросон, ҳар кас дар каронаи он дар раҳти хоб низ бимирад, рӯзи растахез, ҳамчун як шаҳид бапо хоҳад хост». Гуфтам: «Эй Ҷабраил! Чаро чунин аст?» Гуфт: «Зеро эшон душмане ба номи турк доранд, ки гуловез шудан¹ бо эшон душвор ва пирӯзӣ бар эшон камсуд аст. Касе, ки тарсе аз эшон бар дилаш фуруд ояд, рӯзи растахез бо шаҳидон аз гӯр барояд».

Аз Ҳасан овардаанд: «Шаҳре дар Ховарон аст, ки онро Хоразм гӯянд. Дар каронаи рӯде аст, ки бад-он Ҷайхун гӯянд. Ду каронаи

¹ гуловез шудан – даст ба гиребон шудан бо касе

он нафрин шудааст, валекин ин шаҳр бо фариштагон муҳофизат шудааст. Чунон ӯро ба бихишт баранд, ки арӯсонро ба хонаи шавҳар. Худованд аз он ҷо яқсад шаҳидро ба ҳашр меоварад, ки ҳар яке баробари шаҳиде аз Бадр бошад».

Чурчония шаҳри бузург ва пурмардумон аст, ки мардумаш ҳамагӣ сипохиёнанд, ҳатто баққол ва қассобу нонво ва ресандаи эшон сарбозанд. Гӯянд дар асари иштибоҳе, ки аз Султон Муҳаммад ибни Такаши Хоразмшоҳ дар яке аз чангҳо руҳ дод, мусалмонон дучори талафоте бузург шуданд ва ҷуз худӣ Султон ва чанд тани андак, касе натавонист бигрезад. Пас шабона ба шаҳр бозгашт, то мардум аз андак будани сипохиёнаш огоҳ нашаванд, вале бомдодон бо сӣ ҳазор савор ба сӯи душман бозгашт.

Мардуми Чурчония ҳамагӣ мӯътазилианд. Бештари эшон бо илми калом ошноӣ доранд ва дар кӯчаву бозор низ бетаассуб ва дилхӯрӣ¹ машғули мунозираҳои каломӣ мебошанд ва чун аз касе таассуб бубинанд, ҳамагӣ ба ӯ эътироз кунанд ва гӯянд «Ҷуз пирӯзӣ бо истидлол зишт аст, нодонӣ нэшон надех».

Ва аҳли Чурчония саноеи дақиқа доранд. Бахусус, дар оч² ва обнус³ чунон тасарруфот намоянд, ки сӯи аҳолии Таррақ – ки яке аз маҳолли⁴ Исфаҳон аст, аҳадеро чунон санъат макдур набошад. Ва занони он шаҳр, абрешим ва гулобтунро⁵ чунон дӯзанд, ки тучҷор саноеи эшонро ба вилоёт баранд ва ба қимати аъло фурӯшанд.

Дар сабаби бинои ободии ин шаҳр гӯянд, ки чаҳор ҳазор нафар аз маҳбусинро подшоҳ аз ҳабс итлоқ фармуда аз вилоят ихроҷ фармуд ва эшон ба маконе, ки ҳол шаҳри Хоразм аст, рафта дар канори Ҷайхун иқомат намуданд ва ба гӯшти моҳӣ ва ҳаймаи⁶ хушк, ки дар он ҷо буд, қаноат карданд. Баъд аз муддате подшоҳ аз иқомати эшон дар он мавзеъ мустаҳзир шуда, чаҳор ҳазор қанизак барои эшон фиристод ва ба ободии он ҷо ҳукм фармуд. Чун «хор» дар луғати эшон ба маънии гӯшт ва «разм» ба маънии ҳима аст ва эшон ба гӯшт ва ҳима қаноат намуда буданд, мавсум ба «Хоразм» шуд.

Ин шаҳр ва маҳол(л) чандон обод аст, ки ҳеч харобае ба назар наояд. Ва ҳамаи он замин бо вучуди он, ки шӯразор аст, боғоту зироот шуда ва аксари дарахти он ҷо тут ва бед аст. Тутро аз барои абрешим коштаанд ва бедро ба ҷиҳати иморот. Сохтмонҳои эшон, бештар аз най ва бед аст, зеро ки сарзаминашон намнок мебошад ва сохтмони

¹ дилхӯрӣ – ранчидагӣ, озурдагӣ

² оч – устухони пушти доббаи дарёӣ, ки аз он ҳар чи созанд

³ обнус – ҷӯбе сиёхранг, саҳт, сангин ва гаронбаҳо аз дарахте ба ҳамин ном.

⁴ маҳол(л) – ҷамъи маҳал

⁵ гулобтун – риштаи зар ва сим

⁶ ҳайма – гӯштоба

сангинро нигоҳ надорад, чун бо кандани ду зироъ ба об мерасанд. Мардуми он чо зиёданд, то он чо ки деҳоте ва шахреро чудо натавон шинохт. Ва сармо дар он чо бисёр шадид аст, чунон ки хангоми таоруф гӯянд: «Имшаб дар хонаи мо бош, ки оташи бисёр хуб дорем!». Агар касе субҳ зуд аз хона берун ояд ва рӯяш ниқоб надошта бошад, бинии ӯ аз сармо, зоеъ шуда биафтад.

Ва аз аҷоибӣ он вилоят бӯстони харбуза аст. Ва он чунон аст, ки сахрое аст дар канори Хоразм, ҳаштод фарсах дар ҳаштод фарсах ва он сахро регзор аст, монанди сахрое, ки дар канори Миср аст. Дар ин сахро, хоре рӯяд, ки ӯро аҷам «шутурғоз»¹ номанд ва он хоре аст, ки дар вилояти Хуросон «таранчабин»² аз ӯ ба амал ояд. Аҳли Хоразм тухми харбузаро бурда, ҳар кас заминеро дар он регзор барои худ бардошта, тухми харбузаро дар миёни соқи шутурғоз гузоранд ва ин тухм ба рутубати ҳамон шутурғоз бирӯяд ва бидуни заҳмати об додан ва бел задан, буттаи харбуза ба қудрати Ҳақ таоло берун ояд ва харбузаҳои бисёр бузург ва ширин пайдо шавад. Ва чунон бошад, ки он харбузаҳои хушконида ба вилоят баранд ва бисёр арзону фаровон бошад.

Хатлон – шахрест дар вилояти Туркистон машҳур ва маъруф. Гӯянд, ки дар он чо шикофе байни ду кӯҳ ҳаст. Соҳиби «Тӯҳфат-ул-ғароиб»³ гӯяд, ки дар Хатлон дарае аст, дар ҳар сол се рӯзи муайян шикори бисёр аз он дара ба шаҳри Хатлон ояд, чунонки ба хонаҳо резад. Чун се рӯз мунқазӣ⁴ шавад, дигар шикоре дида нашавад.

Асби бисёр хуби рохвор дар вилояти Хатлон бошад, ки беҳтар аз асби соири вилоятҳост.

Хоразм – мамлакате аст васеъ ва ариз шаҳру деҳоти бисёр дорад. Замахшарӣ таърифи аҳли Хоразм ва рашодати ононро намуда ва аз диёнату амонати эшон, васф карда, гӯяд, ки: «Дар Хоразм некӯиҳое ҳаст, ки дар дигар сарзаминҳо ёфт нашавад. Хӯи некӯи мардуми ончоро дар шаҳрҳои дигар наёбем. Мушрикони гирдогирди онро фаро гирифтаанд. Иолоти Турк онро дар миён доранд. Чангу ситези мардуми он чо бо туркон ҳамешагӣ аст ва нияти эшон дар он пок аст ва мухлисона ин корро мекунанд ва Худованд ёрии эшонро тааххуд карда ва пирӯзии эшон ҳамешагӣ аст ва дар ҳамаи чангҳо, эшонро

¹ шутурғоз - беҳи дарахти ангудон

² таранчабин – широбаҳои барг ва соқаҳои гиёҳи хоршутур

³ «Тӯҳфат-ул-ғароиб» – асари Муҳаммад ибни Айюб Алҳосиби Табарӣ (олим ва донишманди қарни панҷуми ҳичрӣ) мебошад.

⁴ мунқазӣ – сипарӣ

пирӯз мегардонад.

Аз хавоси он чо, рӯди Ҷайхун аст, ки пуробу хатарнок ва гузаштан аз он душвор аст. Мардуми он чо пурдил ва чариу саркаш ҳастанд. Дар диндориву амонат ва вафо пойдоранд. Оини эшон, дӯстии некӯкорон ва душмании бадкорон ва некӣ ба бегонагон ва меҳрубонӣ ба заифон аст. Аз вижагиҳои Хоразм, бардағони¹ зеборӯй ва асбҳои тезраву ҳушёр ва анвои дарандагон бозу каркас ва анвои курик² ва пӯшоки гуногун аст. Меваҳои он чо бехтарину хушмазатарин ва ширинтарину дурушттарин ва гуворотарин меваҳост. Ҳавои он чо, солимтарин ҳаво ва оби он чо гуворотарин об аст. Бигзарем аз харбузаи он, ки дар ҳеч чо ёфт нашавад». Поёни сухани Замахшарӣ.

Ва рӯдхонаи Ҷайхун аз Хоразм чорӣ шавад. Аъмуд гӯяд, ки нахри Ҷайхун чорӣ шавад ба Ҷарёб³ ва аз ҳудуди Бадахшон берун ояд ва рӯдхонаи бисёр дар ҳудуди Хатл⁴ ва Ваҳш⁵ ба Ҷайхун резад ва рӯдхонаи азим шавад. Ва рӯдхонаҳои вилояти Батм ва вилояти Сағониён⁶ ва обҳову чӯйҳое, ки аз вилояти Туркистон берун ояд, ба Ҷайхун резад. Ва Ҷайхун дар вилоят Ваҳш аз кӯҳе убур кунад ва дар он чо, чандон танг гардад, ки пул бар ӯ баста аз рӯи пул гузаранд ва об бо ин азамат дар ҳеч рӯдхона маълум нашуда, ки ин қадар танг шавад. Ва ин пул миёни ҳадди вилояти Хатл ва Вошчард⁷ аст. Пас аз он Ҷайхун бар шаҳрҳои бисёр гузарад, то ба Хоразм расад ва сивои Хоразм вилоёти дигар аз оби ӯ интифоъ баранд. Пас аз он, аз Хоразм гузарад ва ба дарёчаи Хоразм резад. Ва аз ин дарёча то Хоразм шаш рӯз роҳ аст.

Гӯянд, ки Ҷайхун дар зимистон ях бандад ва кайфияти бастании яхи он рӯдхона чунон аст, ки чун сармо шадид шавад, порча-порча ях дар Ҷайхун пайдо шавад ва ин порчаҳои яхро чун об ба ҳам расонад, ба якдигар часбанд, чандон, ки рӯи рӯдхона чамеан як порча ях шавад ва пас аз он ин ях кутр ба ҳам расонад, то панҷ ваҷаб кутр барои ях пайдо шавад. Баъзе гӯянд ҳафдаҳ ваҷаб. Пас аҳли Хоразм, яхро сӯроҳ карда, монанди чоҳ об аз он чо кашанд ва ҳангоме, ки ях мунҷамид шавад, қавофил бо гов аз рӯи он убур кунанд, то муддати ду моҳ чунин бошад ва чун ҳаво мулоим гардад он яхҳо порча-порча шикаста шуда, об шаванд. Ва Ҷайхун, рӯдхонае аст қаттол ғарикро начот аз ӯ камтар бошад.

¹ бардағон – ғуломон

² курик – пашми нармест, ки аз буни мӯи буз бирӯяд.

³ Ҷарёб – Амударё

⁴ Хатл – номи вилоятест аз Бадахшон. Ин макон бо асбҳои начибаш маъруф аст.

⁵ Ваҳш – дар асл Ваҳш

⁶ Сағониён – муарраби Чағониён аст.

⁷ Вошчард – шахрест дар наздикии Шумон ва аз он кӯчактар мебошад.

Абӯҳомиди Андалусӣ¹ гӯяд, ки дар ҳашт фарсахи Хоразм кӯҳе аст ва дар он кӯҳ дарае аст ва дар он дара талле аст олий ва дар болои тал гунбаде аст. Ва ин гунбад чаҳор дар зери замин дорад. Дар назари бинанда чунон намояд, ки бунёни ин гунбад аз тилло аст. Ва обе муҳит аст бар ин тал истода, ғайри қорӣ ва моддае барои ин об маълум нест, магар оби борон. Ва ин об дар тобистон ду зироъ кам шавад ва дар зимистон ду зироъ зоида шавад. Ва ин обе аст гандида ва бадбӯ ва бар рӯи ӯ чизҳои сабз, ки дар рӯи обҳои бад аст, истода ва агар касе дохили ин об шавад, албатта ҳалок шавад, об ӯро мутаҳаррик намуда, маълум набошад, ки қучо барад. Ва арзи ин об сад зироъ аст.

Гӯянд, ки Султон Маҳмуди Сабуктекин ба ин мақом расида, муддате дар он ҷо иқомат намуд. Ва киштиҳо ба ин об андохт ҳамагӣ ғарқ шуданд. Ҷамеъи лашкариёнро ҳукм намуд, ки хок ва чӯб бар он об рехтанд, аз ҳар чӣ бар он об рехтанд, асаре зоҳир нашуд. Гӯянд, ки агар ҳайвонеро ба ресмон банданд ва ба миёни ин об андозанд мумкин нест, ки ӯро берун тавонанд кашид, об албатта ӯро фурӯ барад. Ва ин об дар роҳе аст, ки ба вилояти Саҳсин равад ва дар байни роҳ аст, ҳама кас ӯро дида.

Ва дар бухайраи² Хоразм, санге пайдо шавад ба сурати харбуза ва ӯро «Санги яхудӣ» номанд. Ва ин сангро хосият бисёр аст ва барои дафъи санги масона нофеъ аст. Ва ин санг музаккар ва муаннас дорад: Санги музаккар барои мардон ва санги муаннас барои занон нофеъ аст.

Хуюқ – дехе аст аз деҳоти Хоразм. Бад-он ҷо нисбат дорад пири пешво, пешгоми машоих Абулҷаноб Аҳмад ибни Умар ибни Муҳаммади Хуюқӣ маъруф ба Кубро. Устои даврон ва шайхи гурӯҳ ва ягонаи рӯзгор буд. Ҷуст рисолаи «Алҳоим-ул-хоиф мин лавмат-ил-лоим», ки шоистаи навиштан ба зар аст ва монанди он дар тариқати ирфон навишта нашуда. Аз шигифтиҳои ин китоб он ки гӯяд: «Шайтонро дар гумроҳ қардани мардум шеваҳои гуногуни шигифтангез аст ва ҳар касро ба роҳе, ки шоистаи ӯст, гумроҳ кунад. Нодонро аз роҳи ҷаҳл мунҳариф созад, вале ба донишмандон мегӯяд: «Дониш биёмӯзад, магар намедонед, ки Паёмбар, саллаллоҳу алайҳи ва саллам, гуфта аст: «Як фақеҳ аз ҳазор обид бар шайтон сангинтар аст?» Умрро ба таҳсили илм масраф кунед ва дар охири умр ба ибодат пардозед, вале марги ногаҳонӣ меояд ва илми эшон бе амал мемонад».

¹ Абӯҳомиди Андалусӣ – Абуабдуллоҳ Муҳаммад ибни Абдураҳим ал-Мозинӣ ал-Қайсӣ ал-Ғарнотӣ ал-Андалусӣ, қайрувониасл, вилодаташ дар Ғарнота буда ва ба он мансуб аст.

² бухайра-кӯл

Ў хикоят кунад, ки: «Бо нафси худ мечангидам. Пас шайтон барои васваса омад ва ба ман гуфт: «Ту марди донишмандӣ ва осори Паёмбар, саллаллоҳу алайҳи ва салламро пайғирӣ мекуни, пас ба шунидани аҳодиси Паёмбар ва гуфтаҳои пирони бузургвор ва ҳофизон бипардоз, ки агар ба мучоҳадати нафс машғул шавӣ, аз дарки машоих ва устодони бузургвор боз монӣ, вале мучоҳадат бо нафс ҳеч гоҳ дида намешавад. Наздик буд ман ба васвасаи шайтон аз роҳ бадар равам, ки ногаҳон ҳотифе ин шеър бар ман хонд:

*Ва ман йасмаъи-л-ахбора мин гайри воситин
Ҳаромун ғалайҳи самъуҳо бивасоитин¹*

Ман донистам, ки он васвасаи зеҳнии ман шайтоне будааст ва онро раҳо кардам. Ин пир наздики соли шашсаду даҳ даргузашт.

Низ бад-он ҷо нисбат дорад пири фозили донишманд, Шаҳобуддини Хуюқӣ. Ў ноиби маноби Султон Хоразмшоҳ дар ҳамаи кишвар буд. Додрасон, устодон ва муфтиён дар ҳамаи кишвар ба ниёбати ӯ кор мекарданд. Ҳар гоҳ ба шаҳре дармеомад, устодон, додрасон ва донишмандон ба ҷаласаи дарси ӯ меомаданд. Вай шофеимазҳаб ва пуштибони пайравони ӯ буд. Одат бар ин дошт, ки ҳар гоҳ ба шаҳре дармеомад, фуқаҳои шаҳр ба назди ӯ омада, маҳфузоти худ бар ӯ арза медоштанд. Пас шайх ҳар як аз эшонро ба коре, ки шоистаи он медид, мегуморид.

Замахшар – деҳе аст аз деҳоти Хоразм. Абулқосим Маҳмуд ибни Умар ҷоруллоҳи Замахшарӣ аз аҳли ҳамин деҳ аст. Ва ӯ марде буд фозилу олим. Тафсири «Кашшоф» аз мусаннафоти ӯст ва дар мазҳаби эътизол ва тасаннун буда, бо вучуди ин тафсираш дар ҷоҳе, ки дахл ба мазҳаб надорад, ҳуччат аст ва бисёр хуб навиштааст. Ба Макка рафт ва муддате мучовири он ҷо шуд, аз ин рӯ ба «Ҷоруллоҳ» мулаққаб гардид. Ва китоби «Кашшоф»-ро дар Макка дар ҳарами шариф тасниф намуд. Ва ӯ таъвилро ба сурати танзил даровард.

Самарқанд – шаҳре аст машҳур дар вилояти Мовароуннаҳр ва қасабаи маҳоли Суғд аст. Гӯянд Кайковус ибни Кайкубод ӯро бино ниҳода ва бехтарини шаҳрҳои рӯи замин аст аз ҳайсиати обу ҳаво ва зиёдии мева ва арзонии ғалла.

Ҳадисе Анас ибни Молик дар фазилати Самарқанд аз ҳазрати Расул, саллаллоҳу алайҳи ва саллам, соҳиби «Осор-ул-билод» ривоят карда буд. Аз Анас ибни Молик, ривоят аст, ки гуфт: «Дар пушти рӯи Ҷайхун шаҳрест ба номи Самарқанд, ки набояд онро Самарқанд гуфт,

¹ Яъне: Касе, ки ахборро бевосита тавонад шунавид, баргирифтани он бо восита нораво бошад.

балки бояд онро шаҳри ниғаҳбонишуда аз тарафи Худованд донист». Гуфтанд: «Эй Абӯҳамза!¹ Ниғаҳбонӣ шудани он чӣ гуна аст?» Дар посух гуфт: «Паёмбар, саллаллоҳу алайҳи ва саллам, ба ман фармуд: «Шаҳре пушти рӯдхона ҳаст, ки онро маҳфуза (хиросатшуда) номанд, дарвозаҳо дорад, ки бар ҳар дарвозае панҷ ҳазор малак ниғаҳбон истода. Пушти ин шаҳр боғе аз боғҳои биҳишт аст. Беруни ин шаҳр обе гуворо ҳаст, ки ҳар кас аз он об биошомад, оби биҳиштро хоҳад ошомид ва ҳар кас дар он шустушӯ кунад, монанди рӯзе аст, ки аз модар бизодааст, гуноҳонаш фуру хоҳад рехт. Ҳар кас як шаб дар он парастииш кунад, шаст сол ибодати ӯ пазируфта хоҳад шуд ва ҳар кас, ки як рӯз дар он ҷо рӯза бигирад, гӯё ҳамаи рӯзгорро рӯзадор будааст ва ҳар кас мискинеро дар он ҷо таом диҳад, ҳеҷ гоҳ фақр ба хонааш дар нахоҳад омад.

Нақл аст, ки чун Шамир ибни Имруулқайс ибни Абраҳа понсад ҳазор савор ҷамъ намуда, озими фатҳи билоди Чин шуд, Самарқандиён бар ӯ исён намуданд ва ӯ Самарқандро муҳосира намуд. Чун айёми муҳосира тӯл кашид ба Шамир гуфтанд, ки подшоҳи Самарқанд марде аст сафед ва ӯро духтаре аст, ки мудаббири умури мамлакат аст. Шамир бо он духтар аз сари мусолиҳа баромада, ба ӯ навишт, ки маро чаҳор ҳазор сандуқ аз тилло ва нуқра ҳаст ва туро меҳоҳам, ки зани ман бошӣ ва ин сандуқҳоро пеши ту амонат мегузорам ва ба Чин меравам, агар муовадат намудам, ту ва он чӣ дорӣ аз ман аст ва илло ту молики ин амвол ва ҳазоин бош. Духтар қабул намуда, Шамир чаҳор ҳазор мард дар миёни сандуқҳо гузошта ба ҳар дарвозае ҳазор сандуқ фиристонд. Мардони кор аз миёни санодик берун омада дарвозаҳоро забт намуда, ҷарасҳо бинавохтанд, лашкари Шамир низ ба мадад расида, шаҳрро гирифтанд, қатлу ғорат намуданд ва шаҳр хароб шуда, мавсум ба «Шамирқанд» шуд ва араб муарраб намуда, «Самарқанд» гуфт. Ва чун Шамир ба тарафи Чин рафт, бо лашкараш аз ташнагӣ ҳалок шуданд. Ва чун Туббаъ² наводаи Шамир бар сарири салтанат нишаст, ба хунхоҳии падар³ лашкар ба тарафи Чин кашид, чун ба Самарқанд расид он ҷоро хароб дида, ба таҷдиди иморати он ҷо пардохт. Ва чун замони Искандар шуд, чун ба Самарқанд расид он ҷоро писандида, саъйи бисёр дар таъмир ва ободонии он ҷо намуда, қалъае бар гирди маҳолли Самарқанд кашид дувоздаҳ фарсанг ва дувоздаҳ дарвоза гузошт, мобайни ҳар дарвоза, як фарсанг. Ва дар миёни ин қалъа, қалъаи дигар аст матин ва ҷомеъ ва араг⁴ дар он ҷо

¹ Абӯҳамза – куняи Анас ибни Молик аст.

² Туббаъ – силсилаи шоҳони Яман

³ Дар матни арабӣ «бобояш» омадааст.

⁴ араг - қитъаи кӯчаке бошад, ки дар миёни қалъаи бузург созанд

мебошад. Ва нахре аз расос¹ сохтаанд. Ва аз дарвозаи Каш обро дохил намудаанд ва чамеъи хонаҳои Самарқанд об ва боғ дорад. Ва дар миёни қалъаи бузург кӯҳу осиеб ва деҳоту алафзор мебошад.

Ва аз Самарқанд ашъи ғариба ба вилоёт баранд. Аз он ҷумла коғазе аст, ки ўро «самарқандӣ» гӯянд ва дар ҳеч ҷо ба он хубӣ набошад магар дар Чин. Гӯянд, ки тифле аз Чин ба Самарқанд омада, илми коғазсозиро ба эшон ёд дода.

Соҳиби «Тӯҳфат-ул-ғароиб» гӯяд, ки дар наздики Самарқанд кӯҳе аст. Ва дар он кӯҳ ғоре аст, ки об аз он ғор мутақотир² шавад, дар тобистон ях шавад ва дар зимистон чандон гарм бошад, ки дастро бисӯзонад.

Ва Умайдӣ, ки аз уламои аҳли суннат ва дар миёни эшон, муътабар аст аз аҳли Самарқанд аст.

Бад-он ҷо нисбат дорад пешвои фозили порсо Рукнуддин Амидӣ, ки шигифтовари замон буд. Номаш дар ҳамаи ҷаҳон пурувоза буд ва бар ҳар мунозиракунандае бо хушхӯй ва андешаи дуруст пирӯз мешуд. Устои мо, Асируддин Муфаззал ибни Умари Абҳарӣ гуфт: «Ман мунозирагаре дар хушбаёнӣ ва расоии калому равшангарӣ ҳамчун Амидӣ надидаам».

Ҳикоят аст, ки Зайниддин Абдурраҳмони Кашӣ, ки аз донишмандони бузург буд, дар маҷлисе бо ҳузури Амидӣ истидлоле овард. Амидӣ риштае аз мулозимот ва натоиҷ бар он бор кард. Кашӣ гуфт: Яке бигӯ то посух гӯям. Чун ба сухан пардохт, Амидӣ ҷавобро ҷо ба ҷо медод, то ҷое, ки пирӯзии ӯ ошкор шуд. Пас ўро раҳо кард, то суханро ба поён расонад.

Ҳар гоҳ Амидӣ ба шаҳре дармеомад ҳамаи фақеҳон вақтро ғанимат шумурда, ба ҳузураш мерасиданд ва таълифоташро бар ӯ мехонданд. Чун тасмим ба рафтани Ироқ гирифт, ба султон гуфтанд: «Ин мард, беҳаммонанд ва зиннатбахши ин кишвар аст, пас монез аз рафтани ӯ шуд. Ва чун ба Нишобур расид, ба ӯ гуфтанд: «Ҳар чӣ мехоҳӣ, аз шоҳ бихоҳ ва аз ин диёр марав».

Гӯянд рӯзе бо касе баҳс мекард ва чизеро аз китобе нақл намуд, ҳаммувоҳисаи ӯ онро инкор кард, Амидӣ бархоста ба китобхона дарун шуд, то китоберо, ки он нақл дар он буд биёварад, вале дер кард ва чун бар ӯ даршуданд, ўро мурда ёфтанд. Ва ин перомун соли шашсаду даҳ буд.

Шош – ноҳияе аст болои наҳри Сайхун ва мутассил ба вилоёти Турк. Аз суғури Туркистон ва беҳтарини мамолик он Сомон аст.

¹ расос-сурб

² муқотир – қатра қатра ҷорӣ шудан

Об дар чамеъи хонаҳои он ҷо ҷорист ва сақфи хонаи эшон ба сафол пӯшидашуда. Дар замони Султон Муҳаммади Хоразмшоҳ ба сабаби китоби ӯ бо мулуки Туркистон ин вилоят билкуллий хароб шуд ва раъийяти эшон ҷилои¹ ватан намуда, хонаҳо ва боғот бесоҳиб монд. Ва ин харобӣ қабл аз вуруди лашкари тотор ба он билод роҳ ёфт.

Ва Абӯбакр, ки қуфли бисёр хуб месохт аз аҳли ин вилоят аст. Гӯянд: «Қуфле сохта буд, ки бо калидаш ҷаҳор нахӯд вазн дошт. Бад-он ҷо нисбат дорад Абӯбакр Муҳаммад ибни Алӣ ибни Исмоили Қуффоли Шошӣ, ки фақеҳи донишманд ва дорои таълифоти бисёр буд, назди Абулаббос ибни Сирриҷ дарс хонд. Ӯ бунёнгузори равиши мунозираат ва ошкоркунандаи мазҳаби шофеӣ дар кишвари Мовароуннаҳр буд. Дар оғози кор қуфлсозӣ мекард, пас қуфли резе сохт, ки бо калид ва даҳонааш як донақ вазн дошт. Мардум аз маҳорати ӯ дар шигифт шуданд. Ӯ мазҳаби шофеиро баргузид ва ба Мовароуннаҳр бозгашт. Пас фикҳи шофеӣ, бо ин ки ҳанафиён аксарият доштанд, дар Мовароуннаҳр пахш шуд. Ӯ дар тафсир ва фикҳу адаб ва чадалу илми усул пешво буд.

Ва кӯҳ Асбара дар вилояти Шош аст, ки дар он ҷо маъдани нафту фирӯзаву равӣ² ва мису сурбу³ тилло бошад.

Ва дар он ҷо кӯҳе аст, ки дар он кӯҳ сангҳои сиёҳ ба ҳам расад монанди зуғол⁴ ва ин сангҳо ба ҷои зағол ба кор баранд. Ва чун ин сангҳо оташ шавад ва хокистар гардад, хокистараш сафед бошад. Ва аз он барои шустушӯ ва сафед кардани порча суд баранд ва бисёр арзон аст. Як хирвор ё ду хирвори ӯро ба як дирҳам фурӯшанд.

Шиблия – деҳе аст аз маҳолли Усрушана аз аъмоли Бухоро.

Шиблии маъруф ба зӯҳду вараъ ва тасаввуф аз аҳли ин қаря аст. Аз аҳволи ӯ соҳиби «Осор-ул-билод» навишта буд. Мутарҷим ба ашъор ва баъзе калимоти нофеи ӯ иктифо кард. Номи Шиблӣ Абӯбакр буда. Аз ашъори ӯст:

Ва кам мин мавзиъин лав митту фийҳи,
Лакунту биҳи николан фи-л-ъашира.⁵

Гӯянд, ки аз Шиблӣ фарқ миёни орифу муҳибро пурсиданд. Гуфт: «Агар ориф сухан гӯяд ҳалок шавад ва агар муҳиб соқит гардад,

¹ ҷило – тарк кардан

² равӣ - фулузӣ аст ба ранги хокистарӣ, мутамоил ба обӣ ва онро барои сохтани зарфҳо ва гайра ба кор баранд.

³ сурб – яке аз фулузотест, ки аз қадимулайём шинохта шуда ва ҷисмест сафеди хокистаранг ва бисёр нарму сангин

⁴ зуғол – ангишт

⁵ Яъне: Чи басо макон зиёд аст, ки агар дар он бимирам,

Ҳама умр ранҷ бошам, ба ақорибу аширам

халок шавад ва ин ашъорро хонд:

*Йо аййуҳа-с-саййиду-л-кариму,
Хуббука байна-л-ҳашио муқиму.
Йо дофиъа-н-навми ған ҷуфунӣ,
Анта бимо ҳалла бӣ ғалиму.¹*

Ва аз ашъори уст, ки дар ҳолати вачд мехонда:

*Анта суълӣ ва мунйатӣ дуллани кайфа ҳилатӣ,
Қад таъашишақту вафтазаҳту ва қомат қиёматӣ.
Миҳнатӣ фика аннани ло уболи бимиҳнатӣ,
Йо шифой мина-с-сиқоми ва ин кунта ғиллатӣ.
Таъабӣ фика доимун фаамитнӣ вақта роҳатӣ.²*

Ва Шиблӣ дар сесаду сиву чаҳори ҳичрӣ вафот ёфт ва ҳаштоду ҳафт сол зиндагонӣ намуд.

Суғд – курае³ аст миёни Бухоро ва Самарқанд, яке аз чанноти арбааи дунё аст. Ва Суғд аз Бухоро то Самарқанд чамеъан боғоту деҳот аст. Чандон дарахтон ба ҳам наздиканд, ки деҳот то дохил нашавӣ, ба назар намеоянд. Ва обаш бисёру хушгвор аст. Ҳавояш беҳтар аз Ғавтаи Димишқ ва Аблаи Басра ва Шуаби Бувон⁴ аст. Дар Суғд чое муртафеъ нест, ки агар шахс ба он чо равад ба назараш саҳро ё кӯҳи бедарахту боғ ояд, ҳар чи чашм кор кунад, боғ ва дарахт аст.

Ва Суғд дар канори водӣ иттифоқ афтада, панҷ манзил роҳ тӯли Суғд аст ва масофати Суғд дар тӯл сиву шаш фарсанг ва дар арз шаш фарсанг роҳ аст. Ва тамоми ин роҳ, боғот аст ва дар чамеъи ин боғот ҳавзҳо сохтаанду нахрҳо чорӣ кардаанд ва имороти оліи бино ниҳодаанд. Қасабаи Суғд Самарқанд аст ва гӯянд дарозии Суғд ҳафтод фарсанг аст.

¹ Яъне: Аё пешвои соҳибкарам,
Ишқи ту миёни синаҳо.
Аё барандаи хоб зи мичғонам,
Ту оғаи аз он чи ман дорам.

² Яъне: Ту бошӣ марому ҳадаф баҳри ман,
Ба роҳам биандоз чи чора ба ман.
Ҳароина ошику шармсор шудам,
Ва бархоста омад қиёмат ба ман.
Ба ранчу шиканча, ки баҳри ту ман,
Бисозам на парво, ки бошад ба ман.
Ту бошӣ шифоям, зи ҳар дард ба ман
Ва гарчанд, ки бошӣ ту дарде ба ман,
Ба роҳат ҳамеша машаққат барам,
Бимирон маро вақти роҳат ба ман.

³ кура – минтақа

⁴ Шуаби Бувон Чарогоҳе фарох аст дар форс ва он яке аз чаҳор бихишти дунёст.

Каш – шаҳре аст наздики Самарқанд; қалъа ва майдоне дорад.

Истахрӣ гӯяд, ки ободии шаҳри Каш се фарсах дар се фарсах аст. Гармсайр аст ва дар он чо мева аз соири вилоёт зудтар ба амал ояд. Ҳавояш бад ва имороташ хуб ва об дар чамеъи иморот чорӣ ва боғоти бисёр дорад. Ва хори таранчабин дар он чо бошад, ки ба вилоёт баранд. Ва дар кӯхҳои он чо, адвияҷоти бисёр аст ва маъдани намаксанг низ дар он кӯх мебошад.

Абӯисҳоқи Кашӣ, ки аз арбоби карам аст, аз он вилоят аст. Гӯянд, ки ўро хеше буд, рӯзе пеши Абӯисҳоқ омада, изҳори фақру касрати қурузи худро намуд. Абӯисҳоқ пурсид, ки чӣ қадар қарз дорӣ? Он шахс андозаи қарзи худро гуфт. Абӯисҳоқ қурузи ўро адо намуд. Он шахс хост, ки аз пеши ў берун равад, Абӯисҳоқ нагузошт, ки берун равад ва ба андозаи қарзи ў танҳоҳии¹ дигар дода узри бисёр хоста, ўро мушоаят² намуд ва пас аз рафтани он шахс Абӯисҳоқ гирияи бисёр кард. Ҳозирон пурсиданд, ки сабаби гирия чист? Абӯисҳоқ гуфт: «Барои он мегирям, ки чаро бояд чандои ғафлат аз ҳоли ақвом ва ашоиру³ дӯстони худ намоям, ки эшон макруз шуда, дар мақоми изҳор бароянд.

Канд – аз деҳоти Хучанд аст дар Мовароуннаҳр. Ўро «Канди бодом» гӯянд. Вачҳи тасмия он аст, ки дар он деҳ бодом бисёр бошад ва навъе аз бодом ба ҳам расад, ки пӯсти нозук дорад ва бо даст ўро мунқашир⁴ метавон кард.

Мовароуннаҳр – ғараз аз ин наҳр наҳри Қайҳун аст. Ва ин мамлакат дар он тарафи Қайҳун воқеъ шуда ва ободону маъмур буда. Обу ҳавояш хуш ва Бухорову Самарқанд ва Қанду Хучанд аз шаҳрҳои маъмури ин мамлакат аст.

Аҳлаш меҳмондӯсту ғарибнавоз ва ба якдигар меҳрубон ва қариб ба даҳ ҳазор корвонсаро дар чамеъи он мамлакат сохта шуда ва мо яхтоҷи инсон аз ҳар ҷиҳат дар он корвонсароҳо мавҷуд аст.

Чамеъи Мовароуннаҳр сарҳади Ислон аст. Аз ҳудуди Хоразм то Исбиҷоб сарҳади атроки ғазост⁵ ва аз Исбиҷоб то ҳудуди Фарғона сарҳади турки Халҳо⁶ аст.

Мовароуннаҳр ҳамеша ободону маъмур буда, то он ки Султон Муҳаммади Хоразмшоҳ он мамлакатро мутасарриф шуд дар санаи

¹ танҳоҳӣ – пулу мол

² мушоаят – паҳн кард

³ ашоир – ҳешовандон

⁴ мунқашир – пӯсти кандашуда ва пӯсти бозшуда

⁵ атроқӣ ғазо – туркҳои ҷангӣ

⁶ Халҳо – шаҳри бузургест дар Чин

шашсади ҳичрӣ ва аҳли хаторо аз он мамлакат дур намуд. Қабл аз тасаллути Султон Муҳаммад, мамлакати Хоразмро подшоҳоне чанд мутасарриф буданд ва эшонро «Хония» мегуфтанд дар ҳар бахше, подшоҳе (феодале) мезист, ки он бахшро ниғаҳбонӣ мекард.

Чун Султон Муҳаммад, бар ҷамеъи Мовароуннаҳр муставлӣ шуд, аз ҳифзи ҷамеъи он мамлакат очиз шуда лашқариёнаш даст ба ғорату тороҷ бароварданд ва аксари он мамлакат хароб шуд. Дар ҳамон авқот лашқари тотор бар он вилоят ва соири вилоёт муставлӣ шуда, Мовароуннаҳр, ки беҳтарин мамолики рӯи замин буд, билкуллӣ Ҳа хароб ва аз ҳилия¹ ободӣ дур шуд. Ва рӯди тотор дар санаи шашсаду хафтади ҳичрӣ буд.

Фарғона – вилоятест дар мамлакати Мовароуннаҳр дар сарҳади вилояти Турк. Гӯянд Анӯшервон ўро бино ниҳода ва чун аз ҳар вилоят хонаводаи мутафарриқа ба он ҷо фиристода, он шаҳр мавсум ба “Ҳархона” шуда ва ба сабаби касрати истеъмол “Фарғона” гӯянд. Дар он ҷо кӯҳе аст, ки то вилояти Туркистон мумтад² аст ва дар он кӯҳ ангуру себ ва ҳар қисми мева ба ҳам расад, ки касе молики он нест. Гули сурху бунафша ва фундуқи³ саҳроӣ дар он кӯҳ ва соири кӯҳҳои Туркистон бошад. Ва аз маъданиёт тиллову нуқра ва зийбаку⁴ мису оҳан ва фирузач ва зочу⁵ навшодир ва нафту зафт⁶ дар он вилоят бошад.

Ва дар он ҷо кӯҳе аст, ки санги духон дар он кӯҳ ба ҳам расад ва чун он сангро бисӯзонанд, хокистарашро ба ҷои собун ва ушнон⁷ ба кор баранд. Истахрӣ гӯяд, ки чунин санги зағол дар ҳеҷ вилояте надидаам.

Дар он ҷо чашмаҳои обе аст, ки дар тобистон ях бандад ва дар зимистон бисёр гарм аст.

Таҳия ва тавзеҳи Абдушукур Ғафуров ва Нӯъмонҷон Неъматов

¹ ҳилия – зевар

² мумтад – тӯл кашида

³ фундук – дарахтест дар манотиқи нарм ва мӯътадили нимкураи шимолӣ мерӯяд.

⁴ зийбақ ва зиъбақ – симоб

⁵ зоч – навъе аз анвои намаки алюминист, ки дар маводи ғизоӣ, соф кардани об ва чармсозӣ ба кор меравад.

⁶ зафт – моддаи маъданӣ, ки ба номи қирҳои маъданӣ истихроҷ мешаванд ва дар тадовӣ ҷиҳати молидани рӯи пӯст дар мавзеи зарбдида ба номи мумиё масраф мегарданд.

⁷ ушнон – гиёҳе аз хонаводаи исфонҷ, ки дар шӯразор мерӯяд ва аз решаи он ба-рои шустани либос истифода мекарданд.

Нуриддин Чаъфари Бадахшӣ

ХУЛОСАТ-УЛ-МАНОҶИБ¹

Ва бидон, ки Ҳақ таоло аввал мавчуде, ки аз адам овард, халқе буд, ки бар сурати илоҳияти худаш, ки иборат аст аз зоту сифоту афъол, зоҳир гардонид ва ўро “инсон” ном ниҳоду ба воситаи инсияту робитаи чинсият ва ба ҳасаби зоҳиру ботини худаш ўро низ зоҳиреву ботине бахшид, то итлоқи тасарруф даст диҳад дар маротиби вучуд ва ботини ў руҳи аъзам асту ин руҳи аъзамро чавҳарияту нуроният аст. Пас, ба нисбати чавҳарият ўро “нафси воҳида” ном шуд.

Қолаллоҳу таборака ва таъоло²: – “Халақакум мин нафсин воҳидатин”³.

Ва ба ҳасаби нуроният исми ў “ақл” омад.

Ва ин ақл вазиру тарҷумони Ўст ва он нафс хозину қаҳрамони Ўст... Ва зоҳири Ў сурати олам аст аз Арш то ба фарш ва он чи дар миёни ин ҳар ду бошад аз басоити⁴ муфрадоту мураккабот ва он халқе, ки зикр карда шуд, инсони кабир аст, ки “олами кабир” хонанд.

Ва аммо инсони сағир, ки олами сағир аст, иборат бувад аз навъи башар, ки халифа аст дар арз ва инсони сағирро низ зоҳиреву ботине бошад. Зоҳири ў нусхаи мунтахабае⁵ аст аз зоҳири инсони кабир, чунонки валад аз волид ва ботини ў руҳи чузъиву ақли чузъиву нафси чузъиву табиати чузъӣ бувад.

Аввал шахсе, ки руҳдар вай зуҳуркард, Одам бувад, алайҳиссалом ва аввал шахсе, ки нафс дар вай ҳувайдо гашт, Ҳавво бувад, алайҳо ар-раҳмату⁶.

Ва ақро асмо бисёр аст.

Қола баъз-ул-машоих⁷: “Ли-л-бақли алфу исмин ва ликулли исмин алфу исмин ва аввалу кулли исмин тарк-уд-дунйо”⁸.

Ва яке аз он асмо қалам аст, зеро ки ақли кул сабаби ихроҷи калимоти таййиба аст аз айни чамъи зот ва ба мақоми тафсила сифот,

¹ Давом аз шумораи гузашта

² Яъне: Чунонки Худои таборак ва таоло гӯяд.

³ Яъне: Ва офарид шуморо аз як нафс (Сураи Нисо, ояти 4).

⁴ асоит – чизи содда, ғайри мураккаб

⁵ мунтахабае -интихобшудае

⁶ Яъне: Раҳмати Худой бар вай бод.

⁷ Яъне: Баъзе машоих гӯянд.

⁸ Яъне: Бар ақл ҳазор ном аст ва ҳар номи он ҳазор номи дигар дорад ва аввали ҳар ном тарки дунёст.

ки он нафси куллия бошад ва лавҳи маҳфуз ин нафси куллия бувад ва чунонки руҳро нуроният аст, ки ақли аввал мехонанд ва нафсро низ нуроният аст, ки ақли сонӣ меноманд, валекин аввал ҳодии қалб бувад ба ҷониби руҳ, пас ба сабаби ҳидояту даъват ақли аввал малаки муқарраб омад.

Ва ақли сонӣ ҷозиби нафс бошад ба ҳаво, пас ба воситаи ин ҷазб мубъиди¹ ақли сонӣ шайтон гашт ва дой² омад ба дунё.

Ва хотир панҷ қисм бошад: Хотири ҳаққонӣ бо ғалаба;

ва қалбӣ бо саломат;

ва малакӣ бо сакина, ки маҳмуд бувад;

ва нафсонӣ бо ҳаво;

ва шайтонӣ бо иғво, ки мазмум бошад.

валекин хотири шайтонӣ асбаб³ аст, ки зӯфунун бошад, чунонки шайхи валитарош⁴, қаддасаллоҳу сирраҳу⁵, дар “Фавоеҳ-ул-чамол”⁶ овардааст, ки вақте хилвате ихтиёр карда будам, шайтон ҳияли бисёр ангехту рад кардам. Аммо оқибат дар хотирам омад, ки китобе тасниф кунам ва номи он китоб “Ҳиял-ул-мариди ғала-л-мурид”⁷ бошад, валекин бо шайх машварат бояд кардан, чун дар ғайб бо шайх машварат намудам, каломашро шунудам, ки гуфт: “Худоят нигоҳ дорад. Аз ин хотир, ки шайтонест ва ту пиндоштӣ, ки ӯ худро дашном надиҳад ба лафзи марид?!” Ва мунтаҳӣ шудам аз он тасниф.

Ва аммо хотири нафси зӯфан⁸ воҳид аст, зеро ки нафс мисли сабӣ⁹ бувад ва шайтон мисли болиғи оқил, ки адувви ӯ бошад ва баъзе уламо мегӯянд, ки ҳар баде, ки банда дар хотир бигзаронад ба шиддати майл кардани он, ба он маъхуз бошад, ки агарчи он бадиरो накунад.

Ва аммо дар ҳаққи солики зокир ҳарчи бар дили ӯ бигзарад, ки ғайри Аллоҳ бошад, нафӣи он бар солик вочиб бошад ва баъд аз азми макин¹⁰ қасди феълу саъйи ҷаворих¹¹ бошаду амал зоҳир гардад ва ба иттифоқ маъхуз бувад.

¹ мубъид-дуркунанда

² дой - даъваткунанда

³ асбаб -душвортар

⁴ шайхи валитарош- мурод Начмиддини Куброст.

⁵ Яъне: Худованд қабрашро пурнур гардонад.

⁶ «Фавоеҳ-ул-чамол ва фавотеҳ-ул-чалол» номи китоби Начмиддини Куброст.

⁷ Яъне: Ҳилаҳои шайтони саркаш (сифати шайтон аз Қуръони карим иборати «шайтонан маридан») бар мурид.

⁸ зӯфан – доно

⁹ сабӣ- чавон

¹⁰ макин - мустаҳкам

¹¹ ҷаворих-аъзо

Ва дар ҳар мартаба аз ин маротиб, ки тавба кунад, он ҳама маъфув¹ бошад ва қола-н-набийю, саллаллоҳу ʔалайҳи васаллам²: “ат-Тоибу мина-з-занби каман ло занба лаҳу”³.

Ва дар афзалияти муттақии холис аз тоиби мухлис ихтилоф аст ва аз ин ҳадис, ки зикр карда шуд, истидлол тавон кардан, ки муттақиву тоиб мусовӣ бошанд.

Ва табиатро ду рӯй бошад:

Рӯи аввал, ки софӣ бувад, ба ҷониби нафс дорад. Аз ин ҷост, ки сурати нафс, ки оинаи ӯ сифоти нафс аст, дар рӯи софии ӯ бинамояд ва ин рӯи софӣ руҳи ҳайвонӣ бошад, ки арвоҳи ҷамеъи ҳайвонот аз вай истимдод⁴ кунанд.

Ва рӯи дувум, ки ӯ тира аст, ба ҷониби ҷисм дорад ва ин рӯи тираи ӯ “руҳи табиӣ” бувад, табоеъи ҷамеъи улвияву суфлия аз вай истифоза⁵ намоянд ва барзах миёни ҳар ду рӯи ӯ руҳи наботӣ бошад, ки арвоҳи ҷамеъи наботот аз вай истифода гиранд ва руҳи ҳайвонӣ ё “нафс” меноманд ба ҳасби иттисофи ӯ ба авсофи нафсу иттисоли ӯ ба нафс.

Ва чун вучуду нафс баён карда шуду сифоти ҳоҷибаи ҳар як шарҳ дода омад, баёни шайтон ва авсофи замимаи⁶ ӯ бояд кардан.

Акнун бидон, ки шайтон оташест тираву душманест хира ва вучуди ӯ мумтазич⁷ аст ба зулумоти куфр. Ва мадади вучуд аз нафс асту мадади нафс аз шайтон ва мадади ин ҳар се аз касрати гизост. Аз ин ҷост, ки шайтон гуфта:

“Агар сер дар намоз ояд, ман ӯро дар канор гирам ва агар гурусна дар хоб шавад, ман аз вай бигрезам”.

Ва аммо фарқ миёни вучуду нафсу шайтон дар ҳоли мушоҳида он аст, ки вучуд ба сурати зулумоти шадида намояд дар ибтидои сулук ва чун андаке сафо ёбад, ба шакли абри сиёҳ бинамояд ва агар сарири салтанати шайтон падида ояд, ба сурати абри сурх намояд ва чун ҳузуз⁸ ба тамоми фонӣ шавад ва ҳуқуқ бимонад ва сафо ба камол расад, фалочарам⁹ вучуд ба мисли абри сапед бинамояду бидояти кашфи басират аз ин сифат падида ояд.

¹ маъфув-авфшуда

² Яъне: Пайғамбар, саллаллоҳу алайҳи васаллам, гуфт.

³ Яъне: Касе, ки аз гуноҳон тавба мекунад, ба мисли он аст, ки гуноҳ накарда бошад.

⁴ истимдод- мадад хостан

⁵ истифоза – талаби файз кардан

⁶ замима – бад, мазмум

⁷ мумтазич - омехташуда

⁸ ҳузуз – ҷамъи ҳаз, лаззатҳо, баҳраҳо, насибаҳо

⁹ Яъне: Пас ночор

Ва агар нафс мункашиф шавад, кабуд намояд ба ранги осмон ва ўро чўшише бошад ба мисли чўшиши об аз чашма.

Ва чун нури зикр дар нафси аммора бидурахшад, он ба шакли чароғи афрўхта дар хонаи торик бинамояд ва лаввома гардаду хонаи вучудро аз начосату калбу¹ хинзиру палангу юзу ҳимору² гову пилу ғайри ин аз мазмумот пок гардонад ба истионати Ҳақ ва зикри доим.

Ва агар таҳти дев бувад, мисли чашмаи зулмони норе андак чўшише бинамояд ва бидон, ки фаязони нафс бар вучуд аст, зеро ки тарбияти вучуд аз ўст ва агар нафсро тазкия ба камол расад, басе хайрот бар вучуд ифоза³ кунад, чунонки бисёре аз шурури ифоза мекунад дар замони адами камоли тазкия.

Эй дўст, бидон, ки инсон ба шайтон биност ва шайтон ба инсон ва чомаи инсон ба чомаи шайтон дўхта аст ва агар инсон чомаи худро аз чомаи шайтон ҷудо кунад, чашми шайтон кўр гардад ва бараҳна шаваду бечома бошад.

Ва баъзе аз аҳли илм зикр кардаанд, ки чун ҳазрати Одаму Ҳавво, алайҳимассалом, аз биҳишт ба дунё омаданд, иблиси лаин, ханноси канинро⁴ ба ҳазрати уммулбашар ҳозир овард, дар ҳолате, ки абулбашар ғоиб буд, илтимос намуд, ки ин фарзандро муҳофизат бинамой ва худ бирафт, чун ҳазрати Одам, алайҳиссалом, омад, аз Ҳавво пурсид, ки ин кист?

Ҷавоб гуфт, ки фарзанди иблис аст.

Одам гуфт, ки чаро нигоҳ доштӣ, ки душмани мост. Одам ханносро пора кард, бар қуллаи чаҳор кўҳ ниҳод ва чун ғоиб шуд Одам, иблис ҳозир омаду аз ҳоли ханнос пурсид, Ҳавво сурати ҳоли ханнос дар ҷавоб тақрир кард. Иблис овоз дод: “Ё ханнос” филҳол ханнос падида омад ба ҳамон хайъати аввал ва иблис бирафту Одам биёмад ва пурсид, ки ин чӣ ҳол аст? Ҳавво сурати он ҳол боз гуфт. Одам ханносро бикушту бисўхту хокистарашро дар оби равон андохт ва чун Одам ғоиб шуд, иблис бозомаду аз ҳоли ханнос пурсид ва Ҳавво он чи дида буд, дар ҷавоб боз гуфт. Иблис овоз дод, ки “Ё ханнос”. Алалфавр⁵ ханнос ҳозир шуд ва иблис ғоиб гашт.

Ва Одам ба одат биёмаду пурсид, ки ин чӣ амри аҷиб аст? Лочарам Ҳавво он ҳоли ғарибро тақрир кард ва Одамро ғайрат зиёдат шуд. Пас ханносро бикушту бипухту бихўрду ғоиб шуд. Он гоҳ иблис биёмад ва аз ҳоли ханнос пурсид. Ҳавво ҷавоб тақрир кард

¹ калб - сағ

² ҳимор - дарозгўш

³ ифоза – файз расонидан

⁴ канин – пинҳоншаванда

⁵ алалфавр – фавран, дарҳол

ва иблис овоз дод, ки “Ё ханнос”. Лочарам аз синаи Одам овоз дод, ки “лаббайка”, пас иблис гуфт: “Эй фарзанд, макони шариф ёфтӣ, бояд, ки ҳаргиз аз он ҷо интиқол нақунӣ, ки мақсуд аз ин макр ҳамин буд”.

Лочарам ханнос девест, ки доим даруни фарзанди Одам бошад ва дафъ нашавад, илло ба зикру истиғоса¹.

Акнун бидон, ки дар вучуди кулӣ шаётин бошанд ва аввал шайтони мутлақ аст, ки ӯ мазҳари ҷалоли мутлақ бувад ва дувум шайтони муқайяд аст, ки ӯ мазҳари исм-ул-музил² бувад ва номи ӯ “иблис” аст ва ҷамеъи шаётин музиллаи авлоди ӯ бошанд.

Ва дар ҳадис омадааст, ки дар миёни замини осмон тахте ниҳодааст ва (иблис) бар он тахт нишаста ва ҳар сабоҳ авлоди худро дар миёни мардум мефиристад, то эшонро бар маосӣ³ доӣ бошанд. Ва чун шабонгаҳ шуд, ба наздики ӯ оянд, пурсанд аз ҳар як, ки ҳар касро бар чӣ маъсият доштаанд ва ногоҳ яке гӯяд, ки касро аз таҳсили илми диниву касби маърифати яқинӣ монед омадам, ӯро дар канор гираду кори ӯро аз корҳои дигар бузургтар дорад.

То кунӣ як орзуи худ тамом,

Дар ту сад иблис зояд, вассалом.

Лочарам баъд аз тазкияи нафс аз давои шурури⁴ ахлоқи замима нуфур карда, тасфия⁵ қалб вочиби бошад ва қалби суварӣ гӯшторасе санавбарӣшакл бошад дар паҳлӯи чап. Қола-н-набийӣ, саллаллоҳу ʼалайҳи васаллам: “Инна фӣ ҷасади ибни Одама ламузғатун, изо салаҳат, салаҳа биҳо соир-ул-ҷасади ва изо фасадат, фасада биҳо соир-ул-ҷасади ало ва ҳийа-л-қалбу”⁶.

Ва қалб ба масобаи мишкот⁷ бувад ва руҳи наботӣ ба масобаи зучоҷа⁸ ва руҳи ҳайвонӣ ба масобаи фатилаву⁹ руҳи нафсонӣ ба масобаи равған ва руҳи инсонӣ ба масобаи нур ва руҳи набавӣ ба масобаи нури нур ва руҳи қудсӣ нури он мачмӯъ бувад.

Фард:

Дил зи нуру ҷон зи нуру нури имон ҳам зи нур,

Ҳар се нур ар ҷамъ гардад, банда хонад: Ё Фафур.

¹ истиғоса – паноҳ бурдан

² Яъне: Номи гумроҳкунанда.

³ маосӣ-маъсият, гуноҳ

⁴ шурур-ҷамъи шар(р), бадихо

⁵ тасфия-соф кардан, пок кардан

⁶ Яъне: Дар бадани писарони Одам гӯшторасест, ки агар он ислоҳ пазирад, тамоми вучуди ӯ ислоҳ мепазирад ва агар хароб гардад, тамоми аъзоҳо хароб мегардад. Нек бидонед, ки он дил аст.

⁷ мишкот-ҷароғдон, ҷои ҷароғмонӣ

⁸ зучоҷа – шиша

⁹ фатила – ресмони пахтагин, ки барои шамъ ё ҷароғи равғандор мегузоранд.

Ва ба ҳақиқат бидон, ки вучуди солиқ воҳид аст, аммо ба ҳасби иттисофи он воҳид ба авсоф ва иртисом ба русуму инкилоб дар атвори табақоти сабъаи ботиния асомии касира бар вай итлоқ карда шуд ва маншаи қалби суварӣ он зарра бувад, ки мустахраҷ аст аз захри Одам дар рӯзи мисоқ¹.

Эй дӯст, бидон, ки вучуди инсонӣ аз зарроти ҷамъи коинот ҳосил омадааст, пас ҳар вучуде, ки мункашиф шуд аз фавқи ӯ вучуди дигар бошад, ки ин вучуд фоиқи асфо² аз он вучуд бувад, то ғояте, ки ба вучуди ҳақиқии Ҳақ таоло кибриёи мунтаҳо гардад ва дар ҳар вучуде аз он вучудот чоҳе намояд, валекин дар бидоят аз болои сар пайдо шаваду баъд аз он аз пеши рӯй ва баъд аз он аз тахт ва дар ин ҳол дар қаъри чоҳ нури сабзе бинад ва ин нури сабз аломати интиҳои вучуди ҳодиси сайёр³ ва ибтидои вучуди қадим бошад ва чун нек эҳтиёт карда шавад, чоҳҳои анвои вучуд ҳафт бошад.

Валекин ҳар чӣ донаду бинаду ёбад дар ибтидои сулук, бояд, ки ба шайхи худ машварат кунад дар ғайбат, то шайх онро таъбир кунад, то он ғояте, ки ботини ӯ қавӣ гардад ва он чӣ ба ӯ расад, ба завқи ҳоли худ бидонад. Ва тариқи донистани он мухталиф аст, зеро ки чун маонӣ дар сувар бинамояд, гоҳ бошад, ки аз кайфияти он сурат маънии онро бидонад ва гоҳ бошад, ки он сурат ба нутқ дарояду баён кунад, ки сурати кадом маънӣ буда ва гоҳ бошад, ки қоили⁴ ғайбӣ шарҳ диҳад, ки он сурати кадом маънӣ буда ва гоҳ бувад, ки воқеаи мозия⁵ тафсир ёбад ба воқеаи отия⁶ ва баръакс низ бошад.

Эй дӯст, бидон, ки ҳазрати Шайх Абулҷаноб⁷, қаддасаллоҳу сирраҳу, дар “Фавоёҳ-ул-ҷамол” овардааст, ки он чи солиқ дар воқеа бинад аз нафсу шайтону малаку арзу само ва аршу курсиву ғайри он, бояд, ки тасаввур накунад, ки хоричи ӯст, балки аз даруни ӯсту бо ӯст ва агар рост бинад, он ҳама айни ӯст.

Аз ин ҷост, ки наъраи дарвеш агар билоихтиёр бошад, муборак бувад ва агар баихтиёр ояд, ҳанӯз қадами ӯ дар мақоми ихлос набошад ва овози ба ихтиёр ба ҳуруфи маъруфа бошад, пас, аввал тохир буваду мақбули қулуби аҳли сафо ва сонӣ начас бошад мардуди қулуби аҳли вафо.

*Ҳама олам садои нағмаи ӯст,
Кӣ шунид инчунин садои дароз?!*

¹ мисоқ – қиёмат

² фоиқи асфо – босафотар

³ сайёр – гарданда

⁴ қоил - гӯянда

⁵ мозия - гузашта

⁶ отия - оянда, омадаистода

⁷ Абулҷаноб – лақаби Начмиддини Кубро

Ва ҳам Шайх Начмиддини Кубро, қаддасаллоҳу сирраҳу, дар “Фавоеҳ-ул-чамол” фармудааст, ки чун вучуд дар зикр мустағрақ шавад, аз ҳар ҷузве овози зикр бишнавад, чунонки овози бук¹ ё овози табл ва чун зикр дар аҷзо муқим гардад, овози зикри аҷзо мисоли овози наҳл² бошад.

Лекин баъзе ба тариқи нуқта китобат ёфтааст аз қалами Ҳақ таоло дар вучуд ва баъзе ба тариқи ашкол ва баъзе ба тариқи ҳуруф, аммо нуқтаи Ҳақ таоло ва ашколу ҳуруфи Ў мумосили³ нуқтаи халқу ашколу ҳуруфи эшон набошад, пас он овозҳои тасбеҳоти аҷзои вучуд бувад, то солиқ зокир ояд ба ҳама забонҳо, ки ин аз шароити сулук аст. Ва аҷзои вучудро асомии ачиба аст, чунонки: “Йанбуъ-ул-анвор”, “Маҷмуъ-ул-асрор”, “Китоб-ул-ъишқ”, “Китоб-ул-ашкол”, “Китоб-ул-ъазоим” ва ғайри он.

Ва аввали фатҳи басират аз болои сар аз баҳри он аст, ки зикри калимаи тайиба аст, лочарам ба Ҳазрати қадим сууд кунад⁴ ва чиҳати ҳувият болосту чиҳати боло болои сар аст. Қолаллоҳу таборака ва таъоло⁵:

“Илайҳи йасъад-ул-калим-ут-таййибу ва-л-ъамал-ус-солиҳу йарфаъуху”⁶.

Ва баъд аз сууди зикр басо воридоти руҳония ва анвори қудсия ҳосил шавад дар қалб, то ба ҳадде, ки аз он мамлу гардад. Ва ин ато, ки ҷазои сууди зикр бувад, барои он аст, то дил гушода шавад ва аз сар то қадам аз имону иқону⁷ ирфон мумталӣ⁸ гардад ва зикр дар дил афтад.

Ва яке аз асрори табдили вучуд ин аст, ки чун савотеъи⁹ ҷалоли илоҳӣ бар қалбу руҳ истило орад, анвори чамол қалбу руҳро ҳимоят кунад, пас қалбу руҳ бақо ёбанд ба бақои Ҳақ таоло ва ҳавову шаҳват низ бақо ёбанд ба бақои қалбу руҳ ва ба баракаи мусоҳиба ва зуҳури ин маънӣ аз камоли сирри рафиқ аст дар тарик, ки “ар-рафиқ сумма ат-тариқ”¹⁰.

¹ бук – олати устухонӣ ё филиззӣ, ки дар он дамида овоз бароварда шавад, шай-пур

² наҳл-ору, занбӯр

³ мумосил – шабех, монанд

⁴ сууд кунад – боло равад

⁵ Яъне: Худованди табораку таоло гӯяд.

⁶ Яъне: Сухани покиза ба сӯи боло меравад ва амали шоиста онро боло мебарад (сураи Фотир ояти 10).

⁷ иқон – яқин, бовар

⁸ мумталӣ - лабрез

⁹ савотеъ – нурафшонӣ, партавфишонӣ

¹⁰ Яъне: Аввал ҳамсафар интиҳоб кун, баъд ба роҳ баро.

Ва дигар аз асрори табдили вучуд табаддули ҳавос аст ба ҳавоси дигар, чунонки дар хоб ҳавоси ноим¹ мунсӣ² шавад ва ҳавоси дигари вучуд падида ояд аз чашму гӯшу биниву даҳону дасту пой ва тамоми вучуд басо, ки бедор шавад ва ҳанӯз асари он хоб ба ӯ бошад аз лаззати таому такаллуму машӣ³ вв ғайри он.

Фалочарам, шояд, ки солиқ низ бинаду шунаваду гираду хӯрад аз олами ғайб, чунонки дар бедорӣ. Зеро вучуди ӯ акмал бувад аз вучуди ноим ва басо, ки дар вучуди ӯ ба куввати тайрону рафтани бароб, даромадан дар оташ билозарар падида ояд ва чизе бинаду шунаваду фаҳм кунад ва барояду фуруд кунад ва ҳол он, ки мусоҳиб⁴и ӯро аз он аҳвол хабар набошад.

Назм:

Мункар чӣ шавӣ ба ҳолати зиндадилон?!

Не ҳар чӣ туро нест, касеро набувад.

Ва бидон, ки мушоҳидаи аъло он аст, ки маонӣ дар суvari самовия хувайдо гардад, чунонки шамсу қамару кавокибу буруҷ ва ғайри он. Ва адно он ки маонӣ дар суvari арзия зоҳир шавад, чунонки ҳаёкилу⁵ алвону бихори⁶ нийрону⁷ маодин ва ғайр он.

Эй дӯст, бидон, ки чун ғайби қавӣ сафо пазирад, арвоҳи чамодоту набототу ҳайвоноту суvari аҳли Ҳақ ва аҳволи баъзе амвоту аҳё⁸ ва баъзе авсофи нафс машхуд гардад.

Ва чун ғайби ҳафӣ, ки табақаи шашум аст, дар оинаи қалби чилододаи зокир қалӣ гардад, чамолу чалоли зоти илоҳӣ мушоҳида шавад ва чун ғайб-ул-ғуюби зот, ки табақаи ҳафтум аст, басари басири зокир гардад, ҳама аз ӯ бад-ӯ, балки ҳама ӯ бинад.

Рубой:

Эй он, ки ҳудусу қидадат ӯст ҳама,

Сармоҷи шодиву гамат ӯст ҳама.

Ту дида надорӣ, ки ба худ дарнигарӣ,

Варна зи сарат то қададат ӯст ҳама.

Ва ин як сафар аст аз асфори арбаа ва аснои мақомоти солиқон бошад ва бидояти қазбаи ҳаққия аз ин қост.

Маснавӣ:

Дар кашиш афти, равиш гум гардадат,

¹ ноим - хуфта

² мунсӣ - фаромӯш

³ машӣ – роҳ гаштан

⁴ мусоҳиб - ҳамсуҳбат

⁵ ҳаёкил – ҳайкалҳо, яъне часадҳо

⁶ бихор – чамъи бахр

⁷ нийрон – оташ

⁸ аҳё - зиндаҳо

Гар бувад як қатра, Қулзум гардадат.

Ва тамйизи байна-л-ҳозири-л-ҷалияти¹ ба ҳолати сайёр ҳосил ояд. Зеро ки баҳри маҳзареву сифате, ки таҷаллӣ намояд, исми он маҳзар билоихтиёр бар забони сайёр ҷорӣ гардад. Лочарам, гоҳ “Субҳона-л-Ъалийи-л-Кабир”² ва аз қалб шунавад ва гоҳ “Субҳона-л-Ъалийи-л-Аъло”³ ва гоҳ “Раббӣ ва Қодирий” ва гоҳ “Аҳад, Аҳад” ва гоҳ “Аллоҳ, Аллоҳ” ва гоҳ “Ҳува, Ҳува”⁴.

Фард:

*Чун дили ту пок гардад аз сифот,
Тофтан гирад зи Ҳазрат нури зот.*

Ва пеш аз ин зикр карда шуд, ки таҳқиқи ин мақомот ҷуз ба мутобиати шариат ҳосил наёяд, зеро ки шариат қонуни ҳикмат асту ҳикмат қонуни ҳиммат ва ҳиммат иборат аст аз қудрати комилаи сулуки роҳи Худои таоло.

Маснавӣ:

*Нутфаи мулки ҷаҳонҳо ҳиммат аст,
Парру боли мурғи ҷонҳо ҳиммат аст.
Марди ҳиммат бош, то роҳат диҳанд,
Ҳар замоне мулки сад шоҳат диҳанд.
Ҳар киро як зарра ҳиммат дод даст,
Гирди ӯ хуришед з-он як зарра наст.
Ҳар киро шуд ҳиммати олий падид,
Ҳар чи ҷуст, он чиз ҳоли шуд падид.*

Ва бидон, ки миёни қалбу Арш доим ҷазбу ҳанин⁵ бувад, то ҳар нуру нор, ки аз қалб ба ҷониби Арш сууд намояд, аз Арш низ мисли он нуреву норе ба ҷониби қалб хубут⁶ намояд.

Ва бидон, ки фаноӣ қалбу Арш дар Ҳақ таоло вақте бошад, ки Ҳақ таоло бар қалбу Арш истиво⁷ намояд ва истивоӣ Ҳақ таоло бар Арш мисли истивоӣ Ҳақ аст бар қалб, валекин истивоӣ Арш аз ҳазрати ҷалол бувад ва истивоӣ қалбӣ аз ҳазрати ҷамол. Ва ин маънӣ аз “ар-Раҳмон – р – Раҳим” фаҳм шавад. Зеро ки аз зикри “ар-Раҳмон” завқи сифоти ҷалол аз кибриёву азамату қудрату иззату шиддату батшу⁸ қувват ҳосил ояд ва аз зикри “ар-Раҳим” завқи сифоти ҳол аз раҳмату

¹ мурод фарқ гузоштан ва шинохтани таҷаллии айни аст.

² Яъне: Пок аст Худованди баландмартабаи бузург.

³ Яъне: Пок аст Худованди баландмартабаи баланд.

⁴ Яъне: Ёст, Ёст

⁵ ҳанин – зорӣ, гиря

⁶ хубут - фаромадан

⁷ истиво – қарор гирифтани

⁸ батш – ҳашм, қудрат

караму атфу таҳаннуну¹ саломат ёфта шавад.

Пас нисбати руҳ ба Ҳаққу халқ мисли нисбати “вов” бошад бо “алиф”-у “ё” ва нисбати рафъ ба насбу ҷар ва аз ин сир(р) сайёр мутталиъ гардад бар асрори хуруфи тисъа ва ишрин².

Маснавӣ:

*Қавме зи вучуди хеш фонӣ,
Рафта зи хуруф дар маонӣ.
Аз зулмати пардаҳо гузашта,
Дар нури сифот маҳв гашта.
Аввал ҳама Ёст, воҷиб-уз-зот³,
Берун зи тасаввуру хаёлот.
Он чо ҳама ваҳдат аст мутлақ,
Таҳқиқи ҳақиқат аст алҳақ.
Ҳон, эй саруно бараҳна дар роҳ,
Ин аст баёни ҳарфи “Аллоҳ”.*

Ва он қудрат, ки “ҳиммат” ном дорад, ба ҳақиқат Исми Аъзам аст, зеро ки баҳри сайёрии исме аз асмои аъзами худ ҳиба⁴ мефармояд, то ба он исм тайёр гардад⁵.

Зеро ки як қадами сӯфӣ дар макон аст ва қадами дигараш дар ломакон ва Исми Аъзам мураккаб аст аз чамеъи оёт ва мавҷуд дар чамеъи баёнот, пас ҳар мавҷуде ҳарфе аз хуруфи Исми Аъзам бошад ва ин фақир аз ҳазрати сиёдат суол кард, ки Исми Аъзам кадом бошад? Ҷавоб фармуд, ки: “Аллоҳ”.

Пас арза дошта омад, ки ин фақирро чунин лоеҳ⁶ гаштааст, ки Исми Аъзам “Бисмиллоҳ” аст. Гуфт: “Оре, ҳар ду муттаҳид бошад”. Ва боз ин фақир арза дошт, ки касрати хуруф дар Исми Аъзам шояд, ки ба сабаби қусури фаҳм бошад, табассум фармуду фармуд, ки чунон бувад.

Ва дар рӯзи панҷшанбе понздаҳуми моҳи шаъбон буд ба таърихи санаи сабъа ва самонина ва сабъамеа⁷ дар қасаби сарой соли зикри Исми Аъзам рафта буду чизе навишта шуда ва дар шаби чумъа, ки шонздаҳум бошад, ҳазрати сиёдатро дарвоқеа дида омад. Фармуд, ки бояд, ки ба саъйи балеғ ба ҳақиқати Исми Аъзам расида шавад, то азамати ӯ машҳуд гардад, зеро ки дар он вақт, ки Исми Аъзам бар ман кашф гашт, чунон азим дида омад, ки ман як ангушти ӯ будам.

¹ таҳаннун - меҳрубонӣ

² Яъне: Бисту нух. Дар ин чо мурод асрори бистунӯҳгонаи алифбост.

³ Яъне: Оне, ки ҳастаиаш ҳақиқӣ ва ҳатмст.

⁴ ҳиба – баҳшиш, ато

⁵ тайёр гардидан – парвоз намудан

⁶ лоеҳ – зоҳир, ошкор

⁷ Яъне: Соли 787.

Назм:

*Ку яке саргаишта ҳамчун гӯй дар кӯйи талаб?
Қоматаи асрори ин майдони ахзар гӯяме.
Ку яке покизахотир, ростфаҳму ростдил?
То ба зери ҳар сухан як нукта музмар¹ гӯяме.
Ку яке аз ақли дуни хеи по бартар ниҳад?
То суханҳои рафеъ аз Арш бартар гӯяме.
Ку яке гаввоси беандешаи бисёрдон?
То аҷоибҳои ин дарёву чавҳар гӯяме.*

Эй дӯст, бидон, ки дар таърихи санаи салоса ва сабъина ва сабъамиа² ин фақирро ба хиттаи муборакаи Хутталон дар қаряи Алишоҳ, раҳимаҳуллоҳ, иртиҳол³ ҳосил омад ва чун муддате дар он қаря мутавааттин гашт, рӯзе бародари Ҳақгӯй, раҳимаҳуллоҳ, ҳозир омад ва тақрир кард, ки дар хоб дидаам, ки қоиле мегуфт, ки чун як сол бигзарад, дӯсте аз дӯстони Худои таоло биёяд дар мавзеи зимистонии Алишоҳиён, зинҳор, ки суҳбати ӯро ғанимат доред. Лочарам, имрӯз як соли тамом мешавад, лобуд⁴ маро дар мавзеъ бояд рафтан. Ва чун дар он манзил бирафту дар манзили Аҳӣ Ҳочӣ нузул кард, дид дарвеше, нурваше, бо амомаи сиёҳи дилкаше низ нузул кардааст ва бишинохт, ки он дӯсти Худой, ки он қоили ғайбӣ хабар кардааст, ин сиёҳдастор аст, ки ӯро Сайид Алии Ҳамадонӣ гӯянд, қаддасаллоҳу сирраҳ-ул-азиз⁵.

Фард:

*Марди сайри роҳи Ҳақ розе сияҳ бошад, вале
Нури имон дар дилаш равшан чу гул дар гулбун аст.*

Пас байъат карду мурид шуд.

Ва баъд аз чанд рӯз хидмат Ҳақгӯ ва Аҳӣ Ҳочӣ ба чаноби рафеъ ва рикоби ламеъи⁶ ҳазрати сиёдат ба хучраи ин фақир нузул фармуданд ва ин фақирӣ ҳақирӣ алил⁷ аз барои шифои қалби алил суоле кард аз чаноби чалил, пас маонии латифа ба иборати шарифа баён фармуд, чунонки дили ин фақир гашт чазб ва чонаш дар тараб омад. Он суол ин буд, ки:

“Йамҳуллоҳу мо йашоу ва йусбиту”⁸ чӣ маънӣ дорад?

¹ музмар – пинҳон, пӯшида

² Яъне: Соли 773.

³ иртиҳол – кӯч бастан

⁴ лобуд - бояд

⁵ Яъне: Худованд турбати азизашро мунаввар дорад.

⁶ ламеъ – дурахшон, пурнур

⁷ алил- ноқис, ранчур

⁸ Яъне: (Худованд) он чиро, ки хоҳад, аз байн мебарад ва он чиро, ки хоҳад боз-мегузорад (сураи Раъд, ояти 39).

Чавоб фармуд, ки: “Ай: Йамхуллоҳ-ул-асбоба ва йусаббит-ул-қудрата фӣ қулуби-л-орифина ва йамхуллоҳ-ул-қудрата ва йусаббит-ул-асбоба фӣ қулуби-л-гофилин”¹.

Ва ногоҳ дар аснои он ҷазб, бо ҷамоате ҳозир омаданд ва аз ҷаноби сиёдат суоле карданд. Фармуд, ки:

-Мо ҳанӯз мусалмон нашудаем, ба маънии ин суол чӣ гуна расем? Ва бархосту бар дари гунбади Алишоҳ даромад ва аз заҳваи кубро² то замони мусодир³ он зимистон дар он гунбад мебуд ва ҳол он ки ҳаво бағоят сард мебуд ва аз ҷома ҷуз куртаву мураққаъ⁴, ки ба ин фақир расидааст, напӯшида буд.

Ва асли он мураққаъ аз он ҷост, ки ҷаноби сиёдат фармуд, ки дар асфор рукъаи бисёр аз ҷомаҳои авлиёи кибор ба ман расида буд ва маро ҷомаи симобие буд рақиқ⁵, пас он рукъаҳоро бар он ҷомаи симобӣ тарқеъ⁶ кардаам ва пӯшида.

Назм:

*Як шамъ аз ин маҷлис сад шамъ бигиронад,
Гар з-он ки туй мурда, ҳам зинда шавӣ бо мо.
Дар зинда даро як дам, то зиндадилон бинӣ,
Атлас бадар андозӣ, дар жанда шавӣ бо мо.
Чун дона шуд афканда, баррусту дарахте шуд,
Ин рамз чу дарёбӣ, афканда шавӣ бо мо.*

Ва ин фақир аз ҷаноби сиёдат шунуд, ки фармуд, ки хирқа пӯшидан тухми тариқат аст ва баъд аз он адои салоти мағриб ба илтимос аз он гунбад ба ҳучраи ин фақир бозомад ва чун салоти фаҷр адо карда шуд, ҳазрати сиёдат Аҳӣ Ҳоҷиро фармуд, ки мӯзае бояд харидан. Хидмати аҳӣ мӯзаи хубе ҳозир овард. Ҷаноби сиёдат фармуд, ки мӯзаи дарвешона бояд. Лочарам мӯзаи арзонбахое ихтиёр кард ва ба руқуб⁷ иқбол намуд ва ба ҷониби манзили ҷадиду маъмур, ки Аҳӣ дар Қипчоқ иморат карда буд, бирафт ва Аҳӣ ба саодати он суҳбати ҷаноби сиёдат бирасид ва се моҳи зимистон дар он манзил иқомат варзид.

Ва дар он се моҳ (ба) каррот ба зиёрат рафтам, бор надорад ва ба малолати хотир ручӯъ мекардам, то рӯзе яке аз мутааллиқон гуфт, ки:

-Малӯл набояд шудану суҳан ба тафовут нашояд гуфтан, ки

¹ Яъне:

² заҳваи кубро – соате қабл аз қиёми хуршед.

³ мусодир – оғоз.

⁴ мураққаъ – ҷомаи аз куроқ дӯхташудаи дарвешон; ҷомае, ки аз пораҳои матоҳои гуногун дӯхта шудааст.

⁵ рақиқ – нозук, маҳин, тунук

⁶ тарқеъ – дарбех кардан, ба ҳам дӯхтани пораҳо

⁷ руқуб – савор шудан

Худойро таоло илм бисёр аст ва дӯстон бешумор бошанд ва хидмати ин сайидро шояд, ки аз он илмҳо дода бошад ва аз он дӯстон бувад. Лочарам ин сухан бағоят коргар омаду дили ин фақир аз мазиқи малолат ба васеи роҳат омад ва рӯйи ниёз ба хоки остонаи нози сиёдат ниҳод боз, валекин ҳанӯз андак-андак изтиробе дар хотир мебуд. Бад-он сабаб, ки дар хоб дида будам, ки сиёдат рӯй ба сӯйи машриқ карда буду намоз мегузорид. Пас Ҳақгӯй ҳозир шуд ва он ходро гуфтам ва ӯ ба ҷаноби сиёдат тақрир карда, ки чунин хобе дида шудааст. Ҷаноби сиёдат фармуда, ки “Моро нияти сафари Бадахшону мулки Хитост. Пас, он ноим сурати нияти мо дидааст”. Ва Ҳақгӯ боз омаду маро башорат дод ба таъвили хоб.

Ва чун арбаини¹ раҷабӣ ба охир омад, ин фақир ба ҷаноби сиёдат ҳозир омаду дар миёни мулоқоти вучуди бовучуди ҷаноби сиёдат нуре муталаълаъ² дид, ки меояд ва сурати қолабро надид, пас мадҳуш гашту надонист, ки ҷӣ гуна бинишинад. Лочарам дар қафои ҷаноби сиёдат бинишаст ва чун даҳш зоил гашт, ҳазрати сиёдат фармуд: “Пеши рӯй бояд нишастан, на дар қафой”. Ва бархосту мусаллои³ шарифи худро дар пеши рӯи мубораки худ баст⁴ намуд ва фармуд, ки дар ин мусалло бинишин ва чун дар нишастан диранге шуд ба ҳасби риояти адаб, ҷаноби сиёдат фармуд, ки адаб он аст, ки иҷобат кунӣ. Фалочарам иҷобат кардаму бар мусалло нишастам.

Ва он аврод, ки ҷаноби сиёдат ҷамъ кардааст, ба хондани он тарғиб намуда дар як вақт, ҳазрати Мустафо, саллаллоҳу алайҳи васаллам, онро дар авқоти мутафарриқа хондааст.

Лочарам аз суҳбати аҳли бидъат эҳтироз вочиб бошад. Ва агар касе мубтало шавад ба суҳбати ақвоми мухталифа, бояд, ки мустаъмили⁵ рифқ⁶ бошад ба ҷамеи халоиқ, зеро ки ҳазрати Мустафо, саллаллоҳу алайҳи васаллам, ридои мубораки худро барои аҳли дунё баст кардааст ва ба яқин бидонад, ки риояти лину сухулат мучиби начот аст. Ва қола-н-набийу саллаллоҳу ғалайҳи васаллама:

“А тадруна ғало ман ҳурримати-н-нор? Қолу: Аллоҳу ва расулаҳу аъламу. Фақола: Ёала-л-ҳайини-л-лайини-с-саҳл тақриб”.⁷

¹ арбаин – чиҳил. Дар ин ҷо ба маънии чилланишинӣ

² муталаълаъ – равшан, дурахшон

³ мусалло – ҷойнамоз

⁴ баст намуд – паҳн кард, густард

⁵ устаъмил – ба қор баранда, истеъмолкунанда

⁶ рифқ – нармӣ, мулоимат, меҳрубонӣ

⁷ Яъне: Пайғамбар, саллаллоҳу алайҳи васаллам, гуфт: «Дармеёбед шумо, ки оташи дӯзах бар кӣ ҳаром гардонида шудааст? Саҳоба гуфтанд: Аллоҳу расулаш до-нотаранд. Пас, Расул, саллаллоҳу алайҳи васаллам, фармуданд: Бар касе, ки осон-гир, нармгӯ ва пайвандгар.

Дар охири он маҷлиси даҳш чаноби сиёдат фармуд, ки маслиҳат он аст, ки баъд аз иди Рамазон ба ифозаи илмӣ иштиғол бошад, ки агар Худой хоҳад, зеро ки арбаини дигар ихтиёр карда шавад, муяссар гардад, ин шоаллоҳу таоло.

Ва чун ин фақир дар иди Рамазон ба чамоли сиёдат масрур омад ва илтимоси байъат низ намуд, фармуд, ки ту маълулӣ мулозими боби фақр натавонӣ буд, валекин чун ин фақир дар илтимос мухлис буд, ба иҷобат қарин омад ва аммо байъат низ мавъуд гашт, то ҳазрати сиёдат боз ояд аз мавзеи зимистонӣ, ки ба илтимоси Аҳӣ Ҳочӣ рафта буд.

Ва чун бозомад ба маъмури чадидаи Аҳӣ Ҳочӣ ва рӯзе чанд иқомат намуд, дар шабе ин фақир байъат кард ва дар ҳолати байъат чун як дасти ин фақир гирифт, дар миёни он ду дасти кабир нури вилояти он чаноб ламеъ дида шуд, ки дар ҳамагии он хона мамлӯ гашт. Пас ҳайрат ҳосил омад аз он нури ламеъи ачиб ва дастор аз сар бардошта шуд.

Ва чун таҳайюр зоҳир гашт, дастор қатъ омад ва он қитъаро ба ҳазрати сиёдат арза дошта, то пойтоба созад. Фармуд, ки рӯймол шавад, на пойтоба ва дар ҳангоми дигар аз бародарам Ҳақгӯй, раҳматуллоҳи алайҳи, пурсидам, ки микроз ба кор бурдӣ ё не? Табассум карду гуфт: “Оре”. Аз носия¹ гирифт чанд торе. Ва аз бародарам Ҳақгӯй суол кардам, ки дар ин вақт, ки ман нури вилояти чаноби сиёдат дидам, ту низ дидӣ? Гуфт: “Не”.

Назм:

Нафҳа омад, мар шуморо диду рафт,

Ҳар киро мехост, чон бахшиду рафт.

Эй дӯст, бидон, ки дар айёми суҳбати боназоҳати² чаноби сиёдат ҳар чи дар хотирам омадӣ, онро бар ман ошкоро кардӣ ва агар маслиҳати изҳори он набудӣ, ба ишорат танбеҳ намудӣ. То рӯзе ба хотирам омад, ки воқеае даст додааст, бояд суол кардан, то чӣ фармояд? Ҳол он ки марзо дошт дар он вақт, ки аз Андароб³ рӯчӯъ кард ба сабаби мараз ва хидмати Ҳоча Абдуллоҳ, раҳматуллоҳи алайҳи ва бародарам Қавомуддину Мавлоно Муҳаммадсарои Эсанӣ низ дар хидмати сиёдат ҳозир буданд ва аз хонаи Қозӣ Ҳасан, ки ба наздики пули Бандак буд, берун омада буданд. Ва гуфтанд, ки имшаб ба наздики кабутархонаи Қозӣ Ҳасан бошиданд ва хидмати Амир тӯтӣ низ то он ҷо ба хидмати сиёдат омада буд. Омаду чанд кабутар гирифт ба хидмати сиёдат овард ва хидмати сиёдат фармуд, ки бояд,

¹ носия – пешонӣ, рӯй

² назоҳат - покӣ

³ Андароб – номи мавзеъе дар Мовароуннаҳр

ки тарки ибодат накунӣ! Ва ӯ қабул кард ва ман ҳам ба истиқболи чаноби сиёдат рафта будам ва он воқеа дида, лочарам чун пурсидам, ба ишорат танбеҳ фармуд, валекин балоҳат¹ ҳичоб шуд ва мунтабеҳ нагаштаму мехостам бори дигар аз чаноби сиёдат бипурсам, ки дар ғазаб шуду фармуд, ки аз ин хона берун рав ва илло ба асо саратро пора созам. Ва чун Хоҷа Абдуллоҳ, раҳимахуллоҳ, ин шиддати ғазабро мушоҳида кард, дасти маро бигирифтун берун овард ва суол кард, ки ту сухане боре ба забон нагуфтӣ, аммо бигӯй, ки дар хотир чӣ доштӣ? Ва чун хостам, ки дар тақрири он дароям, ҳазрати сиёдат овоз дод, ки дар хона боздароянд. Пас чун бозомадем, фармуд, ки мо аз аблаҳии вай гоҳ-гоҳ дар ташвиш мешавем. Хидмати Хоҷа гуфт, ки он чӣ буд, ки мо надонистем ва фармуд, ки:

-Ҷуро воқеае аз мақоми сафовати² нафс даст додааст, валекин ӯ тасаввур мекунад, ки он амри азим аст аз барои он ки кор накардаасту аҷоибии роҳи Худои таоло надида ва Ҳақ таоло бошад, ки ӯро даст гирад, ки то аҷоибии роҳ мушоҳида намояд, ки ҳирс дорад, аммо маълум аст.

Ва хидмати Хоҷа, аз он ҷо, ки вучуди муборакаш халосаи натоиҷи аҳли ихлос буд, фармуд, ки моро яқин аст, ки дуои чаноби сиёдат мустачоб хоҳад шуд.

Ва хидмати Хоҷа рӯзе дар Бадахшон ин фақирро ишорат фармуд, ки аз ҳазрати Амир суол бояд кардан, ки ғазуб³ чаро бошад, бо он ки куммали аҳли тариқат аст? Ва чун намози хуфтан адо карда шуду бар одати муборака ҳар шаб чаноби сиёдат ин фақирро талаб намуд, суоли Хоҷа ба хотирам омад ва чун дар ҳуҷраи масҷид ба суҳбати шариф даромадаму ба ду зонуи адаб бинишастам, ҳазрати сиёдат ин фақирро талаб намуду пештар аз суол табассум намуду фармуд, ки:

-Агарчи моро ғазабе мебошад, аммо ғазаби мо раҳмат аст ба мағзубун алайҳи⁴.

Пас ғазаби мо мӯҷиби раҳмату тараққӣ бошад. Ва чун ин ҳидоя ба хидмати Хоҷа расонидам, Хоҷа фармуд, ки акнун маро фараҳе ҳосил омад, ки қиматаш аз ду олам афзун аст.

Ва чун дар айёми суҳбати шарифаш таҳқиқ шудааст, ки максури⁵ он чаноб маҷбур⁶ аст, зеро ки ғазаби ӯ сабаби тараққӣ мебуд. Ва сирри ин саодат он аст, ки ҳазрати сиёдат мучаллои ҷамолу ҷалоли зот омада буд. Ва дар ин ҳадис ба он сир ишорат аст:

¹ балоҳат - соддадилӣ

² Сафоват - тозагӣ, покӣ, сафо

³ ғазуб - ғазабкунанда

⁴ Яъне: Оне, ки бар вай ғазаб карда шудааст.

⁵ максур – шикаста, устухоншикаста

⁶ маҷбур – шикастабандӣ шуда

“Хиёру умматӣ аҳаддоуҳо аллазина изо газибу раҷаъу”¹

Яъне, тоифае, ки ахлоқи нафсониро дар мақоми фано дарбозанду хонаи вучудро аз сифоти башарият бипардозанд ва хошоки ҳастиро дар зовияи² нобуд андозанд. Ҳароина мақбулонро баъд аз таҷарруи марорати³ фано, шарбати бақо чашонанд дар боргоҳи лиқо, баъзеро либоси ҳилму ҳаё пӯшонанд ва чамъеро ба хилъати тааззузу⁴ кибриё махсус гардонанд. Пас, чун дар мақоми саҳв осори он сифотро дар вучуди азизи эшон ба зухур расонанд, авоми ка-л-анъом⁵ онро аз эшон такаббур номанд.

Ва баъд аз се моҳ аз сафари Бадахшон ба хиттаи муборакаи Хатлон рӯҷӯъ намуд ва се моҳи дигар аз шарафи вафои он ваъда ташрифот фармуд ба ҳасби ифозаи асрор аз кутуби аҳли тариқат ва анвори он суҳбати бораҳмат. Он гоҳ мутаваҷҷеҳи сафари мулки Хито гашт ва ҳол он ки маро дар баъзе аз масоили сӯфия, қаддасаллоҳу асрораҳум, тараддуде⁶ мебуд ба сабаби қусури фаҳм. Лочарам онро ба чаноби сиёдат арза кардам. Пас чаноби сиёдат фармуд, ки вақте биёяд, ки он мушқилот ҳал гардад ва изъофи⁷ он чи бар ман хондиву аз ман шунидӣ ва фаҳм кардӣ, низ бар ту лоеҳ гардад, зеро ки ҳиммати ин дарвеш ба қониби ту масруф мебошад. Фалочарам сар ба қадамаш ниҳодам аз рӯи ихлос ва видоъ кардам ва чун маро ақида он буд, ки нафаси нафиси ӯ аз қабилӣ яқин аст, ба мутолиаи макруот⁸ муштағил шудам бо риёзати нафс ба ҳам. Ва ҳол он буд, ки дар замони гузашта муддате риёзат кашида будаму бенавоӣ хулқи ман шуда буд, лочарам ба андак фурсат гушоди бисёр дар ман падида омад ва он мушқилот ҳал гашту изъофи он лоеҳ шуду мешавад то акнун ба баракати он нафас.

Назм:

Ҳар кӣ ёбад чаими дилро куҳли тир,

Соф гардад чаими қонаш ҳақназир.

Ва чун аз сафари мулки Хито бозомад ба хиттаи муборакаи Хатлон, ин фақир ба вилояти Русто⁹ омада буд. Пас офтоби чамоли сиёдат низ аз машриқи вилояти Русто тулӯъ намуд ва ҳазрати

¹ Яъне: Бехтарини уммати ман ононеанд, ки чун ғазаб кунанд, аз он ғазаб фуруд оянд.

² зовия – дар ин чо ба маънои гӯшае

³ марорат- талхӣ, машаққат, азоб

⁴ тааззуз – иззат бахшидан, азиз доштан

⁵ Яъне: мисли чаҳорпоён.

⁶ тараддуд – шакку шубҳа

⁷ изъоф – дучанд гардонидан

⁸ макруот – чизҳои хонданӣ

⁹ Русто – шаҳракест дар Бадахшон.

борифъат, Шоҳ Шайх Муҳаммад, ба нури суҳбати чаноби сиёдат мунаввар омад.

Ва баъд аз суҳбати мукаррара ба ҳазрати шоҳ, чаноби сиёдат фармуд, ки ба суҳбати шоҳ бирав гоҳ-гоҳ, лочарам то имрӯз онро медорам нигоҳ ба ҳазрати он подшоҳ. Ва ҳазрати сиёдат фармуд, ки Шайх Муҳаммад шоҳи дунёву охират аст ва дар хангоми дигар фармуд, ки:

-Зуд бошад, ки мамлакати Бадахшон ба Шайх Муҳаммад бозгардад.

Ва ҳазрати сиёдат фармуд, ки вақте дар диёри Рум дар масчиде ба ният иқомат карда будам дар фасли шитову¹ хаво бағоят сард буд, ногоҳ шабе эҳтилом афтоду нафс аз ғусл мутақосил² омад. Пас ғайрат кардаму бар нафс вочиб гардонидам ба ҳасби ният, ки то чиҳил шаб дар оби яхбаста ғусл орам. Ва санги гароне дар масҷид баста буд, бардоштаму бар сари оби яхбарбаста рафтам ва ба он санг яхро бишикастаму ғусл овардам ва ҳол он ки аз чома чуз хирқайи кӯҳна надоштам ва ҳамчунин, то чиҳил рӯз ҳар шаб он сангро мебурдам ва яхро мешикастаму ғусл меовардам.

Ҳазрати сиёдат фармуд, ки дар Ҳамадон хонақоҳе буд бағоят васеъ, аммо бинои он хонақоҳ ханӯз тамом набуд, лочарам чун шаб даромадиву бирафтӣ ва хишт молидаме то ба наздики субҳ ва боз ба хонақоҳ омадӣ ва ба ҷамоат намоз адо кардаме ва баъд аз он се моҳ тамом кардам ва фуқаро дар айёми арбаин дар он хонақоҳ ҷамъ мешуданд дар фасли шито.

Ҳазрати сиёдат фармуд, ки ҳаққи шурако³ буд, ба дувоздаҳ ҳазор динор бихаридам, вақфи хонақоҳ кардам ва чун ба хидмати шайх арза доштам, ғазаб карду фармуд, ки пештар аз байъ чаро нагуфтӣ, ки ба чиҳати анфаъ⁴ аз он қаряи маъруф омадӣ? Ва дар ғайбати ман фармудааст, ки бихамдиллаҳ⁵ Сайид маломатро аз хотири мо дафъ кард ба сабаби вақф кардани боқии қаря.

Ҷаноби сиёдат фармуд, ки вақте дар сафар будаму мерафтам ногоҳ чанд саворе мулоқот намуданд ва яке аз он саворон фуруд омаду сар ба қадами ин дарвеш ниҳод ва бисёр бигирист. Пас аз ӯ суол карда омад, ки ту кистӣ? Гуфт: “Ман фалон туркам, бандаи шумо, ки ҳазрати Амир Шаҳобуддин маро ба фалон амир бахшида буд”. Ва дувист динор оварду илтимос намуд, ки бояд қабул кардан.

¹ шито- зимистон

² мутақосил - танбал

³ шурако – ҷамъи шарик

⁴ анфаъ – фоидаовартар, судмандтар

⁵ Яъне: Ҳамди Худованд.

Лочарам он мақбул омад ва сад динорро як даъват¹ сохта шуд аз баҳри фуқаро, ки монда шуда буданд аз тааби² роҳ ва ман низ аз он даъват тановул кардаму баъдаҳу дар воқеа дидам, ки ҳазрати Расул, саллаллоҳу алайҳи васаллам, фармуд, ки баъд аз риёзати солҳо ҳаром набояд хӯрдан. Чун бедор шудам, ба такаллуф қай овардам.

Таҳия ва тавзеҳи Баҳром Раҳमतов

¹ даъват – зиёфат

² тааб – ранҷ, машаққат

Саъдии Шерозӣ

МАҶОЛИСИ ПАНҶОҶОНА¹

Маҷлиси аввал

ал-Ҳамду лиллоҳи-л-лазӣ халақа-л-вучуда мина-л-бадам
 Фабадат ӯало сафаҳотиҳи анвору асрори-л-қидам².
 Шукр он Худойро, ки ӯ ҳаст офаридаст аз адам,
 Пас кард пайдо бар адам анвори асрори қидам³.
 Мо зола фӣ озолиҳи муъаззизан бичалолиҳи,
 Мустағнийан бикамолиҳи, ло би-л-ъабиди ва би-л-хидам⁴.
 Маъвои ҳар овора ӯ, бечорагонро чора ӯ,
 Дилдори ҳар ғамхора ӯ, ғаффори ҳар соҳибнадам.
 Баҳара-л-букула зуҳуруҳу, саҳара-л-кулуба хузуруҳу,
 Наввара-н-навозира нуруҳу, саҳара-н-нуфуса бимо васам⁵.
 Дарду ғамаш меҳмони дил, номи латифаш чони дил,
 Дил з-они ӯ, ӯ з-они дил, гар ошиқӣ, дарнеҳ қадам.
 Волӣ ӯало аҳбобиҳи аснофу лутфи аҳсобиҳи,
 Ёо суа комин билобиҳи бимаросими-л-карами-л-аъам(м)⁶.
 Дарвеш ӯро ном неҳ, гар чошт бошад, шом неҳ
 В-андар дилаш ором неҳ, аз меҳр бар чонаш рақам.
 Вофи-л-ҳичо ирфониҳи, мо залла фӣ фардониҳи,
 Субҳонаху, субҳонаху, зоқа-л-муно фоқа-л-умам.
 Аз ҳар чи гӯям бартарӣ в-аз ҳар чи хоҳам беҳтарӣ
 В-аз он чи донам меҳтарӣ, эй чони чонҳо лочарам.
 Наът-ун-набийӣ-л-мустафо, ламмо ӯафо расм-ус-сафо

¹ Матн аз «Куллиёт»-и Саъдӣ» (тасҳеҳи Б.Хуррамшоҳӣ. – Техрон: Дӯстон, 1383, сах.823-841) таҳия ва тавзеҳ гардидааст. Лозим ба ёдоварист, ки ин рисола дар аксари нусхаҳои қаламии «Куллиёт»-и Саъдӣ қарор дорад.

² Яъне: Ҳамду сипос хоси Худованд – Онест, ки ҳастиро аз нестӣ падида овард. Он гоҳ бар сафаҳоти он анвори асрори қидам намудор гардид.

³ қидам – қадим будан, сармадӣ будани Худованд

⁴ Яъне: Ҳамеша дар азалии худ бо чалолу камоли хеш азизу муқаррам буд, на бо бандагону ходимон.

⁵ Яъне: Зуҳури ӯ ақлҳоро хира кард ва хузураш дилҳоро чоду намуд. Нураш дидагонро равшан сохт ва бо доғи (муҳаббате, ки бар дилҳояшон гузошт), чонҳоро беҳобу беқарор гардид.

⁶ Қобили зикр аст, ки ин байт ва се байти арабии баъд ҳанӯз дар саъдишиносӣ тасҳеҳи комил напазируфтааст. Аз ин рӯ, тарҷума ва маъникашии дақиқ номумкин мебошад.

Таҳдӣ биҳи авсофуно бирашодиҳи субула-л-аъамм.
 Эй кути дилҳо гуфт ӯ, муҳри худо бар китфи ӯ,
 «Мо нома қалбӣ»¹ чуфти ӯ, фаҳри араб нури аҷам.
 Салло ӯалайхиллоҳу мо зоат масобиҳ-ус-само,
 Бал зода хайру конамо ал-ҳаййу биҳи хайр-ул-умам.
 Ақл ошнои кӯи ӯ, дил хайрбоде сӯи ӯ,
 Чонҳо фидои рӯи ӯ, ӯ муҳташам, ӯ муҳтарам.

Дар хабар аст аз он муқтадои зумраи ҳақиқат ва аз он пешвои лашкари тариқат ва аз он нигини хотами ҷалол ва аз он ҷавҳари унсури камол ва аз он атласпӯши «*ва-з-зуҳо*»² ва аз он қасаббанди³ «*вал-лайли изо сачо*»⁴ ва аз он тайласондори⁵ «*ва ласавфа йуътика раббука фатарзо*»⁶, он соҳибхабари «*ва ла-л-охирату хайрун лака мина-л-уло*»⁷, он меҳтаре, ки агар ҳурмати баракати қадами ӯ набудӣ, роҳи дин аз хоки куфр пок нагаштӣ – «*ал-йавма акмалту лакум динакум*»⁸, он сарваре, ки агар ҳайбати дасти ӯ набудӣ, қабои моҳ чок нагаштӣ, ки – «*иқтарабати-с-соъату ваншаққа-л-қамару*»⁹.

Беҳ аз ин бишнава: Одами сафӣ хилъати сафват аз ӯ ёфт, Идриси ботадрис рифъат аз ӯ гирифт, руҳи пурфутуҳ дар қолаби Нӯҳ ба иззати ӯ даромад, тайласони сууд бар сари Худ ӯ кашид, камари шамшери хуллат бар миёни Халил ӯ баст, маншури аморат¹⁰ ба номи Исмоил ӯ набишт, хотами мамлакат дар ангушти Сулаймон ӯ кард, наълайни курбат дар пой Мӯсо ӯ кард, аммомаи рифъат бар сари Исо ӯ ниҳод.

Ин меҳтару ин беҳтар ва ин саййиду ин сарвар, ки шаммае аз неъматӣ ӯ шунидӣ, чунин мефармояд: «*Ман ҷоваза арбаъина санатан фалам йағлиб хайруҳу бишарриҳи фалйатачаҳҳаз ила-н-нори*». Яъне: Ҳар он кас, ки дар ин сарои футур¹¹ ва матои гурур, ки ту ўро «дунё» мехонӣ, соли ӯ ба чиҳил бирасад ва хайри ӯ бар шарри ӯ ғолиб нагардад ва тоати ӯ бар маъсият рочех наёяд, ўро бигўй, ки рахт баргир ва

¹ Яъне: Қалби ман нахуфтааст.

² ьне: Ва савганд ба чоштгоҳ (сураи Зуҳо, ояти 1). Орифон дар ин оят «зуҳо» (чошт, рӯзи равшан)- ро «рӯи пурнури Муҳаммад (с)» таъбир намудаанд.

³ қасаб – навъе аз матоъ, ки одатан аз каттон мебофиданд.

⁴ Яъне: Ва савганд ба шаб, он гоҳ ки (ҳама чоро) бипӯшонад (сураи Зуҳо, ояти 2). Дар назди аҳли ишорат мурод аз матлаб савганд ба сиёҳии мӯи Муҳаммад (с) аст.

⁵ тайласон – навъе либоси дарози кушоди беостин, ки бештар имомон мепӯшиданд.

⁶ Яъне: Ва (Парвардигорат) ба зудӣ бароят (неъмате) мебахшад, ки хушнуд мегардӣ (сураи Зуҳо, ояти 5).

⁷ Яъне: Ва ҳароина охират барои ту аз ин дунё беҳтар аст (сураи Зуҳо, ояти 4).

⁸ Яъне: Имрӯз динатонро барои шумо комил сохтам (сураи Моида, ояти 3).

⁹ Яъне: Қиёмат наздик омад ва моҳ шикофта шуд (сураи Қамар, ояти 1).

¹⁰ маншури аморат – фармони фармонравой ва сарварӣ

¹¹ футур – парешонӣ, сустӣ, заъф

роҳи дӯзах гир. Азим ваиде ва бузург таҳдиде, ки мар осиеъни уммати Аҳмадрост. Умри азизи худро ба ҳаббае¹ ҳаром фурӯхта ва хирман бар оташи маъсият сӯхта ва бе қимат ба қиёмат омада. Далели ин калимаро мисоле бигӯям ва дурре самин² аз дарёи хотир бичӯям.

Он шамъро дидаӣ, ки дар лаган барафрӯхтаанд ва муҳаббати ӯ дар дил андӯхта ва тоифае ба гирди ӯ даромада ва ҳозирони маҷлис бо ӯ хуш баромада, ҳар кас ба муурооти ӯ камар баста ва ӯ бар болои ташт чун султон нишаста, ки ногоҳ субҳи содиқ бидамад. Ҳамин тоифа бинӣ, ки дам дардаманд ва ба теғу корд гарданааш бизананд. Аз эшон суол кунанд, ки, эй аҷаб, ҳама шаб тоати ӯро доштед, чӣ шуд, ки имрӯз фурӯ гузоштед? Ҳамон тоифа гӯянд, ки шамъ ба наздики мо чандон азиз буд, ки худро месӯхт ва рӯшноӣ чиҳати мо меафрӯхт. Акнун чун субҳи содиқ тоҷи уфук бар сар ниҳод ва шуои худ ба олам дод, шамъро дигар қимат набошад ва моро бо ӯ нисбат на.

Пас, эй азиз ман, ин суханро ба маҷоз машнав, ки хоҷагии дунё бар мисоли он шамъи барафрӯхта аст ва тоифае, ки ба гирди ӯ даромадаанд, аёлу атфол ва ҳадаму ҳашами ӯянд. Ҳар яке ба навъе дари муурооти ӯ мепӯянд ва сухан бар муроди ӯ мегӯянд, ки ногоҳ субҳи содиқи аҷал бидамад ва тундбоди қаҳри марг бивазад. Хоҷаро бинӣ, ки дар қабзаи малакулмавт гирифтор гардад ва аз тахти мурад бар тахтаи номуродӣ афтад. Чун ба гӯристонаш баранд, атфолу аёл ва бандаву озод баякбор аз вай эъроз³ кунанд. Аз эшон пурсанд, ки чаро баякбор рӯй аз хоҷа бигардониданд? Гӯянд: Хоҷаро ба наздики мо чандон иззат буд, ки шамъсифат худро дар лагани дунё месӯхт ва донагона аз ҳалолу ҳаром меандӯхт, умри нафиси худро дар маърази талаф меандохт ва молу манол⁴ аз чиҳати мо ҳазина месохт. Акнун тундбоди ҳазони эҳзон беҳи умраш аз замини зиндагонӣ барканд ва дасти хоҷа аз гирудори касбу кор фурӯ монд, моро бо ӯ чӣ нисбат ва ӯро бо мо чӣ маслиҳат.

Овардаанд, ки дар боғе булбуле бар шоҳи дарахте ошёна дошт. Иттифоқан, мӯре заиф дар зери он дарахт ватан сохта ва аз баҳри чандрӯза мақом маскане пардохта. Булбул шабу рӯз гирди гулистон дар парвоз омада ва барбати нағамоти дилфиреб дар соз оварда. Мӯр ба чамъи нафақот⁵ лайлу наҳор машғул гашта ва ҳазордастон дар чамани боғ ба овози хеш ғарра шуда. Булбул бо гул рамзе мегуфт ва боди сабо дар миён ғамзе⁶ мекард. Чун ин мӯри заиф нози гулу ниёзи

¹ ҳабба – пуле бисёр ночиз

² самин – гаронбаҳо

³ эъроз – рӯй гардонидан, пушт кардан

⁴ манол – сарват, дорой

⁵ нафақот – ризку рӯзи

⁶ ғамз – карашма

булбул мушоҳида мекард, ба забони ҳол мегуфт: Аз ин қилу қол чӣ гушояд кор дар вақти дигар падида ояд.

Чун фасли баҳор бирафту мавсими хазон даромад, хор ҷои гул биғирифт ва зоғ дар мақоми булбул нузул кард, боди хазон дар вазидан омад ва барг аз дарахт резидан гирифт. Рухсораи барг зард шуд ва нафаси ҳаво сард гашт. Аз калаи абр дур мерехт ва аз ғарбелӣ ҳаво кофур мебехт. Ногоҳ булбул дар боғ омад, на ранги гул дид ва на бӯи сунбул шунид. Забонаш бо ҳазор дастон лол бимонд, на гул, ки ҷамоли ӯ бинад ва на сабза, ки дар камоли ӯ нигарад. Аз бебаргӣ тоқати ӯ тоқ шуд ва аз бенавой аз наво бозмонд. Фурӯмонда бо ёдаш омад, ки охир на рӯзе мӯре дар зери ин дарахт хона дошт ва дона ҷамъ мекард. Имрӯз ҳочат ба дари ӯ барам ва ба сабаби қурби дор¹ ва ҳаққи ҷивор² чизе талабам.

Булбули гуруснаи даҳрӯза пеши мӯр ба дарюза рафт. Гуфт: Эй азиз, саховат нишони бахтёрӣ аст ва сармоияи комкорӣ. Ман умри азиз ба ғафлат меғузаштам, ту зиракӣ мекардӣ ва захира меандӯхтӣ. Чӣ шавад агар имрӯз насибе аз он каромат кунӣ. Мӯр гуфт: Ту шабу рӯз дар қол будӣ ва ман дар ҳол. Ту лаҳзае ба таровати гул машғул будӣ ва даме ба назораи баҳор мағрур. Намедонистӣ, ки ҳар баҳореро хазоне ва ҳар роҳеро поёне бошад.

Эй азизон, қиссаи булбул бишнавед ва сурати ҳоли худ бад-он чумла ҳамл кунед. Ва бидонед, ки ҳар ҳаётро мамоте аз пай аст ва ҳар висолеро фироқе дар ақиб. Софи³ ҳаёт бе дурд⁴ нест, атласи бақо бе бурди фано на. Агар қадам дар роҳи тоат мениҳед, «*Инна-л-аброра лафӣ наъим*»⁵ бархонед, ки ҷазои шумост. Ва агар рахт дар кӯи маъсият мекашед, «*Ва инна-л-фучҷора лафӣ ҷаҳим*»⁶ бархонед, ки сазои шумост. Дар баҳори дунё чун булбул ғофил мабошед ва дар мазрааи дунё ба зироати итоат иҷтиҳод намоед, ки «*ад-Дунйо мазраъат-ул-охирати*»⁷. То чун сарсари хазони мавт даррасад, чун мӯр бо донаҳои амали солах ба сӯроҳи гӯр дароед. Коратон фармудаанд, бекор мабошед, то дар он рӯзҳо, ки шаҳбози «*Изо вақаъати-л-воқиъату*»⁸ парвоз кунад ва пару боли «*лайса ливақъатиҳо козибатун*»⁹ боз кунад ва кӯси «*ал-*

¹ қурби дор – наздик ва канори ҳам будани манзил

² ҷивор – ҳамсоягӣ

³ соф – зулол, равшан

⁴ дурд – таҳшин, маводи ноҳолис

⁵ Яъне: Бешак, нақӯкорон дар неъматҳои бихиштанд (сураи Инфитор, ояти 13).

⁶ Яъне: Ва бадкорон, ба ростӣ, дар оташ хоҳанд буд (сураи Инфитор, ояти 14).

⁷ Яъне: Дунё киштзори охират аст (ҳадиси набавӣ).

⁸ Яъне: Он гоҳ, ки қиёмат воқеъ шавад (сураи Воқеа, ояти 1).

⁹ Яъне: Барои воқеъ шудани он дурӯғе нест (сураи Воқеа, ояти 2).

қориъату»¹ бичунбонад, аз табиши офтоби қиёмат мағзҳо дар чӯш ояд ва аз ҳайбати нафхаи сур² дилҳо дар хурӯш, маъзур бошӣ ва пушти дасти таҳассур³ ба дандони таҳайюр набарӣ, ки чунин рӯзе дар пеш дорӣ ва чаҳд кунӣ, ки дар ин даҳрӯза муҳлат заводи⁴ ҳосил кунӣ ва захирае биниҳӣ, ки рӯзи қиёмат рӯзе бошад, ки халоиқи замин ва малоикаи осмон мутаҳаййиру мутафаккир бошанд ва анбиё ларзону авлиё тарсон ва муқаррабону ҳозирон⁵ мустаон⁶.

*Гар ба маҳшар хитоби қаҳр кунад,
Анбиёро чӣ ҷои маъзарат аст.
Парда аз рӯи лутф, гӯ, бардор,
К-ашиқиро умеди мағфират аст.*

Агар имрӯз аз мазрааи дунё тӯша бардорӣ, фардо ба биҳишти боқӣ фуруд оӣ.

*Касе гӯи давлат зи дунё барад,
Ки бо худ насибе ба уқбо барад.*

Маҷлиси дувум

Қолаллоҳу таъоло:⁷ «*Йо аййуха-л-лазина оману иттақуллоҳа*»⁸. Эӣ касоне, ки ба ваҳдонияти Ҳақ, чалла ва ғало, иқроқ кардед, парҳезгорӣ кунед. Имонро исбот кард ва ба тақво фармуд, то бидонӣ, ки арӯси имон бо он ки ҷамоле дорад, бе зевари тақво камоле надорад.

Дар хабар аст аз хоҷаи олам ва хулосаи банӣ Одам, саллаллоҳу алайҳи ва саллам, ки фармуд: Аз Худой, азда ва чалла, шунидам, ки: «*Ман шаҳида лӣ би-л-ваҳдониййати ва лака би-р-рисолати дахала-л-чанната ғало мо кона фиҳи мина-л-ғамоли*». Ҳар кӣ гувоҳӣ диҳад Маро ба худой ва туро ба пайғамбарӣ, ба биҳишт дарояд бо ҳар амале, ки дорад. Бо чандин шарафу давлат, ки калимаи ихлосрост, ба вучуди тақво мустазҳар⁹ аст, ки «*Йо аййуха-л-лазина оману иттақуллоҳа*». Дар ин чӣ ҳикмат аст? Ҳамоно, ки Худованд, субҳонаху ва таоло,

¹ Яъне: Он кӯбанда (сураи Қориъа, ояти 1).

² нафхаи сур – дамидан ба шайпур, ки тибқи ахбор аз ҷониби Исрофил сурат мегирад ва бо он қиёмат фаро мерасад.

³ таҳассур – пушаймонӣ ва ҳасрат хӯрдан

⁴ заводи – зод, тӯша

⁵ муқаррабону ҳозирон – мурод наздикон ва роҳёфтагони боргоҳи илоҳӣ мебошанд.

⁶ мустаон – ёриҷӯён; касоне, ки дар ҳоли ёрӣ хоستان ҳастанд.

⁷ Яъне: Худованди баландмартаба фармуда.

⁸ Ҷумлаи баъдӣ тарҷумаи маглаб аст, ки асли он борҳо дар Куръони маҷид омадааст. Аммо, аз фаҳвои ин маҷлис бармеояд, ки мурод ояти 18 сураи Ҳашр аст. Минбаъд, ҳар ҷумлаи арабӣ, ки тарҷумаашро наёварем, ҳамин хусусиятро дорад.

⁹ мустазҳар – тақягар, пуштгарм

даъват мекунад бандаи муъминро ба мақоми авлиё, ки ҳар ки калимаи ихлос гуфт, ба доираи имон даромад. Аммо ҳар кӣ ба қадами тақво рафт, ғолиб он аст, ки ба мақоми авлиё бирасад. Далел аз Қуръон, ки «*Ало инна авлийоаллоҳи ло хавфун ғалайҳим ва ло ҳум йаҳзануна*»¹. Вилоятро ҳамин ду тараф аст: имон ва тақво. Биёед, эй дӯстон, ки мо аз ин ду тараф яке дорем – имон ва он асл аст, то бақияти зиндагонӣ чунонки муяссар шавад, парҳезгорӣ кунем. Бошад, ки аз давлати суҳбати авлиёи Худои таоло, ки муқаррабони ҳазрати кибриёнд, маҳрум нашавем ва ин муяссар нашавад, магар ба тавфиқи Борӣ, азза исмуҳу².

Ё Раб, чунонки хилъати имон бахшидаӣ, перояи тақво каромат кун, «*иттақуллоҳа ва-л-танзур нафсун мо қаддамат лигадин*»³ ва бори дигар фармуд: «*Иттақуллоҳа*»⁴. Такрори лафз аз фоида ва ҳикмате ҳолӣ набошад. Гуфтаанд, таъкид аст – «*ал-Калому изо тақаррара тақаррара*»⁵, валекин бад-ин қадар ихтисор вақте афтад, ки маънӣ аз ин балеғтар натавон ёфт.

Бидон, ки тақво бар ду навъ аст: тақвои солеҳон ва тақвои орифон. Тақвои солеҳон аз андешаи рӯзи қиёмат дар мустақбал – «*ва-л-танзур нафсун мо қаддамат лигадин*» ва тақвои орифон аз ҳаёи Рабб-ул-ъоламӣ дар ҳол, ки – «*Ваттақуллоҳа инналлоҳа хабирун бимо таъмалуна*»⁶. Вақте ки солеҳонро шайтон амале нописандида дар назар биёрояд ва нафсу табиат моили он кунанд, андеша кунанд аз рӯзи қиёмат ва ҳисоб, ки арсаи⁷ арзи⁸ аввалину охирин бошад. Некбахтонро тоҷи каромат бар сар ва қабои саломат дар бар. Бар тахти мулки абадӣ, дар давлати наими сармадӣ тақя зада ва он гунаҳкорони парешонрӯзгор, дил аз доғи маломат пурреш ва сар аз бори хичолат дар пеш. Пас, аз нанги чунин мавқиф битарсанд ва даст аз гуноҳон бидоранд. Ин шоаллоҳ, ки тавфиқ бахшад.

*Массил вуқуфақа ғиндаллоҳи фӣ малаин
Йавма-т-тағобуни вастайқиз лимуздаҷари
Йо гофира-з-занби ҳал тарзо линафсика фӣ*

¹ Яъне: Бидонед, ки бар дӯстони Худо тарсе нест ва онон андӯхгин намешаванд (сураи Юнус, ояти 62).

² азза исмуҳу – номи Ё баланд аст.

³ Яъне: Аз Худо битарсед! Бояд ҳар кас бингарад, ки барои фардо чӣ пеш фиристодааст (сураи Ҳашр, ояти 18).

⁴ Яъне: Аз Худо битарсед.

⁵ Яъне: Калом чун ба такрор зикр ёбад, дар дил менишинад.

⁶ Яъне: Аз Худо битарсед, ки Худованд аз он чи мекунад, нек огоҳ аст (сураи Ҳашр, ояти 18).

⁷ арса – майдон, саҳрои қиёмат

⁸ арз – нишон додан, пешниҳод гардидан

*Қайди-л-усоро ва ихвонун ғало сурури?*¹

* * *

*Гадоён бинӣ андар рӯзи маҳшар
Ба тахти мулк ҳамчун подшоҳон.
Чунон нуронӣ аз фарри ибодат,
Ки гӯӣ офтобонанду моҳон.
Ту худ чун аз хиҷолат сар барорӣ?
Ки бар дӯшат бувад бори гуноҳон.
Агар донӣ, ки бад кардиву бад рафт,
Биё пеш аз уқубат узрхоҳон.*

Ин баён, ки кардем, тақвои солеҳон аст. Аммо баёни тақвои орифон он ки агар, иёзан биллоҳи², гӯшаи хотири эшон ба амале нокарданӣ илтифот кунад, на аз азоби рӯзи қиёмат тарсанд, балки дар он ҳолашон аз Худой, аzza ва чалла, шарм ояд, ки воқиф асту мутгалеъ ва раво набошад дар назари бузургон афъоли қабех.

Овардаанд, ки яке аз бузургонро зону дард кардӣ. Гуфтандаш: Замоне пой дароз кун, чун танҳой. Гуфт: Танҳо нестам, ки Худованд, чалла ва ғало, ҳозир аст ва шарм медорам, ки дар хазрати Худовандгор тарки адаб бошад. Пас, эй зумраи солеҳон, «иттақуллоҳа ва-л-танзур нафсун мо қаддамат лигадин, ваттақуллоҳа» – парҳезгорӣ кунед ва бубинед, ки имрӯз аз баҳри фардои қиёмат чӣ бизоат фиристодаед ва чӣ захира ниҳода. Ва, эй халкаи орифон, «инналлоҳа хабирун бимо таъмалуна» – доман аз гарди заллат³ нигоҳ доред, ки Худованди таоло ҳозир асту бино.

Нақл аст, ки бандаи ҳабашӣ пеши пайғамбар, саллаллоҳу алайҳи ва олиҳи, рафт ва гуфт: «Йо Расулаллоҳ, иннӣ атайту фоҳишатан фаҳал лӣ тавбатун?» Амале нокарданӣ кардаам, ҳеч маро тавба бошад? Гуфт: Бошад, «Ва ҳуваллазӣ йақбал-ут-тавбата ған ғибодиҳи»⁴. Ҳабашӣ тавба кард ва берун рафт. Баъд аз замоне бозомаду гуфт: «Йо Расулаллоҳ, қоналлоҳа йаронӣ ғало золика?» Дар он ҳолати мазмум Ҳақ таоло ва тақаддас, маро медид? Гуфт: Хомӯш, чаро намедид? «Йаъламу хоината-л-аъйуни ва мо тухфи-с-судуру» – чашме дар абрӯ нагардад ба хиёнат ва хотире дар сина нагузарад ба хилофи диёнат, илло ки Худованди таоло доност бар он ва бино. «Ин таку мисқола ҳаббатин мин хардалин фатакун фӣ сахратин ав фи-с-

¹ Яъне: Дар рӯзи қиёмат дар байни халоиқ назди Худованд бозистоданатро ба назар овар ва бо дарёфти ин хабар хушёр гард: Эй гунаҳкор, аё барои худ меписандӣ, ки дар қайду занҷирҳои асирон пойбанд бошӣ ва бародаронат дар тахтҳои бихишт бошанд!?

² Яъне: Паноҳ бар Худо.

³ заллат – лағзиш, хато

⁴ Яъне: Ӯ онест, ки тавбаро аз бандагонаш мепазирад (сураи Шуро, ояти 25).

самовоти ав фи-л-арзи йаъти бихаллоҳу»¹.

Ҳабашӣ ин суҳан бишнид, бинолиду бизорид ва оби ҳасрату надомат аз чеҳра биборид. Овардаанд, ки нафасе аз синаи пурдард баровард ва ҷон ба Ҳақ таслим кард.

Солеҳ аз душман андеша кунад, ки набояд ки фардои қиёмат бар ҳоли табоҳи ӯ бихандад ва ориф аз дӯст шарм дорад, ки ҳамин дам нарасанд, ки қиёмат баид² аст ва ҳақ мулозими³ ҳабл-ул-варид⁴.

*Ризои дӯст ба даст ору дигарон бигзор,
Ҳазор фитна чӣ гам бошад, ар барангезанд.
Маро чу бо ту, ки мақсудӣ, ошtii афтод,
Равост гар ҳама олам ба ҷанг бархезанд.*

* * *

*Таъолав натиб ғайшан ва нартаъ ӯдатан
Ва ин лам йакун ғайш-ул-ғазули йатибу
Изо мо тарозайно ва сулаҳа байнано
Даъи-н-носа йарзу торатан ва йаъибу⁵*

«Йо аййуҳа-л-лазина оману иттақуллоҳа». Эй дӯстон, Худои таоло ба тақво мефармояд ва нишони дӯстӣ фармон бурдан аст. Ту, ки даъвои дӯстии Худой, азза ва ҷалла, кунӣ, пархезгорӣ кун ҷунонки фармудааст. Накунӣ, даъво бе байинат⁶ оварда бошӣ, тарсам, ки собит нашавад.

*Тарсам нарасӣ ба Каъба, эй аъробӣ,
К-ин раҳ, ки ту меравӣ, ба Туркистон аст.*

Муҳолифат сифати душман аст, аз дӯстон нарасанданд. «*Ва ло тақуну каллазина насуллоҳа фаансоҳум анфусаҳум*»⁷. Ҳамчун касоне мабошед, ки калимаи тавҳид тарк доданд ва фармони Худои таоло фаромӯш карданд, лочарам дари маърифати Борӣ, азза исмуҳу, бар эшон баста шуд, ки «*Ман ғарафа нафсаҳу фақад ғарафа раббаҳу*»⁸. Хештаншиносӣ нардбони боми маърифати илоҳӣ аст. Ҳар кӣ

¹ Яъне: Агар (амал) ҳамвазни донае аз хардал бошад, пас, дар (дили) санг ё дар осмонҳо ё дар замин бошад, Худованд онро ҳозир месозад (сураи Лукмон, ояти 16).

² баид – дур

³ мулозим – ҳамеша ҳамроҳ

⁴ ҳабл-ул-варид – рағи ҷон

⁵ Яъне: Биёед, вақт ба хушӣ гузаронем ва ҷун гардидани маъмул гаштугузор намоем, агарчи зиндагии таънагар хуш набошад. Ҷун хушнуд гардидем ва байни мо ошtii афтод, мардумро як сӯ гузор, ки боре хушнуд бошанд ва боре дигар айбгирӣ намоёнд.

⁶ байинат – ҳуччат, далел

⁷ Яъне: Ва ҷун касоне мабошед, ки Худовандро фаромӯш намуданд, пас Худованд низ онро аз хогири худашон фаромӯш гардонид.

⁸ Яъне: Ҳар кӣ Худоро шинохт, бешак, Парвардигори худро шинохтааст.

хештаннашнос аст, шиносои Ҳазрати иззат чун гардад? Натиҷаи нофармонӣ бин, ки чӣ мазмум аст. Пас, бар ту бод, эй бародар, ки то тавонӣ тан ба хидмату тоат дардиҳӣ ва сар бар хати фармони иродат ниҳӣ, ки ба нури зикру ибодат даруни муъминон равшан мегардад. Пас, ба василати ин рӯшноӣ мукошифоти ғайбӣ ва мушоҳидоти руҳонӣ даст медиҳад.

Хочаи олам, саллаллоҳу алайҳи ва саллам, мефармояд: *«Ман ахласа лиллоҳи арбаъина сабоҳан заҳарат йанобий-ул-ҳикмати мин қалбиҳи ғало лисониҳи»*. Яъне: Ҳар кӣ чихил бомдод ба ихлос бархезад, Ҳақ таоло чашмаҳои ҳикмат аз дили ӯ бар забони ӯ равона кунад. Ин натиҷаи фармонбардорӣ аст, то қимати авқоти азиз бидонӣ ва ба хира¹ зоеъ нагзаронӣ, ки тарки фармон торикӣ орад ва дар оинаи торик чизе натавон дид.

*Саъдӣ, ҳичоб нест, ту оина пок дор,
Зангорхӯрда чун бинамояд ҷамоли дӯст?*

«Ва ло тақуну каллазина насуллоҳа фаансоҳум анфусаҳум». Ҳамчун касоне мабошед, ки сар ба гуфтори насихаткунон фуру наёварданд ва қавли уламову сулаҳо гӯш накарданд ва фармони Худову расул набурданд. Подоши ин муомила чӣ диданд ва ин амал бо эшон чӣ кард? *«Фаансоҳум анфусаҳум»*, ва-л-фиълу йунсабу ила-с-сабаби бикавлиҳи таъоло: *«Ва золиқум заннуқум-ул-лазӣ занантум бираббикум ардоқум фаасбаҳтум мина-л-хосирина»*². Аз ҳукми ин феъли ноҳуб, чашми басирати эшон фуру дӯхт, то тартибу таркиби вучуди худ фаромӯш карданд ва дар зулумоти ҳайрат бимонданд ва роҳ ба сирри ин оят набурданд, ки *«Инно халақноқум мин туробин сумма мин нутфатин сумма мин ғалақатин сумма мин музгатин мухаллақатин ва ғайри мухаллақатин»*³ ва аз давлати ин маърифат маҳрум монданд, ки *«Ва лақад халақна-л-инсона мин сулолатин мин тинин. Сумма ҷаъалноҳу нутфатан фӣ қарорин макинин. Сумма халақна-н-нутфата ғалақатан фахалақна-л-ғалақата музгатан фахалақна-л-музгата ғизоман факасавна-л-ғизома лаҳман сумма анишаъноҳу халқан оҳара фатаборакаллоҳу аҳсан-ул-холиқина»*⁴. Ин илми хештаншиносӣ аст ва

¹ хира - беҳуда

² Яъне: Кор, ба далели қавли зерини Худованд, ба сабаб пайванд дода мешавад: *«Ва ин ҳамон гумони шумост, ки дар ҳаққи Парвардигоратон бурдед, шуморо но-буд намуд ва аз зиёнкорон гардидед»* (сураи Фуссилат, ояти 23).

³ Яъне: Бешак, шуморо аз хок, сипас аз нутфа, сипас аз хуни баста, сипас аз гӯштпораи суратдодашудаву суратдоданашуда офаридем (сураи Ҳаҷ, ояти 5).

⁴ Яъне: Ва ҳаққо, ки инсонро аз гил офаридем. Сипас ӯро нутфае дар чойгоҳи устувор қарор додем. Он гоҳ, нутфаро хуни баста сохтем, сипас он хуни бастаро гӯштпора сохтем, сипас он гӯштпораро устухонҳое сохтем, пас ба он устухонҳо гӯшт пӯшонидем, он гоҳ онро дар офаринише дигар паид овардем. Пас, чӣ фар-

он касеро, ки дар ин илм назар нест, дар баёни вучуд ҳукми «*фаансоҳум анфусаҳум*» дар шаъни \bar{u} воқеъ аст. Чое дигар фармуд: «*Қул сиру фи-л-арзи фанзуру кайфа бадаа-л-халқа суммаллоҳу йунишу-н-нашъата-л-охирата*». Бигӯй, эй Муҳаммад, сафар кунед дар замин ва назар кунед, то чӣ гуна оғози офариниш мекунад ва чӣ гуна ба интиҳо мерасонад? Камина донае, ки дар замин ба қудрати \bar{U} парвариш меёбад, чӣ гуна бех ва шоҳу барг боз мекунад? Тухми хурмое хурмобуне мегардад. Ин ҳам бигзор, ки ҳукми зоҳир аст ва муҳаққиқон гуфтаанд: «*Сиру фи-л-арзи*» – яъне, дар замини вучуди худ сайр кун, ки агар даме ба қадами фикрат гирди олами вучуди худ барой, аз он фозилтар, ки ба пой оламо бипаймой. Агарчи фармудааст: «*Сануриҳим ойотино фи-л-офоқи*»¹, вале чоӣ дигар мефармояд: «*ва фӣ анфусикум афало тубсируна*»².

*Умрҳо дар паи мақсуд ба чон гардидем,
Дӯст дар хонаву мо гирди ҷаҳон гардидем.
Худ саропардаи қадраи зи макон берун буд,
Он ки мо дар талабаи кавну макон гардидем.
Сурати Юсуф нодиди сифат мекарданд,
Бо миён омаду беақлузабон гардидем.
Ҳамчу булбул ҳама шаб наъразанон, то хуршед
Рӯй бинмуд, чу хаффош ниҳон гардидем.*

Бо аввали сухан оем, то мақсуд ғавт нашавад. «*Ва ло тақуну ка-л-лазина насуллоҳа фаансоҳум анфусаҳум*». Кофир аз тарки ибодат ғам нахӯрад ва аз маъсият бок надорад. Асл – эътиқод аст. Чун асл надорад, фаръ ба чӣ кор ояд? Аллоҳ! Аллоҳ! Ту, ки муъминӣ, дар адои ибодат тақсиру таҳовун раво мадор, то ба сифате аз сифати бегонагон мавсум нашавӣ, ки аз ту қабехтару нохубтар ояд.

*Душман, ки ҷафое кунед, он шеваи ӯст,
Боре ту ҷафо макун, ки маъшуқиву дӯст.*

«*Ва ло тақуну ка-л-лазина насуллоҳа фаансоҳум анфусаҳум улоика ҳум-ул-фосиқун*». Бурун шуданд, яъне бегонагонанд, рақами бегонагӣ бар эшон кашанд исботи ошноии туро – «*фабизиддиҳо татабайян-ул-ашйоу*»³. Мурод аз ин сухан он аст, ки кофирон аз доираи интибоҳ⁴ берунанд, тоату маъсият тафовуте накунад эшонро. Ту, ки дар ҳарамии амни имонӣ, иззати худнигоҳдор ва хурмати худ ба чоӣ ор, ки бо чунин хунда аст Худованд, ки некӯтарини офаринандагон мебошад (сураи Муъминун, ояти 12-14).

¹ Яъне: Ба зудӣ оятҳои худро дар офоқ нишон медиҳем (сураи Фуссилат, ояти 53).

² Яъне: Ва дар худ шумо (низ оятҳои илоҳӣ ҳаст), пас оё намебинед?(сураи Зо-риёт, ояти 21).

³ Яъне: Чизҳо бо ашӣи зидду муҳолифи худ шинохта мешаванд.

⁴ интибоҳ – пандпазирӣ, бедорӣ, аз ғафлат берун омадан

манқабату ҳурмат, ки туро доданд, ба дигаре намонӣ. «*Ло йаставӣ асҳоб-ун-нори ва асҳоб-ул-чаннати*». Аҳли биҳишту дӯзах баробар набошанд. Асфал-ус-софилин чӣ монад ба аълои иллийин? Наими муқим кай бувад чун азоби алим? Меҳнати эшон, ки дар хозинони дӯзах ҳаменоланд, ки «*удъу раббақум йухаффифъ њанно йавман мина-л-ъазоби*»¹ ба давлати онон чӣ монад, ки «*ва-л-малоикату йадхулуна њалайҳим мин қулли бобин. Саломун њалайқум бимо сабартум фаниъма њуқба-д-дор*»².

Аллоҳумма иҷбално мин њибодика-с-солиҳина ва фавозили-л-муқаррабина ал-ҳодина-л-маҳдиййина ва анзилно ҳазирата қудсика мин аҳли унсика мина-л-анбийои ва-л-мурсалина-л-лазина қолаллоҳу лаҳум «*ло хавфун њалайҳим вало ҳум йаҳзануна*». Ваҳтим лано вилоята муҳаммадин саллаллоҳу њалайҳи ва саллама хотами-н-набиййина ва расули рабби-л-ъоламина³.

Маҷлиси саввум

Қола Расулulloҳи, саллаллоҳу алайҳи ва саллама: «*Ман асбаҳа ва ҳумумуху ҳаммун воҳидун кафоҳуллоҳу таъоло ҳумума-д-дунйо ва-л-охирати ва ман ташаъъабат биҳи ҳумумуху лам йуболиллоҳу фӣ аййи водин ҳалака*». Меҳтари олам ва саййиди банӣ Одам, саллаллоҳу алайҳи ва саллам, чунин мефармояд, ки: Ҳар кас, ки бомдод сар аз чомаи хоб бардорад ва ғами дин бувад, ки дар дили ӯ бувад ва андӯҳи ислом бувад, ки дар синаи ӯ бувад ва ишқи Ҳақ таоло бувад, ки дар чони ӯ бошад, Ҳақ, қалла ва њало, ба ҳукми караму фаъл инояти азалиро бифиристад, то кифояти абадии ӯ кунад. Ва ҳар киро савдое дигар дар дил бувад, ё андӯҳе дигар дар синаи ӯ қой гирифта бошад, лашкари қаҳрро бифиристад, то бар ниҳоди ӯ шабехун кунад ва ба теғи сатавоти иззати худ сари саркаши ӯро бардорад ва касро нарасад, ки гӯяд, ки он чарост ва ин чун аст.

Бар дарғаҳи иззатат ҳама халқ забун,

Касро нарасад, ки ин чарову он чун.

¹ Яъне: Аз Парвардигоратон бихоҳед, то рӯзеро аз азоби мо бикоҳад (сураи Гофир, ояти 49).

² Яъне: Ва фариштагон аз ҳар дар бар онҳо ворид мешаванд (ва мегӯянд:) Ба сабаби сабре, ки намудед, салом бар шумо бод! Пас, оқибати он сарой чи некӯст (сураи Раъд, ояти 23-24).

³ Яъне: Худоё, моро аз бандагони накӯкор ва баргузидагони наздик, ки раҳнамову ҳидоятёфтаанд, бигардон ва дар ҳазираи қудси худ, ки барои аҳли унси худ аз анбиёву фиристодашудагон—ононе, ки Худованд дар шаъни эшон фармуда: «Бар онҳо тарсе нест ва эшон андӯҳгин намешаванд», омода намудай, фуруд овар. Ва охири кори моро ба вилояту дӯстии Муҳаммад, дуруду саломи Худованд бар ӯ бод, ки хотами пайгамбарон ва фиристодаи мураббии чаҳониён аст, фарҷом бубахш.

Эй марде, ки ҳар ноаҳлоро дар даруни худ ишке андӯхтай, ин парокандагӣ то кай? Эй марде, ки дили худро ба ҳазор бозори ишқи дигарон бифрӯхтай, ин ошуфтагӣ то чанд?

*Дил ба бозори ман овардаву бифрӯхтай,
Дили бифрӯхта мафрӯш ба бозори дигар.*

Эй марде, ки ҳадиси мо бар забон надорӣ, ин хомӯшӣ то кай? Эй ёре, ки ҳаргиз ёри худро ёд наёрӣ, ин фаромӯшӣ то кай? Эй, ки бо ҳар кас бозоре барсохтаӣ, ин расвоӣ то кай? Эй касе, ки туро бо ҳама касон рой бувад, ин ноҳамрой то кай? Эй шахсе, ки туро назди ҳама хасон ҷой бувад, ин хорӣ то кай? Ҳар кӣ фаромӯшии шуғли мо пешаи худ созад ва ҷону тану дилро дар оташи ишқи мо нағудозад, мо низ аз роҳи адлу доди худ нидо дар олами мулку малакут дардихем, ки «*насуллоҳа фанасияҳум инна-л-мунофиқина ҳум-ул-фосиқуна*»¹. Ва аз лашкари шайтонаш гардонем, ки «*истаҳваза ғалайҳим-уш-шайтону фаансоҳум зикраллоҳи улоика ҳизб-уш-шайтон*»².

Ин сифати бегонагон ва симати³ рондагон аст. Биё, то нишони ошноён дихем ва ҳадиси мардон гӯем. Эй марде, ки бомдод сар аз болиш бардорӣ ва шарбати ишқи мо нӯшӣ, нӯшат бод. Эй марде, ки ҳар шаб дилро бар оташи ишқи мо кабоб кунӣ ва чигар аз шавқи мо хуноб, муборакат бод. Эй ёре, ки танат дар дарди мо месӯзад ва ҷонат аз муҳаббати мо меафрӯзад, ин сӯхтан бар мазидат бод.

Чавонмардо, ҳаргиз гумон мабар, ки ишқи дунё ва шавқи укбо бо ҳам рост ояд. «*ад-Дунйо ва-л-охирату зарратони изо разийат ихдоҳумо сахатати-л-ухро*»⁴. Ё дунёро тавонӣ будан ё укборо, ё хаворо⁵ тавонӣ ё Худоро. Аммо он ки ҳам дунё хоҳӣ ва ҳам охиратро, он ба коре наёяд, ҷӣ дӯстии ӯ султоне аст, ки бо касе насозад. Андар раҳи ишқ ё ту гунҷӣ ё ман. Аз ишқи ӯ оташе барафрӯз, он гоҳ бад-он оташ дунёро бисӯз, пас укборо. Чун дунёву укбо сӯхтӣ, худро бисӯз, ки дар роҳи ӯ ҳамчунонки дунёву укбо заҳматанд, ниҳоди ту ҳам заҳмат аст ва то заҳмату вучуди ту бувад, султони шухуди ӯ дар ҳиҷоби иззати хеш мутаворӣ⁶ бувад. Ишқ бар Мӯсо, алайҳиссалом, тохтан овард. Бар Тур баромад ва ба қадами сидқ биистод ва гуфт: «*Аринӣ*»⁷. Хитоб

¹ Яъне: Худоро фаромӯш намуданд, пас Худованд низ онҳоро фаромӯш кард. Ҳамоно, мунофиқон нофармон ҳастанд (сураи Тавба, ояти 67).

² Яъне: Шайтон бар онҳо ғолиб омад, сипас ёди Худоро аз онҳо фаромӯш сохт. Инон гурӯҳи шайтонанд (сураи Мучодала, ояти 19).

³ симат – аломат, нишона

⁴ Яъне: Дунё ва охират чун занони ҳамбоғу ҳамшавҳаранд, ки агар яке хушнуд гардад, дигаре хашмгин мешавад.

⁵ ҳаво – хоҳишоти номатлуби нафс

⁶ мутаворӣ – пинҳон, пӯшида

⁷ Яъне: Худро ба ман нишон дех. Лафз маъхуз аз сураи Аъроф, ояти 143 аст.

омад, ки: Эй Мӯсо, худии худ бо худ дорӣ, ки изофа ба худ мекунӣ – «*Аринӣ*». Ин ҳадис захмати вучуди ту барнатобад. Ё ту худро тавонӣ буд ё моро, «*лан таронӣ*»¹. Султони шухуди мо бар ниҳоде соя афканад, ки ӯ нест шуда бошад ва дар катми адам² худро чой дода. Пас, аз он мо худ таҷаллӣ кунем. Ё Мӯсо, худро бигзор ва ҳам бо мо моро бубин, ки ҳар ки моро бинад, ҳам ба Мо бинад. Аз амирулмуъминин Алӣ, разияллоҳу анҳу, пурсиданд, ки: «*Бима ҷарафта раббака?*»³ Қола: «*Арафту раббӣ бираббӣ*» – Ўро бад-Ў шинохтам ва донистам, ки агар на бад-Ў шинохтаме, ҳаргиз ба суродиқоти⁴ маҷду⁵ маърифати Ў роҳ наёфтаме. «*Иттақу фаросата-л-муъмини фаиннаҳу йанзуру бинуриллоҳи*»⁶.

Товуси орифон Боязиди Бастомӣ, қаддасаллоҳу руҳаҳу, як шаб дар хилватхонаи мукошифот каманди шавкро бар кунгураи кибриёи Ў дарандохт ва оташи ишқ дар ниҳоди худ барафрӯхт ва забонро аз дари ачзу дармондагӣ бигушоду гуфт: «*Йо раббӣ, мато асилу илайка?*» Бор Худоё, то кай дар оташи ҳичрони Ту сӯзам, кай маро шарбати висол диҳӣ? Ба сирраш нидо омад, ки: Боязид, ҳанӯз туии ту ҳамроҳи туст. Агар хоҳӣ, ки ба Мо расӣ «*даъ нафсака ва таъола*» – Худро бар дар бигзору дарой.

Зиҳӣ меҳтари оламу банӣ Одам, ки ҳам ту тавонӣ гуфтан, ки «*Лав кона Мусо ҳайян ламо васаъаҳу илло иттибоъӣ*»⁷. Мӯсо ва ғайри Мӯсоро ишқбозӣ аз ту бояд омӯхтан, ки ӯ гӯяд: «*Аринӣ*»⁸, то гӯянд: Туии ту ҳамроҳи туст. Чун даври давлат ба ту расид, ки саййиди коинотиву сарвари мавҷудот, гӯӣ: «*Аммо ана фало ақулу ана*». Аммо ман, ҳаргиз нагӯям, ки ман. Бо вучуди маҳбуб моро чуз адам назебад. Чун ҳастӣ Ўро бошад, моро чуз нестӣ рахт фуру наниҳад. «*А лам тара ило раббика*»⁹. Надонам, ки алифи «*А лам тара*» чӣ латофат бо худ дорад ва бо чони ошиқон чӣ ғамзаҳо мекунад? Ҷавонмардо, кадом ошиқ аст, ки истехқоқи он дорад, ки бар маъшук ҳукм кунад. Агар маъшук аз раҳи карам дасти фазле бар сари касе фуруд оварад, он дигар бувад. Аммо ошиқ аз ҳама тасарруфе маъзул бошад ва агар тасарруф кунад, он тасарруф номақбул бувад. Муҳаммад расулуллоҳ, саллаллоҳу алайҳи ва саллам, чун ба шарти адаб дар роҳ омад ва

¹ Яъне: Ҳаргиз маро набинӣ (сураи Аъроф, ояти 143).

² катми адам – нестӣ

³ Яъне: Парвардигоратро бо чӣ шинохтӣ?

⁴ суродиқот – саропардаҳо

⁵ маҷд – бузургӣ

⁶ Яъне: Аз фиросати муъмин битарсед, ки ӯ бо нури Худо мебинад.

⁷ Яъне: Агар Мӯсо (имрӯз) зинда мебуд, чуз пайравии ман чорае надошт.

⁸ Яъне: Худро ба ман нишон деҳ (сураи Аъроф, ояти 143).

⁹ Яъне: Оё ба (кори) Парвардигорат наандешидаӣ (сураи Фурқон, ояти 45).

беистехқокии хеш бидид, ки ўро аз ин сифат мебояд, ки ҳияту перояи ў бувад – «*Мо зога-л-басару ва мо таго*»¹. Чун «*мо зога-л-басар*» сифати Ў буд, гуфтанд: «*А лам тара ило раббика*». Боз чун Мўсо бар лам йазал ва ло йазол ҳукме кард, ки ўро истехқоқ набуд, доғи ҳирмон бар чабини тамаъи ў ниҳоданд ва аз «*лан таронӣ*» меҳе сохтанд ва бар аҳдоқи² ашвоқи ў заданд, то дидаи ў муаддаб гардад.

Чавонмардо, маъшук ҳама иззату кибриёву азамат бувад ва ошиқ ҳама инқиёду тавозуъву мазаллат. Ошиқ ҳама ин гўяд: «*Аринӣ анзуру илайка*»³. Маъшук ҳама ин нидо кунанд дар мулку малакут, ки: «*лан таронӣ*» ва афтодағони бодияи муҳаббат ин фарёд кунанд, ки «*Йо аййуха-л-ъазизу массано ва аҳлана-з-зурру ва ҷиъно бибизоъатин музҷотин фаавфи лано ал-кайла ва тасаддақ ъалайно инналлоҳа йаҷзӣ ал-мутасаддиқина*».⁴

Маҷлиси чаҳорум

«Бисмиллоҳи-р-Раҳмони-р-Раҳим» – номи Худованде аст, ки то Ў нахоҳад, сабо пардаи гул нашкуфонад ва бод гесӯи шамшод начунбонад. Бе ҳукми Ў зумурруд гунчабечода⁵ нашавад, бе сунъи Ў лола пуржола нагардад, номи малике аст, ки ба дасти амалай⁶ сабо қомати сарв перостааст ва зери сари зулфи шох чехраи гул оростааст. Номи Зулҷалоле аст, ки таярони⁷ малакӣ ва даварони фалакӣ бе хости Ў нест. Чунбиши реша ва гардиши пашша бе ҳукми Ў нест. Ҳар дидае, ки на дар чамоли он ном нигарад, бардӯхта бод. Ва ҳар дил, ки на дар муҳаббати ин ном қарор гирад, сӯхта бод. Ҳар қадаме, ки на дар роҳи мувофиқати Ҳақ пӯяд, ба теғи қатиат пайкарда⁸ бод.

Яҳё ибни Муози Розӣ, қаддасаллоҳу руҳаҳу, гуфтӣ: «*Илоҳӣ, ҷаъалт-уд-дунйомайадонанваҷаъалтуқалбӣфиҳокуратанфазарабтуҳу бисавлаҷони-л-балои фалам йастақирра илло маъа исмика ва ҷаалт-ул-ъуқбо майадонан ва ҷаалту қалбӣ фиҳо куратан фазарабтуҳу*

¹ Яъне: Чашми (Муҳаммад) налагҷид ва (аз нуқтае, ки бояд ба он менигарист,) берун нанигарист (сураи Начм, ояти 17).

² аҳдоқ – косаҳои чашм

³ Яъне: (Худоё), худро ба ман нишон дех, то бар ту бинигарам (сураи Аъроф, ояти 143).

⁴ Яъне: Эй Азиз, ба мову хонадонамон сахтиву қахтӣ расидааст ва мо назди ту бо колое ночиз омадаем, дигар аз карами хеш паймонаро ба мо пурра бидеху бар мо садақа намо. Ҳамоно, ки Худованд садақадиҳандагонро подош медиҳад (сураи Юсуф, ояти 88).

⁵ гунчабечода – гунчалаб

⁶ амала – коргузрон, чокарон

⁷ таярон – парвоз

⁸ пайкарда – бурида

бисавлаҷони-л-балои фалам йастақирра илло биқурбатика». Худовандо, ҳамаи дунёро ба куллият майдоне сохтам ва дили худро дар он майдон гӯе сохтам ва он гӯйро ҳар ҷое андохтам, бо ҳеч чиз қарору ором нагирифт, илло ба номи Ту. Ва ҳамаи уқборо битамомихо майдоне кардам ва дили худро дар он майдон гӯй намудам ва ба ҳар тараф, ки задам, бо ҳеч чиз қарору ором нагирифт, илло ба дидори Ту. Пас гуфт: Малико, маро аз ҳамаи дунё номи Ту бас ва аз ҳамаи уқбо маро ҷамоли Ту бас. Ҷону ҷаҳони ман аз олами ном ба олами пайғом ой. Агар барги он дорӣ, ки ба теги ҷалоли мо шаҳид шавӣ, бигӯ: «Аллоҳ» ва ҷон фидо кун, то саид¹ шавӣ ва бархон: «Иъламу аннама-л-ҳайот-уд-дунйо лаъибун ва лаҳвун ва зинатун»².

Худованди замини осмон чӣ мефармояд? Эӣ бандагони ман, бидонед! Бор Худоё, чӣ бидонем? «Аннама-л-ҳайот-уд-дунйо лаъибун ва лаҳвун ва зинатун». Ба дурустӣ ва ростӣ, ки зиндагонии дунё бозӣ аст ва бозӣ кори кӯдакон бувад ва зинату ороиш кори занон аст. «Ва тафоҳурун байнақум ва такосурун фи-л-амволи ва-л-авлоди». Ва фаҳр кардан ба якдигар ба бисёрии молу фарзандон – ва ин кори бегонагон аст. Бор Худоё, масали зиндагонии дунё чист? «Камасали гайсин аъчаба-л-куффора наботуху» – бороне аст, ки бар замин ояд ва гиёҳе сабз бирӯёнад ва рӯзе чанд бимонад ва хуррам бошад ва халқро ба шигфти меорад; «сумма йаҳичу фатароҳу мусфарран» – Пас, ба андак рӯзгор хушк карда шавад ва зард шавад; «Сумма йақуну ҳутоман» – Пас, хок гардад ва аз он сабзиви тароват ҳеч намонад. «Ва фи-л-охирати ғазобун шадидун ва мағфиратун миналлоҳи ва ризвонун». Дар охират ҳол ду аст ва манзил ду: дӯзах бадбахтонроост ва биҳишт некбахтонро. «Ва ма-л-ҳайот-уд-дунйо илло матоъ-ул-гурури». Ва зиндагонии дунё нест илло чизе, ки бад-он интифоъ гиранд ва мағруру фирефта гарданд.

Ҷони ман, бо сари оят ой: «Иъламу аннама-л-ҳайот-уд-дунйо лаъибун ва лаҳвун ва зинатун». Подшоҳи олам айби дунё пайдо мекунад ва беқадрии ӯ ба халқ менамояд, то муъмин дил бад-ӯ надихад ва ба талаби ӯ машғул нагардад, то ба биҳишт ва мағфират мустаҳиқ гардад.

Ҷавонмардо, дил дар дунё мабанд, ки дунёро бақо нест ва дил дар халқ мабанд, ки халқро вафо нест. Дил дар Худо банд, ки бандаро беҳ аз Худо нест. «Ҳал туҳиссу минҳум мин аҳадин ав тасмаъу лаҳум рақзан»³. Ҷавонмардо, дунё чун ту маъшук бисёр дошт ва бо касе вафо

¹ саид – хушбахт

² Яъне: Бидонед, ки зиндагонии дунё бозиву саргармӣ ва зинат беш нест (сураи Ҳадид, ояти 20).

³ Яъне: Оё ҳеч яки онҳоро дармеёбӣ ё аз онон овозе мешунавӣ? (сураи Марям, ояти 98).

накард, бо ту ҳам накунад. Касро аз одамиён умр чанди Лукмони ҳаким набудааст, се ҳазор сол умри вай буд. Чун умраш ба охир расид ва малакулмавт биёмад, ўро дид дар миёни найистон нишаста ва занбил мебофт. Малакулмавт гуфт: Эй Лукмон, се ҳазор сол умр ёфтӣ, чаро хонае насохтӣ? Гуфт: Эй Азроил, аблаҳ касе, ки ўро чун туе дар пай бувад ва ўро парвои хона сохтан бувад.

*Иннама-д-дунйо казиллин зоилин
Ав казайфин бота йавман фартаҳал.
Ав каҳулмин қад рааҳо ноимун,
Фаизо мо заҳаба-л-лайлу батал.¹*

Нӯх, алайҳиссаломро, ҳазору дувист сол умр буд. Ўро пурсиданд, ки «Йо атвала-л-анбийои умран кайфа вачадта-д-дунйо?»² Қола: «Кадорин лаҳо бобони. Даҳалту мина-л-аввали ва ҳарачту мина-л-охари» – Ин дунёро ҳамчун хонае ёфтам ду дар, аз даре даромадам ва ба дигаре берун шудам.

Рӯзе Иброҳими Адҳам, наввараллоҳу қабраҳу, бар дари сарои худ нишаста буд ва гуломон саф зада. Ногоҳ дарвеше даромад бо далқе ва анбоневу³ асое. Хост, ки дар сарои Ибни Адҳам равад. Гуломон гуфтанд: Эй пир, кучо меравӣ? Гуфт: Дар ин хон⁴ меравам. Гуфтанд: Ин сарои подшоҳи Балх аст. Гуфт: Ин корвонсарост. Иброҳим бифармуд, то ўро биёранд. Гуфт: Эй дарвеш, ин сарои ман аст, на хон аст. Гуфт: Эй Иброҳим, ин сарой аввал аз они кӣ буд? Гуфт: Аз они чаддам. Гуфт: Чу ў даргузашт? Гуфт: Аз они падарам. Гуфт: Чу ў даргузашт, киро шуд? Гуфт: Маро. Гуфт: Чун ту бимири, киро шавад? Гуфт: Писарамро. Гуфт: Эй Иброҳим, чое, ки яке даршавад ва яке берун ояд, хоне бошад, на сарое.

Ҷавонмардо, Абдуллоҳи Умар ривоят мекунад, ки рӯзе бо падари хеш бар боми сарои худ иморате мекардам. Мустафо, саллаллоҳу алайҳи ва саллам, бар мо бигузашт ва гуфт: Ё Абдуллоҳ, падари хешро бигӯй, ки қиёмат аз он наздиктар аст, ки ту мепиндорӣ ва иморати сарой мекуни.

Азизи ман, ишқи дунё доме аст устувор ва неъматӣ дунё ҷифае⁵ аст равшану ширин ва иблис сайёде аст устод. Ошиқи дунё мурғе

¹ Яъне: Ҳамоно, дунё чун сояи азбайнраванда аст, ё чун меҳмонест, ки шабе меҳобаду ба роҳи худ идома медиҳад ё чун хоб аст, ки хуфта онро мебинад. Ҳамин ки шаб бирафт, (он низ) аз байн меравад.

² Яъне: Эй дарозумртарини анбиё, дунёро чун ёфтӣ?

³ анбон – тӯшадон; ҳалтае, ки дар гузашта барои бардоштани хӯрданиҳо аз пӯсти ошдода месохтанд.

⁴ хон – корвонсар

⁵ ҷифа – мурдо

аст кӯру гофил. Агар ин мурғи гофил михлабу¹ минқор аз ин доми васваса ниғаҳ дорад ва дил аз ин донаи ваҳшат (ба) ишқ бираҳонад ва гардан аз каманди он сайёди устод бичаҳонад, аз батнони² Арш нидо ояд: «*Ва амма-л-лазина суъиду фафи-л-чаннати холидина фиҳо*»³. Агар, иёзан биллоҳи, хори ин матои ғурур дар домани ридои ӯ овезад ва ҳаловати ин чифаи шайтон ва дастмоли Фиръавну Ҳомон⁴ ба ҳалқи ӯ расад ва қадамаш дар кӯи муомилати тавҳид билағзад, набояд ки аз он қавм бошад, ки «*фаамма-л-лазина шақу фафи-н-нори лаҳум фиҳо зафирун*»⁵.

Ҷавонмардо, арӯси имон дорӣ, валекин ҳияти⁶ муомилат надорӣ. Дарахти тавҳид дорӣ, валекин самараи тоат надорӣ. Хотами иқрор дорӣ, валекин ниғини хидмат надорӣ. Надонистӣ, ки арӯси безевар, гузоштанро шояд ва дарахти бемева, буриданро шояд ва хотами бенигин, гудохтанро шояд ва бандаи бемаънӣ, сӯхтанро шояд. Ҳон, то ақабаи маргро бозпас нагузорӣ, сар ба гиребони амну сукун барнаёри, ки бисёр киштӣ бувад, ки ба соҳил ғарқа шавад, бас корвон бошад, ки дар манзил бурда шавад. Эй мустаманди мискин, чӣ имоне бувад, ки ба ҳаббае қалб⁷ бифурушӣ? Чӣ ислومه бувад, ки ба раҷҳони тарозуе вогузорӣ? Чӣ маърифате бувад, ки ба дарди саре санг бар осмон андозӣ? Чӣ таваккуле бувад, ки ба луқмае ӯро бовар надорӣ? Чӣ дине бувад, ки ба санои золиме ё ба дираме ҳаром барбод диҳӣ?

Эй марде, ки ба ҳар зарра аз зарроти вучуди худ қиблае сохтаӣ. Бутпарастонро айб макун ва зуннордоронро накӯҳиш макун. Агар эшон абдуссанаманд⁸, ту абдуддинори ва-д-дирамӣ. Азизо, кор аз ду берун нест: ё хилъати висол дӯхтаанд, ё қисвати фиروق; ё доғи маҳчурӣ бар чабини ту кашидаанд, ё тоҷи мақбулӣ бар сари ту ниҳодаанд. Агар аз ғайб насиби ту судраи⁹ висол омад, аз шукр маёсо. Ҷавонмардо, чӣ кунӣ сароеро, ки аввалаш сустӣ, миёнаш пастӣ ва охираш нестӣ аст? Сарое, ки як ҳад ба фано дорад ва дувум ба завол ва савум ба вубол? Чунонки истимоъ дорам, ки саййид, саллаллоҳу алайҳи ва саллам, ба аёдати Заҳро шуд. ӯро дид бар бӯриёе хуфта ва аз лифу пӯсти

¹ михлаб – чанголи паррандагон

² батнон – дарун, асл

³ Яъне: Ва аммо касоне, ки хушбахт гардиданд, дар бихишт хоҳанд буд, ҷовидона дар он хоҳанд монд (сураи Худ, ояти 108).

⁴ Ҳомон – исми вазири Фиръавн

⁵ Яъне: Пас, касоне, ки бадбахт гардиданд, дар дӯзах хоҳанд буд, барои онҳо он ҷо фарёду фиғон бошад (сураи Худ, ояти 106).

⁶ ҳият – зинат, зевар

⁷ ҳаббае қалб – пуле ночизи сохтаву дурӯғин

⁸ абдуссанам – бандаи бут

⁹ судра – навъе либос, ки сари синаро мепӯшонад.

гӯсфанде болин карда ва ба қадри як араш¹ шоли дурушт аз пашми шутур ба чои мақнаа² бар сар афканда. Захро баъзе аз шиддати фоқа бар саййид, алайҳиссалом, арза кард. Саййиди олам таъризу тасреҳ фармуд, ки: Эй чони падар, «*фаизо нуфиха фи-с-сури фало ансоба байнаҳум*»³. Бар он эътимод накунӣ, ман духтари пайғамбарам ва чуфти Ҳайдарам ва модари Шабиру Шаббарам. Ба иззати он Худой, ки амру наҳй ва қабзу баст аз Ёст, ки фардо дар арасот дастуре наёбӣ, ки қадам аз қадам баргирӣ, то аз уҳдаи ин шоли дурушт берун наёӣ.

Меҳрони Маймун гӯяд: Вақте ба саломи Умар ибни Абдулазиз шудам дар аҳди хилофат, ўро дидам бар хок нишаста, на болиш ва на ниҳолӣ ва на маснад ва на қоли, мураққаа⁴ ба даст ва тааххуд мекард. Се бор салом гуфтам, чунон машғул буд, ки аз саломи ман хабар надошт. Каррати чаҳорум чун салом кардам, ҷавоб дод ва гуфт: Ё Маймун, бидон, ки аҷали ман наздик омад ва киштии умрам ба ғарқагоҳ расид ва маркаби рахил ба дари хона оварданд ва меваи қуввату роҳат аз дарахти умр фуру рехт. Ҳеч тоат надорам, ки анҷумани арасотро шояд, магар занни некӯ ба фазлу раҳмати Ҳақ. Эй Маймун, се васият аз ман бишнава ва ба қалами ниёз бар тахтаи қон нақш кун ва пайваста дар пеши дил дор, ки начот ва шарафу иззат дар он аст.

Дар намоз тақсир макун, ки бенамозро дар ду чаҳон қимат нест. Ва бо ҳеч золим дар ҳеч кор мувофиқат макун, ки ёрии золимон ҷуз уқубат нест. Ва Худоро ба ваъдаи он устувор бидор, ки ҳиммат ба ризқ, имон бибарад.

Ҷавонмардо, агар муъминӣ, тоат пеша дор, ки биҳишт хуррам бўстоне аст. Ва аз маъсият парҳез кун, ки дӯзах гарм зиндоне аст. Ва дилу қон ба Ҳақ таслим кун, ки карим субҳоне аст. Агар ошиқӣ, дил нишонаи бало кун ва агар орифӣ, қон сипари меҳнату қазо кун. Агар бандаӣ, ба ҳар чи афканад, ризо кун ва дар ҳамаи муҳиммот эътимод бар Худо кун. Тоҷи эҳтиёҷ бар сар неҳ, шаҳди шаҳодат дар забон гир, шакари шукр дар даҳон неҳ, камари каромат бар миён банд, перохани дард дарпӯш, шарари шавқ дар сина барафрӯз, равнаку таровати умр ба оби бедавлатӣ ғарқ кун, дар ҳазраташ ҳамеша зеру забар бош, перохани бесаодатӣ аз сар бар кун, судраи ҷафо чок соз, хубсу ҳасаду буғз ба дарёи насиҳат фуру гузор. Ҳар чи дорӣ, ба як бор базл кун, то муҷаррад шавӣ. Ҳар чи дар синаи ту аз риё ва уҷб аст, ба чорӯби фақр фуру рӯб, хочагиву руунат⁵ ва куртаву аммомаву

¹ араш – ченаки андозагирии дарозӣ (аз сарангушт то оринҷ)

² мақнаа – чодар

³ Яъне: Он гаҳ, ки бар сур дамида мешавад, дигар байни мардум алоқаи хешӣ боқӣ наместонад (сураи Муъминун, ояти 101).

⁴ мураққаа – чомае кӯхна, хирқа

⁵ руунат – худхоҳӣ

тайласон ва нақшу кошонаро ҷумла оташ дар зан. Чун бад-ин сифат шудӣ, мо, ки Худовандем, бар сурмаи саодат дидаи туро ба иродат муктаҳал¹ гардонем ва басари басират баргушоем. Қавлуҳу таъоло: «*Факашафно ғанка гитоака фабасарука-л-йавма ҳадидун*»².

Маҷлиси панҷум

Малико, моро аз ҳамаи маосӣ нигоҳ дор ва тавфиқи тооту ибодот арзонӣ дор. Ёо илоҳа-л-ъоламина, «*гуфронака раббано ва илайка-л-масир*»³.

Эй азиз, халқи олам ду гурӯҳанд: гурӯҳе ба ёди Ҳақ машғуланд ва гурӯҳе ба ёди худ. Он ки ба Ҳақ машғул аст, аз халқ бегона аст ва он ки ба ёди худ машғул аст, ба Ҳақ напардозад. Ҳар чи даруни вай аст, ҳама ҳичоб аст, агар нафси туст ва агар асбобу аёли туст, то аз ҳама даст нашӯӣ, гирди даргоҳи Ҳақ напӯӣ.

Яке пеши султони орифон Боязиди Бастомӣ рафт ва гуфт: Ё Шайх, ҳама умр дар чустуҷӯи Ҳақ ба сар бурдам ва чанд бор ҳаҷ пиёда бигузоридам ва чанд душманони динро дар ғазо сар аз тан бардоштам ва чанд муҷоҳадаҳо кашидам ва чанд хуни чигарҳо хӯрдм, ҳеҷ мақсуде ҳосил намешавад. Ҳарчанд бештар меҷӯям, камтар меёбам. Ҳеҷ тавонӣ гуфт, ки кай ба мақсуд бирасам? Шайх гуфт: Чавонмардо, ин ҷо ду қадамгоҳ аст: аввал қадами халқ аст ва дувум қадами Ҳақ. Қадаме баргир аз халқ, ки ба Ҳақ расидӣ. Модом ки ту дар банди он бошӣ, ки чӣ хӯрам, ки ҳалқамро хуш ояд ва чӣ гӯям, ки халқро аз ман хуш ояд, аз ту ҳадиси ҳақ наёяд.

Чавонмардо, ҳар бозоргонӣ, ки бо халқ кунӣ, зиён кунӣ. Бозоргонӣ бо Ҳақ кун, то ҳама суд кунӣ. Ҳақ таоло мефармояд: Бандаи бечора, ба қатрае ва хатрае⁴ бо ту бозоргонӣ кунам. Қатрае аз сарир ва хатрае аз замир биёр ва ганҷи саодат аз ҳазрати иззати мо бардор. Он қатра, ки аз сарат ояд, онро ашк гӯянд ва хатра, ки аз дилат ояд, онро рашк хонанд. Ашке ба чашм ор, ки чаро Ҳақ нашинохтам ва рашке ба дил кор, ки чаро нофармонӣ кардам. Аз ашки сар ва рашки сир дилат ба тавбат ояд, тавбат ба ният ояд, ният ба азимат ояд, азимат ба ҳазрат ояд ва аз ҳазрат нидои раҳмат ояд. Дил гӯяд – тавбат кардам, сар гӯяд – ҳасрат хӯрдм, малик гӯяд – раҳмат кардам.

Чавонмардо, оташ ду аст: оташи маишат ва оташи маъсият. Оташи маишатро оби осмон кушад ва оташи маъсиятро оби дидагон

¹ муктаҳал – сурмакашида

² Яъне: Сухани Ё таолост, ки: «Он ҷо пардаро аз ту бардорем, он гоҳ чашмонат тез бигарданд» (сураи Қоф, ояти 22).

³ Яъне: Эй Худои қаҳониён, «Парвардигоро, омурзиши туро умед дорем, бозгашт ба сӯи туст».

⁴ хатра – он чи аз зехну хотир гузарад; ҳар навъ андешае, ки ба қалби солиқ расад.

кушад. Ва низ оташи маъсиятро ба ду чиз тавон кушт: ба хок ва об. Ба хоки пешонӣ ва ба оби пушаймонӣ. Хоки пешонӣ – дар сучуд ва оби пушаймонӣ – гиря аз тарси Худованди Вадуд.

Чавонмардо, ҳар дида, ки на аз хавфи Ҳақ гирён аст, он дида бар ӯ товон аст. Ва ҳар дил, ки на васли Ҳақро чӯён аст, он дил вайрон аст. Он пир гуфто: Дареғо, ки халқон дармегузаранд ва хуштарин чизе ночашидаанд. Гуфтанд: Он чиз кадом аст? Гуфт: Як зарра ихлос, ки ӯ мефармояд: «*Фаъбудуллоҳа мухлисина лаҳу-д-дина*»¹. Бандаи дарвеш агар як зарра ихлос чашида будӣ, парвои кавнайну оламайн ва иърозу эътироз надоштӣ. Чавонмардо, рақами қабул бад-он тоат кашанд, ки ихлос муқорини вай бувад.

Бишри Ҳофиро пурсиданд, ки: Ихлос чист? Гуфт: «*ал-Ихлосу ҳува ал-ифлосу*». Ихлос – ифлосу бечорагӣ ва аҷзу дармондагӣ аст.

Азиси ман, агар сурхии рӯи маъшуқон надорӣ, зардии рӯи ошиқон бояд ки биёрӣ; агар чамоли юсуфӣ надорӣ, дарди яъқубӣ бояд ки биёрӣ; агар аҷзи мутеон надорӣ, нолаи дармондагон бояд ки биёрӣ. Саййид, алайҳиссалом, мефармояд: «*Мо савтун аҳаббу илаллоҳи мин савти ʿабдин лаҳфон*». Ҳеч овозе нест азизтар ба даргоҳи Худои таоло аз овози бандаи осӣ, ки аз сари дармондагӣ ва бечорагӣ ва муфлисӣ бинолад ва гӯяд Худовандо, бад кардам ва зулм бар худ кардам. Аз ҳазрати Иззат нидо ояд: Абдӣ ангор худ накардӣ. «*Удъунӣ астаҷиб лақум*». Маро бихонед, то иҷобат кунам. Ҳар чи чӯед аз мо чӯед, кори худ бо мо гузоред, ки Худоем. Моём, ки бечунучароем, дар подшоҳӣ беҳамтоём, дар ваъда бовафоем, иҷобаткунандаи ҳар дуоем, шунавандаи ҳар саноем, ҳар саноеро сазоем. Сад ҳазор хонумон дар чустуҷӯи мо барандохтанд, сад ҳазор танҳои азиз дар талаби мо бигудохтанд, сад ҳазор ҷонҳои муқаддас дар бодияи шавқи мо вола бимонданд ва сад ҳазор равандағони даргоҳи чалоли мо сар дар зери санги муҷоҳидат бикӯфтанд, сад ҳазорон толибони ҳазрати чалоли мо дар бӯтаҳои риёзат бисӯхтанд. Арш аз Курсӣ мепурсад: *Ҳал ʿиндака мин хабарин?*² Курсӣ аз арш суол мекунад: *Ҳал ʿиндака мин амрин?* Заминиён, ки дуо кунанд, рӯй сӯи осмон кунанд. Пиндоранд, ки осмон дарди дили эшонро шифое дорад. Осмониён, ки хочат хоҳанд, рӯй сӯи замин оранд. Гумон баранд, ки замин иллоти эшонро давое дорад. Ҳар рӯз, ки офтоб фуру шавад, фариштагон, ки ба вай муаккаланд, гӯянд: Эӣ офтоб, имрӯз бар ҳеч кас тофтӣ, ки аз вай хабаре дошт? Офтоб гӯяд: Ё лайта, агар дониستم, ки он кас кист, хоки ақдоми ӯро фалаки худ сохтам. Оре, чавонмардо «*мо ли-т-туроби ва Раббу-*

¹ Яъне: Худовандро бо парастии холисона ибодат намоед. Ин ҷумла бо тафавути калимаи оғозин дар сураи Баййина, ояти 5 ва Ғофир, ояти 14 омадааст.

² Яъне: Оё назди ту хабаре ҳаст?

л-арбоби». Обу хокро бо зоти пок чӣ кор? Лам йакунро бо лам йазал чӣ пӯянд? Залуми чахулро бо суббуҳи қуддус чӣ иттисол? Ачабо коро, порсоён дар дуо гӯянд: Ё Раб, зи мо бимабур. Эй дунҳимат, кай пайваста будам, то бибуррам? Ё кай буридам, то бипайвандам? Умеди висол кай буд, то бими фироқ бошад? На иттисол ва на инфисол, на қурб ва на буъд, на эминӣ ва на ноумедӣ, на рӯи гуфтор ва на чоӣ хомӯшӣ, на рӯи расидан ва на роҳи бозгаштан, на андешаи сабр кардан ва на фикри фарёд кардан, на маконе, ки ваҳм он чо фуруд ояд ва на замоне, ки фаҳм он чо расад. Ба дасти уламо чуз гуфтугӯе на, дар миёни фуқаҳо чуз чустуҷӯе на. Агар ба Каъба равӣ, чуз санге на ва агар ба масҷид оӣ, чуз деворе на, агар дар замин нигарӣ, чуз мусибате на, агар дар осмон нигарӣ, чуз ҳайрате на, дар димоғҳо чуз сафро¹ на, дар сарҳо чуз савдое на, аз рӯшноии рӯз чуз оташе на ва аз зулмати шаб чуз ваҳшате на, аз тавҳиди муваҳҳидон чуз ороише на ва аз илҳоди мулҳидон чуз олоише на, аз Мӯсои калим суде на ва аз Фиръавни муддаӣ зиёне на. Агар биёӣ, биё, ки дарбоне на ва гар биравӣ, бирав, ки посбоне на.

Султони муҳаққикон Иброҳими Хаввос, раҳматуллоҳи алайҳи, пайваста бо муридони худ гуфтӣ: Кошки ман хоки қадами он сарпӯшида будаме. Гуфтанд: Эй Шайх, пайваста зикру мадҳи ӯ мекунӣ ва моро аз ҳоли ӯ хабар надихӣ. Гуфт: Рӯзе вақтам хуш шуд. Қадам дар биёбон ниҳодам ва дар вачд мерафтам, то ба диёри куфр расидам. Қасре дидам сесад дона сар аз кунгураҳои он даровехта. Мутааччиб бимондам. Пурсидам, ки ин чист ва қаср они кист? Гуфтанд: Они малике аст ва ӯро духтаре аст девонашуда ва ин сар они ҳакимон аст, ки аз таҷрибаи ӯ очиз омадаанд. Дар сувайдои сина гузар кард, ки қасди он духтар кунам. Чун қадам дар қаср ниҳодам, маро дар қаср бурданд наздики малик. Чун биншастам, малик бисёр инъому икром дар ҳаққи ман бикард. Пас гуфт: Эй чавонмард, туро ин чо чӣ хочат? Гуфтам: Шунидам, ки духтаре дорӣ девона. Омадам ӯро муоличат кунам. Маро гуфт: Бар кунгураҳои қаср нигоҳ кун. Гуфтам: Нигоҳ кардам ва пас даромадам. Гуфт: Ин сарҳои қасоне аст, ки даъвои табибӣ кардаанд ва аз муоличат очиз шудаанд. Ту низ бидон, ки агар муоличат натавонӣ кард, сари ту ҳам ин чо бувад. Пас бифармуд, то маро наздики духтар бурданд. Чун қадам дар он сарой ниҳодам, духтар канизакро гуфт: Макнааро биёр, то худро бипӯшам. Гуфт: Эй малика, чандат марди табиб омаданд ва аз ҳеч кас худро напӯшонидӣ, чун аст, ки аз вай мепӯшӣ? Гуфт: Онҳо мард набуданд. Мард ин аст, ки акнун даромад. Гуфтам: ас-Салому алайкум. Гуфт: Алайка-с-салому, эй писари Хаввос. Гуфтам: Чун донистӣ, ки ман

¹ сафро – хавас

писари Хаввосам? Гуфт: Он ки туро ба мо роҳ намуд, маро илҳом дод, то туро бишинохтам. Надонистӣ, ки «ал-муъмину миръот-ул-муъмини»¹. Оина чун бе занг бошад, ҳар нақше дар ӯ бинамояд. Эй писари Хаввос, диле дорам пурдард. Ҳеч шарбате дорӣ, ки дил бад-он тасаллӣ ёбад? Ин оят бар забонам гузашт: «Аллазина оману ва татмаинну қулубухум бизикриллоҳи»². Чун ин оят бишнид, оҳе кард ва беҳуш шуд. Чун ба ҳуш бозомад, гуфтам: Эй духтар, бархез, то туро ба диёри ислом барам. Гуфт: Ё Шайх, дар диёри ислом чист, ки ин ҷо нест? Гуфтам: Он ҷо Каъбаи мукарраму муаззам аст. Гуфт: Эй содадил, гар Каъбаро бубинӣ, бишиносӣ? Гуфтам: Бале. Гуфт: Болои сари ман нигоҳ кун. Нигоҳ кардам. Каъбаро дидам, ки гирди сари духтар тавоф мекард. Маро гуфт: Ё салим-ул-қалб, ин қадар надонӣ, ки ҳар кӣ ба пой ба Каъба равад, ӯ Каъбаро тавоф кунад ва ҳар кӣ ба дил ба Каъба равад, Каъба ӯро тавоф кунад. «Фаайнамо туваллу фасамма вачҳуллоҳи»³.

Чавонмардо, аз ту то Худой як қадам роҳ аст. Донӣ чӣ кунӣ, бигӯям ё на? Худро фаромӯш кун ва бо лутфи ӯ даст дар оғӯш кун, ки «Ман тақарраба илайя ишбран тақаррабту илайҳи зироъан ва ман тақарраба илайя зироъан тақаррабту илайҳи боъан»⁴. Инояти ӯ туро ба худ расонидааст, зеро ки даруни ту гавҳаре таъбия⁵ аст, ки аз он иборат ин аст: «ва нафахту фиҳи мин руҳӣ»⁶. Мисоли ин он аст, ки мурғеро тире заданд. Мурғ бозпас нигарист ва бо забони ҳол бо тир гуфт: Ту ба ман чун расидӣ? Гуфт: Аз ту чизе дар мо таъбия кардаанд, ки он моро дар ту расонид. Ҳам туй, ки моро ба худ расонидӣ, ки ин таъбия дар ниҳоди мо ниҳодӣ. «Арафту раббӣ бираббӣ ва лав ло раббӣ ламо арафту раббӣ»⁷. Ҷуст, ки худро ба ту шиносо кардааст ва калиди хонаи маърифат ба ту додааст. Саййиди олами малакут, саллаллоҳу алайҳи ва саллам, мефармояд: «Ман арафа нафсаҳу фақад арафа раббаҳу». Ҳар гаҳ ки ту худро шинохтӣ, Ҳақро шинохтӣ. Туи туро калидест, ки бад-он ӯро бишиносӣ ва ин шинохтан мухталиф аст. Ва

¹ Яъне: Муъмин оинаи муъмин аст.

² Яъне: Онон ки имон овардаанд ва дилҳояшон бо ёди Худо ором мегирад (сураи Раъд, ояти 21).

³ Яъне: Ҳар ҷониб, ки рӯй овард, ҳамон сӯ ҷониби Худост (сураи Бақара, ояти 115).

⁴ Яъне: Ҳар кас, ки ба сӯи ман вачабе наздикӣ чӯяд, ман ба андозаи як зироъ ба ӯ наздик мешавам ва ҳар, ки ба андозаи як зироъ тақарруб чӯяд, ман як қулоч ба ӯ наздик мешавам (ҳадиси қудсӣ).

⁵ таъбия – гузошташуда

⁶ Яъне: Ва дар он аз руҳи худ дамидам (сураи Сод, ояти 72).

⁷ Яъне: Парвардигорамро ба худи Парвардигорам шинохтам. Агар Парвардигорам намебуд, ӯро намешинохтам.

агар худро ба ачз шинохтӣ, Ёро ба қудрат шинохтӣ. Агар худро ба заъф шинохтӣ, Ёро ба қувват шинохтӣ. Ин як навъ аст, ки ҳар касро дар он роҳ бувад ва навъи дигар он аст, ки бидонӣ, ки дар тани ту чоне аст, ки он чон ҳама чо мавҷуд аст ва ба ҳама чо Офаридгори олам мавҷуд бувад. Аммо чунонки чон дар таҳти талаб наёяд, агар гӯӣ дар даст ё пой ё сар аст, ҳама чо бувад ва чояш муайян на, Худои олам ҳама чо мавҷуд бувад, валекин дар таҳти талаб наёяд. «*Мо қадаруллоҳа ҳаққа қадриҳи*»¹.

Чавонмардо, муттақиёну мухлисон мераванду мегузоранд, аммо орифон ба ҳеч манзил фуру наёянд, балки манзили эшон доираи ҳайрат аст. Ҳарчанд пеш раванд, ба қои хеш бошанд. Уштури бозаргон шабу рӯз манзил мебарад ва роҳ меканад. Аммо гови ассор² шабу рӯз дар рафтор аст ва чашмҳо баста, гирди доира мегардад ва бо худ меандешад, ки оё чанд манзил бурида бошам? Шом чу чашмаш аз ниқоби нухуфтагӣ бигушоянд, нигоҳ кунад ва ҳам дар он қадам, ки буд, бошад.

Агар гӯӣ: Шинохтам. Гӯянд: Чун шинохтӣ касеро, ки чунӣ бар вай раво на? Ва агар гӯӣ: Ба ҳастии худ ёро шинохтам. Гӯянд: Нест ҳастро чун шиносад? «*ал-Ачзу ёан дарки-л-идроки идрокун*»³. Парвонаи мухтасар дидаи офтоб кай тавонад дид?

Эй сад ҳазор чони муқаддас фидои хоки наълайни он дарвеш бод. Бишнав, то худ чӣ мегӯяд. Дар майдон маё, ки он чо хун равон аст.

Чунайдро, раҳматуллоҳи алайҳи, баъд аз вафот ба хоб диданд. Гуфтанд: «*Мо фаъалаллоҳу бика. Қола тоҳати-л-ъибодоту ва фотатил-ишороту ва мо нафаъано илло рақъатони фӣ чавфи-л-лайли*». Гуфт: Ин ҳама ибодатҳо ба бод бардоданд ва моро ҳеч суд надошт, илло ду ракаат намоз, ки дар шаби торик бигузоридам.

Чавонмардо, чаҳд кун, ки чун сиёсати малакулмавт бар ту соя афканад, бадрақои тоат бо худ дошта бошӣ. Вақте ки чашмҳо гирён шаваду дилҳо бирён ва шайтон тамаъ дар имон кунад ва ҳарбаи⁴ қаҳри марг бар синаат рост кунад, он чо бӯи дӯстӣ ояду вифоқ ва нидои ин башорат шунавӣ: «*Ло тахофу ва ло таҳзану*»⁵. Ва агар, иёзан биллоҳи, бӯи нифоку душманӣ ояд, доғи навмедӣ бар пешонии ту ниҳанд, ки «*Ло буширо йавмаизин ли-л-мучримина ва йақулуна ҳичран маҳҷуран*»⁶. Басо касе, ки либоси дӯстӣ пӯшидааст ва номи ӯ дар

¹ Яъне: Қадри Худовандро чунонки бояд нашинохтанд (сураи Анъом, ояти 91).

² ассор – чувозкаш; касе, ки равған ё шираи растаниву меваҳоро мекашад.

³ Яъне: Нотавонӣ аз дарёфт, худ дарёфт аст.

⁴ ҳарба – найза

⁵ Яъне: Натарсед ва андӯхгин нашавед (сураи Фуссилат, ояти 30).

⁶ Яъне: Имрӯз барои гунаҳкорон муждае нест ва мегӯянд, ки дури дур дошта шаванд (сураи Фурқон, ояти 22).

девони душманон навиштаанд ва ўро хабар на. Ва басо касе, ки чомаи душманон пўшида ва номаш дар чаридаи дўстон сабт кардаанд ва ўро огоҳӣ на.

Овардаанд, ки дар банӣ Исроил обиде буд «Барсисо» ном. Ва чиҳил сол узлат гирифта ва аз нафсу аз дунё баргашта ва тухми маърифат дар дил кишта. Агар назар дар осмон кардӣ, то Арш дидӣ ва агар дар замин нигоҳ кардӣ, пушти говмоҳӣ мушоҳида кардӣ. Чунон маосиру¹ маноқиб дошт, ки забон аз васфи ў қосир буд ва чандон маҳомиду маҳосин, ки авҳому афҳом аз забти он фотир² буд. Ҳар сол чанд ҳазор бемору маълул ва мубталову маъюб бар сувби³ савмиаи ў чамъ шудандӣ. Баъзе либоси барас⁴ пўшида ва баъзе аз модар нобино омада ва гурўхе ба иллоти диққу ярақон⁵ ва истисқо⁶ мубтало гашта. Ба чумлагӣ биёмадандӣ ва дар ҳаволии савмиаи ў бинишастандӣ. Чун қурси офтоб баромадӣ ва хуршед аъломи⁷ нур дар олам насб кардӣ, Барсисо бар боми савмиа баромадӣ ва як нафас бар он маълулон⁸ дамидӣ, ба як бор аз он иллатҳо халос шудандӣ. Аҷабо коро, ба зоҳир чандин дари хазоини лутф бар ў гушода ва ба ботин тири қатиат дар камони ҳаҷр ниҳода. Дар зоҳир ба дидори халқ чун нигор ва дар ботин ба теги ҳаҷр афгор. Фарёд аз зоҳири ба сим андуда ва ботини аз ҳақиқат полуда. Ва он бечора пиндошт, ки худ касе аст ва аз чое меояд ва ҳазрати дўстро мешояд. Надонист, ки аз лавҳу қалам нидо меояд, ки моро ту намебояд. Дар ин муддат иблис силсилаи васвос дар савмиа пинҳон карда буд, то магар як нафас хори мазаллат дар домани ў овезад ва ҳар рӯз иблис аз ғайрату хашми ў ошuftатар буд ва дарахти тоати ў ба анвои хайрот оростватар, то духтари подшоҳи вақтро иллоте падида омад, ки атиббо аз муолиҷаи он очиз омаданд ва духтар се бародар дошт, ки ҳар як подшоҳи ноҳияте буданд. Ҳар се дар як шаб ба хоб диданд, ки иллоти хоҳари худро бар Барсисо арза кунанд. Дигар рӯз хобҳоро бо якдигар бигуфтанд. Мувофиқ омад, мо зода ғало ҳозо⁹. Ҳар се бархостанд ва хоҳари соҳибчамолро бигирифтанд ва ба савмиаи Барсисо бурданд. Барсисо дар намоз буд. Чун фориғ шуд, бародарон осеби иллат ва

¹ маосир – осору нишонаҳои мондагор, корҳои нек

² фотир – очиз, нотагон

³ сувб – атроф

⁴ барас – бемории сафедшавии пўст

⁵ ярақон – беморие, ки таркиби хун ҳалал меёбад ва пўст зард мешавад.

⁶ истисқо – беморие, ки бар асари ҳалали қори дил, чигар ва гурдаҳо дар бадан меоед чамъ меоянд ва бемор ба обҳои зиёд ниёз пайдо мекунад.

⁷ аълум – парчамҳо

⁸ маълулон – дардмандон, беморон

⁹ Яъне: аз ин намеафзуд; ҷои баҳсе боқӣ намонд

муоличати атиббо ва иттифоқи хобхо шарҳ доданд. Барсисо гуфт: Дуои маро вақте ҳаст, ки дар он вақт ба тавқеи иҷобат¹ расад. Чун вақт ояд, дуоро дарег надорам. Бародарон хоҳарро таслими Барсисо карданд ва ба тамошои сахро берун рафтанд. Иблис ҷой ҳолӣ ёфт ва гуфт: Вақти он омад, ки ҷону имони чандинсолаи обидро ба мавҷи дарёи шахват фуру диҳам. Боде дар димоғи мастура дамид, то беҳуш гашт. Дидаи обид бар ҷамоли ӯ афтод. Иблис оташи васваса дар димоғи обид ниҳод ва хотири ӯро фуру гузошт, то хаворо мутобиат кард ва васвасаи иблисро инқиёд² намуд, то зино кард. Пас иблис ба сурати пире аз дар даромад ва кайфияти ҳол аз ӯ пурсид. Барсисо он ҳол бигуфт. Иблис гуфт: Дил хуш дор, ки агар хатое рафт, хато бар банӣ Одам ҷоиз аст, ки Худой карим аст ва дари тавба гушода. Лекин тадбири ин кор он аст, ки бар бародарони вай пӯшида дорӣ, то надонанд. Барсисо гуфт: Ҳайҳот, офтобро чӣ гуна ба гил бияндоем ва рӯзи равшанро бар марди доно чӣ гуна бипӯшонем? Иблис гуфт: Осон аст. ӯро бидуш ва дар замин пинҳон кун. Чун бародарон биёянд, ҷавоби ту он аст, ки ман дар намоз будам, аз савмиа берун шуд. Пас Барсисо духтарро бидушт ва аз савмиа берун бурд ва дар зери хок пинҳон кард. Баъд аз замоне бародарон даромаданд бо хайлу ҳашам чун шерони ошуфта. Пиндоштанд, ки зоҳид дуо кардааст ва хоҳар шифо ёфта. Чун хоҳарро надиданд, талаб карданд. Он чи иблис таълим карда буд, бигуфт. Эшон бар қавли зоҳид эътимод карданд ва берун рафтанд ба талаби хоҳар. Пас, иблис ба сурати аҷузае асое дар даст ва исобае³ бар пешонӣ баста бар сари роҳи эшон омад. Чун эшон ӯро бидиданд, суол карданд, ки мастурае дидӣ бад-ин сифат? Гуфт: Магар духтари подшоҳ металабед? Гуфтанд: Бале. Гуфт: Зоҳид бо ӯ зино кард ва ӯро бидушт ва дар зери хок пинҳон кард. Эшонро бар сари хок овард. Бозковиданд. Хоҳарро кушта диданд, ба хун оғушта. Ҷомаро ҷок карданд ва занҷир бар гардани Барсисо ниҳоданд ва рӯй ба шаҳр оварданд. Фарёд аз аҳли шаҳр баромад, ки чунин воқеае ҳодис шудааст. Пас, доре бизаданд ва Барсисоро бар дор карданд. Халқон, ки оби вузӯи ӯро ба табаррук бурдандӣ ва хоки қадамаш ба ҷои сурма дар чашм кашидандӣ, ҳар як меомаданд бо домане санг ва ӯро сангсор мекарданд. Ногоҳ иблис ба сурати пири нуронӣ пеши ӯ омад ва гуфт: Эй Барсисо, ман худой заминам ва он, ки ӯро чандин сол хидмат кардӣ, Худой осмон аст. Ҷазои хидмати чандинсолаи ту ин буд, ки бар сари дорат фиристод. Як бор маро сачда кун, то туро халос кунам. Пас, ба сар ишорати сучуди ӯ кард. Аз ҳафт осмон нидо

¹ тавқеи иҷобат – ҳукми қабул

² инқиёд – пойбандӣ; фармонбардорӣ

³ исоба – сарбанд, порчае, ки бар сар мепечиданд.

омад, ки чоначро ба дӯзах фиристед ва қолабаш ба санг андозед ва мағзи сараш ба мурғони ҳаво қисмат кунед. Пас, ин нидо дардоданд: «*Факона њоқибатаҳумо аннаҳумо фи-н-нори холидайна фиҳо*»¹.

Чавонмардо, ин сиррест, ки аз бандагон пӯшида аст ва касро аз ин хабар на. Довуд пайғамбар, алайҳиссалом, гуфт: Илоҳӣ, сирри хеш бар ман ошкор кун, ки азим тарсону ҳайронам. То рӯз ин мегуфту мегирист. Нидо омад, ки: Ё Довуд, агар чандон бигирӣ, ки санги хораро пора кунӣ, ман ин сир бо ту нахоҳам гуфт. Ё Довуд, аз ман дар дунё донишани сирри ман махоҳ, то дари марг бар ту пайдо кунам. Гуфт: Ё Раб, ин сир ба дари марг чун пайдо кунӣ? Нидо омад, ки: Ҳамаи сирри ман бо банда ду ҳарф аст. Ва он ду «ло» аст, ё гӯям: «*ло тахофу*»², ё гӯям: «*ло буширо*»³. Ё аз ямин бонг барояд, ки дил хуш дор, ё аз ясор овоз барояд, ки дил бардор. Ҳеч касро дар дами марг аз бими ин ду «ло» ранг бар рӯй намонад. Чун чон ба сина бирасад, рӯй зарду дил пурдард гардад ва бар рости чап нигаристан гирад, то овоз аз кадом чониб барояд. Саодату шақоват дар он нафаси вопасин падидор ояд. Басо бувад, ки бадбахт некбахт гардад ва некбахт бадбахт гардад. «*Йамҳуллоҳу мо йашоу ва йусбиту ва њиндаҳу умм-ул-китоби*»⁴. Рӯзнома наздики ман аст. Ман нависам ва ман пок кунам, на кас огоҳ кунам ва на бо кас машварат кунам.

Таҳия ва тавзеҳи Фаҳриддин Насриддинов

¹ Яъне: Поёни кори ҳарду ин аст, ки якҷоя дар оташ бошанд, ҷовидона дар он мемонанд (сураи Ҳашр, ояти 17).

² Яъне: (Эй хубон), натарсед.

³ Яъне: (Гунаҳкоронро) муждае нест.

⁴ Яъне: Худованд он чи хоҳад, маҳв месозад ва он чи хоҳад, собит медорад; ва уммулкитоб назди Ёст (сураи Раъд, ояти 39).

Юсуфи Синачок¹

«ҶАЗИРАИ «МАСНАВИЙ»

Бисмиллоҳи-р-Раҳмони-р-Раҳим

Ҳамди беҳадду шукри билоғояти ло яҳсо ва ло йӯъадд бад-он
Худоеро, ки синаи бекинаи комилонро ба ашиъаи анвори камолоти

¹ Юсуфи Синачок (ваф. 953х./1546 м.) яке аз пайравони мактаби мавлавия дар кишвари Туркия мебошад. Дар мактаби шарҳнигории Осӣи Сағир бори аввал кӯшиши талхиси «Маснавий» маҳз бо «Ҷазираи маснавий»-и Юсуфи Синачок оғоз шудааст. Юсуфи Синачок аз тамоми дафтарҳои «Маснавий» 366 байт интиҳоб намуда, аз ҷиҳати мавзӯӣ абётро дастабандӣ мекунад ва канори ҳам мегузорад. Дар сурате, ки як байт аз дафтари шашум ва байти сонӣ аз дафтари чорум ё панҷум интиҳоб шудааст, хонанда эҳсос намекунад, ки ин абёт аз дафтарҳои мухталифи «Маснавий» гирифта шудаанд. Синачок пайвандҳои маънавии байни абёти мунтахабро ба хубӣ риоя намудааст. Ҳамин тарик, як асари ҷолибу хондани ба вучуд омадааст, ки минбаъд мавриди пайравии алоқамандони дигари «Маснавий» қарор мегирад. «Ҷазираи «Маснавий» хулосаи мавзӯии бисёр дақиқ ва хубе аз «Маснавии маънавий»-и Мавлавӣ аст ва дар он муаллиф ба баёни 34 мавзӯи дар «Маснавий» матраҳгардида пардохта, барои толибони ҳақоқиқ «Маснавий» роҳкушоӣ намудааст. Асари Синачок минбаъд дар байни дӯстдорони каломи Мавлоно шухрат ёфта, боиси ба вучуд омадани талхисот ва шарҳҳои зиёд гардидааст. Чунонки устод Абдулбоқии Гулпинорлӣ ишора мекунад, Шайхи мавлавихонаи Шом – Илмӣ - дадаи Бағдодӣ (ваф. 1661) нахустин шарҳро бо номи «Самаҳоти ламаоти баҳрулмаънавий бишарҳи «Ҷазират-ул-маснавий» дар соли 1571 м. таълиф мекунад (Гулпинорлӣ, 185). Шайхи хонақоҳи Ғалата Ғолиби шоир (ваф. 1799 м.) шарҳи хешро бо номи «Шарҳи «Ҷазираи «Маснавий» ба туркӣ таълиф мекунад, ки он бо кӯшиши Тургут Карабей, Муҳаммад Вонли-уғлу ва Муҳаммад Отолой дар соли 1996 дар Арзрум ба чоп расидааст (Turgut Karabey, Mehmet Vanli-oglu, Mehmet Atalay. Seyh Galib. Serh-I Cezire-I Mesnevi, Erzurum, 1996, 8+256 s). Шорехи дигари турк Ҷурӣ (1655м.) 40 байт аз «Ҷазираи маснавий» интиҳоб карда, онро «Шарҳи интиҳоб» меномад. Ӯ ҳар байти интиҳобнамудаашро бо ҳамон вазн ва бо панҷ байт шарҳ кардааст. Ин шурӯҳ ба забони туркӣ навишта шудаанд.

«Ҷазираи «Маснавий» на танҳо дар Осӣи Сағир, балки дар Ҳинду Покистон низ маъруфтият пайдо кардааст. Устоди донишгоҳи Лохур доктор Муъин Низомӣ дар бораи ривочи «Ҷазираи «Маснавий» дар Ҳинд ва Покистон менависад: «Ин гузидаи Юсуфи Синачок дар миёни аҳли адаб ва ирфони сарзамини мо хеле матраҳ буда ва дар бисёре аз хонақоҳҳо тадрис мешудааст» (Маҷаллаи «Дониш» (Ғаслномаи маркази таҳқиқоти форсии Эрон ва Покистон), поиз ва зимистони 1383, шумораи 87-89. саҳ. 254). Суннати интиҳоб, талхис ва шарҳи абёти «Маснавий» дар Осӣи Сағир минбаъд аз тарафи Шоҳидӣ Иброҳим - дада зимни таълифи «Гулшани тавҳид», ки шарҳи муфрадоти «Маснавии маънавий» маҳсуб мегардад, идома ёфтааст.

Нусхаи электронии «Ҷазираи «Маснавий»-ро тавассути бародари арҷмандам, узви ҳайати илмии Донишгоҳи аллома Таботабой, доктор Неъматуллоҳ Эронзода дастрас кардам. Эшон асари мазкурро дар соли 1387 дар Техрон ба нашр расонидаанд, ки асоси кори инҷониб қарор гирифтааст.

зохирия рахшону тобон сохт ва судури пурсабури орифонро ба ламаоти азвои маъорифи ботиния зиёпарвар ва мунаввар гардонида ва дуруди номаҳдуд бар он пешвои муршидони комил ва раҳнамои комилони восилро сазост, ки дар ҷавлонгоҳи мутаранним ба садои «раайту раббӣ»¹ ва дар сачдагоҳи расолат мутакаллим ба нидои «абиту инда раббӣ» ва бар олу асҳоби ӯ бод, ки ҳар як аз эшон пешбарандаи вомондагони чоҳи исён аст.

Аммо баъд, муддате буд, ки ин номуроде пуртаассуф, аънӣ гамноку синачок - Юсуф, татаббӯи «Маснавӣ»-и Худовандгор, қаддасаналлоҳу би- сирриҳи-л-азиз, мекардам. Рӯзе аз толибони ҳақоиқи «Маснавӣ» ва роғибони дақоиқи маънавӣ илтимос карданд, ки «Маснавӣ»-и Мавлоно Ҷалолуддин *афозаллоҳу нураҳу алайно*, бахрест бе ҳадду бепоён ва дарёест номутаноҳӣ ва бекарон. Дар ӯ ҳар кас ба мурод иқтидори маллоҳӣ ва иститоати саббоҳӣ натвон кард, магар аз лаолии манзумаи вай дар силки ихтисор ва интиҳоб ва дар риштаи эҷоз ва интиҳоб кашида шавад, то мубтадиён аз вай ҳаззе ёбанд ва баҳраёфта шаванд. Ин бандаи наҳиф низ ба муқтазои «фаамма-с-соила фало танҳар»² аз шаш ҷилди «Маснавӣ» се саду шасту шаш абёт интиҳоб кардам ва ба якдигар иртиботе додам ва ба ҳар ҷилди «Маснавӣ» дар сурати арқоми ҳиндӣ ишорате намудам ва ӯро «Ҷазираи «Маснавӣ» лақаб ниҳодам. Валлоҳу-л-муъину ва-л-мустаъону ва алайҳи-т-уклон.

*Гар шудӣ атиони баҳри «Маснавӣ»,
Фурҷае кун дар ҷазира(й) «Маснавӣ».*

*Фурҷа кун чандон, ки андар ҳар нафас,
«Маснавӣ»-ро маънавӣ донош бас³.*

Толибоне, ки аз илми илоҳӣ ба олами сунъ афтодаанд ва бар мӯчиби «хубб-ул-ватани мина-л-имон» ватанҳои аслии худ металабанд.

Бишнави ин най чун ҳикоят мекунад,
Аз ҷудоихо шикоят мекунад.

К-аз найистон то маро бибридаанд,
Аз нафирам марду зан нолидаанд.

¹ Дар мутуни ирфонӣ аҳодисе аз Ҳазрати Расул (с) ва ақволе аз бузургон ва машоҳири сӯфия накл шудааст, ки бо «раайту раббӣ» шуруъ мешавад. Азҷумла ин ду ҳадис аз Ҳазрати паёмбар бисёр маъруф аст: «Раайту раббӣ биқалбӣ» ва «Раайту раббӣ лайлата-л-меъроҷ фӣ аҳсани сурат».

² Яъне: «Ва гадоро аз худ марон» (сураи «Зуҳо», ояти 10)

³ Ин абёт аз дафтари шашуми «Маснавӣ», шумораҳои 67-68 гирифта шудааст (Т.С.).

Сина хоҳам шарҳа-шарҳа аз фироқ,
То бигӯям шарҳи дарди иштиёқ.

Ҳар касе, к-ӯ дур монд аз асли хеш,
Боз чӯяд рӯзгори васли хеш.

5. Ман ба ҳар ҷамъияте нолон шудам,
Ҷуфти бадҳолону хушҳолон шудам.

Ҳар касе аз занни худ шуд ёри ман,
Аз даруни ман начуст асрори ман.

Сирри ман аз нолаи ман дур нест,
Лек чашму гӯшро он нур нест.

Тан зи ҷону ҷон зи тан мастур нест,
Лек касро диди ҷон дастур нест.

Оташ аст ин бонги нойу нест бод,
Ҳар кӣ ин оташ надорад, нест бод!

10. Оташи ишқ аст, к-андар най фитод,
Ҷӯшиши ишқ аст, к-андар май фитод.

Най ҳарифи ҳар кӣ аз ёре бурид,
Пардаҳояш пардаҳои мо дарид.

Ҳамчу най захреву тарёке кӣ дид,
Ҳамчу най дамсозу муштоқе кӣ дид?!

Най ҳадиси роҳи пурхун мекунад,
Қиссаҳои ишқи Мачнун мекунад.

Маҳрами ин хуш ҷуз беҳуш нест,
Мар забонро муштарӣ ҷуз гуш нест.

15. Дар ғами мо рӯзхо бегоҳ шуд,
Рӯзхо бо сӯзхо ҳамроҳ шуд.

Рӯзхо гар рафт, гӯ рав, бок нест,
Ту бимон, эй он ки чун ту пок нест.

Ҳар кӣ чуз моҳӣ, зи обаш сер шуд,
Ҳар кӣ берӯзист, рӯзаш дер шуд.

Дарнаёбад ҳоли пухта ҳеч хом,
Пас суҳан кӯтоҳ бояд, вассалом.

Дар баёни дарки мустамеъон

Эй дарего мар туро гунчо¹ будӣ,
То зи чонам шарҳи дил пайдо будӣ (1, 2377).

20. Ин суҳан шир аст дар пистони чон,
Бе кашанда хуш намегардад равон (1, 2378).

Мустамеъ чун ташнаву чӯянда шуд,
Воиз ар мурда бувад, гӯянда шуд (1, 2379).

Мустамеъ чун тоза омад бемалол,
Садзабон гардад ба гуфтан гунгу лол (1, 2380).

Чунки номаҳрам дарояд аз дарам,
Парда-дар пинҳон шаванд аҳли ҳарам (1, 2381).

В-ар дарояд маҳраме дур аз газанд,
Баргушоянд он сатирон рӯйбанд (1, 2382).

25. Чунки зоғон хайма бар баҳман заданд,
Булбулон пинҳон шуданду тан заданд (2, 40).

Мустамеъ хуфтаст, кӯтаҳ кун хитоб,
Эй хатиб, ин нақш кам кун ту бар об (4, 1094).

Дар баёни китмони сир(р)

Орифон, к-аз чоми Ҳақ нӯшидаанд,
Розҳо дониставу пӯшидаанд (5, 2239).

Ҳар киро асрори кор омӯхтанд,
Муҳр карданду даҳонаш дӯхтанд (5, 2240)

Бар лабаш қуфл асту дар дил розҳо,
Лаб хамӯшу дил пур аз овозҳо (5, 2238)

¹ Гунчо – ҳавсала ва тавоноӣ

30. Сирри гайб онро сазад омӯхтан,
К-ӯ зи гуфтан лаб тавонад дӯхтан (3,3387)

Гӯши он кас ниюшад асрори Ҷалол,
К-ӯ чу савсан садзабон афтоду лол (3, 21).

То нагӯйӣ сирри султонро ба кас,
То нарезӣ қандро пеши магас (3, 20)

Дархури дарё нашуд чуз мурғи об,
Фаҳм кун, валлоҳу аълам биссабоб (3, 3388)

Дар баёни камоли зоти поки хазрати Худовандгор

Мо ҳама мурғобиёнем, эй гулом,
Баҳр медонад забони мо тамои (2, 3788).

35. Хулқи мо бар сурати худ кард Ҳақ¹,
Васфи мо аз васфи ӯ гирад сабақ (4, 1193).

Ҷисми мо рӯпӯши мо шуд дар ҷаҳон,
Мо чу дарё зери ин қаҳ дар ниҳон (4, 722).

Кони қандам, найситони шаккарам,
Ҳам зи ман мерӯяду ман мехӯрам (2, 2430).

То ки нафребад шуморо шакли ман,
Нукли ман нӯшед пеш аз нақли ман (2, 1178).

Ман чу хуршедам даруни нур фарқ,
Менадонам кард хеш аз нур фарқ (2, 2407).

40. Рафтаним сӯй намозу он хало,
Баҳри таълим аст раҳ мар халқро (3, 2409).

Хоб мебинам, вале дар хоб на,
Муддаӣ ҳастам, вале каззоб на (6, 4065).

¹ Хулқ: дар бархе аз нусхаҳои «Маснави» ба ҷойи «хулқ» «халқ» сабт шудааст. Мисраи нахуст мустанади аст ба яке аз аҳодиси набавӣ: Инналлоҳа халақа-л-одама ӯало суратиҳи. (Ҳамоно Худованд, одамро ба сурати худ биёфарид) (Замонӣ, 4, сах. 359).

Назди он ки «лам йазук»¹ даъвост ин,
Назди суккони уфуқ маъност ин (2, 3566).

Дар насихати мункарон

Чун туро он чашми ботинбин набуд,
Ганҷ мепиндор андар ҳар вучуд (2, 2147).

Гар туро боз аст он дида(й) яқин,
Зери ҳар санге яке сарҳанг бин. (2, 2349).

45. Кори дарвешӣ варои фаҳми туст,
Сӯи дарвеше бимангар сустан – сустан (1, 2356).

З-он ки дарвешон варои мулку мол,
Рӯзи доранд жарф аз зулчалол (1, 2357).

Ту ҳамон дидӣ, ки иблиси лаин,
Гуфт: «Ман аз оташам, Одам зи тин» (3, 2299).

Чашми иблисонаро як дам бубанд,
Чанд бинӣ сурат охир, чанд, чанд? (3, 2300).

Кор аз ин вайрон шудааст, эй марди хом,
Ки башар дидӣ мар инҳоро чу ом (3, 2298).

Дар баёни муқаллидоне, ки хешро комил қиёс қунанд

50. Ҷумла олам з-ин сабаб гумроҳ шуд,
Кам касе з-абдоли Ҳақ оғаҳ шуд. (1, 264).

Он диле, к-аз осмонҳо бартар аст,
Он дили абдол, ё пайғамбар аст (3, 2248).

Қасди чанги анбиё медоштанд,
Ҷисм диданд, одамӣ пиндоштанд (2, 3118).

Гуфта инак мо башар, эшон башар,
Мову эшон бастаи хобему х(в)ар (1, 266).

¹ Лам йазук – поре аз масали зерин аст: «Ман лам йазук лам йадри», яъне ҳар кӣ наҷашид, дарнаёфт.

Ин надонистанд эшон аз амо¹,
Ҳаст фарқе дар миён бемунтаҳо (2, 267).

55. Аз муҳаққиқ то муқаллид фарқхост,
К-ин чу Довуд асту он дигар садост (2, 495).

Кофиру мӯъмин Худо гӯянд, лек,
Дар миёни ҳарду фарқе ҳаст нек (2, 499).

Он гадо гӯяд «Худо» аз баҳри нон,
Муттақӣ гӯяд «Худо» аз айни чон (2, 500).

Ҳар ду гун занбӯр хӯрданд аз маҳал,
Лек шуд з-он нешу з-ин дигар асал (1, 268).

Ҳар ду гун оҳу гиё хӯрданду об,
З-ин яке саргин шуду з-он мушки ноб (1, 269).

60. Ин хурад, гардад палидӣ з-ӯ чудо,
Он хурад, гардад ҳама нури Худо (1, 272).

Дар баёни зоти поки дарвешони орифон

Чун мубаддал гаштаанд абдоли Ҳақ,
Нестанд аз халқ, баргардон варақ (6, 3191).

Чисмашонро ҳам зи нур ириштаанд,
То зи рӯху аз малак бигзаштаанд (3, 8).

Дар дили ангур майро дидаанд,
Дар фанои маҳз шайро дидаанд (2, 181).

Пештар аз хилқати ангурҳо,
Хӯрда майҳову намуда шӯрҳо (2, 179).

65. Бартаранд аз Аршу курсию хало,
Сокинони мақъади сидку ʻбало (1, 3515).

Дар баёни тақсими маротиби авлиёи киром

З-авлиё аҳли дуо худ дигаранд,
Гаҳ ҳаме дӯзанду гоҳе медаранд (3, 1789).

¹ амо – кӯрӣ, нобиной

Қавми дигар мешиносам з-авлиё,
Ки даҳоншон баста бошад аз дуо (3, 1880).

Дар қазо завқе ҳамебинанд хос,
Куфрашон ояд талаб кардан халос (3, 1882).

Қавми дигар сахт пинҳон мераванд,
Шухраи халқони зоҳир кай шаванд (3, 3104).

70. Ҳам кароматшон, ҳам эшон дар ҳарам,
Номашонро нашнаванд абдол ҳам (2, 3106).

Дар баёни иттиҳоди авлиёи киром

Чун аз эшон мучтамаъ бинӣ ду ёр,
Ҳам яке бошанду ҳам шашсад ҳазор (2, 183).

Бар мисоли мавҷҳо аъдодашон,
Дар адад оварда бошад бодашон (2, 184).

Муфтарик шуд офтоби чонҳо,
Дар даруни равзани абдонҳо (2, 186).

Мӯъминон маъдуд, лек имон яке,
Қисмашон маъдуд, лекин чон яке (4, 407).

75. Тафриқа дар рӯҳи ҳайвонӣ бувад,
Нафси воҳид рӯҳи инсонӣ бувад (2, 287).

Аз назаргоҳ аст, эй мағзи вучуд,
Ихтилофи мӯъмину габру ҷухуд (3, 1258).

Дар маонӣ қисмату аъдод нест,
Дар маонӣ таҷзия-в афрод нест (1, 681).

Дар баёни манозили хилқати одамият

Мунбасит¹ будему якҷавҳар ҳама,
Бе сару бе по будем он сар ҳама (1, 689).

Якгуҳар будем ҳамчун офтоб,
Бе гирех будему софӣ ҳамчу об (1,690)

¹ Мунбасит – густарда ва кушода, бидуни қайд

80. Чун ба сурат омад он нури сара,
Шуд адад чун сояҳои кунгура (1, 691).

Омада аввал ба иқлими чамод,
В-аз чамодӣ дар наботӣ уфтод (4, 3636).

В-аз наботӣ чун ба ҳайвонӣ фитод,
Н-омадаш ҳоли наботӣ ҳеҷ ёд (4, 3638).

Боз аз ҳайвон сӯи инсонияш,
Мекашид он холиқе, ки донияш (4, 3645).

Ҳамчунин, иқлим то иқлим рафт,
То шуд акнун оқилу донову зафт (4, 3646).

85. Хештан нашнохт мискин одамӣ,
Аз фузунӣ омаду шуд дар камӣ (3, 1000).

Дар баёни тарғиби маърифати худ

Эй хунук онро, ки зоти худ шинохт,
Андар амни сармадӣ қасре бисохт (5, 3341).

Ҳар кӣ маҳчуб аст, ӯ худ кӯдак аст,
Мард он бошад, ки берун аз шак аст (5, 3344).

Гар ба ришу хоя мард астӣ қасе,
Ҳар бузуро ришу мӯ бошад басе (5, 3345).

Пас чу оҳан гарчи тира ҳайқалӣ,
Сайқалӣ кун, сайқалӣ кун, сайқалӣ (4, 2468).

90. То дилат ойна гардад пурсувар,
Андар ӯ ҳар сӯ малеҳе симбар (4, 2469).

Пунбаи васвос берун кун зи гӯш,
То ба гӯшат ояд аз гардун хурӯш (2, 2943).

Пок кун ду чашмро аз мӯи айб,
То бубинӣ боғу сарвистони ғайб (2, 1944).

Дафъ кун аз мағзу аз бинӣ зуком,
То ки рехуллаҳ дарояд дар машом (2, 1945).

Ҳеч мағзор аз табу сафро¹ асар,
То биёбӣ аз ҷаҳон таъми шакар (2, 1946).

95. Кундаи танро зи пойи ҷон бикан,
То кунад ҷавлон ба гирди анҷуман (2, 1948).

Дар баёни ҳиммати толибон аст

Мурғ бо пар мепарад то ошён,
Парри мардум ҳиммат аст, эй мардумон (6, 134).

Боз агар бошад сапеду беназир,
Чунки сайдаш муш бошад, шуд ҳақир (6, 136).

В-ар бувад ҷуғдею майли ӯ ба шох,
ӯ сари боз аст, мангар дар кулоҳ (6, 137).

Ошике, к-олуда шуд дар хайру шар,
Хайру шар мангар, ту дар ҳиммат нигар (6, 135).

100. Гар яке мӯре Сулаймоне бичуст,
Мангар андар ҷустани ӯ суст-суст (3, 1448).

Дар баён кардан аз сурат ва тарғиби маънӣ

Чанд сурат, охир, эй суратпараст,
Ҷони бе маъни-т аз сурат нараст (1, 1018).

Гар ба сурат одамӣ инсон будӣ,
Аҳмаду Бӯҷахл худ яксон будӣ (1, 1019).

Шуд сари шерони олам ҷумла паст,
Чун саги асхобро доданд даст (1, 1022).

Чи зиён ашаш аз он нақши нафур²,
Чунки ҷонаш ғарқ шуд, дар баҳри нур (1, 1023).

¹ сафро – зардоб, моеи талх ва зардранг, ки дар халтачаи заҳра гун мешавад.

² нафур- гурезанда, раманда, нафратоваранд

105. Пас бидон, ки сурати хубу накӯ,
Бо хисоли бад наярзад як тасӯ¹ (2, 1018).

Ман надидам дар чаҳони ҷустуҷӯ,
Ҳеч аҳлият беҳ аз хӯи накӯ (2, 810).

Қимати ҳамёну киса аз зар аст,
Бе зи зар ҳамёну киса абтар аст (3, 2534).

Ҳамчунон, ки қадри тан аз чон бувад,
Қадри чон аз партави чонон бувад (3, 2535).

Гар будӣ чон зинда бе партав кунун,
Ҳеч гуфтӣ кофиронро «маййитун»² (3, 2536).

110. Мағзи ҳар мева беҳ аст аз пӯсташ,
Пӯст дон танрову мағз он дӯсташ (3, 3417).

Мағзи нағзе дорад охир одамӣ,
Як даме онро талаб гар з-он дамӣ (3, 3418).

Охир одамзодаӣ, эй нохалаф,
Чанд пиндорӣ ту пастиро шараф (1, 541).

Дар баёни ҳусни тавба

Гар сияҳ кардӣ ту нома(й) умри хеш,
Тавба кун з-онҳо, ки кардастӣ ту пеш (5, 2221).

Умр агар бигзашт, беҳаш ин дам аст,
Оби тавбаш деҳ агар ӯ бенам аст (5, 2222).

115. Беҳи умратро бидеҳ оби ҳаёт,
То дарахти умр гардад бо набот (5, 2223).

Ҷумла мозиҳо³ аз ин некӯ шаванд,
Заҳри порина аз ин гардад чу қанд (5, 2224).

¹ тасӯ – пашиз, пули беарзиш

² маййитун- чамъи майит,яъне мурдагон

³ мозиҳо - гузштаҳо

Сайиотатро мубаддал кард Ҳақ,
То ҳама тоат шавад он мо сабақ¹ (5, 2225).

Тавба оранду Худо тавбапазир,
Амри ӯ гиранду ӯ неъма-л-амир² (6, 3624).

Маркаби тавба аҷоиб маркаб аст,
Бар фалак тозад ба як лаҳза зи паст (6, 464).

120. Чун бароранд аз пушаймонӣ ҳанин³,
Арш ларзад аз анин-ул-музнибин⁴ (6, 3625).

Дар баёни фавоиди гирия

Зорию гирия қавӣ сармояест,
Раҳмати кулӣ қавитар дояест (2, 1951).

То нагирияд абр, кай хандад чаман,
То нагирияд тифл, кай чӯшад лабан (5, 134).

Тифли якрӯза ҳамедонад тарик,
Ки бигирям то расад доя(й) шафик (5, 135).

Ту намедонӣ, ки доя(й) доягон,
Кам диҳад бе гирия шир ӯ ройгон (5, 136).

125. Гуфт: «Фалйабку касиран»⁵- гӯш дор,
То бирезад шир фазли Кирдугор (5, 137).

Охири ҳар гирия охир хандаест,
Марди охирбин муборак бандаест (1, 819).

Ҳар кучо оби равон, сабза бувад,
Ҳар кучо ашки давон, раҳмат шавад (1, 820).

Бош чун дӯлоб, нолон, чашмтар,
То зи сахни чон-т баррӯяд хузар⁶ (1, 821).

¹ сабақ – он чӣ гузашта, пешина

² неъмаламир – фармонравои нек

³ ҳанин - нола

⁴ анин-ул-музнибин – нолаи гунаҳкорон

⁵ Яъне: «Пас бояд бисёр бигирианд» (сураи Тавба, ояти 82).

⁶ хузар - сабзаҳо

Дар баёни касбу мучохида

Касбро ҳамчун зироат дон, аму,
То накорӣ, дахл набвад з-они ту (3, 2392).

130. К-он чи корӣ бидравӣ он они туст,
Варна ин бедод бар ту шуд дуруст (3, 2393).

Ҳеч гандум кориву чав бар диҳад,
Дидай асбе, ки курра хар диҳад? (1, 1646).

Эй хунук, он к-ӯ чиҳоде мекунад,
Бар бадан зачреву доде мекунад (2, 1473).

Гар таваккул мекунӣ, дар кор кун,
Кишт кун, пас така бар Ҷаббор кун (1, 947).

Ҷаҳд мекун то тавонӣ, эй киё,
Дар тариқи анбиёву авлиё (1, 975).

135. Кофирам ман, гар зиён кардаст кас,
Дар раҳи имону тоат як нафас (1, 977).

Санг бар оҳан задӣ, оташ начаст,
Ин набошад, в-ар бибошад, нодир аст (3, 4786).

Дар баёни «Ман қараъа-л-боба валлачча валача»

Худ кӣ кӯбад ин дари раҳматнисор,
Ки наёбад дар иҷобат сад баҳор (6, 4238).

Чун дари маънӣ занӣ, бозат кунанд,
Парри фикрат зан, ки шаҳбозат кунанд (1, 2870).

Чун талаб кардӣ, ба чид(д) омад назар,
Ҷидд хато накнад, чунин омад хабар (2, 1697).

140. Гар гарону гар шитобанда бувад,
Он ки чӯяндаст, ёбанда бувад (3, 978).

Чун нишинӣ бар сари кӯйи касе,
Оқибат бинӣ ту ҳам рӯйи касе (3, 4783).

Чун зи чоҳе меканӣ ҳар рӯз хок,
Оқибат андар расӣ дар оби пок (3, 4784).

Гуфт Пайғамбар, ки чун кӯбӣ даре,
Оқибат з-он дар бурун ояд саре (3, 4782).

Дар талаб зан доиман ту ҳар ду даст,
Ки талаб дар роҳ некӯ раҳбар аст (3, 979).

145. Гаҳ ба гуфту гаҳ ба хомӯшиву гаҳ,
Бӯй кардан гир, ҳар сӯ бӯйи шаҳ (3, 981).

Ҳин, мазан ту аз малулӣ оҳи сард,
Дард чӯву дард чӯву дард-дард (6, 4304).

Эй басо коро, ки аввал саъб гашт,
Баъд аз он бикшода шуд, сахтӣ гузашт (3, 2924).

Андар ин раҳ метарошу мехарош,
То дами охир даме фориг мабош (1, 1822).

Ғайри пир устоду сарлашкар мабод,
Пири гардун не, вале пири рашод¹ (6, 4121).

150. Пир бошад нардбони осмон,
Тир паррон аз кӣ гардад? Аз камон (6, 4125).

Дар баёни он ки толибро ҳаройина аз пир ногузир аст
Пирро бигзин, ки бе пир ин сафар,
Ҳаст бас пурифату хавфу хатар (1, 2943).

Он раҳе, ки борҳо ту рафтаӣ,
Бе қаловуз² андар он ошуфтаӣ (1, 2944).

Пас раҳеро, ки надидастӣ ту ҳеч,
Ҳин, марав танҳо, зи раҳбар сар мапеч (1, 2945).

Ҳар кӣ дар раҳ бе қаловузе равад,
Ҳар дуруза роҳ садсола шавад (3, 588).

¹ рашод - ҳидоят

² қаловуз- роҳбар, пешоҳанг

155. Гар набошад сояи ӯ бар ту гул,
Пас туро саргашта дорад бонги гул (1, 296).

Утлуби-д-дурра ахӣ васта-с-садаф,
Ватлуби-л-фанна мин арбоби-л-ҳираф¹ (5, 1057).

Сояи шоҳон талаб ҳар дам, шитоб,
То шавӣ з-он соя беҳтар з-офтоб (2, 2216).

Меҳри покон дар миёни чон нишон,
Дил мадеҳ илло ба меҳри дилхушон (1, 723).

Рав, бичӯ ёри худоиро ту зуд,
Чун чунон кардӣ, Худо ёри ту буд (2, 23).

Дар баёни қавоиди мусоҳибати мардони Худо

160. Ҳар кӣ хоҳад ҳамнишинии Худо,
То нишинад дар ҳузури авлиё (2, 2162).

Аз ҳузури авлиё гар бигсалӣ,
Ту ҳалокӣ, з-он ки ҷузви бекулӣ (2, 2163).

Чун шавӣ дур аз ҳузури авлиё,
Дар ҳақиқат гаштай дур аз Худо (2, 2214).

Ҳамнишини аҳли маънӣ бош, то
Ҳам ато ёбиву ҳам бошӣ фано (1, 711).

Ҷони бемаънӣ дар ин тан беҳилоф,
Ҳаст ҳамчун теги ҷӯбин дар ғилоф (1, 712).

165. То ғилоф андар бувад, боқимат аст,
Чун бурун шуд, сӯхтанро олат аст (1, 713).

Теги ҷӯбинро мабар дар корзор,
Бингар аввал, то нагардад кор зор (1, 714).

Гар бувад ҷӯбин, бирав дигар талаб,
В-ар бувад алмос, пеш о бо тараб (1, 715).

¹ Яъне: Эӣ бародар, марворидро дар миёни садаф талаб кун ва ҳунару фанро аз ссоҳибпешагон бичӯӣ.

Тег дар зарродхона(й) авлиёст,
Дидани эшон шуморо кимиёст (1, 716).

Чумла доноён ҳамин гуфта ҳамин,
Ҳаст доно раҳматан ли-л-Ъоламин (1, 717).

170. Гар ту санги сахраву мармар шавӣ,
Чун ба соҳибдил расӣ, гавҳар шавӣ (1, 722).

Нори хандон боғро хандон кунад,
Сухбати мардон-т аз мардон кунад (1, 721).

Дар баёни наҳй кардан аз мусоҳибаи муддаён ва музавварон
Дӯстии чоҳили ширинсухан,
Кам шунав, к-он ҳаст чун самми¹ кухан (6, 1431).

3-аҳмақон бигрез чун Исо гурехт,
Сухбати аҳмақ басте хунҳо, ки рехт (3, 2595).

Дех марав, дех мардро аҳмақ кунад,
Ақро бе нуру бе равнақ кунад (3, 517).

175. Дех чӣ бошад? Шайхи восилношуда,
Даст дар тақлиду хуччат дар зада (3, 522).

Ҳарфи дарвешон бидуздад марди дун,
То бихонад бар салиме з-он фусун (1, 319).

Аз Худо бӯйе на ўро, не асар,
Даъвиаш афзун зи Шису Булбашар (1, 2272).

Дев нанмуда варо ҳам нақши хеш,
Ў ҳамегӯяд зи абдолему беш (1, 2273).

Чун басте иблиси одамрӯй ҳаст,
Пас ба ҳар дасте нашояд дод даст (1, 316).

180. З-он ки сайёд оварад бонги сафир,
То фиребад мурғро, он мурғгир (1, 317).

¹ самм - захр

Дастро маспор чуз дар дасти пир,
Ҳақ шудааст он дасти ӯро дастгир (5, 736).

Дар баёни таърифи зоти поки ҳазрати пир

Шайх кӣ-бвад? Пир, яъне мӯсапед,
Маънии ин мӯ бидон, эй бе умед (3, 1790).

Ҳаст он мӯи сияҳ ҳастии¹ ӯ,
То зи ҳастияш намонад тойи мӯ (3, 1791).

Чунки ҳастияш намонад пир ӯст,
Гар сияҳмӯ бошад ӯ, ё худ думӯст² (3, 1792).

185. Ҳаст он мӯйи сияҳ васфи башар,
Нест он мӯ мӯйи ришу мӯйи сар (3, 1793).

Исӣ андар маҳд бардорад нафир,
Ки ҷавон ногашта мо шайхему пир (3, 1794).

Чун яке мӯйи сияҳ, к-он васфи мост,
Нест бар вай, шайху мақбули Худост (3, 1796).

Чун бувад мӯяш сапед ар бо худ аст,
ӯ на пир асту на хоси Эзад аст (3, 1797).

Пир пири ақл бошад, эй писар,
На сапедӣ мӯй андар ришу сар (4, 2163).

190. В-ар сари мӯйе зи васфаш боқӣ аст,
ӯ на аз арш аст, ӯ офоқӣ аст (3, 1798).

Дасти пир аз ғоибон кӯтоҳ нест,
Дасти ӯ чуз қабзаи Аллоҳ нест (1, 2975).

Ғоибонро чун чунин хилъат диҳанд,
Ҳозирон аз ғоибон, лошак³ беҳанд (1, 2976).

¹ ҳастии ӯ – анонияти ӯ

² думӯ- мӯйи омехтаи сиёҳу сапед

³ лошак- бешубҳа, бидуни шак

Дар баёни истиқомати толибон ва одоби хидмати пир

Чун гузидӣ пир, нозукдил мабош,
Сусту резиди чу обу гил мабош (1, 2979).

Чун гирифтат пир, ҳин таслим шав,
Ҳамчу Мӯсо зери ҳукми Хизр рав (1, 2969).

195. Ин расулони замири розгӯ,
Мустамаъ хоҳанд Исрофилхӯ (3, 3605).

Нахвате доранду кибре чун шаҳон,
Чокарӣ хоҳанд аз аҳли ҷаҳон (3, 3606).

Кай расонанд он амонатро ба ту,
То набошӣ пешашон рокеъ дуту¹ (3, 3608).

На гадоёнанд, к-аз ҳар хидмате,
Аз ту доранд, эй музаввир миннате (3, 3610).

То адабҳошон ба ҷо гаҳ н-оварӣ,
Аз рисолатшон чи гуна бар хурӣ? (3, 3607).

200. Ҳар адабшон кай ҳамеояд писанд,
К-омаданд эшон зи айвони баланд (3, 3609).

Дил ниғаҳ доред, эй беҳосилон,
Дар ҳузури ҳазрати соҳибдилон (2, 3218).

Пеши аҳли дил адаб бар ботин аст,
З-он ки дилшон бар сароир фотин² аст (2, 3220).

Пеши аҳли тан адаб бар зоҳир аст,
Ки Худо з-эшон ниҳонро сотир аст (2, 3219).

Ту ба аксе пеши кӯрон баҳри ҷох,
Бо ҳузур ойӣ, нишинӣ пойгоҳ (2, 3221).

205. Пеши биноён кунӣ тарки адаб,

¹ рокеъ – рукӯъкунанда; дуту- хамида

² фотин – доно ва огоҳ

Нори шахватро аз он гаштӣ ҳатаб¹ (2, 3222).

Беадаб гуфтан сухан бо хоси Ҳак,
Дил бимиринад, сияҳ дорад варақ (2, 1740).

Аз Худо чӯем тавфиқи адаб,
Беадаб маҳрум шуд аз лутфи Раб (1, 78).

Беадаб танҳо на худро дошт бад,
Балки оташ дар ҳама офоқ зад (1, 79).

Ҳар чӣ бар ту ояд аз зулмоту ғам,
Он зи бебокиву густохист ҳам (1, 89).

210. Ҳар кӣ бебокӣ кунад дар роҳи дӯст,
Раҳзани мардон шуду номард ӯст (1, 90).

Дар баёни имтиҳон шайхро

Шайхро, ки пешвову раҳбар аст,
Гар муриде имтиҳон кард, ӯ хар аст (4, 374).

Имтиҳонаш гар кунӣ дар роҳи дин,
Ҳам ту гардӣ мумтаҳан, эй беяқин (4, 375).

Чуръату чаҳлат шавад урёну фош,
Ӯ бараҳна кай шавад з-он ифтишош²? (4, 376).

Имтиҳон ҳамчун тасарруф дон дар ӯ,
Ту тасарруф бар чунон шоҳе маҷӯ (4, 380).

215. Васвасай ин имтиҳон чун омадат,
Баҳти бад дон, к-омаду гардан задат (4, 384).

Чун чунин васвос дидӣ зуд-зуд,
Бо Худо гарду даро андар сучуд (4, 385).

Сачдагахро тар кун аз ашки равон,
К-эй Худо, ту вораҳонам з-ин гумон (4, 386).

¹ ҳатаб - ҳезум

² Ифтишош – тафтиш кардан

Дар баёни тарки таън аст

Занни некӯ бар бар ихвони сафо,
Гарчи ояд зоҳир аз эшон ҷафо (5, 2643).

Ин хаёлу ваҳми бад чун шуд падид,
Сад ҳазорон ёрро аз ҳам бурид (5, 2644).

220. Чун Худо хоҳад, ки парда(й) кас дарад,
Майлаш андар таънаи покон барад (1, 815).

Чун Худо хоҳад, ки пӯшад айби кас,
Кам занад дар айби маъҷубон нафас (1, 816).

Сатр кун, то бар ту сатторӣ кунанд,
То набинӣ эмани, бар кас маҳанд (6, 4526).

Эй хунук¹ ҷоне, ки айби хеш дид,
Ҳар кӣ айбе гуфт, он бар худ харид (2, 3036).

Ғофиланд ин халқ аз худ, эй падар,
Лочарам гӯянд айби ҳамдигар (2, 882).

Дар баёни таъна задани мункарон шайхро

225. Ҳар кӣ бошад аз зинову зониён²,
Ин барад занн дар ҳақи раббониён (2, 2196).

Шориби ҳамр асту солусу хабис,
Мар муридонро кучо бошад муғис³? (2, 3304)

Инчунин бухтон манех бар аҳли Ҳақ,
Ин хаёли туст, баргардон варақ (2, 3307).

Ин набошад, в-ар бувад, эй мурғи хок,
Баҳри Қулзумро⁴ зи мурдоре ҷӣ бок (2, 3308).

Оташ Иброҳимро набвад зиён,

¹ хунук – муборак, хуш, босаодат

² зониён - зинокорон

³ муғис - фарёдрас

⁴ баҳри Қулзум- баҳри Сурх, ки онро дар қадим арабҳо ба муносибати шаҳри Қулизма ҳамин тавр меномиданд. Ин ҷо ба маънои баҳри чуқур фаҳмидан мувофиқи матлаб аст.

Ҳар кӣ Намруд аст, гӯ, метарс аз он (1, 3310).

230. Зиллати ӯ беҳ зи тоат назди Ҳақ,
Пеши куфраш ҷумла имонҳо халақ¹ (1, 1579).

Куфру имон нест он ҷоёе, ки ӯст,
З-он ки ӯ мағз асту ин ду рангу пӯст (2, 3322).

Кист кофир? Ғофил аз имони шайх,
Чист мурда? Беҳабар аз ҷони шайх (2, 3325).

Кори покнро қиёс аз худ магир,
Гарчи монад дар набиштан шер шир (1, 263).

Дар баёни холи худпарастон

В-аз ҳавас в-аз ишқи ин дунёи дун,
Чун занон мар нафсро будан забун (2, 3061).

235. Бо дилу бо аҳли дил бегонагӣ,
Бо шаҳон тазвиру рӯбаҳшонагӣ (2, 3063).

Гар пазирад чизи ту, Гӯйӣ: «Гадост»,
Варна гӯйӣ: «Зарку макр асту дағост»² (2, 3065).

Гар даромезад, ту гӯйӣ: «Томеъ³ аст»,
Варна гӯйӣ: «Дар такаббур мулеъ⁴ аст» (2, 3066).

Ё мунофиқвор узр орӣ, ки ман
Мондаам дар нафқаи фарзанду зан (2, 3067).

На маро парвои сар хоридан аст,
На маро парвои дин варзидан аст (2,3068).

240. Эӣ фалон, моро ба ҳиммат ёд дор,
То шавем аз авлиё поёни кор (2, 3069).

Ин сухан на ҳам зи дарду сӯз гуфт,

¹ халақ - кӯҳна

² дағо – риё

³ томеъ - тамаъкор

⁴ мулеъ- харис

Хобноке харза гуфту боз хуфт (2, 3070).

Ҳеч чора нест аз кути иёл,
Аз буни дандон кунам касби ҳалол (2, 3071).

Аз Худо чорасташу аз лут¹ не,
Чора-ш аст аз дину аз тоғут² не (2, 3073).

245. Эй, ки сабрат нест аз дунёи дун,
Сабр чун дорӣ зи неъмалмоҳидун³?! (2, 3074).

Эй, ки сабрат нест аз поку палид,
Сабр чун дорӣ аз он к-ин офарид?! (2, 3076).

Дар баёни он ки ҳар хубие, ки бинӣ, охири он зишт аст
Эй бидида лутҳои чарб, хез
Фазлаи⁴ онро бубин дар обрез (4, 1601).

Мар хабасро гӯ, ки он хубӣ-т ку,
Бар табақ он завку он нағзию бу? (4, 1602).

Гӯяд ӯ: «Он дона буд, ман доми он,
Чун шудӣ ту сайд, шуд дона ниҳон» (4, 1603).

250. Ҳар кӣ охирбинтар, ӯ масъудтар,
Ҳар кӣ охурбинтар, ӯ матрудтар (4, 1614).

Эй зи хубии баҳорон лабгазон,
Бингар он сардию зардии хазон (4, 1595).

Рӯз дидӣ талъати хуршед хуб,
Марги ӯро ёд кун вақти ғуруб (4, 1597).

¹ лут – аз ақсоми таомҳои лазиз ва таоми дар нони тунук печида, ғизо ва таоми хонақоҳро гӯянд («Фарҳанги луғот ва таъбироти маснавӣ», ҷилди 8, саҳ. 180). Маънии мисраъ: Чунин инсон (яъне худпараст) аз Худо гузашта метавонад, вале ҳаргиз аз ғизо намегузарад. Аз дин сарфи назар мекунад, вале аз маъбудҳои дурӯғин не.

² тоғут – саркаш. Ин ҷо ба маънои маъбудҳои дурӯғин

³ Яъне: Ва заминро бигустаронидем, пас мо чӣ некӯ густарандагонем (сураи Зорӣёт, ояти 48).

⁴ Фазла - пасафганда

Бадрро дидӣ бар ин хуш чортоқ¹,
Ҳасраташро ҳам бубин андар муҳоқ² (4, 1598).

Дар баёни тарки фано ва касби бақо

Ҳар чӣ аз вай шод гардӣ дар чаҳон,
Аз фироқи ӯ бияндеш он замон (3, 3697).

255. 3-он чи гаштӣ шод, бас кас шод шуд,
Охир аз вай часту ҳамчун бод шуд (3, 3698).

Аз ту ҳам бичҳад, ту дил бар вай манех,
Пеш аз он, к-ӯ бичҳад, аз вай ту бичех³ (3, 3699).

Ишқ бар мурда набошад пойдор,
Ишқро бар ҳайи чонафзой дор (5, 3272).

Ишқҳое, к-аз пайи ранге бувад,
Ишқ набвад, оқибат нанге бувад (1, 205).

Партави хуршед бар девор тофт,
Тобиши ориятӣ девор ёфт (2, 710).

260. Бар кулӯхе дил чӣ бандӣ, эй салим,
Воталаб асле, ки тобад ӯ муқим (2, 711).

Дар баёни тарки дунё

Банд бугсил, бош озод, эй писар,
Чанд бошӣ банди симу банди зар?! (1, 19).

Гар бирезӣ баҳрро дар кӯзае,
Чанд гунҷад? Қисмати якрӯзае (1, 20).

Кӯзаи чашми ҳарисон пур нашуд,
То садаф конеъ нашуд, пурдур нашуд (1, 21).

Тарки дунё ҳар кӣ кард аз зуҳди хеш,
Беш омад пеши ӯ дунёву беш (1, 479).

¹ чортоқ – киноя аз осмон

² муҳоқ – се шаби охир аз ҳар моҳ ва охири моҳ, ки қамар дар он пинҳон бошад (ниг. Карими Замонӣ. Шарҳи чомеи Маснавӣ, ҷилди аввал, сах. 918).

³ бичех – аз феъли чаҳидан. Ин ҷо ба маънои раҳо шудан

265. Ҳар кӣ аз дидор бархурдор шуд,
Ин ҷаҳон дар чашми ӯ мурдор шуд (2, 582).

Мулк барҳам зан ту Адҳамвор зуд,
То биёбӣ ҳамчу ӯ мулки хулуд¹ (4, 726).

Ин ҷаҳон худ ҳабси ҷонҳои шумост,
Ҳин, равед он сӯ, ки саҳрои шумост (1, 525).

К-ин ҷаҳон хоҳест бас торику танг,
Ҳаст берун оламе бе бӯву ранг (3, 6).

Анбиёро танг омад ин ҷаҳон,
Чун шаҳон рафтанд андар ломакон (3, 3538).

270. Зикри Ҳақ кун, бонги ғулонро бисӯз,
Чашми нарғисро аз ин карғас бидӯз (2, 754).

Дар баёни замми молу чоҳ аст

Молу зар сарро бувад ҳамчун кулоҳ,
Кал бувад ӯ, к-аз кулаҳ созад паноҳ (1, 2343).

Он ки зулфи ҷаъду раъно бошадаш,
Чун кулоҳаш рафт, хуштар оядаш (1, 2344).

Моли дунё доми мурғони заиф,
Мулки уқбо доми мурғони шариф (4, 647).

Божгуна, эй асири ин ҷаҳон,
Номи худ кардӣ амири ин ҷаҳон (4, 651).

275. Эй ту бандай ин ҷаҳон маҳбусҷон,
Чанд гӯйӣ хешро хочай ҷаҳон (4, 652).

Мар асиронро лақаб карданд шоҳ,
Акс, чун кофур номи он сиёҳ (4, 3123).

Шаҳ, ки ӯ аз ҳирс қасди ҳар ҳаром,
Мекунад, ӯро гадо гӯяд ҳумом² (4, 3135).

¹ хулуд - ҷовидона

² ҳумом – марди бузург

Шоҳ он дон, к-ӯ зи шоҳӣ фориг аст,
Бе маху хуршед нураш бозиг¹ аст (2, 1469).

Тахтабанд аст он, ки тахташ хондаӣ,
Садр пиндориву бар дар мондаӣ (4, 661).

280. Аз хироч ар чамъ орӣ зар чу рег,
Охир он аз ту бимонад мурдарег² (4, 671).

Нардбони халқ ин мову манист,
Оқибат з-ин нардбон уфтоданист (4, 2763).

Ҳар кӣ болотар равад, аблаҳтар аст,
К-устухони ӯ батар хоҳад шикаст (4, 2764).

Он худовандӣ, ки додандат авом,
Боз бистонанд аз ту ҳамчу вом (4, 2777).

Дех худовандии орият ба Ҳақ,
То худованди-т бахшад муттафақ (4, 2778).

Дар баёни офати шуҳрат

285. К-иштиҳори халқ банди маҳкам аст,
Дар раҳ ин аз банди оҳан кай кам аст? (1, 1546).

То тавонӣ банда шав, султон мабош,
Захмкаш чун гӯй шав, чавгон мабош (1, 1868).

Ҳар кӣ андар ишқ ёбад зиндагӣ,
Куфр бошад пеши ӯ чуз бандагӣ (5, 1866).

Дона бошӣ, мурғаконат барчинанд,
Ғунча бошӣ, кӯдаконат баркананд (1, 1833).

Ҳар кӣ дод ӯ хусни худро дар мазод³,
Сад қазои бад сӯи ӯ рӯ ниҳод (1, 1835).

¹ бозиг – тобон, рӯшан

² мурдарег - мерос

³ мазод – ба маънии музояда ва ба маърази фурӯш ниҳодан

Дар баёни фавоиди нестӣ

290. Пӯстину чорук омад аз ниёз,
Дар тариқи ишқ меҳроби Аёз (6, 234).

Ҳар кӣ ӯ бар дар ману мо мезанад,
Радди боб аст ӯву бар ло мезанад (1, 3055).

Чист меъроҷи фалак? Ин нестӣ,
Ошиқонро мазҳабу дин нестӣ (6, 233).

Коргоҳу ганҷи Ҳақ дар нестист,
Ғарраи ҳастӣ, чӣ донӣ нест чист? (3, 4516).

Хуш Буроқе гашт хинги¹ нестӣ,
Сӯйи ҳастӣ орадат гар нестӣ (4, 555).

Дар баёни таваккул ва қаноат

295. Сабр кун бо фақру бигзор ин малол,
З-он ки дар фақр аст нури Зулчалол (1, 2374).

Ҳин, таваккул кун, маларзон пову даст,
Ризқи ту бар ту зи ту ошиқтар аст (5, 2851).

Бар дили худ кам неҳ андешай маош,
Айш кам н-ояд, ту бар даргоҳ бош (2, 454).

Гуфт Пайғамбар, ки ҷаннат аз Илоҳ
Гар ҳамехоҳӣ, зи кас чизе маҳоҳ (6, 333).

Чун нахоҳӣ, ман кафилам мар туро,
Ҷаннат-ул-маъвою дидори Худо (6, 334).

300. Ҳин, аз ӯ хоҳед на аз ғайри ӯ,
Об дар ям ҷӯ, маҷӯ дар хушкҷӯ (4, 1182).

В-ар бихоҳӣ аз дигар ҳам ӯ диҳад,
Бар кафи майлаш саҳо ҳам ӯ ниҳад (4, 1183).

Пас чӣ арза мекунӣ, эй бегуҳар,
Эҳтиёҷи худ ба муҳтоҷе дигар? (6, 3747).

¹ хинг – асби сафед

Сирка мафрӯшу ҳазорон чон бубин,
Аз қаноат ғарқи баҳри ангубин (1, 2375).

Дона камтар хӯр, макун чандин руфӯ¹,
Чун «кулу»² хондӣ, бихон «ло тусрифу»³ (5, 1407).

305. То хурӣ дона, наяфтӣ ту ба дом,
Ин кунад илму қаноат, вассалом (5, 1408).

Дар баёни риёзат ва гуруснагӣ

Гар ту ин анбон зи нон холи кунӣ,
Пур зи гавҳарҳои ичлолӣ⁴ кунӣ (1, 1639).

Тифли чон аз шири шайтон боз кун,
Баъд аз онаш бо малак анбоз кун (1, 1640).

Нон гил асту гӯшт камтар хӯр аз ин,
То намонӣ ҳамчу гил андар замин (1, 2872).

Рав, зи ҳикмат хӯр алаф, к-онро Худо,
Беғараз додаст аз маҳзи ато (3, 3744).

310. Ризқи Ҳақ ҳикмат бувад дар мартабат,
К-он гулӯгират набошад оқибат (3, 3746).

Ин даҳон бастӣ, даҳоне боз шуд,
К-ӯ хӯрандай лукмаҳои роз шуд (3, 3747).

Гар зи шири дев танро вобурӣ,
Дар фитомӣ⁵ ӯ базе неъмат хӯрӣ (3, 3748).

З-ин хуришҳо андак-андак боз бур,
К-ин ғизои хар бувад, на они хур (4, 1956).

¹ руфӯ – аслан рафу аст, ба маънии духтани сӯрохи либос. Маънии мисраъ: Чисми худро бо хурдан

² кулу - бихӯред

³ ло тусрифу – исроф макунед. Таъбир маъхуз аз сураи Аъроф, ояи 31 аст: «Бихӯреду биёшомед, вале исроф макунед, ки Худовандисрофкоронро дӯст намедорад».

⁴ ичлолӣ - гаронқадр

⁵ фитом – дар луғат ба маънии «аз шир бозгирифтан». Ва дар истилоҳи сӯфиён буридан аз одат ва ахлоқи зишт.

Гар ҳалол омад пайи қути авом,
Толибони дӯстро омад ҳаром (5, 3484).

315. Моида ақл аст, не нону шиво¹,
Нури ақл аст, эй писар, ҷонро ғизо (4, 1954).

Нест ғайри нур одамро хуриш,
Аз чузи он ҷон наёбад парвариш (4, 1955).

Акси он нур аст, к-ин нон нон шудааст,
Файзи он ҷон аст, к-ин ҷон ҷон шудааст (4, 1958).

Чун хурӣ як бор аз маъкули нур,
Хок резӣ бар сари нону танӯр (4, 1959).

Чумла нохуш аз маҷоъат² хуш шудааст,
Чумла хушҳо бе маҷоъатҳо рад аст (5, 2833).

320. Гар набошад чуъ³, сад ранчи дигар,
Аз пайи ҳайза⁴ барорад аз ту сар (5, 2829).

Ранчи чуъ аз ранҷо покизатар,
Хоса дар чуъ аст сад нафъу хунар (5, 2831).

Худ набошад чуъ ҳар касро забун,
К-ин алафзорест з-андоза бурун (5, 2837).

Чуъ мар хосони Ҳақро додаанд,
То шаванд аз чуъ шеру зӯрманд (5, 2838).

Чуъ, ҳар чилфи⁵ гадоро кай диҳанд,
Чун алаф кам нест, пеши ӯ ниҳанд (5, 2839).

325. Ё ҳариса-л-батни ӯаррич⁶ ҳоказо,

¹ шиво – муҳаффафи «шивоъ», ба маънии гӯшти бирён ва кабоб

² маҷоъат -гуруснагӣ

³ чуъ -гуруснагӣ

⁴ ҳайза – ба маънии тухма ва пур шудани ғизо дар меъда ба сурати номатлуб

⁵ чилф- чамъш аҷлоф ва чулуф аст, ба маънии аҳмақ. Хумраи бузургу холиро низ гӯянд.

⁶ ӯаррич- феъли амри муфрад ба маънии диранг кун, пиёда шав.

Иннама-л-минҳочу табдилу-л-ғизо¹ (5, 293).

Иғтази би-н-нури кун мисла-л-басар,
Вофиқи-л-амлока² ё хайра-л-башар³ (5, 297).

Чун малак тасбеҳи Ҳакро кун ғизо,
То раҳӣ ҳамчун малоик аз изо (5, 298).

Ҳаббазо⁴, хоне ниҳода дар ҷаҳон,
Лек аз чашми хасисон бас ниҳон (5, 300).

Гар ҷаҳон боғи пур аз неъмат шавад,
Қисми мушу мор ҳам ҳоке бувад (5, 301).

330. Бас кун, эй дунҳиммати кӯтаҳбанон,
То каят бошад ҳаёти ҷон ба нон? (1, 3877).

Эй, ки андар чашмаи шӯр аст ҷо-т,
Ту ҷӣ донӣ шатту Ҷайхуну Фурот (2, 2725).

Эй, ту нораства аз ин фонӣ работ,
Ту ҷӣ донӣ махву сукру инбисот (1, 2726).

Чун ту ошиқ нестӣ, эй наргадо,
Ҳамчу кӯхе беҳабар дорӣ садо (6, 4651).

Дар баёни ишқ ва мунтаҳо

Ошиқонро шодмониву ғам ўст,
Дастмузду учрату хидмат ҳам ўст (5, 586).

335. Ғайри маъшук ар тамошое бувад,
Ишқ набвад ҳарза савдое бувад (5, 587).

Ишқ он шуъласт, к-ӯ чун барфурӯхт,
Ҳар ҷӣ ҷуз маъшук, боқӣ ҷумла сӯхт (5, 588).

¹ маънии байт: Эй шикамбора, инчунин аз хӯрдани ғизоҳои ҷисмонӣ даст бидор, ки роҳи равшани ҳақиқат табдил кардани ғизои ҷисмонӣ ба ғизои рӯҳонӣ аст.

² амлок –ҷамъи малак, фариштагон

³ эй беҳтарини башар, бо нури Илоҳӣ ғизо кун ва ҳамчун чашм бош ва бо фариштагон ҳамроҳӣ намо.

⁴ ҳаббазо-ҷӣ хуш аст

Ишкро дар печиши худ ёр нест,
Махрамаш дар дех, яке дайёр нест (6, 1978).

Ҳар якеро ҳаст дар дил сад мурод,
Ин набошад мазҳаби ишқу вадод¹ (6, 4043).

Мулки дунё танпарастонро ҳалол,
Мо ғуломи мулки ишқи безавол (6, 4421).

340. Мутриби ишқ ин занад вақти самоъ,
Бандагӣ банду худовандӣ судоъ² (3, 4722).

Бандагиву салтанат маълум шуд,
3-ин ду парда ошиқӣ мактум³ шуд (3, 4724).

Ишқу номус, эй бародар, рост нест,
Бар дари номус, эй ошиқ, маист (6, 612).

Ишқ 3-авсофи Худои бениёз,
Ошиқӣ бар ғайри ӯ бошад маҷоз (6, 971).

Ишқ бишқофад фалакро сад шикоф,
Ишқ ларзонад заминро аз газоф (5, 2736).

345. Даври гардунҳо зи мавҷи ишқ дон,
Гар набудӣ ишқ, бифсурдӣ чаҳон (5, 3854).

Дарнагунҷад ишқ дар гуфтушунид,
Ишқ дарёест қаъраш нопадид (5, 2731).

Шод бош, эй ишқи хушсавдои мо,
Эй табиби чумла иллатҳои мо (1, 23).

Эй давои нахвату номуси мо,
Эй ту Афлотуну Қолинуси мо (1, 24).

Қисми хок аз ишқ бар афлок шуд,
Кӯҳ дар рақс омаду чолок шуд (1, 25).

¹ вадод - дӯстӣ

² судоъ – дарди сар, сардард

³ мактум- пинҳон

350. Нест аз ошиқ касе девонатар,
Ақл аз савдои ӯ кӯр асту кар (6, 1979).

Гар хато гӯяд, варо хотӣ¹ мағӯ,
В-ар бувад пурхун, шаҳидонро машӯ (2, 1766).

Хун шаҳидонро зи об авлотар аст,
Ин хато аз сад савоб авлотар аст (2, 1767).

Ту ба як хоре гурезонӣ зи ишқ,
Ту ба чуз номе чӣ медонӣ зи ишқ?! (5, 1163).

Ишқ аз аввал чаро хунӣ бувад?
То гурезад он, ки берунӣ бувад (3, 4751).

355. Ишқро сад нозу истикбор ҳаст,
Ишқ бо сад ноз меояд ба даст (5, 1164).

Кай расанд он хоифон² дар гарди ишқ,
К-осмонро фарш созад дарди ишқ (5, 2193).

Ту макун таҳдид аз куштан, ки ман,
Ташнаи зорам ба хуни хештан (3, 3833).

Ошиқам ман куштаи қурбони ло,
Ҷони ман навбатгаҳи табли бало (3, 4098).

Ту фисурда, дархури ин дам най,
Бо шакар макрун³ най, гарчи найӣ (3, 3870).

360. Сахттар шуд банди ман аз панди ту,
Ишқро нашнохт донишманди ту (3, 3731).

Он тараф, ки ишқ меафзуд дард,
Буҳанифа-в Шофей дарсе накард (3, 3732).

Шарҳи ишқ ар ман бигӯям бардавом,
Сад қиёмат бигзарад, в-он нотамом (5, 2189).

¹ хотӣ - хатокор

² хоифон –дар хафо будагон , дар пинҳонӣ будагон

³ макрун - қарин

З-он ки таърихи қиёматро ҳад аст,
Ҳад кучо, он чо, ки васфи Эзад аст? (5, 2190).

Ин шунидӣ мӯ ба мӯят гӯш бод,
Оби ҳайвон аст хӯрдӣ, нӯш бод! (1, 2595).

365. Оби ҳайвон хон, махон инро сухан,
Рӯхи нав бин дар тани ҳарфи куҳан (1, 2596).

Инчунин фармуд Мавлонои мо,
Кошифи асрорҳои Кибриё.

На нучум асту на рамл асту на хоб,
Ваҳйи Ҳақ, валлоҳу аълам биссаваб (4, 1852).

Таҳия ва тавзеҳи Тоҷибой Султонӣ

Муқаррароти фаслнома

Дар фаслнома маводу мақолаҳое чоп мешаванд, ки қаблан дар ягон ҷо нашр нашуда бошанд.

Маводи пешниҳодшуда ба муаллифон баргардонида намешавад.

Ҳайъати таҳририяи фаслнома ва дастандаркорон дар ислоҳи маводу мақолаҳо озоданд.

Масъулияти дурустии матолиби мақолаҳо бар дӯши муаллифон аст.

Ҳайъати таҳрир дар асоси тақризҳо дар бораи қабул шудан ё нашудани мақола қарор қабул мекунад.

Дар сурати пазируфта нашудани мақола ҳайъати таҳрир ба муаллиф қарори асоснок ирсол менамояд. Муаллиф ҳақ дорад бо тақризи манфии ба мақолааш додашуда шинос шавад.

Қоидаҳо ва талаботи қабули мавод

Ҳайъати эҷодии фаслнома мақолаҳои ҳаҷмашон то як ҷузъи ҷоии шартиро қабул мекунад. Мавод дар шакли ҷопӣ (2 нусха) якҷоя бо шакли электронӣ пешниҳод мешавад. Дар сурати дар мақола истифода бурдани забонҳои нодир (юнонӣ, чинӣ, ҷопонӣ, санскрит ва ғайра) дар файли алоҳида бояд ҳуруфи дахлдор замима гардад. Ҷадвал, расм ва дигар маводи тасвирӣ бояд дар файлҳои алоҳида дар формати "*jpg" сабт ва дар варақҳои алоҳида ҷоп карда шаванд. Мавод бояд бо ҳарфи Times New Roman ва Times New Roman Tj, андозаи 14 ва фосилаи байни сатрҳо 1,5 манзур гардад. Дар матн бояд ҳошияи стандартӣ ва рақамгузори муттасили иқтибосҳо риоя гардад. Мавод ҳамроҳ бо маълумот дар бораи муаллиф (ному насаб, унвони илмӣ, ҷои қор, e.mail, телефон) қабул карда мешавад.

Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хучанд, кӯчаи Гагарин 132
Почтаи электронӣ: kamoli-khujandi@mail.ru

Индекс 20237

ББК 83.3(2)Т
УДК 8 Т 2
Ф – 42

КАМОЛИ ХУҶАНДӢ

(Фаслномаи илмӣ-адабӣ)

Мусаххехон:

Иззатбек Шехимов, Нӯмончон Неъматов

Муҳаррири техникӣ:

Абдумачид Абдусаматов

Мачалла дар Вазорати фарҳанги ҶТ номнавис шудааст. Шаҳодатномаи
№0223/МҶ аз 10 феввали соли 2015. Суроғаи идора: 735700,
Хуҷанд, кӯчаи Гагарин, 132. e-mail: kamoli-khujandi@mail.ru

Ба матбаа 8.03.2015 супорида шуд. Ба чоп 16.03.2015 имзо шуд.
Андозаи қоғаз 70x100 1/16. Чопи офсет. Қоғази «Снегурочка».
Ҷузъи чопӣ 13,25 Ҳуруфи Times New Roman Тj.
Супориши №3626. Теъдод 350 нусха.

Матбааи «Ношир»,
Ҷумҳурии Тоҷикистон,
735714, ш.Хуҷанд, кӯчаи Сейтвелиев, 2
тел.: (83422) 5-65-95
www.noshir.tj

شاعره پولاد اوا،

دکترای ادبیات فارسی

در کارگاه تجنیس آفری کمال

در مقاله سخن در باره هنر سخنوری یکی از شاعران معروف ادبیات فارسی تاجیکی کمال الدین مسعود خجندی می رود. مؤلف بر آن است که اکثر سروده ها کمال خجندی سرشار از مضمون های تازه و بکر بوده سخنور مخصوصاً در آفرینش تصویرهای شاعرانه توسط به کار گرفتن صنعت تجنیس مهارت خاصه نشان داده است.

مؤلف در اشعار کمال خجندی شکل‌های نو کاربرد صنعت تجنیس را معین کرده است.

ساربان عزیز اف

مجالس سبعة مولانا جلال الدین بلخی و ارزش های ادبی آن

مؤلف مقاله تاکید نموده که مجالس سبعة مولانا در برابر از ارزش های عرفانی برخوردار بودن دارای ارزش ادبی فراوان نیز می باشد. محقق در زمینه بررسی ساختار و مندرجه، سند های شعری و سبک تألیف مجالس سبعة کوشش نموده است که ارزش های ادبی و بدیعی اثر را رونما سازد.

تاجی بای سلطانی،

دکترای ادبیات فارسی

**اهمیت مقدمه جواهر الاسرار و ظواهر الانوار حسین خوارزمی در معرفت مثنوی معنوی
(در مثال مقاله اول)**

جواهر الاسرار و ظواهر الانوار کمال الدین حسین خوارزمی از نخستین شروح مثنوی معنوی در قرن پانزدهم میلادی محسوب می گردد. شارح در ده مقاله مقدمه مفصلی بر شرح مذکور نوشته در ضمن آن رموز و اسرار عرفان و تصوف را در رابطه به مثنوی معنوی بیان داشته است. مؤلف در این نوشته عائد به اهمیت مقاله اول جواهر الاسرار در معرفت نکات مرموز مثنوی معنوی تحقیق انجام داده است.

دکتر فخرالدین نصر الدین اف

سرچشمه ای نادر در معرفت اشعار و افکار کمال خجندی

در مقاله مسأله معرفت اشعار و افکار شیخ کمال خجندی در مثال تفسیر روح البیان

اسماعیل حقی بروسوی مورد بررسی قرار گرفته است.

در ابتدا بر جایگاه تفاسیر قرآن مجید در شناخت شعر و شعرا تاکید گردیده است. سپس

محقق موضوع محوری را در سه مبحث عمده به تحقیق کشیده است. در مباحث سه گانه

مسائل شیوه های بهره بری مفسر از اشعار کمال، شرح سروده های شاعر بر مبنای تفسیر و

معرفت مقام عرفانی سخنور به تفصیل بررسی یافته اند.

مخبره خان صابراوا

واژه سامنتکی تن و گونه های آن در اشعار کمال خجندی

مؤلف در اساس آموختن واژه سامنتکی تن در اشعار کمال خجندی پیرامن سامنزمها و ویژگی های استفاده آنها اظهار اندیشه نموده است. نتیجه جستجو و بررسی مقام سامنترم تن و گونه های تاجیکی و اقتباسی آن در اشعار کمال خجندی مؤلف را به نتیجه ای رسانیده است که شاعر همچون پیکرشناس و چهره نگار معنی و مفهوم صورت ظاهری همه عضوهای معروف پیکر انسان را در کلمه های ساده و ساخته و مرکب برای افاده تفکر خود استفاده کرده است.

معتبر بابا یوا،

دکترای ادبیات فارسی

حافظنامه بهاء الدین خرمشاهی و اصول های شرح و تفسیر کلام

حافظنامه استاد بهاء الدین خرمشاهی از مهم ترین سرچشمه های شناخت ذهن و زبان و جهان فکری حافظ شیرازی در زمان معاصر به شمار می رود. مؤلف مقاله در زمینه آموزش شرح مذکور مهم ترین شیوه های کار شارح را بیان کرده است.

دکتر عارف نوشاهی

آثار خجسته خجندیان در پاکستان

در مقاله دانشمند نامور پاکستانی عارف نوشاهی در مورد آثار چندی از نخبگان خجند که در کتابخانه های پاکستان محفوظ می باشند، اظهار نظر شده است. مؤلف خلاصه های علمی خود را پیرامن زندگی و آثار عبدالجبار خجندی، علاءالدین محمود خجندی، نظام الدین محمد ابن محمد رستم ابن عبدالله خجندی خوش نویس بیان کرده است. اینچنین از موجودیت نسخه های خطی فراوان سخنوران خجندی بخصوص کمال خجندی معلومات داده است. مقاله برای آشنای با انبوهی از آثار ناشناخته دانشمندان خجند مساعدت می کند.

دکتر عبد الشکور عبدالستار

ورقه و گل شاه عیوقی و مسأله استقبال سوژه

در مقاله مذکور پیرامن تأثیر متقابل ادبیات عرب و ادبیات فارس و تاجیک اظهار نظر شده است. مسأله مذکور را مؤلف در مثال از داستان عشقی ادبیات عرب - عروه و عفرا گرفته شدن سوژه یکی از مثنوی های عشقی دوران غزنوی - ورقه و گلشاه عیوقی بیان کرده است. پژوهشگر به خلاصه ای رسیده است که هرچند اساس داستان ورقه و گلشاه عیوقی را قصه عربی عروه و عفرا تشکیل می دهد، اثر عیوقی نسخه عینی و تکرار قصه عربی نیست، بلکه از لحاظ سوژه داستان کامل و مستقل بوده در آن چندین نکاتی بیان شده اند که در سوژه عربی داستان عروه و عفرا دیده نمی شود.

بهرام رحمت اف

اشعار تازه کمال خجندی

توسط این مقاله محقق در باره ارزش مجموعه های اشعار، جنگها، بیاضها و لغتنامه ها در جمع آوری و نشر اشعار کمال خجندی اظهار اندیشه نموده است. مؤلف به نتیجه ای رسیده که اشعار کمال خجندی با آن که بارها مدون شده و به زیور طبع آراسته گردیده است، در بیاضها، جنگها، مجموعه ها، لغتنامه ها، سفینه ها و تذکره ها نیز آمده اند که جمع آوری و از دیدگاه متن شناسی آموختن آنها از اهمیت خالی نیست.

موجوده اوروناوا،

دکترای ادبیات فارسی

افکار اجتماعی ناظم هراتی

ناظم هراتی از سخنوران ممتاز عصر 17 فارسی گوی به حساب می رود. محور بحث مقاله موضوعات اجتماعی شعر ناظم هراتی و هنر شاعری او می باشد مؤلف بر آن است که ناظم در بیان موضوعات اجتماعی که نسبت به موضوعات دیگر از حساسیت و جذب خالیست توانسته است به وسیله تخیلات بدیعی آبرزهای شاعرانه را طرحریزی نماید.

مندرجه

تحقیق

- عبد الشکور عبدالستار. ورقه و گل شاه عیوقی و مسأله استقبال سوژه.....
- بهرام رحمت اف. اشعار تازه کمال خجندی.....
- موجوده اورونوا. افکار اجتماعی ناظم هراتی.....
- مخبره خان صابر او. واژه سامنتکی تن و گونه های آن در اشعار کمال خجندی.....
- معتبر بابا یوا. حافظنامه بهاء الدین خرّمشاهی و اصول های شرح و تفسیر کلام.....
- عارف نوشاهی. آثار خجسته خجندیان در پاکستان.....
- ساربان عزیز اف. مجالس سبعة مولانا جلال الدین بلخی و ارزش های ادبی آن.....
- تاجی بای سلطانی. اهمیت مقدمه جواهر الاسرار و ظواهر الانوار حسین خوارزمی در معرفت مثنوی معنوی (در مثال مقاله اول).....
- فخر الدین نصرالدین اف. سرچشمه ای نادر در معرفت اشعار و افکار کمال خجندی.....
- شاعره پولاد او. در کارگاه تجنیس آفری کمال.....

ترجمه و سرچشمه شناسی

- یاقوت حموی. در فضیلت ادبیات و اهل آن (ترجمه و توضیح فخرالدین نصرالدین اف).
کتاب الفتوة ابو عبدالرحمان سلمی. (فخرالدین نصرالدین اف).....
- تذکره ریاض العارفین. (فخرالدین نصرالدین اف).....
- تاریخ نشاپور. (فخرالدین نصرالدین اف).....

متون

- ابو حفص محمود اصفهانی. تحفة الملوک (تهیه و توضیح مخلصه نورالله یوا و عزت بیک شیخم اف).....
- زکریا محمود قروینی. برگگی چند از آثار البلاد و اخبار العباد (تهیه و توضیح عبدالشکور غفوراف و نعمان جان نعمت اف).....
- نورالدین جعفر بدخشی. خلاصة المناقب (در مناقب میر سید علی همدانی) (تهیه و توضیح بهرام رحمت اف).....
- سعدی شیرازی. مجالس پنج گانه (تهیه و توضیح فخرالدین نصرالدین اف).....
- یوسف سینه چاک. جزیره مثنوی (تهیه و توضیح تاجی بای سلطانی).....

مؤسسة دولتي مركز علمي كمال خجندی

كمال خجندی

فصلنامه علمی – ادبی
شماره 2(2) 2015

خجند – 2015